

MB
209.408

Koppány Zsolt
Morbusz és hungarikum

Koppány Zsolt

Morbusz és hungarikum

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Koppány Zsolt

Morbusz és hungarikum

Esszék (2004–2006)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Napkút Kiadó
Budapest, 2007

MB209.408

2007

Országos Széchényi Könyvtár

© Koppány Zsolt, 2007

© Napkút Kiadó, 2007

A GEOMETRIA METAFIZIKÁJA

Országos Széchényi Könyvtár

Donatello és Verocchio a novocentóban

Hogyan jut el a quattrocento két gigásza az 1900-as évekbe? Miféle lát-hatatlan és érzékelhetetlen hajszalereken, ultrahangtartományokon keresztül? Talán az építészet Bartókja, Makovecz Imre fogalmazta meg a legköltoibben egy 1992-ben született beszélgetésében (*A hét torony őrizője – A gondolat birodalma*): „...Uriel, aki kék arkangyal, s hanyatt úszik az égen, akin átút a kozmosz sötétsége, s ő attól kék, hogy a sötétség út át a fényen. Így úszik el Uriel fölöttünk, vagy afölött, aki meghal, még inkább vele együtt, hacsak nem Krisztus fogja kézen.” Valahogy így. De ott van az a „hacsak”. Vajon Donatello és Verocchio mint emberek Uriel által úsztak borzalmas huszadik századunkba és egygé olvadva szülték a harmadikat a Kárpát-medencébe, vagy mint az Isten által kiválasztottak, eleve Krisztus fogta őket kézen, és tette ugyanazt, amit ez a titokzatos kék arkangyal? S e két szobrászgénusznak miféle reinkarnációja az a magyar művész, aki a XXI. századba is belemarkol és egyre nagyobb szabású lesz, egyre áttételesebb, *valódi korszerűséggel* szólítva az öröklétet? Ember a reneszánszból, aki nem úgy reneszánsz ember, mint Leonardo da Vinci. Nem neoreneszánsz alkotó, mint Ybl Miklós. De olyan, mint Verocchio mestere, Donatello. Reinach így írt az 1911-ben megjelent *A művészetek kis tükre* című Athenaeum-börkötésűjében: „Ez időben a nagy Donatello (1386–1466) a szentek szobrain, arcképein s domborművein példákat adott az éles naturalizmusra, valamint a gyermeki kor ábrázolásában az elragadó bájra. (...) Donatello naturalizmusa bronzban és márványban fejezte ki a firenzei eszményt, a nyúlánk, izmos, erőteljes és tetőtől talpig kifejező alakot. Ez eszmény szinte ellentéte a klasszikus művészetnek, de megfelel a *modern* – kiemelés tőlem: *K. Zs.* – művészetnek, annak, amely az akadémikus nyűgtől függetlenítette magát. A Rodinek, Meunier-k Donatello örökösei, ki maga is közelebb állt a gótikus hagyományokhoz, mint a görög és római szobrászathoz.” Természetesen minden igazi műalkotás egyedi. Ahogyan nincs két egyforma ujjlenyomat, úgy nincsen két azonos műalkotás sem, legföljebb hasonló. Ahogyan a kézfejek is mennyire hasonlósak. Lehetnek tömpék, vékonyak, gótikusan csúcsosodók, mint El Greco képein vagy akár Modigliani neogótikus alakjai, arcai, végtagjai. Finoman profán, mint József Attila *Ódájából* ez a kép: „...s a vizes poháron kezed, / rajta a finom erezet, / föl-földereg.” És minden rendkívüli műalkotáson

e világi műszerekkel kimutathatatlanul ott dereng az azonosíthatatlan jel: Isten ujjnyoma. Ilyen bonyolult, ugyanakkor nagyon is egyszerű folyamat vége, hogy Donatello és Verocchio egyszer csak megérinti, végigsimítja a magyar szobrászt a novocentóban.

„A Német-római Császárság területén születtem, Rómában, az ezen a területen élő összes nép vére kevereg bennem. (...) Élhetnék Olaszországban, Ausztriában, Szlovéniában vagy akár Dalmáciában, mindenütt otthon lennék.” Apja újságíró volt, Berlinbe került. Aztán az egész család Magyarországra jött, 1943-ban, a viszonylagos nyugalomba. Édesanyja erdélyi szász volt. De volt egy magyar nagyanyja is. Rómában szülei olaszul beszéltek. Édesapját – miután a II. világháborút mindannyian túléltek – a kommunista diktatúra alatt koholt vádak alapján letartóztatták, elítélték és kivégezték. Ez az évszázadok távolából ideérkező mester – mégis, maradt. Magyaroknak, idehaza. 1956-ban még csak huszonegy éves. Fölfoghatatlan ragaszkodás egy olyan országhoz, ahol egyszerűen nincs szükség művészre-művészetre. Ezt megírta Ady, fölpanaszolta József Attila, Kun Bélával való találkozásakor érezhette Kosztolányi; talán ezért, hogy itthon maradt. Mert ha valamiben, hát élményben itthon nem volt, nincs és soha nem is lesz hiány. Erről gondoskodnak azok, akik szakszerűtlenségnek veszik a művészet *metafizikai közelítését*. És már ő maga mondja, kimondja, ami az igazság, ami ellen nincs és nem lehet apelláta: „Síremléket, második világháborús emlékműveket igényelnek az emberek. (...) A halottaknak állított emlékeken kívül nemigen lehet azt mondani, hogy volna igény szoborra.” Valóban. Ha a szobrász a kisplasztikán kívül nagyméretű alkotásokat is szeretne létrehozni, nem foghat egy hatalmas követ, nem faraghatja meg, nem öntheti álmait bronzba, illetve megteheti, de föl nem állíthatja sehol, mert abba beleszól – no nem! nem a társadalom, hanem különféle bizottságok, kuratóriumok, melyek nem képezik le az egész társadalmat – a sok illetékes, a szobor körül ott a tér, a házak rendszere vagy éppen rendszerelensége, a fák, utcabútorok megléte vagy tervezendősege, és ami nálunk a legelső és mindenek fölött való: a politika. A szobrász dolga a legnehezebb. Mert ott szorong a megrendelő kezében, ott vergődik, mint liliputi Gulliver markában. Akárcsak az építész.

Az építész találkozik a szobrásszal, úgy, hogy nem látják egymást. Az egyiknek műve nagyon közel van a másik munkahelyéhez. A *Kilus-kút*, zárójelben – Léda, szép nőalak hatyúval, egymásba olvadva-tekeredve. Észre sem vesszük, mert ott, a Mészáros utcában nem nagyon közlekednek

gyalog, hosszú autófolyam dübörög azon az oldalon az Alkotás utca irányába. Pedig ott fehérlett. Ma már szürkül a kipufogócsövekből köpködő mocsoktól. A falucsöndű, krisztinavárosi utcácska csöndesen csorog idefelé. Ki látja meg utca és szobor eme lágy szimbiózisát? A Pálya utca csöndje itt véget is ér. Főntebb pedig szinte rátelepszik a sarokra a high-tech csupa üveg posztmodernitása fittyet hányva arra, hogy a tér nem intakt, meg sem próbálkozik, hogy harmonizáljon környezetével. Ez a ház rejti a KÖZTI vetető építészt, Zalaváry Lajost, aki nyolcvanhárom éves kora ellenére bejár és dolgozik, figyel és alkot, olykor csak fejben. Innen nem látni rá a szoborra. A szobrász pedig, tudtán kívül neki is alaposan beolvas. „A Duna-parton, ahonnét a Bristolt lebontották, tűzfalal ellátott lakótelepi szörnyűségeket építenek, lassú osztrák segítséggel. Dobozokat, amelyekben megszállhat a külföldi. A belföldi nem. Európa egyetlen olyan szállodasora ez, amely a szép folyóra egyetlen balkont, erkélyt nem kínál, bár az első szálloda még hallott harangozni az erkélyről, és gangokat akasztott a cipődobozra. A mögötte lakó budapestiek pedig fulladjanak meg a város legnagyobb tűzfala mögött, amit azért burkoltak hornyolt süttöi mészkövel, hogy minél hamarabb piszkos legyen.” Deklaratív mondatok a Finta-féle építészetről, aki ezzel ellentétben kijelentette, hogy szereti a tűzfalakat, amit ugyan tehet, de tűzfalakat gyártani, ahogy ezt a szégyenletes Kálvin téri üveghasáboknál érzékelhetjük, több mint cinizmus. Másrészt meg nem gondolhatjuk komolyan, hogy a megrendelő kifejezetten ragaszkodik „dobozok” lerakásához a védett, történelmi térben. Zalaváry Atrium Hyatt-je itt nem kerül szóba, bár nyilván ugyanezek a vádak érhetnék, ott sincs erkély, se balkon, formája kocka. Az építész, saját bevallása szerint, ma már *másképpen* tervezné épületét, ha már „metagenetikai” alapon Lechner Ödön leszármazottjának aposztrofálhatjuk. Építész körökben fölvetődött, hogy a szobrász egy-egy épület esetében laikus. Hiszen ma már légkondi van, az ablakok zárva. Persze ez sem igaz. Láttunk már temérdek ablakot tárva-nyitva a volt Fórum, a mai Intercontinental homlokzatán. A szobrásznak is van egy-két jó szava arra, szükség van-e öreá az építészetben? „Michelangelo Mózese. Perspektíva, horizont. Különbözik az építésztől. Az építész szerkeszt. Az ion csiga nem szerkeszthető. A szerkesztése alapján készülő épületet, a munkát ellenőrzi, és jóváhagyja vagy nem hagyja jóvá. Az épület épülése közös munka tehát, nem minden pontján szubjektív. A szobrász legtöbbször olyan munkát végez, ami nem szerkeszthető, s lehetőleg minden pontján szubjektív. Ha használ, ezért használ szobrászt az építész, mert bizonyos korokban

nem elégedtek meg a szerkeszthetőséggel. Hála Istennek, kezdődik újra ez az elégedetlenség.” Igaz. De korunk a nonfiguralitás kizárólagossága, lásd: a volt Felvonulási téren az 56-os emlékművet; fokozatosan emelkedő oszloperdő, mely csillogó fémekbe sűrűsödik... Absztrakció? Így ír erről a szobrász: „Nem vagyok absztrakt. Erre szobrász nem képes! Project art, szerkeszthető, diktálható, mással készíthető, csak az ötlet szubjektív, de azok közt a korlátok közt, amelyek a diktálás korlátai. Tehát nem szabad ötlet, nem szubjektív eredmény, a színházi díszlet rangján sincs. Erre-arra használható.” Pedig ezt a nagy szobrászt mennyi mindenre használhatná a kor építészete! Ha. De nincs ha. Minden eldöntetett. Például a Blaha Lujza tér mai képe. Pedig vissza lehetne építeni a Nemzeti Színházat, eredeti nevén, hiszen ott, a tér mögött fut az utca. Népszínház. Belül aztán lehetne olyan „trendi”, amilyent csak akarnak. Ehelyett a mára már megszokott volt Szabad Nép-házat is lebontották! A terveket látva, ami a helyére épül – ismételten csak kocka. Pontosabban téglatest. A Corvin Áruház patinás épülete pedig még mindig egyen „páncélatában” raboskodik. Aztán ott van a Vörösmarty tér. Lebontva a szintén lassan megszokott ORI-épület. Helyette üveghasáb lesz, némi legömbölyítéssel, ami a sarkokat illeti, odafönt, a magasban. Háttal nekifeszülve Feszl Frigyes romantikus Víga-dójának. Pedig itt is volna megoldás. Az egyetlen. Visszaépíteni a Haas-palotát, és a tér visszanyerné háború előtti páratlan hangulatát. A szobrász meg végezhetné a dolgát. A legmerészebb szubjektivitással. Törekvések vannak arra nézvést, hogy legalább a homlokzat, és ha lehet, az utcafront lakásai megmaradjanak. Díszletváros – kiáltanak föl a városvédők. Mert az udvarok mélyén is csupa csemege. És a külföldi oda is szeretne bekukkantani. Csak arra nem gondol senki, hogy ma már alig van olyan budapesti ház, ahová belátni. Hiszen zárva minden kapu! Ezért aztán olyan mindegy, mi van az udvarban. Ahol a hátsó traktus menthető, azt viszont meg kell menteni!

De ki ez a szobrász, a nagy reneszánsz alkotók leszármazottja a novocentóban és tovább? Akinek modernizmusa ugyanaz, mint Pilinszkyé? Aki azt írta a modern, az idő teljes drámájának a megélése!? Látunk, érzékelünk ilyen műveket környezetünkben? Itt, Budapesten? Performanszok és installációk helyett a Pilinszky-féle irdatlan fesztávot? Aligha. A szobrász ilyen. Divatra, trendre rá se legyint. Küzd. És húsz évvel ezelőtt ilyen sorokat vet papírra, melyeket aztán a korabeli Mozgó Világ közöl: „A méretek sokat számítanak. A dráma időben zajlik le, esetleg hosszú idő alatt

születik meg a drámai hatás. És a néző nem jóindulatból képzelel el a hatását, hanem kényszerítve van rá, a dráma ereje sodorja. A makettnél, a tervnél az idő nem tényező, egy makett nem lehet drámai.” És itt József Attilát idézi meg a *Tünődő* című vers révén. „Mint gyerek a páncélos bogarat, / két ujjal megfogtam hóna alatt, / imígy morogván: Ez hát a vihar!... / S kapálódzott kis villámaival.” Aztán kitér a megrendelőhöz való viszonyra. „A megrendelő akkor vállal felelősséget, amikor – már tehetetlenül – átveszi a szobrot, a szobrász akkor, amikor elvállalja és készíti. Nem találkoznak. A megrendelő, hogy megrendelni, fizetni és könyvelni tudjon, az általa ismert szobrokat műfajokba sorolta, a műfajoknak nevet adott, és megállapította az árakat. Ez a rendszerezés az ő munkáját megkönnyítette, a szobrászt viszont megfosztotta a gondolkodás szabadságától. Ennek a rendszernek a szellemében mindenki tudni véli, hogy mi a szobrászat, de ez a tudás ugyanolyan tévedés, mint az, hogy a nap felkel, lenyugszik, és a Föld áll. (...) A szobrászat ilyen körülmények között nem teljesítheti a hivatását. Az a minimális műveltség, amely a bábuszobrászat előképeit ismerve lehetővé teszi a mostani utóképek létrejöttét, csak arra elegendő, hogy a szobrászat iparos rétege ne haljon ki. Sokkal magasabb rendű műveltség szükséges ahhoz – műveltebb megrendelő –, hogy a szobrászat újra az emberi kultúrához tartozzék!”

Mit tehet tehát a művész? Egyet semmiképp. Hogy művéből kiiktassa a költészetet. De mi a költészet? Talán a mindenség maga. Minden nagy műben ott lüktet a költészet. Legyen vers, próza, dráma, képző- és iparművészet, építészet és muzsika. Élet és halál, szenvedés és szenvedély, intuíció és Isten. Mindez, ha egyáltalán lehetséges – arany metszésben. A művész önmagába merül alá, mint a gyöngyhalász a tenger fenekére, vakon és süketen, lélegzetvisszafojtva, csak saját irtózatossággal figyelve kitapogatja a kagylót, és ha méreletes és kifogástalan a gyöngy, a kagyló magától nyílik és a tenyér redői közé préseli drága kincsét.

A nevének túl egyszer csak meg kellett ismerni a művet is.

A nyolcvanas évek derekán, sétálgatva a Petőfi Sándor utcában, szemben a Főpostával megállított egy kirakat. A szobor lehetett olyan negyven centi magas. Kettéhasított szikla rusztikus süvegjei, köztük, a hasadékban rézragyogású vékony keresztben a kinszenvedés végső görcsében a Megváltó Jézus Krisztus fölfeszítve. Nem lehetett onnan elmozdulni. Csak nézni és megkívánni. Megvenni és elszaladni vele, egészen hazáig. Taxi-val? Mert kézben, ölben cipelni... Ára azonban az akkori havi fizetésnek

közel háromszorosa volt. Majd holnap! Kölcsönt kérni. Munkahelytől. Banktól. Amikor a legnagyobb személyi kölcsön abban az időben tízezer forint volt! Másnap, harmadnap, egész héten arra volt *minden*. Ott kellett lenni. És lassan elfelejteni, mert ez a mű nem lehetett az emberé, aki pedig óvta volna, kitette volna íróasztalára. Már azon gondolkodott gyermeteg módon, hogy ő maga nézze mindig asztala mögül, vagy megfordítja, és lássa az, aki belép a szobába. Ez volt az első, igazi találkozása a szobrásszal, Melocco Miklóssal. Bárcsak rátalálna, mint Pilinszky versében: „A tengerpartot járó kisgyerek / mindig talál a kavicsok közt egyre, / mely mindöröktől fogva az övé, / és soha senki másé nem is lenne. // Az elveszítetlent markolássa! / Egész szíve a tenyerében lüktet, / oly egyetlen egy kezében a kő, / és vele ő is olyan egyedül lett. // Nem szabadul már soha többé tőle. / A víznek fordul, s messze elhajtja. / Hangot sem ad a néma szakítás, / egy egész tenger zúgja mégis vissza.” Aztán találkozás a Petőfi Irodalmi Múzeumban az *Ady-oltárral*. És a döbbenet. De kár, hogy gipsz! Köztéren volna a helye. De hol? Ki biztosítana bárkit afelől, hogy nem rongálja meg senki! És meglebegtettek valami hírt, hogy a volt Aréna, ma Dózsa György út és Benczúr utca sarkán, a volt Liget Szanatóriumában – ahol Ady visszaadta lelkét teremtőjének –, múzeum lesz, a nagy költő múzeuma, ahová ezt a hatalmas oltárt is áthelyezik. Nem tudom, mi lett a házból. De nem múzeum. A tőke mégiscsak erősebb az állami – kulturális célú – elhatározottságnál. Mert bevételt, de mindenáron. Aztán a Károlyi-palotában a rekonstrukció miatt más helyre került a mű, poliésztergyanta változatban. Kár. És az ember – noha csak fényképekről – látta a József Attila-oltárt is, Komlóról. Pedig itt volna a helye, a másik oltár közelében. Atya és Fiú. Nem is szobrok ezek! Mozognak. Lebegnek. *In statu nascendi* – blöffölők, figyelem! – installációk ezek a művek, melyek nem egyetlen estére, egy-egy kiállítási etapra, hanem a múlhatatlanságba röpülnek. De hol a Szentlélek? Az a költő, aki szerint a XIX. században Arany volt az Atya és Petőfi a Fiú? És aki szintén nem nevezte meg a Szentlelket? Akkor hát maradjon így, torzóban a Szentháromság? Nem maradhat. Mert a Szentháromság csak úgy lehet *egy*, ha három! A Pilinszky-oltár hiányzik! Még akkor is, ha ő nem szenvedett – látszólag – annyit, mint Ady Endre és József Attila. Ahogy – ezt már én teszem hozzá – a XIX. század Szentleke, Vörösmarty sem. A „sötét mennyország” költője éppúgy szenvedő és Krisztusé, mint a dermesztően nagy elődök. Ennek az oltárnak elkészítésére csakis Melocco Miklós képes. Kell, hogy ereje legyen hozzá. Pilinszky

nyolcvanöt éves lenne és huszonöt éve halott. Kocsis Zoltán egyszer csak – ahogy ez szokása volt, minden átmenet nélkül – fölkiáltott: de kár, hogy senkinek sem jutott eszébe halotti maszkot készíteni Pilinszkyról! 1981-ben. Nem sokkal azután, hogy a meglepően kevés ember, miután elhagyta a korpusz utolsó e világi terét, a Makovecz Imre-féle farkasréti ravatalozót, végső nyughelyére kísértük. Akik látták a koporsóban, mind azt mondták: mosolygott! Lehet-e mosolygós halotti maszkot készíteni? A szent gyászban? Nem illetlenség-e? Melocco írása komor ebben a tárgyban: „A halál komoly dolog, és a halotti maszk is komoly. A halotti maszk, az ép, sértetlen halotti maszk, szobor. Elkészítettem Kondor Béla* halotti maszkját. A holttest azonos a halottal. Lépjön be a hullaházba bárki, félelmet és tiszteletet fog érezni, és láthatja kicsit később, hogy a hulla szörnyű módon azonos azzal, akit keres, a halottal. Húzza fel a szemhéjat, ha meri, és a halott visszanéz rá, olyan, mintha feltámadt volna. Változott persze, olyan, mintha *nevetne* (kiemelés tőlem, K. Zs.), vagy aludna, vagy meghalt volna, de bármelyik pillanatban élhetne. De hát ugyanaz. Elkészült a maszk. Annak, akinek a halott veszteség és szörnyűség, annak számára szobor. Szobor, amelynek minden porcikája tragikusan, hisztérikusan fontos. (...) Ugye hallott a kedves olvasó arról, hogy egy remekműből elvenni, vagy ahhoz hozzátenni, akármennyit is, tilos? Ebben az esetben ez igaz. Minden rücsök, minden hepehupa fontos. Kondor halott arcán a sebek is meghaltak, a maszk halott sebhely is. (...) A halotti maszk csak rövid ideig igazi szobor. Számomra örökre az lesz a Kondor maszkja. Amíg élek. Logikus.” Hideglelős, mégis a legigazabb sorok. A szobrász nem finnyás. Ismernie kell az ember biológiáját. És a szelleméét is. Megállítani, ha percre is, a romlandóság föltartóztathatatlan vágóját. Talentumától, géniuszától függ, milyen erővel húzza a gyeplőt hőkölésre készítetve a megszámíthatatlanul sok fölbőszült paripát.

Az ember szerényen, fejét lehajtva, megilletődve lép be az újjávarázsolt New York Kávéházba. Magyar szó alig hallik. Ez sem a miénk már, gondolja, föl villan a Lukács Cukrászda eltüntetett bal oldali állórésze, a rideg banki világ. De csak így lehetett megmenteni. Biztos? Ennek az országnak, ennek a Budapestnek tényleg nincsen pénze semmire? Ami az övé, így tehát mindannyiunké? De ne firtassuk. Örüljünk az eredetit idéző csillároknak, a följújtástól sokkal világosabb belső térnek, és büszküljünk: íme hát Euró-

---

* Hetvenöt éves lenne Kondor Béla Kossuth-díjas festőművész, költő

pa minden valószínűség szerint legszebb kávéháza! Ha. Ha nem lennének az asztalok olyanok, amilyenek. Négyyszög, téglalap, fémkeretbe szorult üveglapok közt valami pillangóforma, esetleg virág. Lokálba, szerencsejáték-barlangba való az ilyesmi. A kávéház márványasztalokért kiált. De mint a tévében mondták, az olasz design, a Ferrari betette lábát a régmúltba és egyesült vele. Az eredmény: mint a génekezelt mezőgazdasági termény. Bár első ránézésre a manipulált termény semmi különbséget nem mutat a hagyományostól, több évtized is eltelik, míg bizonyossággá válhat – nem árt. Hogy a Ferrari-design hogyan fog összeérni a beláthatatlan jövőben az eklektikának ebben a csodapalotájában, nehezen megjósolható. De nem kell hozzá sem éles szem, sem kiváló elme, hogy szembetűnjék: nem ebbe a térbe valók ezek az asztalok. Sem a körüti fronton félbevágott kávéházi enteriőr valamiféle elegáns butikká változtatása. Mert kevés a hely, meg kell érnünk a sorban állást, ami kínos az asztaloknál ülőknek éppúgy, mint a várakozóknak. Az árakról most szót se ejtsünk. Arról azonban igen, hová tűnt híres íróink karikírozott törzsvendég-arcképcsarnoka...? Miért nem maradhatott ott? A kávéház egybenyitva az udvarral. Az udvar üveggel fedve. Itt már elfér a pár vitrin méregdrága csecsebecsékkel. A fölnagyult – a maga groteskségében bájos – bútorok idevalók. De miért nem maradhatott a helyén – egyébként senkit és semmit nem gátolt volna – a szobor, melyet sokan vonszoltunk a hátsó bejáratától az udvarig és ott fölállítottuk? Négy, közel méternyi vaslábon állt, mintha érezte volna ideiglenességét, mert senki nem fűrt nekik lyukakat, hogy örökre odabetonozzák az udvarba. A maiak talán arra gondoltak, hogy a Hauszmann Alajos, Korb Flóris, Giergl Kálmán építőművész-triász által jegyzett eklektikába már nem fér bele a mozgalmasan hullámzó bronzszobor fő- és mellékalakjaival, s az amúgy nemesen egyszerű átriumos udvar jellegét veszítheti. De az íróember nem morfondírozik tovább, hanem, mint Marcel Proust, keresni-kutatni kezdi az eltűnt idő nyomát. És nem leli. Pedig tizenkét évet húzott le a falak között, akkor még nem nagyon figyelve építészeti részletekre, nem foglalkoztatta, hogy mi is az eklektika, mely az új Nemzeti Színháznál vált valószínűségi céltáblává. Csak mellékesen: ha annyira izléstelen lenne az épület, nem valószínű, hogy Melocco vállalta volna – miután a színház előtti gyönyörű park nincs bekerítve, szerencsére! –, hogy ha jelképesen is, *Díszkaput* emel, ahol a szétnyíló függöny köredőiben Tolnay Klári és Latinovits Zoltán halhatatlan alakja lebeg. És visszakanyarodva: az eklekticizmus nem új keletű stílus-fogalom. A reneszánsz „hanyatlásával”,

Angelo Bronzino, Paolo Veronese, Jacopo Bassano, vagy éppen Hans von Aachen és Johann Rottenhammer manierizmusának elmúlásával, a festészet fősodra áttevődött Spanyolhonba, a barokk nagymesterek ecsetjére. És északra, a német-alföldi géniuszok boszorkánykonyhájába. Lodovico Carracci még mentette, ami menthető volt. Michelangelo és Correggio másolása, utánzása helyett hirdetni, tanítani kezdte az eklekticizmust. Az ellelés tudományát. Vagyis, hogy azt kell átvenni, a saját műbe beépíteni, ami annál, az elődnél a legjellemzőbb. Ehhez persze jókora judíciumra is szükség volt, amivel Carracci nyilvánvalóan rendelkezett. Végeredményben az ókori görögök óta úgy a filozófiában, mint a művészetekben, alig-alig jött létre olyan mű, mely ne volna eklektikus. Ez akkor válik nyilvánvalóvá, ha az áttemelt „legjobb” nem igazolható, honnan is lett áttemelve. Ilyen mű a New York-palota. Stílusjegyek olyan kavalkádja, melyből az egész világon nincs még hasonló sem. Valahol a rendszerváltás tájékán érezték a hozzá nem értők, hogy a ház értéke fölbecsülhetetlen, de valamilyen árat mondani kellett a korabeli vevőnek-befektetőnek, mely kb. 20 millió dollárra rúgott. Aztán próbálták még följebb srófolni az árakat. Ezzel azt érték el, hogy elmaradoztak a pénzemberek. Ha ez a palota nőnemű, akkor olyan özvegyasszony benyomását keltette, mint aki éveken nem veszi le a gyászruhát, mert beleőrült a megváltoztathatatlanba, s az egykori elegáns kosztümnek még a feketéje is fakulni kezdett. 1992-ben szinte széthordták a házat. Vízcsapok kitépve a falból; a nemrég csiszolt és lakkozott folyosói parketták fölpúposodva hullámoztak emeletszerte. Hirtelen kellett cselekedni, tehát nem zárták el a főcsapokat. Szecessziósan hajló hatalmas rézkilincsek vándoroltak, ki tudja, milyen nyaralókba. Aztán egy kolléga kopott, fehér fakeretben megjelent egy képpel. Az üveg mögötti nagy, fehér lapon valami nyomat. Akkor annak tűnt. Megmagyarázhatatlan színű alak, terrakottába oltott lilás, mélymályvás sötétekkel. Ceruzával aláírva a bal alsó sarokban: *Héraklész halála*. Távolabb: *Melocco 80*. Akkor már tudta a szerzésre vágó ragadozó szellem, hogy ez nem holmi másolmány, hanem egy 1980-ban készített Melocco-mű, egy szitanyomat. Már el kellett kunyerálni. Hogy úgysem ér semmit, tűzrevaló, különben is, mennyivel többet mutat otthon, a falon egy Csontváry-poszter, M. S. Mestert nem tudtam ajánlani, ilyen nem függött semmilyen irodában, azért arra vigyáztak, hogy a szakralitás semmi szín alatt ne kerüljön ezen ódon falak közé. A Melocco-figura jobb térde szinte kilép a kép síkjából, a felsőtest hatalmasra nagyul, a jobb kar olyan erős, hogy ilyesmit álmodtak meg a zsidók

Prágában, Gólemként. A testet csak jelzésszerűen takarja a lepel. Odahaza aztán, az új, lapos, barna keretben a frissen meszelt falon valóságos léket vágott a kép. Pontosan tíz esztendővel később, egy várbéli sétán húztavonta a tekintetet a Koller Galéria Kisplasztikák serege kínálta magát megvételre, persze olyan árakon, hogy újra csak le kellett mondani a műélvezet hosszú távú, otthoni véglegességéről. Pedig volt ott minden! Somogyi, talán Kő Pál, Varga Imre és Melocco. Az Isten persze most is odalépett, mert látta, hogy nem harácsoló, csak szenvedélyes az ember, és a tekintetet az asztalokon szétszórt kartonpapírhalomra hajította. Újra szitanyomat, most fekete-fehérben. *A bukott angyal*. A jobb alsó sarokban: *Melocco 2002*, kissé alatta: *50/15*. A mű gyönyörű lovat mutat, a sörényes fejet, a nyakát, mellső lábait, balra fordulva; rajta, átalvetve, hidban, mintha valahonnan fölülről ejtették volna a ló nyakára, dús keblű, fiatal lányalak. Ha az angyaloknak nincs is nemük, erről a képről árad a szexualitás, talán azért, mert ez egy bukott angyal, akit kivetettek a karból, és emberré változott, nővé, és örök kárhozatra ítéltetett. A két szitanyomat most egymás mellett. Fölöttük olajnyomat, Krisztus feltámadása. Alattuk Glatz Oszkár rézkarca, két bájos gyermekkel. A négy kép keresztet formál az azóta már sárguló falon. Homo benedictus – áldott szobasarok! De miért ne láthatnák többet? Ha elkel az ötven példány? Sokszorosítása banalitásba fullasztaná a művet. Akkor legyen belőle könyvborító. És lett. A 2003-ban megjelent novellásköteten ott van keretben. Körötte minden kék. *Amikor a belgák tolatnak*. A bukott angyal szinte megelőlegezi a novellák tartalmiságát, hiszen a hősök antihősök, életük szakadatlan, negatív fejlődéstörténet. Bukott angyalok valamennyien. És ellentétben a Melocco-művel, nem sugároznak se kéjt, se szexualitást, emberek sem ők immár, csak amolyan beckett-i véglénycék, akik az isteni és genetikai predesztinációban vergődve, hánykolódva tanulják a halált, alig reménykedve az öröklét ígéretében.

1948–1988. Ettől-eddig. Él. Egy fiatalember, aki belül legalább nyolcvanéves volt. Túl jón és rosszon. Akkor meg minek élni? Bár a dolog bonyolultabb. Bipoláris mániás-depresszió. Persze ez nem diagnózis, csak föltételezés. Nem volt olyan ember tévés és irodalmi körökben, aki ne ismerte volna, ne mesélt volna egy-két anekdotát Belohorszky Pálról. Erről az egérlyuk-lakóról, aki maga volt Dosztojevszkij, akiről halála után tíz évvel olvasói levelet közölt a Népszabadságban egy evangélikus lelkész, hogy emlékeztessen: soha azelőtt és azóta nem hallott-látott olyan lenyűgözően dermesztő előadásokat a TIT József Attila Szabadegyetemen, mint

Belohorszkytól. Visszaigazoltam. Szál égő gyertya. Vörös szegfű. És Pali Szmergyakovvá, Aljosává, Mityenkává, Zoszima sztareccá szelídült-vadult, suttogott és ordított. Az első legújabb bkori szépségkirálynő halála után megváltozott. Két év múlva pedig pontot tett ki élete végére. Ha a Szépség halott, miért szalad, fut tovább az élet? Nem szerelem volt ez, hiszen nem találkoztak, nem nézhettek egymás szemébe. Allegóriává nagyult a hiátus. Ahogy Gustav von Aschenbach a Lidó homokján is belehal a Szépség elvesztésébe, mely egy kisfiú képében inkarnálódik. Valódi, irodalmi halál. És végrendeletében azt kérte, vigyék a testét Kaposvárra! Oda, a szépségkirálynő, Molnár Csilla Andrea mellé. Kinek síremlékét Melocco Miklós készítette. Belevésve-marva a kőbe az elfogadhatatlant. Belohorszky Pál sírja kissé odébb. De a közelben. Vajon látta-e Belohorszky ezt a két méter tíz centi magas emlékművet, melybe a szobrász belevészte a szeretet minden virágát, szabályos kis erdőt, melyből az égre néz a gyönyörű arc, kiemelve a gömbölyű nyak márványos szépségét. Láthatta, mert kijárt a temetőbe, leutazott Kaposvárra, ismerte Csilla édesanyját, és csak kérdezett, kérdezett, keresve azt, ami megválaszolhatatlan. Ez a negyven évet élt író-esszéista nem kér maga fölé semmilyen emlékművet. Két vaskos kötete emlékeztet rá. *A mulandóság lovagrendje és az Égő rózsamáglya*. Ott voltam a temetésén, mely befordult az erős alkonyatba. Gyertyafénynél zuhogtak rá a rögök. Így írtam később erről, *Egérlyuk és rózsamáglya* című esszénovellámban: „Ahogy cuppognak lépteink a sárban, magamba, befelé kiabálok. A Szépség nem halt meg, Pali! Aschenbach is fölébredt a tengerparton! Pár lépés Csilla sírja. Így akartad. Ha kinyújtod karod, érintheted a Királynő kezét. Ujjaitok összekapaszkodhatnak! Azóta, hogy mindketten ott fekszetek, nappal van mindörökké” (*A gondolat birodalma*, 1994).

Királynő után király. Nem a Hamlet Színészkirálya, mert az egy szerep. Hanem a valóságos, a magyar színházművészet igazi királya, Latinovits Zoltán*. Balatonszemes, Rózsakert. 270 centiméteres szobor, a korpusz hatalmas lepellel fedve. A fej kissé lehajtva, a bal kar magasba emeli a drapériát. Vállai, felsőteste mezítelen. A jobb kar pedig a testéhez szorítja a leplet. Arcán, testén csorog a halványzöld patina. Magyarország *művészpusztító* nagyhatalom. Hiába, hogy a szoborban ott lüktet az *élő* Latinovits! És egy hihetetlenül pontos ceruzarajzon, ebben a Helikon Kiadó által pre-

* Hetvenöt éves lenne, és harminc éve halott Latinovits Zoltán posztumusz (sic!) Kosuth-díjas színművész, rendező

zentált reprezentatív Melocco-albumban. Pontos, fölényesen intelligens mű. Wehner Tibor ahogy bemutatja a művészt. Angolul is. Hadd tudják meg mindenütt, hol lakik a szobrászat! A művészettörténeti tanulmányt nyugodtan ki is emelhetnénk az albumból, és önálló kiadvány is lehetne: egy kismonográfia. Mert nem mindenki tudja megvásárolni ezt a vastag, színes, okos könyvet. A Melocco Miklóstól összegyűjtött valamennyi írás is önálló kötetet alkothatna. Mert egy nagy művész vallomásai, gyónása. Akinek művei fölbukkannak szinte az egész országban. 1956 ötvenedik évfordulóját ünnepeljük az idén. A szegedi emlékművet elirigyelhetnénk, mi, fővárosiak. Mert ott kellene állnia a készülő oszloperdő helyén, legalább háromszoros nagytáblán. De nem. Véletlen tán, hogy a liberális fővárosi vezetés sem Makovecz Imrét, sem Melocco Miklóst nem bírta meg nagyobb szabású mű létrehozásával? Nem szereti Budapest ezt a két géniust? Vagy inkább a budapestiek által megválasztott képviselők nem képezik le a főváros lakosságát? Mindegy is. A tény tény marad. Pedig ha belegondolunk, e két művész keze által mennyire másképp festene például a Duna mindkét partja a Petőfi és a Lágymányosi hidak között! A főváros mumusai hát mind a ketten. Kétségtelen: keményen odamondanak. Azt hiszik, már szabadság van. Tény. És megvannak a következményei. De így jól jár a vidék. Finomabb szóval a nem budapestiek. A szegedi Rerrich Béla téren 1997-ben föllállított ötvenhatos emlékmű a modern szobrászat tökéletes *tanulmánya*. Emberek, akik kétségbeesve tartanak, emelnek egy mozdulatlan lepkét. Felnöttek és kissrácok. Melocco műleírásából: „Az óriási, 3 méteres lepke lehajló feje, tank nagyságúra nagyítva, minden stilizálás nélkül, az erős rágókkal, tapogatókkal, pödörnyelvvel mint szörnyű fegyver hajlik a szabadságharcos fölé, aki a feszület korpuszának a mozdulatával akarja felemelni, megváltva a bábélettől.” Ha akkor nem sikerült is, 1989 őszén fölszállhatott végre ez a lepke, akik meg tartották, emelték, őszintén remélhették, hogy végre megpihenhetnek. Nem így történt, de ez már történelem, és nem a szobrász dolga. A harmadik magyar köztársaság első szabadon választott miniszterelnökének, Antall Józsefnek, egész egyszerűen járt a Nemzeti Sírkertben, ha nem is mauzóleum, de egy nyitott alkotás. Így ír a műről Wehner Tibor: „A két ellentétes oldalon feltűnő, egy-egy szarvasagancsral ékesített, elementáris lendülettel vágató paripa lovasai és a másik átló végpontjain a szerzetesi ruhába öltözött, kezükben keresztet tartó, levegőben úszó figurák – miként Melocco korábbi nagyszabású alkotásainak szoborszereplői (*Ady-oltár*, szegedi '56-os emlékmű) – a

Kerepesi temetőben felismerhetők: a csaknem életnagyságú figurák arcvo-
násai az író barát Gerelyes Endre, az építész Kós Károly, a színész Rajhona
Ádám és egyes feltételezések szerint a művész karakteres vonásait idézik.”
A művészettörténész ezután idéz a korabeli visszhangokból. Mindenki ta-
pogatózik, keresi a szobormű *narratíváját*. Ha van neki ilyenje. Van. De
nem úgy mesél, mint az iskolában. Ha valaki nagyon akarja, akkor bármely
műbe bele lehet magyarázni némi didaxist. Ha viszont ezeket olvassuk
György Péter esztéta, médiaértő tollából az Élet és Irodalom szeptember
15-i számában (2006), akkor elbizonytalanodhatunk, ha el is hisszük, amit
olvasunk. Múzeumkritikai sorozatában a szerző a budapesti Zsidó Múze-
umhoz érkezik, ír a sírkertről és az emlékparkról. „Kádár János portréjának,
Kun Béla emlékművének megformálója...” – kezdi a dorgálást, kiragadva
Varga Imre kolosszális életművéből két alkotást, majd végső csapást mér
az „életfára”, amely fémből készült, hajlékony szomorúfűz, fémlevelein
az elpusztítottak neveivel. „...ez alkalommal is narratív giccset készített.”
A köztéri szobrászat, mint már említettük, valahol mégiscsak alkalmazott
művészet, a szobrász, ha fölkéri, igyekszik a legjobbat kihozni magából.
Így esett meg az a bizonyos Kun Béla-emlékmű. Ha nem ő lenne a kompo-
zíciónak középpontjában, ugye, mindjárt egészen jó kis szoborcsoport lehetett
volna ott, a Vérmező sarkán. Ítéljük el hát Sós Imrét, Tökés Annát, Besse-
nyeit, és föl lehetne sorolni a magyar filmszínészet egész névsorát, mert se-
matikus filmekben nagyszerűeket alakítottak? Csakhogy a kiválóan megírt
szerep még a sematikus filmben is kiváló színészekért kiált. Így van ez a
szobrászattal is. S lám, 1956-nak is hány és hányféle „narratívája” van!

Radnóti Miklós lehajtott fejjel áll a Bécsbe vezető útnál, s mintha örök-
ké fűjna Abda szele, úgy tekeredik rá, teljesen beburkolva testét a hatalmas
lepel. Pedig a rhodesiai gránit mozdulatlan. A költő él, újra és újra mondja
magában szemernyi szemrehányást se téve gyilkosainak: „Nem tudhatom,
hogy másnak e tájék mit jelent, / nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
/ kis ország, messzeringó gyerekkorom világa. / Belőle nőtem én, mint
fatörzsből gyöngye ága / s remélem, testem is majd e földbe süpped el. /
Itthon vagyok...” És otthon a halálban. Szoborba, szobrokba merevedve.
Utcanévként a házfalakon. Ez a végzetesen nagy költő *odaátról* is képes
a szeretetre! Valóban keresztény ország Magyarország? Ahol a zsidó szár-
mazású kegyesrendi szerzetes keresztelte meg a zsidó származású Radnóti
Miklóst? És mindhiába történt a költő-szerzetes Sík Sándor életmentőnek
hitt gesztusa, Radnóti abszolút magyar identitástudata, a művész mit sem

ér e honban, ha nem lelik föl mártíromságát. Mert itthon a mű kevés. Pedig az a minden!

2001-ben, az esztergomi vár Dunára néző rondelláján adták át és avaták föl azt a Melocco-művet, melyet a tévéközvetítés jóvoltából, csak ámulattal nézhetett az egész ország. *Szent István megkoronázása*. A művész megfogalmazta az egyedül járható utat. „Azt szeretném, ha a szobor az ihlet pillanatát örökítené meg, amikor a koronázás pillanatával csatlakozunk Európához. *Mármint ahhoz a régihez*. (Kiemelés tőlem, K. Zs.) Ez az a perc, amikor az ügy elhatározott, s a munka még hátravan.” És, tehetnénk hozzá, ha jókedvünk csöppnyi is volna, a munka még ma is folyik, kicsúcsosodási pontját konvergencia programnak hívják... Államalapító szent királyunk, és a főleje hajoló koronázó, a *Püspök* – talán maga Adalbert, az esztergom-budapesti főegyházmegye védőszentje? – a gesztus és az egymásba folyt, túlvilági szél fújta drapériában, tér és idő koordinátaiban összeforrnak, s a kilencven fokban odafönt egymást metsző hajlott gerendák alkotta keretben, a legfelső ponton a kereszttel, maga az Isten a föloldhatatlan „köttöanyag”. Ez a mű a transzcendencia magasában imbolyog, de támaszt nyújt XXI. századi magyar létünknek is. A költő-főszerkesztő barát meséli, odaát, a Duna túlsópartján, Szlovákiában, a *párkányiak*, ha megnyugvást szeretnének és békét, csak átnéznek, s látják a szobrot, mely üzen suttogva, a király *Intelmeiből*: „Semmi sem emel föl, csupán az alázat.”

A Melocco Miklós-oeuvre beteljesedett, további horizontok felé már aligha tágítható. Vertikalitásában pedig beláthatatlanul sokat tehet még. A már említett Pilinszky-oltár, mely a Szentlélek jelenlétét igazolhatná, ebbe a vertikalitásba sorolható. És van még egy nagy halott, aki életében bemérhetetlen volt, a magyar balettművészet legnagyobb alakja, latinovitsi, József Attila-i magasság és mélység, akit már életében is pontosan annyit gyötörtek, mint bármely magyar géniuszt, ezt a talpig férfit, ezt az igazi magyart és igazi világnagyságot, akit sokszor és mindörökké összekevernek druszájával. Fülöp Viktornak hívták. És hívják ma is, ha egyáltalán hajlandó volna emlékezni bárki is. Hogy posztumusz elnyerje a Magyar Örökség-díjat, négy kemény éven át kellett kínlódni, fenyegetőzni, lobbizni e sorok írójának, talán a druszával kapcsolatos téves egybejátszás okán, talán azért, mert a balett ezoterikus műfaj, végül mégiscsak sikerült. Az úgynevezett szakmából természetesen senki nem volt jelen a díj átadásánál 2001-ben, csak az özvegye, és legtehetségesebb tanítványa, az azóta

szintén megnyomorított balettművész, Hegyesi Aranka, aki fölolvasta a laudációt. Így aztán ez a hatalmas előadóművész, gondolkodó bekerülhetett a legnagyobb magyarok virtuális nagykönyvébe. Csak a sírja meztelen. 1997 óta. Persze nem is kívánná, hogy emlékmű telepedjen fölébe. Annyira szerény volt. Szinte rémült, ha dicsérték. De ha a már életében klasszikussá emelkedett Melocco Miklós varázsolná megismételhetetlen lényét szoborba, biztosan nem ellenkezne. A szobrász azonban nem sétálhat föl a Farkasréti temető művészdombjára, hogy méricskéljen. Hogy követ szerezzen és belefარagja a Mandarint, Girej kánt, Spartacust. Oda se engednék. És hát ki fizetné a révészt? A túlvilágiak már nem tudják összekalapozni. A még élőkben pedig föl sem merül. Államilag, önkormányzatilag ekkora összeg nem áll rendelkezésre. Fülöp Viktort már nem lehet rehabilitálni, de a gesztus, hogy lám, a szoborban olykor megpihenhet a lelke, ha néha visszatér, fölrerne egy szívből jövő, őszinte főhajtással.

Melocco Miklóst megajándékozták 2005-ben, hetvenedik születésnapján evvel a minden igényt kielégítő albummal, melyben élete sűrűsödik, és esszenciális súlyával nehezül a befogadóra. A szobrász ajándéka pedig az életmű, mely előtt nem tehetünk mást, csak ámulhatunk. És ebben a tátott szájú rácsodálkozásban csak az imádság marad, hogy maradjon még. Hogy a Jákob létráján föl, s alászálló angyalok közé röpkülhetne, de még itt a földön. Uriel, a kék arkangyal vele lesz, ha eljön az idő. Krisztus pedig el sem engedte a kezét, pillanatra sem. Művészete istenbizonyíték, s fölmutatása a megváltásnak.

Országos Széchényi Könyvtár

„Minden láng csak részekben lobban”

I.

A művészet lángja.

Ha lángol. Ha nem, akkor hiába a kiglancolt metsző hideg, csak világlik, fényes, de nem old föl érzelmeket a befogadóban. De, köztéri szobrok lángolása? Megrendelés. Lángolhat-e az alkalmazott műfaj? József Attila a 2005-ben százéves, Thomas Mannhoz írt verse is így született, egyetlen nap alatt, írta a Japán kávéházban, annyit cigarettázott, hogy a hamu ott billegett a feje búbján. Vajon, ha nem kérik föl, megírta volna ezt a remekművet? Bizonyára. Mert az *Óda* sem a Lillafüreden látott nőt ábrázolja, hanem a NŐ-t, a mindenkori szerelmet, atomjaira szedve a testet és a lelket.

Szobrász nem üthet a hasára, hogy most aztán csinálók egy olyan köztéri szobrot, hogy csak na! Mert sokba kerül, hozzáértők és a belepofázók egyaránt döntenek. Kell-e, politikailag megfelelő-e (lásd a gróf Teleki Pál szobrának újraállítása körüli zihálásig fokozódott vitát), és akkor még nem is beszéltünk a városépítészeti szempontokról. Adott egy tér, egy úttorkolat, elfér-e ott, kell-e oda, mit fog szólni az egyszerű járókelő, az idelátogató külföldi, adott esetben informálódó államfő, koszorúzó miniszterelnök, vagy éppen király.

Prohászka László *Szoborhistóriák* című, a Városháza Kiadó által megjelentetett elegáns, nagyvonalú könyve végigvezet minket Budapest leghíresebb szobrainak olykor végzetes pompáján. Bátor szerző. Leír mindent, amit érdemes tudni szobraink múltjáról és jelenéről, és hozzáteszi a maga nagyon is figyelemreméltó megjegyzéseit. A magától értetődőt. Amikor Zalaváry Lajos Kossuth-díjas építész tervei alapján 1991-ben fölépült az East–West Business Center a Rákóczi út és Múzeum körút sarkán, mintegy átköszönve az utca túloldalán álló Hüttl-féle óraháznak, javasolta, hogy az üresen álló és pusztuló volt Pannónia Szálló melletti régi Nemzeti Boráros térre telepített oszlopait helyezték az új házba, kívülről fényesen láthatóak, mintegy a posztmodern kori jakobi lajtorján föl s alá szálló üveg-angyalokként a suhanó liftek, melyek aztán érzékelhetetlen finomsággal huppannak a földszintre, ahol tiszta és hűvös víz buzog. Oda. Odakerülhetett volna, ha nem is mindkettő, de az egyik. Emlékoszlopként. Ha már itt

állt 1912-ig az igazi, a régi Nemzeti Színház. Melynek helyén évtizedekig grund ásított, szemetes, üres telek, ama Grassalkoviché. Ide csak és kizárólag Nemzeti Színház épülhetett volna. Ez volt a Grassalkovich család kikötése. Nagyvonalúsága. Tenni valamit a nemzetért, Budapestért. Csak-hogy jött a bársonyos forradalom, a rendszerváltozás, és Budapest megkövesedett tanácsi rendszere maradt ugyanúgy, csak átkeresztelte magát önkormányzatnak. A valamikori huszonnégy kerületből huszonhárom lett (Soroksár leválása Pesterzsébetről), és a kerületek nagyobb önállóságot kaptak. Ennek „köszönhető” Zalaváry munkája, mely mint épület, akár az új Nemzeti Színház is lehetett volna, de a Józsefvárosnak pénz kellett, méghozzá gyorsan és sok. Fölrúgva mindent, mi a becsülethez kötött. Így kerülhetett szintén a Józsefvárosban, a Kálvin téren megépítésre a Virág Csaba-féle valódi városmerénylet, a ma is üresen álló Kálvin Center és a másik keskeny üveghasáb. Kapott is a fejéhez a főpolgármester és kihirdette az úgynevezett city-programot, mely szerint visszaállna a régi Budapest a maga tizennégy kerületével, egységes arculattal, és az 1950-ben csatolt városrészek önálló polgármesteri hivatalokkal Budapest elővárosaiként fungálnának. Ha meg is történik a változás, a sok merénylet, a pusztítás visszafordíthatatlan. Prohászka László kitűnő érzékkel jegyzi meg, hogy a Boráros téren föllállított oszlopokat szállítsák az új Nemzeti elé, szerintünk az egyiket akár az épület belsejében is föl lehetne állítani mintegy mementóként. Mérget azonban ne vegyünk rá, mert a IX. kerületi önkormányzat szintén nagy úr! Igaz, az új Nemzeti is a Ferencvárosban fekszik, de ahogy máshol sem, itt sem biztos, hogy nem mondják ki: nincs vissza a babaruha... Írhat Prohászka bármit, hivatalnokok és befektetők pozíciói messze fölműlják és ezáltal annullálják az írott szó erejét. Pedig a kötet szerzője arra is figyelmeztet, hogy a budai Várban kétségtelenül hangulatos helyen álló Lendvai Márton szobra is a mai Nemzeti Színház környékére kellene hogy kerüljön, ha már Lendvai a Nemzeti tagja volt. Ráadásul a szobor Dunaiszky László jelentős műve. Vajon hallgatnak-e rá? Vagy a költségekre hivatkozva, illetve el sem olvasva e fenséges könyvet, minden marad a régiben?

Az ország első számú, s ilyenénképpen legnagyobb, legimpozánsabb dalszínháza a Magyar Állami Operaház. Mely magában foglalja a Nemzeti Balett együttesét is. A muzsika fellegvára is titkok hordozója – volt. Prohászka fölmutatja a lehetetlenségek egész dühítő sorát. Lecserélt komponisták. A főpárkányon ma is látható szobrokról azt hihetne a járókelő,

de talán még az idegenvezető is, hogy úgy van rendjén minden, ahogy van. Pedig dehogy. Minden egyes szobrot kicseréltek! Hogy mi bántotta a korabeli kulturális vezetést, nem tudhatjuk. Persze, hogy kik voltak a legnagyobb zeneszerzők, maguk a zenetörténészek is vitatják, hogy miért pont azok kerültek oda, miért nem mások, nagyon is szubjektív. Az már kevésbé, hogy az egyházzenei szerzők végleg lekerültek: Guido, Palestrina és Lasso. Hát ezt azért nem tűrhették a párt- és állami vezetők. A legérthetlenebb az, hogy miért kellett újrakészíttetni azt az öt zeneszerzőt, kik már készen álltak, s minőségükben is magas színvonalat képviseltek: Gluck, Mozart, Beethoven, Rossini, Wagner. Logikát keresni azonban a magyar frontokon, legyen az művészet, várostervezés, múltidéző borongás vagy bármi, ne keressünk.

Az eddig legnagyobb tekintélyű, legszélesebb látókörű kultuszminiszterünk vitathatatlanul gróf Klebelsberg Kunó volt. Grantner Jenő díjnyertes pályamunkáját 1938 októberében állították föl a mai Március 15. téren. Az ostrom alatt megsérült, negyvenöt után sietve eltávolították az emlékművet. A főalak feje darabokra tört. A két mellékalak Ady-ligetre került. Mindketten a főalaknak háttal, fölhúzott térddel, bal és jobb kezükre támaszkodva jelzik: a Nő a Művészetet, a Férfi a Tudományt szimbolizálja. Mert a műemlékegyüttes újra áll, régi pompájában. A mellékalakokat csak meg kellett pucolni, a posztamens egyszerű vonalú, tehát könnyen megépíthető volt, már csak a gróf alakját kellett újrifaragni a sok jó minőségű korabeli fotó alapján. Ezt Tóth Kálmán meg is tette. Prohászka László *Szoborsorsok* című könyvében már fölvetette, hogy újra kellene állítani a rendkívüli miniszter emlékművét, s ím, meg is valósult. Azzal azonban nem érthetett egyet, hogy az alkotás a Villányi úton, a ciszterci gimnázium és a Szent Imre-templom között kapott helyet. Mi, akik errefelé lakunk, szintén nem érthetünk egyet. Ez a vidék csöndes, már-már falusi idillű. A Móricz Zsigmond tér forgatagából erre sétálva megszűnik az élet zsbongása. Hívő egyre kevesebb araszol a templom felé. A gimnazisták és a volt Kertészeti Egyetem hallgatói, ha egyáltalán ránéznek és el is olvassák, mit írtak a posztamensre, aligha tudják, ki volt ez a „bácsi”. Az elegáns Flamenco szálló külföldi vendégei meg véletlenül sem térnek át a túloldalra. És ha át is sétálnának? Mondana nekik valamit ez a szoborcsoport? Prohászkat nem is ez zavarja. Ez a láthatatlanság. Inkább a következő: „A helykiválasztás nem volt szerencsés. Grantner alkotása a Novecento szellemében fogant, a szobor melletti két épület viszont a Wälder Gyula nevével fémjelzett

neobarokk mintapéldánya. Ha Klebelsberg itt lehetne, Grantner alkotására valószínűleg elégedetten bólintana. A helyszínre aligha.” Egyetérthetünk. De vajon a szoborállítás előtt volt-e széles körű párbeszéd? Konszenzus kialakult-e? Mert ha lett volna ilyen, akkor épp Prohászka hívta volna föl a figyelmet, hogy ha nehezen is megoldható, a Klebelsberg-emlékmű kerüljön vissza az Erzsébet híd pesti hídfőjének déli oldalára.

Ugyanígy járt Erzsébet császárné is, a magyarok királynéja, akinek szobra a mai Március 15. térről átkerült az Erzsébet híd budai hídfőjének északi oldalára. Az nem is túl nagy baj, hogy a gloriettet lebontották körötte-fölötte 1956 után. Az sem baj, hogy Budára került Zala György hullámozó bronz nagyasszonya, de jelenlegi helyén Sissy megbújik a tekergő fölüljárók alatt. Aki kutyáját sétáltatja, vagy a hajléktalan találkozik a szoborral. Meg aki kocsijából lenéz. Buszról rátekint. Ha. De nem nézi őt senki. A park szép. Virágokkal teli. A rongálok még nem fedezték föl ezt a kihagyhatatlan „csemegét”. De oly elhagyott, olyan nagyon magányos, mint amilyen az osztrák császár oldalán volt. Meg amikor a genfi tóparton, a kikötő felé lépkedve hegyes reszelőjével megszúrta őt az olasz anarchista. Csak a hajón lett rosszul ez a végtelen kegyelemmel megáldott, fényeveszített, de még mindig gyönyörű asszony. A dőfés elérte szívét. Rudolf trónörökös után újra gyászba borult a Monarchia. Legalább a szoborban inkarnálódott örökléte hozzáférhetőbb helyen pompázna! Mondjuk a pesti Erzsébet téren. Ahol az átépítés során az elhíresedett ülő Bajcsy-Zsilinszky-szobor állt. Mely már nem kerül vissza a térre. Sarkára. Tarpán, a művelődési ház udvarán készül fölugrani a nyilasok által kivégzett nagy politikus, Györfi Sándor bronzába merevedve. Ha ide kerülne Erzsébet királyné, mi ellensúlyozná a József Attila utca sarkán? Mi volna méltó ellenpólus? Egy tévéműsorban mondta valaki. Se nevét, se korát nem tudom. De lelkes volt és tette kész. Gróf Andrássy Gyula lovas szobra! Az állhatna az Andrássy út torkolatában. Nagy ötlet. De a szobor megsemmisült. Talán a hatalmas Sztálin-szoborba öntötték. Mely ötvenhatban csizmává zsugorodott, amikor a felkelők gigászi küzdelemben letaszították az örökkévalóságig odaálmodott Mikus Sándor-féle „alkotást”. Erzsébet királyné és a gróf. Igen. Volt közük egymáshoz. Szép nő. Szép férfi. Kölcsönös vonzódás. Úri etikett. Nem is ellenpólus lenne ez a szoborpáros, de maga az egyensúly. Persze nem lesz ebből sem semmi. Az Andrássy-lovasszobor helyén ma József Attila lógatja szomorúan kalapját. Ha nem is a rakodópart alsó kövén ülve. De közel a Dunához. Vitathatják Marton László művét. Prohászka idézi

Márait: „Hölderlin-féle ígéret volt, egyszerre örült és angyali.” Ez persze „angyali” tévedés. Nem volt örült, hacsak nem az örület maga bármiféle pszichózis. Hölderlin is befejezte az írást, de négy évtizedig vegetált, József Attila pedig meghalt. Mindkét költő halálos nagyság. De egyikük sem volt ígéret. Hanem maga a beteljesülés. Pilinszky János így írt József Attiláról, zanzásítva: tehetsége mozarti volt, sorsa pedig krisztusi. Hát valahogy így. Ezt ábrázolni, ezt a dichotómiát, ha egyáltalán mindez kettős létezést jelent, szoborban ábrázolni szinte lehetetlen. Marton megpróbálta. Üljünk csak a szobor mellé. A felszín fecsegését és a mély hallgatását akinek van erre lelki vevőkészüléke, hallani, érzékelni fogja.

Itt állt hát a nagy gróf lovas szobra. Az oravicai márványból faragott talapzat mindkét oldalán bronz domborművek. 1867-ben maga a gróf-miniszterelnök és Simor János hercegprimás helyezték Ferenc József osztrák császár fejére a koronát, s lett így az uralkodóból egyben apostoli magyar király is. Zala György remekművén a lassan léptető lovon a koronázáson viselt díszmagyarban ábrázolja a grófot. Az özvegy, Kendeffy Katinka is a férjéről készült legjobb képmásnak tartotta. Ő már csak tudta! Két Zala György-alkotás az Erzsébet tér két sarkán valódi szenzáció lehetne. És igazi látványosság. Vagy egymás felé tekintenének, vagy más irányokba. Ezek már érzelmi kérdések. És ezek a térsarkok nem tartoznak szorosán az Erzsébet térhez. Házak álltak itt, elpusztultak vagy lebontották őket. Ez a rész a Bajcsy-Zsilinszky út páros oldala – volt. Az igazi tér a valamikori buszpályaudvar mögött kezdődik. Marton László nyilván újra tudná önteni a lovas szobrot. Talán hozzáadna Zala művéhez a saját látomásából, ahogy tette azt a várbéli Görgey Arthur-lovasszoborral is. De értelmet kapnának a csupasz utca- és térsarkok. Turistalátványosságnak sem lenne éppen utolsó. Miért csak gróf Klebelsberg tudott nagy ívű álomba merülni? Mitől fél a mindenkori kulturális vezetés?

Budapestre nagyon is jellemző, hogy a tér névadója helyett más ismert személyiség szobra áll. A Batthyány téren Kölcsey. A Roosevelttéren gróf Széchenyi István és Deák Ferenc. A Horváth Mihály téren Pázmány Péteré. Mely szobrot az egyik Klotild-palota elől, a volt Kígyó térről hozták ide. Van már Móricz Zsigmond-szobor az íróról elnevezett körtéren, de sokáig, jogosan, hiszen a terület az úgynevezett keresztény kurzus alatt Szentimreváros volt, a fiatalon elhunyt herceg és mellékalakjai uralták a teret. „Mindenesztől eltörött.” Budapest szoborparkja folyamatosan polarizálódott, és mintha mindegyé vált volna, mi és hová kerüljön.

A Szent István parkban fölállított híres Pátzay-mű, a Kígyóölő sem bírhatta sokáig. A Szovjetunióknak kínos volt, hogy a legnagyobb embermentő, Raoul Wallenberg emlékművé avanszált, emlékeztetve a sok túlélőre és a körötte álló volt csillagos házakra. A szobor a debreceni Biogal Gyógyszer-gyár kertjébe került, hiszen ez a jelenet pont megfelelőnek mutatkozott, hogy jelezze azt, amit nap mint nap láthatunk a patikákban. Debrecen nem adta vissza a művet, ezért Győrfi Sándor újraöntötte, s így került vissza, de már csak másolat formájában a budapesti parkba. A svájci embermentő Carl Lutz is kapott egy igen invenciózus szobrot, nem a legjobb helyen, noha a volt zsidó gettóban, a Dob utcában, csak éppen a tűzfalakkal határolt területen senki sem fog megállni, hogy emlékezzen. Per Angernek még nincs szobra Budapesten. Az azóta sajnos elhunyt, önfeláldozó nagy olasz életmentőnek sem jutott még köztéri emlékmű a fővárosban. Perlasca még visszatért Budapestre. A pályaudvaron úgy emelkedtek az elnyűtt, idős arcok az ég felé, mint a napraforgók.

Mióta keresem a Duna-korzóról eltüntetett Sportlovast! Pátzay Pál műve sráckorunkban még ott állt a korzón, föl is másztunk rá, a lovas mögé ülve, átölelve, gyi-te-nye kiáltással megindultunk volna a Duna felé. Prohászka könyvéből kellett megtudnom, lám, újra egy eldugott szobor, hogy a mű a Margit híd budai hídfőjétől északra, a Germanus Gyula parkban áll. Jó, tudom. Akkoriban kietlen grund volt a Thonet melletti, északra eső terület. De amikor átadták a mai Intercontinental szállót, az akkori Finta József-féle Fórumot, semmiféle akadálya nem lett volna, hogy az alkotás a helyén maradjon; turistát jobban érdekli a régiség, minden, ami művészet, mint a beton és az üveg. Lám, ezzel a háttérrel milyen jól kiemelkedik báró Eötvös József szobra!

A tér szabadsága. Avagy a szabadság tere. Az Újépület helyén. Északkeleti sarkában végezték ki az első felelős magyar miniszterelnököt, gróf Batthyány Lajost. Az örökmécses mindig összehozza az elégedetlen, változást kívánó embereket. Átellenben, ugyanebben a térstruktúrában, az északnyugati sarkon az apró tavacsán átívelő bronzhídon akár oda is könyökölhetünk ötvenhat mártír miniszterelnöke, Nagy Imrének szobra mellé. Megbeszélhetjük vele, mire ez a folytonos széthúzás? Miért az állandósuló háború? Magyar a magyarnak miért ellensége? Nem értené a kérdést, nem értené, hogy mindaz, ami van, ami megtörtént, egyáltalán: ötvenhat degradációja; talán csak bajuszát pödörné meg, és bepárasodott szemüvegét törölgetné. Talán még azt sem értené meg, hogy a mélygarázs építése miatt

ideiglenesen eltávolított szovjet hősi emlékmű miért került vissza, a régi helyére? E sorok írója a Főpolgármesteri Hivatalt is fölhívta, de nem tudtak semmit. A szocialista frakció elnökét is megkereste. Az oroszok ragaszkodnak hozzá. Ennyi volt a válasz. Na most az akkor már NATO-tag, az Európai Unió társult tagjának, Magyarországnak és azon belül Budapestnek semmilyen más állam nem szólhat bele a belpolitikájába. Főleg akkor nem, ha egy emlékműről van szó. Még ha valóban találtak alatta szovjet katonákra utaló maradványokat. Javaslatom a következő volt: helyezték az emlékművet a Vérmezőre, a volt Kun Béla-féle emlékmű helyére. Nem sértette volna senki érzékenységét. Ma azonban? Hatalmas kordon védi a művet, mert mindenáron meg akarják rongálni. Állandó rendőri felügyelet szükséges a védelméhez. Mert a döntéshozók sehogyan sem voltak képesek fölmérni, hogy ez a tér a magyar szabadság tere, az 1848/49-es forradalom és szabadságharcé. Elég a térképre pillantani. Vajon milyen nevek futnak e térre és milyen nevek a tér környékén? Az Aradi Vértanúké. Ilyen egyszerű ez. Akkor azonban jogos a kérdés. Mi kerülhetett volna a szovjet emlékmű helyére? Prohászka megjegyzi: a Kossuth téri új, sugárzó szobor, Kisfaludy Stróbl Zsigmond alkotása művészileg nagyobb hatású, mint Horvay János korábbi munkája, mely a főalak mellett mellékalakokat is fölvonultat, s amely jelenleg Dombóváron, darabjaira szedve szolgál mementóul. Idézi a kor legnagyobb művészeti íróját, Lyka Károlyt is: „Az emlékműből hiányzik a monumentális nagyvonalúság, hiányzik a sugalló erő.” A mostani szoborból valóban vibrál az, *amely nem lehetett ennek a szabadságharcnak a sajátja*. Vagyis: győzelem. Kossuth szökése. Nem dolgunk eldönteni, Kossuth hős volt, vagy sem. De a Horvay-emlékmű fejezte ki a realitások helyett a valóságot. Az pedig mindig mélyebben gyökerezik. Megmutatta a Bach-korszakot is, előrevetítvén a Monarchiát és Trianon fájdmát éppúgy. Nos, ezt a szoborcsoportot kellett volna visszahozni és fölállítani a Szabadság téren. Legföljebb alá lehetett volna írni, hogy a szabadságharc leverésének emlékére. Hiszen erről szól ez a köszobor-együttes. Még akkor is föl kellett volna állítani Budapesten, ha Dombóvár népe egy emberként tiltakozott is ez ellen. Akkor. A rendszerváltás fordulóján. Vajon az-e a nagyobb államférfi, aki dinamizmusával és minden romantikájával hadba tudja hívni népét, mikor az osztrák és az orosz csapatok nyomasztó túlereje figyelemre méltó volt a hadvezetés számára. Nem nagyobb-e gróf Széchenyi, aki abban látta a szabadság útját, hogy a népet föl kell emelni, gazdaságilag és kulturálisan is, hogy tetteikkel és ésszel egy nivóra kerüljön

a császári elnyomókkal. Lám, Deák Ferenc kívárta ezt a pillanatot. Persze a magyar virtushoz ez kevés. A radikalizmus pedig mindig vérpezsdítőbb. Ötvenhat az más volt. Nem irányította senki, nem volt előkészítve. Mégis szembeszállt a „pesti srác” a szovjet gépezettel. Tudván, hogy győzni lehetetlen. A kettőt ne is hasonlítsuk össze. Egy biztos. A rendszerváltozás óta, a sok ballépés mellett, ez a szovjet emlékmű-visszahelyezés volt talán a legostobább.

Közelmúltunk szobrai szabadtéri múzeumba kerültek. Talán egy baja van. Túl messze a látogatónak. Nagytétény felé. A hetvenes úthoz közel. Talán jobb lett volna a híres Osztapenko köré vonni hasonszörű társait. Vagy éppen Steinmetz kapitány köré gyülekezhettek volna. Mert nem mindennapi látványosság. Egy helyen minden, ami ránk testálódott a Rákosi–Kádár-érából. A gigantikus Sztálin-szobor (Mikus Sándor készítette) már csak filmekben, fényképeken látható. Teljes valójában jobb is, hogy eltűnt. Lassan kipucolódik az emlékek labirintusszerű redőiből.

Prohászka László könyve útikalauz. Hónunk alá kapva bejárhatjuk Budapestet. Meglehetjük, hogyan esett szét ez a város, és hogyan rakható össze megint, persze egy egészen más konstellációban. Kopjafák és króm-acél jól megfér egymás mellett. Csak bölcsebben kellene döntenie, hogy ne lehessen szobordöntögetés soha többé. Ha újra lesz a magyar költészetnek olyan nagy öregje, mint Faludy György, ne surranjon be sehová, még akkor sem, ha magyar gróf, történetesen Károlyi Mihály kéri föl őt és társait, hogy az általa gyűlölt Prohászka Ottokár szobrát ledöntsék. Mert nem a szobor tehet róla, hogy úgy és ott áll, ahová *emberek* helyezték.

II.

Az érdeklődés folyamatosan nő. A vizuális kultúra egyre terebélyesedik, s óhatatlanul beszippantja azokat is, akik eddig nem foglalkoztak a képzőművészettel. Hála a rendszerváltásnak, mely csetlő-botló módon bukkant föl politikailag, de üzletileg semmiféle ballépés nem tudta megakadályozni, hogy például a műkereskedelem ne fejlődjék robbanásszerűen. Budapest. Falk Miksa utca. A galériák utcája. Zsúfolásig megtelve művekkel. Értékek tobzódása. Már-már elfárad a szem, ha csak a kirakatokat nézi. Aukciók sora. Érdeklődők és valódi gyűjtők. Vagy éppen befektetők. Az arra járó egyszerűen nem tudja magát kivonni a látvány hatása alól. Még talán bele-

kotor a pénztárcájába, hátha ő maga is meg tudna vásárolni, ha mást nem, hát egy szitanyomatot. Túlságosan kampányszerű nagy nekibuzdulások a fővárosba és máshová hozott nagy gyűjtemények bemutatása. Hosszú sorok a pénztáraknál. Aztán feledésbe megy. Nem baj. Néző-látogató, aki ma már ingyen látogathatja nagy múzeumaink állandó tárlatait, fölmege a Magyar Nemzeti Galériába, és meglátja: a magyar festészet semmivel nem kisebb rangú, mint amit nem is olyan régen ámulattal figyelt a Szépművészetiben, vagy éppen a Múcsarnokban. Rálel a szobrászatra is. És érzi, mert éreznie kell, nemcsak Varga Imre és Melocco Miklós szobrászata él, hanem rengeteg nagy alkotót rejt e kis haza, csak éppen kevés a publicitásuk. Dabóczi Mihály nem tartozik a legismertebb magyar szobrászművészek közé. A Körmendi Galéria sorozatában hiánypótló ez az album, melyet főlemel Prohászka László művészeti írónak a képek-melléletek elé írott nagylélegzetű tanulmánya. Legutóbbi műve, a *Szoborhistóriák* megmutatta igazi tudását, szakszerűségét és hajlíthatatlan igazságérzetét. Ahogy ebben a könyvben is. Prohászka ugyanis megmondja, hogy ennek és ennek a szobornak nem ott volna a helye. Tudván, hogy süket fülekre talál. Pedig megjegyzései, észrevételei halálpontos logikát követnek, mégse hihet abban, hogy valaha is megvalósulnak. Mert Budapest közterein oda nem illő szobrok, emlékművek tucatjait látjuk. A legtöbb esetben tér és szobor köszönőviszonyban sincsenek egymással. Dabóczi Mihály is pályázott Ady-szoborral. Később aztán, miután a Liszt Ferenc térről a Lechner Ödön-szobor az Iparművészeti Múzeum piciny előkertjébe került és így aztán szinte láthatatlanná vált, ki tudja, miért, de nem Liszt Ferenc-szobrot rendeltek meg az akkori illetékesek oda – ami aztán megvalósult, a tér belsejében, háttal az Andrássy útnak –, hanem a Csorba Géza-féle Ady-szobrot. Idézet az előszóból: „A művészettörténet tanulsága sz is, hogy aligha képzelhető el örökösen előrenézni anélkül, hogy visszatekintenénk mindarra, ami mögöttünk van, arra, amin biztosan állhatunk. Ahogy nincs a megismerés vágától hajtott újat teremtés tanulság nélkül, úgy igaz ez a tegnap vagy tegnapelőtt megismerésére, alkalmasint újratereztetésére is.” Zsigmond Attila, a preambulum szerzője már a felütésben minden valamirevaló alkotóművész alapgondját szólaltatja meg Dabóczi által: „Tudod, fiam, egész életemben küzdöttem az anyaggal. Amit elképzelttem mindig jobb volt, mint amit végül megcsináltam. De most azt énekelek és úgy énekelek, ahogy én akarok.” A háromgyermekes apa, aki feleségét 1955-ben veszítette el, ezeket a mondatokat Viola nevű lányához intézte, mely nem

ars poetica, sokkal inkább a végső igazság. Amit elképzelünk, sohasem valósul meg. De létrejön egy másfajta minőség, amit az Isten mond tollba, vésőbe, ecsetbe. A lényeg, az úgyis megmarad. És kevesebb lesz a forgács is. Mondta a főnti idézetet Dabóczi Mihály 1979-ben, halála előtt alig egy esztendővel, hetvennégy évesen. A várbazári műteremben. És tényleg! A Várbazár azóta is romokban. Szemben vele lehajtott fővel szomorkodhat Ybl Miklós, e csodakert tervezője. Mert a művész aggódik. Mi lesz a halála után? Megmaradnak-e művei? Vagy rábíz mindent az égiekre. Vagy a vakszerencsére. Felelőssége élet-utánra is kiterjed. Ha szobrász, vagy éppen építész, tehát a köztereken is láthatók a művek, az idők folyamán átértékelődnek, főleg Magyarországon, ahol minden, de minden politikai függvény, és még azt is megérheti – fura paradoxon –, halott mivoltában, hogy művét lebontják, ha szobrász, akkor egy letűnt rendszer skanzenjébe kerül alkotása mint a közröhej tárgya, és nem a nemzeti panteonba, noha mind a kétféle létezés biztosítja az örökkévalóságot, de az előjel csöppet sem mindegy. Dabóczi Mihályt mindez szerencsére elkerülte. A székelyföldi Marosszentkirályon született 1905-ben. Talán ez a székelység, ez a tántoríthatatlanság emelte föl és tette le lágyan a panteonba. Nyolcgyermekes családból érkezvén. Belenőve a fővárosba. Művészetét végigtekintve alig-alig érezhető csak az erdélyiségre jellemző kódrendszer. Talán nincs is ilyen. Talán csak az irodalomban, a nyelvben érzékelhető. Dabóczi művészete, legyen az kisplasztika, szénrajz, érem, túllép minden korláton, falon, és belenő a nonfiguratívba, úgy, hogy elkerüli azt a csapdát, melyről Melocco Miklós beszélt: „*Absztrakt szobrot*, ami nem hasonlít semmire sem, lehetetlen készíteni. Vagy olyat, amiben semmiféle rendszeresség, ismétlődés, szimmetria, kontraszt stb. nincs, azt hiszem, szintén lehetetlen. Mindenesetre meg kellene állni a gyerekrajz határán, ami végrehajthatatlan feladat, mert annak nincsen tiszta, éles határa.” Az ólomból készült *Pisilő kutya* lehetne bármi más is, de formája négy lábúra emlékeztet. Annál is inkább, mert a farokra emlékeztető képződmény fölünkörödik, a hátsó, bal láb pedig a kankutyákra olyan jellemző mozdulattal elválik a testtől. Az 1963-ból származó, mindössze 50 cm-es vörös márványból készült *Csók* figuratív-nonfigurációja a férfi és a nő delejes összeolvadását bizonyítja, ahol csak az elképzelhető gyomortájon nem érintkezik a két alak, ovális lyuk keletkezik. Az egészen kicsiny bronzmunkája, a *Magány I.* karsú nőalakja csak sejteti testét. Arcát sem látni, lepel borítja. Talán a depresszió egyik legfényesebb megfogalmazása a magyar szobrászat történetében,

1962-ből. A *Ballada*, zárójelben: *Tradíció* – ez a cím a pontosabb – 1977-ből a korok, korszakok művészi egymásrautaltságát, kontinuitását ábrázolja úgy, hogy az ülő női alak ölébe áll a másik, akit egy harmadik tart meg, emelve, deréktájon. A körtefából készült munka 88 cm. A halála előtti évből származik az a szobor, amelyik a művész humorát mutatja föl, azt a fajta szarkazmust, mely láttatja, nem kell mindent halálosan komolyan venni, csakis a művészetet. *Seggfej* a címe, itt is zárójelben ott a másik cím is: *Szatír*. Ha tetszik, hát Janus-arc. A bal arcfél oldalról ábrázolódik egy ördögi figura képében, míg a jobb fele – mely mégis a mű mértani közepe – mindannyiánk hátsója, összezárt farpofákkal. A fejtetőn némi haj, mely a bal oldalon kunkorodó ördögszarvból simul a jobb fül felé. Bronz, és mindössze 17 centiméter. Legtöbb műve magántulajdon. De a Magyar Nemzeti Galéria is őrzi számos alkotását. Prohászka László pontosan leltároz, semmi nem kerül el a figyelmét. Dabóczi Mihály köztéri szobrai, Istennek legyen hála, ma is láthatóak. Allegorikus művek, például az *Erő* 300 cm-es mészke szobra a Budavári Palota Oroszlános udvarára néző homlokzatról. Ugyanígy a Magyar Tudományos Akadémia ornamentikáján látható az *Archeológia* 320 cm-es pirogránitja 1962-ből. És amit mindenki ismerhetne, ha a Gellért fürdő bejáratánál nem állították volna föl a beléptető rendszert, kiszorítván evvel a keskeny pénztárcájú látogatót, aki nem használná a fürdőt, de a pazar előteret megtekintené. A sokszor elátkozott átkosban a látogató kóvályoghatott e falak között, volt ott még egy kitűnő cukrászda is, és akkor láthatta Dabóczi sugárzó szobrát, a négy évszaktól – a *Tavaszt*. Kétméteres fehér márvány nőalak ebben a körcsarnokban. Dús idomokkal – és akkor eszünkbe juthat Renoir, aki azt nyilatkozta, hogy az a jó akt, amit a férfiember már a vásznonról megkíván. Ilyen a *Tavaszt* is. Két karja lazán leengedve, háta mögött tartva a földig érő leplet, mellette térdéig érő korsó. Klasszikus, reneszánsz szépség.

Ennek az exkluzív albumnak ott kell állnia minden könyvespolcon, ahol gyűlnek már a klasszikusok. Dabóczi Mihály úgy magyar, hogy közben egyetemes. Prohászka László írása meggyőzően igazolja vissza egy nagy művész halhatatlanságát.

A geometria metafizikája

A gyárhoz képest valóságos szanatórium volt a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Legalábbis a szabadságnak egy magasabb foka, mintha nem is a Nagy Létezőben lebegtünk volna. A kezdő publikáló meg azt hitte, hogy ő különb, más, mint a többiek, a segédmunkások, a sofőrök, a konyhások és a többi kiszolgálók. Hitte, mígnem az egyikük, megfogalmazva a többség véleményét hozzá nem vágta: – Ha író lennél, nem volnál közöttünk. – És bizony, igaza volt. Mert ott sétáltak az igazi írók a negyediken, a hauszmanni eklektikának a New York-palotában megtestesült archaizmusában, a Szépirodalmi Könyvkiadó felé. Odatartozni. Közéjük. Nem emezekhez. Vagy ide is, meg oda is. Ha már *ott* van az ember, majd lehajol hozzájuk. De maradt minden a régiben. A hátbaveregetések. Hogy ne aggódjon, édes fiam, nem az a lényeg, hogy az író dolgozik-e vagy sem, hanem a letett mű a lényeg. Később aztán kiderült, hogy minden lényeg, csak a letett mű nem. Illetve az is, amennyiben a mindenkori „trendi”-nek megfelelt.

A gyár hatalmas volt. Báró Weiss Manfréd után Rákosi Művek. Aztán Csepel Vas- és Fémművek. Később Csepel Művek. Trösztön belül a rengeteg gyár. 1976-ot írtunk, kifelé ácsingóztam, elég volt már a dübörgő forróságból, a petróleumszagból, mely egyben bódító is, visszahúzza a szívet, csapdába ejt. Menekülni! És akkor váratlanul, egy késő tavaszi délutánon hívtak, hogy ha úgyse alkalmas semmiféle normális munkára a szaki, akkor beküldenének Pestre, a Külkerhez, ugyan kézbesítsek vaskos leveleket, aztán már vissza se jöjjenek, mert amúgy is lejár a munkaidő. Mindegyik kapun aránylag könnyen, az igazolvány fölmutatásával be lehetett jutni, be a pokolba, melynek tornáca legföljebb az öltöző volt vasszekrényeivel, hosszú padjaival, párájával a hőségben. Kifelé azonban már nehezebb volt az út. Igazolász kellett. Nehogy már elhagyja a gyárat bárki is! És volt papír! A legmagasabb körökből, maga a főmérnök írta alá. Kiküldetés. Pestre.

Megfürödve, vállig érő hozonttal, nem éppen a legutolsó divat szerint öltözve, már a HÉV-en. Az is, mintha vidámabban kattogott volna versenyt futva a Szabadkikötő úton már akkor is messze túllépve a megengedett sebességet – a kinkeserves évekkel kivárt szocialista autócsodákkal. A kettes villamos egyenesen szállt velem, föltárult gyönyörű testével Budapest, a Duna királynője. Húsz perc sem telt el, és a Gerbeaud teraszán találtam

magam, kólát szürcsölve. Nem volt idegen a környezet, gyerekkoromban gyakran jártunk ide, a már akkor Vörösmarty cukrászdába, a felső-középosztálybéli nagynénikkel, a kakaóporral szórt marcipános burgonyaminyont letömve torkon, nem éppen illő módon. Most, a hetvenes évek derekán mégis különös volt a hely. Noha a munka mint olyan kötelező volt, soha nem látott embertömeg hullámzott; füstölgött az akkor még itt megforduló kilences autóbusz, öntve magából a bámész tömeget. Megérelődött bennem a sokkal későbbi vicc, csak nem tudtam szavakba önteni. Vagyis: az anyavakond és kicsinye ballagnak az általuk fűrt föld alatti járatban. Mire a kis vakond: – Anya, odafönt mi van? – Mi lenne... kék ég, zöld fű, csupa napsütés. – Akkor mi miért élünk ebben a levegőtlen, nyirkos, koszos alagútban? – Az anyavakond hosszan gondolkodik, majd rávágja: – Mert ez a hazánk!

Édes Istenem! Nekem meg az a csepeli sötétség, bűz, mocsok, nem a hazám! Be is adom a felmondásomat! Be én! Fizettem. Mielőtt a Vigadó utcán át elhagytam a teret, visszanéztem. Itt szeretnék élni. Polgárok között. Magam is az volnék. De nem voltam az. Csak belül. A tény: a lakatosság. És ez a röpke kimenő. Irány hát a külker-cég, leadni a leveleket, átveteni abban a hosszúkás könyvecskében, aztán vissza, na nem a gyárba, hanem haza, romos parasztházra emlékeztető nyomorúságba. Ahol víz az udvaron, vécé szintén, fürdésnek meg ott a lavór. Hármunknak. Egy. De addig még szimatoljunk! Bele a levegőbe. A Lipótváros déli csücskének árnyékaiba. Apáczai Csere János utca. A Thonet-ház mellett csak Pátzay Pál *Sportlovasa* állt büszkén magában, posztamensén, mellette kies terület, sóderral fölszórva. Fogalmam sem volt akkoriban, hogy itt állott a híres pesti szállodasor. És egyszer, 1982-ben ide épül az Atrium Hyatt és a Fórum Szálloda. Itt találkoztam – tudtomon kívül – másodszor Zalaváry Lajossal. Az első randevünk emléke is dermesztő. A csepeli Csillagtelep 1955-ben épült. A legfontosabb cél, a minden cirkalomtól mentes, normális méretű, szociális igényeket kielégítő lakások sokaságának építése volt. A kor építészeinek agyába befészkelte magát a Bauhaus. A különféle művészeti ágak is hatottak egymásra. Együttesen fölerősödtek. Gropius, Moholy-Nagy László, Molnár Farkas, Klee. Csakhogy 1955-ben, noha a rákosista prés kissé fölengedett, a cél mégsem az építészet mint művészet megjelenítése volt, hanem a gyors lakáshoz juttatást, „Vörös Csepel” igazi identitását megmutatandó. Zalaváry inkább a várostervezésben jeleskedett, így aztán jártam én olyan lakásban is, ahol sparhelt volt, melyet fával tü-

zeltek, az akkor még csak húszéves telepen. De hogyan lesz az emberből, akarata ellenére lakatos? Úgy, hogy nem a legfényesebb tanuló. Így aztán nem mehet gimnáziumba, tulajdonképpen nem is akar sehová kerülni, csak nézni az eget, gondolkodni a világ dolgairól, hagyni éledezni a későbbi író. De tanulni muszáj – emelkedtek a szülői ujjak. Érettségizni kell! Hogy okos légy, édes fiam. Többre vidd, mint mi. És a többi csacskaság. Maradt aztán a Bajáki Ferenc Ipari Szakközépiskola. Ikerházak. Hosszúkás, kétemeletes épületek. Valamikor mindkettő általános iskola volt. Lány- és fiú. Majd az elsőből koedukált általános iskola lett, a mögötte lévőből pedig a szakközép. Érettségi és szakma. Minden, nem általam álmodott álmok netovábbja. 1955-ben születtem, és a Zalaváry által tervezett iskolában érettségiztem 1973-ban, melyben a középtől kissé balra indul a lépcsősor a térbe, és e diagonálist az első emelet töri meg.

2002-ben végre megjelent Zalaváry Lajos élete és jelentős építőművészi munkássága a Kijárat Kiadó *Architectura*-vállomások sorozatában, gazdag képanyaggal illusztrálva, valódi színhelyességű képekkel, illetve fekete-fehér fotókkal, rajzokkal. Így ír a művész Csillagtelepről: „Visszapillantva, sokan úgy látják, hogy ha a kor politikai felső vezetése, megrendelőként nem volt képes a munkásság számára egy Wekerle-telepi feladathoz ha-

sonló megbízást megfogalmazni, legalább kidolgozhatott volna egy olyan koncepciót, hogy ez a lakótelep(fajta) kiindulásul szolgáljon egy emberibb környezet kialakítására, szemben a lakosságra ráerőszakolt, rossz elrendezésű, rideg paneltelepekkel szemben.” Munkatársa ebben az időben Oltay Pál volt. Mi, vásott kölkök nem láttuk olyan borúsnak ezt a lakótelepet, ott volt a Horizont, ahol sört hörpöltek a nagyobbak, magam bélyegeket cserélgettem, aztán kijött hozzánk a *Makra* sztárírója, Kertész Ákos, és hiába az osztályfőnöknő intelme, sóhaja: semmi nevetgélés azon, hogy az író dadog. Pukkadozva, gurgulázva, könnyes szemmel csak azért is szétröhögtük az alkalmi író-olvasó találkozót. Csak jó szívvel lehet visszaemlékezni. Városkának tűnt ez a volt községben, a jelenlegi XXI. kerületben, önálló étellel.

1990-ben megfordult a világ. Módszerváltás. Gengszterváltás. Ilyen szlengek. Ma már tudjuk. A Pallas zseniális vezérigazgatója, Siklósi Norbert megérezve a változások szelét, már egy évvel korábban, hogy ne kelljen embereket kirúgnia, leányvállalatokba menekítette a dolgozók nagy részét. Mi maradtunk. Hiába volt már meg az első kötet, író még mindig nem volt az ember, csak melós, aki küszködik, remél, hogy a cég nem omlik össze, túlél mindent és mindenkit. Irodáink mindenfelé. Rá egy esztendőre volt még egy bérlemény, kis lakás, a Kossuth Lajos utcában. Álltunk a Magyar utca torkolatában, magyaráztam a srácoknak, hogy itt futott a pesti városfal, maradványai ott lapulnak a házak udvarán, és valahol itt, bizony, itt állt a Hatvani-kapu, ahol a szénásszekerek zörögtek a macskaköveken, hozták az élelmet a pesti népnek, majd bezárult újra. Az meg ott, a volt Grassalkovich-telken, na mit szóltok? Semmit se szóltak. Én meg magyaráztam. Hogy ma még szokatlan. De annak idején, a Rákóczi út másik sarkán, a Hüttl-féle úgynevezett óraház sem simult a környezetébe, nagyon merészen modern volt, körötte klasszicizáló és eklektikus házak. Ez az új, a Kelet–Nyugat Kereskedelmi Központ, látjátok, mennyire szólítja a másik házat! Csak a nagyobb osztatú ablakok. Meg a sarkon a henger. Jó, itt nem teljesen, megtörik kissé, csupa üveg, mely mögött, látjátok, ott belül szállnak a liftek. Belseje átriumos. Honnan tudom? Mert voltam fönt, a legtetetjén, amikor még minden csak pusztá fal volt. Akkor. Az építész maga vitt föl, na, akkor még nem működtek a liftek, ott loholtam mögötte. Lenyűgöző kilátás. El se tudtam képzelni, hogy ebből a beton-üvegzalzból ilyen gyönyörű ház lesz. Mire az egyik raktáros. – Nem is tudsz angolul! – Nem értettem. Miért is kéne? – Hát mert amerikai az építész, az biztos! Magyar ilyet nem tud csinálni. – De bizony! Magyar. Úri származék. „Középisko-

laimat 1933-ban a Gödöllői Premontrei Gimnáziumban kezdtem, 1942-ben érettségiztem a Miskolci Királyi Katolikus Práter György Gimnáziumban. 1942-ben beiratkoztam a Királyi József Nádor Műegyetem Építészmérnöki karára.” Akkor nem mondhattam; most idézem a könyvből. A kollégák szemében nagyot nőtem. Az íróság – smafu. De ismerni egy ilyen építész, az igen. Mégiscsak tud valamit ez a fickó. Pedig ha tudták volna. Hogy mennyire nem tudtam semmit arról, ami építészet! Hallgattam. 1991-et írunk már, átadva az új Zalaváry-ház. Egy év múlva utcán voltam. A társak zöme átkerült a Hírlapkiadó Blaha Lujza téri épületébe. Aztán őket is kirúgták. A házba a bontók belemartak, ott, a még mindig csúf burkolatába rejtekező Corvin Áruház szomszédságában.

A harmadik és egyben az első találkozás Zalaváryval 1985-ben történt. Húsz éve. Fél évszázadom minden súlya ujjbögyeimben, ahogy verem a billentyűket. Félbeszakít Kosztolányi: „Ötven, / jaj, ötven éve – szívem visszadöbben – / halottjaim is itt-ott, egyre többen –”. Oly sokan, hogy összeszámolni is halálos fáradtság. Apám halála évében. Amit nem lehetett, nem szabadott túlélni. Mégis. Talán az életösztön. Talán a megírás vágya. És a teljes összeomlás. Az ember meg azért ment a Pallashoz, hogy ott legyen a tűz közelében. Hátha. Valamelyik lap fölfigyel. Segítőkész barátok.

Akik nem segítettek. Nem is voltak barátok. Csak hittem. Azért adott volt a lehetőség. Tessék írni a Pesti Műsorba! Írtam. Budapestről – apró képeket, tusrajzokat, akvarelleket. És ott, nálam Finta József volt minden. Még az Atrium Hyatt is! A KÖZTI mint vállalat kikérte magának. Nem Zalaváry. Őt nem érdekelte. Azt nézte, olvasta ki soraimból, hogy a ház, melyet épített, mennyire megdobogtatta egy általa ismeretlen ember szívét. És ez elég volt neki. A szerkesztőségben kaptam a fejemre. Kit érdekel a maga apja? Nem lehet tévedni és kész! Mentem bocsánatot kérni. A KÖZTI-irodaház a Kecskeméti utca legcsúnyább, legszürkébb épülete. Ott bújik meg a Csontos Csaba-féle Korona szálló mögött. Akkor még persze nem volt ott semmi, így aztán még feltűnőbb volt a kockaságnak ez az otromba terpeszkedése. Zalaváry műtermébe úgy léptem be, mintha Gaudí keressem volna. A meghitt csönd. Áhítat. De a falon a poszteren Lechner Ödön nézett rám jóságosan. Nem sokat tévedtem. Noha a katalán és a magyar építész közt lehetne hasonlóság, de Gaudí szecessziója kézzelfogható, míg Lechner távol-keleti rokonságot keresve onnan hozta a magyarnak vélt motívumrendszerét. Nem véletlen, hogy Zalaváry ebbe a sorba tagozódik. Lechner közvetlen környezetébe tartozott Lajta és Málnai. Janáky István, Zalaváry mestere Málnait közvetlen szellemi atyjának tekintette. És máris kész ez a metagenetikai DNS-láncolat. Zalaváry Lajos eddig utolsó munkája, 2001-ből, a Nagykanizsai Városi Könyvtár architektúrája egészen Lechnerig nyúlik vissza. A homlokzat díszei, az ablakok osztása, a színek harmóniájának szecesszionáló megidézése és áthelyezése a XXI. századba. Rachmaninov neoromantikáját nem lehet összetéveszteni a XIX. század nagy romantikusaival, noha mindkét zenetípus tonális, mégis tapintható a XX. századi orosz mester modernitása. Zalaváry Lajos 1923-ban született, s nyugodtan mondhatjuk, számtalan kísérlet, megvalósult és csak tervekben maradt épület után eljutott, visszakerült a tiszta forráshoz, lehajolt és jóízűen kortyolt belőle. Letisztult formái olyanok, mint amikor nagy költők kézírását nézzük. A kuszaságból később olyan lesz a kézírás, mint a gyermeké.

Zalaváry úgy fogadott, mintha a fia lettem volna. Van is egy velemkorú fia. Lánya egy évvel idősebb. Iparművész. A fiú orvosi végzettségű, kutató, megunta, ezernyi kaland után vaskos esszékötetben írta meg megfigyeléseit az agyról, Istenről, ösztöneinkről, *Istenek hajléka* címmel. Ez meg a közvetlen átöröklés. Mindkét gyermekben ott a tűz. Zalaváry visszafogott hevülete. Mert ő maga nem lobog. Olyan, mint a költészetben Pilinszky.

Poeta doctus, de együtt a koszorúval. Doctus és natus egyetlen elmében, egyetlen lélekben, nyolcvankét év befogadhatatlan tapasztalatával.

Majdnem ő kért bocsánatot. Hogy engem mennyi sérelem ért. És nem vagyok hibás. Mindenki elszúr valamit. Oda se neki. Beemelt kevés barátai közé. Úgy jöttem el onnan, hogy meg kell tanulni mindent, amit meg lehet tanulni. Könyvek és könyvek. Gropius, Wright, Makovecz, Molnár Farkas. Városépítész. A túlságosan rideg, de nagy elme is belefért: Le Corbusier. De minden tanuláson túl a legfontosabb mégis az empiria volt. Nemcsak szemmagasságig terjedő figyelem. Fölnézni, föl az ég felé. Ott rejtőztek a csodák. A budapesti házrengeteg megannyi titka. Kopottságukban is megejtő szépségek. Részletgazdagságok. Foghíjtelkek közé beleálmódni az illeszkedőt. Sohasem az lett, amit odaképzelttem. Minden kornak a trendije nem hagyta az építészeket, hogy merjenek illeszkedni. Még ha ez a gondolat nem is olyan korszerű. De maradandóbb. Lám, a Vörösmarty térre a lebontott volt ORI-kocka helyén egy másik üvegesoda fog épülni, pedig az elpusztult Haas-palota homlokzatát vissza lehetne varázsolni, mögötte pedig tombolhatna minden trendi, minden korszerűség. Nappal tilos álmodni. De mit tehet az örökké álmodozó? Bambul a tévé előtt, és örül, hogy valaki, ismert, híres ember kimondja helyette azt, amit mindig is tudott. A legintellektuálisabb színész. Aki már nem lehet közöttünk. Politikai börtönévek. Számptalan betegség. Különc a hetedik kerületből. Hársfa utca. Mensáros László kimondta, hogy az a baj, ha A három nővér után összemegy a függöny, és a színésznővel kivonul a tapsözönben, érzi a kezükön, hogy mosogattak. És ez nagyon nem jó. Megváltozott a színésznők társadalmi presztízse. Mondta még a nyolcvanas évek elején. Figyelni kellett minden megnyilatkozását. És megint csak a tévében arról faggatták, tetszik-e neki az Atrium Hyatt? Fölnézett az épületre, és bólintott. Azt mondta, olyan könnyű. Majd átmutatott a túloldalra, a „spenótház” irányába – lánykori nevén az „elizélt”-palotára –, és hozzátette: az meg nehéz. Belesüpped a talajba. Pedig mindkettő beton-acél-üveg. Csak a szerkezet, a színválasztás *képzetele* más. Míg a manapság éppen átalakítás alatt álló zöld-ház pusztá mérnöki geometria, addig az Atrium Hyatt, az 1952-ben fölépült feldebrői iskola a maga termésköves falával, izgalmas tagolásaival, az 1990-es, Gödöllőn ékeskedő Mezőgazdasági Biotechnológiai Kutatóközpont, ahogy a két négyzet egy-egy sarkát összefogja a bejárati traktus – túl a mérnöki kvalitáson, a geometria metafizikája. Mert művészetté emelkedik. Nem minden művészet és művész metafizikai, de

minden művészet és művész – ha valódi – metafizikai irányokba mutat. Vagy még azon is túl. Egész a transzcendenciáig. Zalavárynál ez a vertikális elem is megjelenik, megérinti vele az Istent. Könyvének borítóján három fa. A bal oldali – bár mindhárom kopár – a vastagabb ágú, ám ritkásabb. A jobb oldali sűrűbb ágazatú. Kettejük közt apró facsemete. Karóhoz kötve. Atya, Fiú, Szentlélek. A kis csemete, aki még készülöben. Várja a pünkösdi jelenést, végső terét, hogy megjelenjen az emberben, legyen a lélek, mely halhatatlan. Ha meghívják. Ha helyet adnak neki. Nyilvánvaló, Zalaváry rajzban inkarnálódott irálya. De van egy megrendítőbb rajza, nagy kár, hogy a beliven a kép nem színes. Vastag törzsű fa, ágai kicsit jobbra dőlnek, kopárok. Háttér a kék ég, alul az éppen látható talaj zöldben, mintha ázna. A hatalmas ágak alatt apró, alig látható pad. Nem olyan, mint Szönyi István híres, napsütötte padja. Elhagyatott, sivár. Beckett *Godot-ra várva* című drámájának színpadképe is lehetne. A kép az Isten hiányának eksztatikuma. Van egy ikerpárja az egyetemes festészettörténetben. Kétpetűjű ikrek. Piet Mondrian 1911-ben festett *A kék fa* című képe, ugyanúgy hajló – címe ellenére nem kék, hanem fekete, bár lombos – fájával, halványkék, sárga csíkozású hátterével lett az építész fájának édestestvére. A Hágai Művészeti Múzeumban látható. Zalaváry képe mappában. Ha egyszer megvalósul, mondjuk a Divatesarnok, korábbi, majd újbóli Párizsi Nagyáruház helyén a Magyar Építészeti Múzeum, Zalaváry képének kiállítása kötelező feladat lenne. Mert az építőművészet alapvetése, hogy az építész tudjon rajzolni. Nem középiskolás fokon. Hanem úgy, ahogy Makovecz Imre. A Mindentudás Egyetemén tartott előadásában a leghíresebb magyar építész megemelte kalapját a számítógép praktikuma előtt, de mint mondta, tanítványait csak akkor engedi a gép elé, ha előtte szigorúan mindent, de mindent lerajzoltak. Hát így valahogy Zalaváry Lajos is, így lesz a mérnök művész. Az építészet az egyetlen művészet, amely a technikát a legmagasabb szinten megkívánja. Csak beleragadni nem szabad. És akkor a vonalából ágak lesznek, termőre fordulva.

A népi-urbánus vita hol csak parázslík, hol föllobban és lángolni kezd, de végleg kialudni nem képes ebben az országban. A Sinka Istváni balladisztikum éppúgy fejbeugó, mint Nemes Nagy Ágnes vagy éppen Petri György intellektualizmusa. Mindnyájan magyarok, mégse szólnak ugyanolyan súllyal magyar füleknek, magyarul. Jászberényi fürdőépület, 1958-ból. Zalaváry vallomása könyvében úgy hat, mint Dsida Jenő *Psalms Hungaricusa*. Magyarságunk megvallása. Ha egyszeri is. „Az ötvenes

években ihletően hatott rám a magyar vidéken fellelhető paraszti építészet néhány példánya. Általánosságban a levegőben volt, hogy Magyarországon sajátos (magyar) építészetet teremtsünk. Ez spontán elhatározás volt, de nem hasonlítható a XIX. századihoz, amely akkor az önkényuralmi rendszer elnemzetietlenítés ellenében bontakozott ki. A fürdőépület tervezésekor az ihletet egy alföldi utazáskor kaptam. Az alföldi tanyavilágban a fehér vert-falú, nádtetős együttesek még elszórva léteznek, a magyar falvakban pedig szinte teljesen kivesztek. Ez a fürdőépület tisztelgés számomra egy letűnő világ emléke előtt.” És valóban. Olyan ez a fürdő, hogy párját ritkítja. A hófehér, érett Bauhaust idéző épületre szervesen illeszkedik két hamisítatlan búbos kemence. Persze hatalmasak, és nem sütnék bennük semmit. Fény árad be, mint a török idők fürdőibe, s ezekben a hengeres képződményekben mártózhat meg a fürdőző. Zalaváry egyik remekműve.

Zalaváry Lajos kitekintett a világba is, túl azon, hogy egyetemistaként Dániában is élt. És hatott rá az elhíresült skandináv design is. Mai napig tartó fájdalom az alexandriai könyvtár megsemmisülése, leégése. Az ókori világ megannyi, pótolhatatlan írásbelisége odaveszett. Talán ez adott lendületet, hogy induljon egy pályázaton, mely Egyiptomba vitte művészi ihletét. Egyiptomi Kultúra Múzeuma. Nem messze a piramisoktól. Stílje magán viseli a mór-arab építészet nyomait, de az 1984-ben készült terv abszolút XX. századi. Érthetetlen, hogy ez a terv sohasem valósult meg. Egy európai ember totális beleélése az arab világba. Kecses ajándék. Még akkor is, ha csak terv maradt.

Ahogy senki művészt Párizs nem hagy nyugodni, úgy Zalaváryt sem. Meg nem valósult pályázatok. Vak és süket zsűri? Ha nem nyerünk, ezt mondjuk. Szidjuk a felmenőiket. A Defense-pályázat, 1984-ből az új Diadalívre fókuszált. A művész albumában hatféle változatot mutat. A későbbi nyertes pályázat, mely meg is valósult, rendkívüli rokonságot mutat Zalaváry 4. számú változatával. Az izgalmas mégis az, hogy a tervezendő építmény méretesebb lett volna, mint az Arc de Triomphe, így aztán, ha valaki mondjuk autóval közeledik a Ch. de Gaulle-Etoile felé a Champs Elysées-n, akkor hiába a távolság a La Defense high-tech negyedéig az Avenue de la Grandé Armée-n, a perspektíva illetően optikai csalódása folytán ugyanakkora lett volna az új diadalív, mint a napóleoni. Zalaváry annak ellenére belevágott munkatársaival együtt, hogy 1983-ban már sikertelen volt pályázatuk, mellyel az Opera de la Bastille-t célozták meg. A megvalósult Opera nem a kedvelt helyek közé tartozik. A tervrajzokból

látnivaló, mennyire „Kristálypalota-émlékű” – ahogy ő maga írja, célozván a londoni Crystal Palace lebontásának emlékére –, könnyű, átlátható, jól illeszkedő épület lett volna ott a Bastille téren! Több nézőt elhódítva a méltán gyönyörű és híres, *hagyományos* Operától...

Ma már, hogy a Világkiállítás lemondása miatt nem épült meg a budapesti Defense a Petőfi és a Lágymányosi híd között – helyette a pesti oldalon a „tetszik-nemtetszik”-kulturális központ színházzal, Művészetek Palotájával –, talán retrográd gondolat visszatérni a Nemzeti Színházzal kapcsolatos pályázatok sorozatos bukására. A volt Curiában, a mai Néprajzi Múzeumban nyilvános kiállításon mutatták be, hogyan lehetne Nemzetit varázsolni már meglévő épületekből. Például az akkor már üresen, feketén szomorkodó New York-palotát át lehetett volna építeni színházzá, fölhasználva a mögötte lévő Atheneum Nyomdát. Azóta szállodává alakult át a palota, a nyomda pedig eltűnt örökre, mintha bombatámadás érte volna az Osvát utca Rákóczi úti sarkát. De maga a Curia is átalakulhatott volna a nemzet színházává. Páratlanul nagyvonalú előcsarnokából lehetett volna fölmenni a modernizált színházba. Minden terv elutasított, vihar és értetlenkedés, pedig nem gyermekrajz-pályázat volt ez, hanem komoly építőművészeti feladat. A szakma sem szerette, a politika pedig... Újabb tervpályázat, most már az Erzsébet tér keleti fertályára, a volt távolsági autóbusz pályaudvar helyére. Bán Ferenc Kossuth-díjas terve vitte el a pálmát, ahogy annak idején neveztem: az „Erzsébet-kocka”. Zalaváry munkatársa, Szántó Tibor makettje igazi színházépület volt, messziről látszott, hogy milyen funkciót rejt. Anakronisztikusnak ítélték. Zalaváry pályázata könnyedebb, íves, hajlékony ház, talán szóba sem került. Hála azonban a gondviselésnek, Bán kockája nem épülhetett föl, ahogyan egy másik téglatest, a jelenlegi Nemzeti Színház helyére álmodott Vadász György-féle sem. Zalaváry Lajos azonban nem az az elkeseredő fajta. Ugyan könyve nem tartalmazza a Nemzeti Színház terveit, de tárlóiban föllelhetőek. Akár a leírt szó, mely megjelent valahol, valamikor lapban, folyóiratban, könyvben, örökké megtalálható lesz a Széchényi Könyvtárban.

Van egy híres kávéház-cukrászda a Batthyány téren, a Szent Anna-templom tövében. Csak már nem működik a két évtizedig létező, Szentpál Mónika által vezetett *Angelika-sarok*. Lehet, hogy van helyette más, hasonló kulturális programsorozat, de olyan biztosan nincs, és talán nem is lesz, mint a jeles előadóművész által szervezett és lebonyolított számtalan esti találkozó. Rákos Sándor, a művésznő férje javasolta, e sorok író-

ja is lépjen föl, bár akkortájt, 1992-ben még csak két megjelent kötettel bírt. Vendég: Zalaváry Lajos. De ki legyen a moderátor? Szinte egyszerre bölintottunk: Szántó Tibor. Aki mellett, hogy kiváló építész, jó beszélgetőtárs, mindkettőnk munkásságát ismerő és elismerő ember. A zsűfólá-sig megtelt teremben, az ősi falak közt emlékezetes este, nappali fénybe vont valamennyiünket. A végén föltettem azt a metafizikai kérdést, hogy ha Nathan uppsalai érsek ki merte mondani, miszerint Bach az ötödik evangelista, akkor a két építész szerint ki a hatodik? Ennek a kérdésnek előzménye a Zalaváry Lajossal 1989-ben készített beszélgetésszám utolsó kérdése és az arra adott válasz volt. (Kötetben: *Szavak és szenvedélyek*, Múzsák Könyvkiadó, 1991) Kérdés: „Ha hiszed a mennyországot, milyenek képzeled? Háznak?” A válasz: „A menny az emberiség képzeletében akkor alakult ki, amikor ott fent még rejtélyes dolgok történtek. Ma már tudjuk, hogy több milliárd kilométerig mi vesz minket körül. A mennyet és a mennybemenetelt gyönyörű szimbólumnak tarthatja a modern ember, melynek lenyomataképpen gyönyörű műalkotások születtek a történelem folyamán. Ma csillagász ismeretekkel nem tudunk hinni benne. Minthogy hitem szerint ott fent sem találjuk a mennyet, itt lent kellene a földön megkeresni a mennyországot.” Az Angelikában Zalaváry Lajos kérdésem kapcsán nem szólt semmit, lehuppant székére, és Szántóra mutatott. – Kezdjed te. – És Szántó Tibor nem habozott. A *palládiumokat* említette. Mint hatodik evangéliumot. Aztán nem erőltettük a dolgot. Zalaváry válasz nélkül hagyott. Nyilván ugyanazt mondta volna, mint közös esszénk végén. Még akkor is, ha a kérdés iránya teljesen más. Megválaszolok hát helyette: a hatodik örömhír ő maga. És művészete. Végtelen nyitottsága és mély humanizmusa. Akinek meg nem valósult tervei közt ott látható a Hajléktalan kisállatok menhelye a kilencvenes évekből. Abban az országban, ahol ma már börtönnel büntetik az állatkínzást. Ugyanakkor, ha valaki, mondjuk egy vadász vagy csak unalmában lövöldöző azonnal halált okoz az állatnak, akkor csupán rongálásért vonható felelősségre. Nemcsak az átlagember nem európeér ebben az országban, de jogalkotói és parlamentje sem.

Zalaváry a társművészetek felé is szélesre tárja kapuját. Versesköteteket gyűjt, befogadója a költészetnek egy olyan korban, amikor ugyan él és virul a kortárs magyar vers, de az olvasó végképp elfordulni látszik tőle. A képzőművészet is roppantul izgatja. Volt szerencsém kivinni őt Soroksárra, hogy bekukkantsunk Rátkay Endre festőművész monumentális világába. Éppen hatalmas farostlemezekre festette a pesterzsébeti Városháza

dísztermébe ötvenhat múlhatatlan emlékét, megidézendő. A két művész úgy közlekedett a műteremben, mintha testvérek lettek volna. Pestiesen „félszavakból” értették egymást. Zalaváry gondolataiban már ott volt valamelyik új épületében az általa rendelt Rátkay-kép. Nem lett, mert nem lehetett belőle semmi. A XX. kerület központjában, a Gaál Imre Galériában aztán megtekintettük az állandó kiállítás hatalmas Rátkay-ikonosztázát, különösen az utolsó öt szárnyat, huszadik századunk valamennyi borzalmával. A festő szürreális és expresszív látomásai mindkettőnkben beindította Bernardo Bertolucci filmtetralógiáját, a ma már sehol sem vetített *Huszadik század (Novocento)* címűt, mely ugyanolyan végletes és fölnagyult, mint Rátkay képe, képsorozata. Az abszurd ezekben a művekben válik abszolút realitássá.

Ahogy Rátkay ikonosztáza az őstörténettől napjainkig, szimultán mutatja a történelmet és a magánéletet, benne a rokonságot és a barátokat, úgy Zalavárynál is megjelenik a családi arcképcsarnok a régi fotókon, és a legközelebbi barátok is, Farkasdy Zoltán és Jánossy György. Mindketten építészek...

Ha Zalaváry művészetére költészeti-zenei analógiát keresünk, József Attilánál fölleljük azt: „Ezüst sötétség némasága / holdat lakatol a világra. // A hideg ürön holló repül át / s a csönd kihül. Hallod-e, csont, a csöndet? / összekocannak a molekulák. // Milyen vitrinben csillognak / ily téli éjszakák?” Ahogy e sorokat magunkba, befelé olvassuk, középhangosan szólaljon meg Schubert melengető játékossága, Kocsis Zoltán előadásában, az *f-moll impromptu*. Zalaváry mint ember? Ha egyáltalán az embert le lehet választani a művésztől! Talán Pilinszky, ahogy vékony hangján megszólal. „Ingem, akár egy tömeggyilkosé / fehér és jólvasalt, / de fejem, akár egy kisfiúé / ezeréves és hallgatag.” Az első két sor nem érinti Zalaváry Lajos művészi és emberi attitűdjét. Túl a nyolcvanon, a második két sor visszavonhatatlan manifesztum.

A Kieselbach-evangélium

Mega- és gigakorba futott a világ. Ez az örvöngő „trendi” begyűrűzött mindenhová. Nem kímélve irodalmat, képzőművészetet, építészetet sem. A várva várt nagyregény mikor végre megjelenik, az író sztárrá avanszál. Bemutatni őt és művét csakis showban lehetséges. Foltok, csíkok a vászonon, festészeti viresaftokká emelkednek, vizuális forradalomról papolnak, és filozófiai „showdert” kerítenek a semmi köré. Az építészet nem tud kibújni a kockaság bőréből. Gagyznak azok, akik maguk is gagyik, csak éppen a csomagolás csillogóbb. Megasztárok, akik két-három dalt elénekelnek. A magyar frusztráltságából eredhet, hogy elkezdünk másolni. Az Egyesült Államok irdatlan megalomániáját behozzuk piciny területünkre. Így aztán a Nagymező utca és az Andrássy út környéke pesti Broadway lesz, az igazihoz képest tenyéryi helyen. A szívünkhöz közel álló Balaton a magyar tenger. Van már szilicumvölgyünk is! Etyek lesz a magyar Hollywood. Korszerűbbé, hatalmasabbá fog nőni Los Angeles-i fölmenőjénél. A példákat reggelig lehetne sorolni, de fölösleges. A kisebbségi érzés szorongássá növekszik, nem segít semmiféle terápia, gyógyszer még csak kísérlet alatt sincs, a haza, ha volt egyáltalán, elveszni látszik. És akkor jön valaki, a galériatulajdonos, művészettörténész, és valódi *mega-örömhirt* tesz az asztalra, mely beszakad alatta. Nem fűz hozzá semmit, nem hívják be semmilyen tévéshowba, nem billeg kvízzjáték-székeken, csak egyszerűen kiad egy könyvet, aztán még egyet. Az első a magyar festészet nagy vonulatát mutatja be 1892–1919 között. A második már tényleg *evangéliummá nemesül*, ebben ekvivalens piktúránk az európaival. Kieselbach Tamás valami olyat tett, melynek csak a szele elsöpri az összes megát, gigát, bemutatja, hogy a magyar festészet nem alábbvaló nyugati testvéreinél, mindezt egy olyan albumban, mely 840 oldalas, színhelyes, ragyogó reprodukciókban több mint ezeröttszáz festmény található. A gesztus nyilvánvalóvá teszi, hogy mi is a festészet tulajdonképpen. Még a legvadabb, legabsztraktabb, legelvonatkoztatottabb képek is munkák, a szó szoros értelmében. Munka van bennük, kökemény, következetes, ihlettől elszabadult, tébolyig fokozott munka. A kötet elején szakértői tanulmányok, de egy sem, mely hókuszpókuszokat próbál megetetni a még alig prostituálódott vizuális szemlélével. Pedig komoly ismeretterjesztés ez. Európai Iskola, Római Iskola, Greshamkőr, KUT, aztán kiemelve nőket, kik ecsethez nyúltak, és kiderül, hogy egy

szinten mozognak férfi kollégáikkal, ahogyan Nemes Nagy Ágnes költészetete sem mutat női kezet, akárcsak Virginia Woolf vagy Sylvia Plath. Mert művészet van, mely egy és oszthatatlan. És korszakok vannak, egy-egy alkotó belső korszakait is beleértve. Irányzatok, izmusok kavargása. A kötet kiemel pár festőt, jelezvén a szerkesztői szándékot. Egrý József, Derkovits Gyula, Farkas István, Vajda Lajos, Román György, Kondor Béla. Ide kellett volna venni Nemes Lampérth Józsefet mint a tragikus létezését magát. Persze a felsorolt festők mára már klasszikusok, kötelező tananyagot kellene hogy képezzenek a középiskolákban. Mert ez az *igazi* festészet, mely ezen nevekben-művekben inkarnálódik. Leesett állal ámulni. Ezt tehetjük. És megsüvegeljük Hetényi Ágnest, aki ezeket írta az Élet és Irodalom 2005. április 15-i számában: „Ritka jelenséggel van dolgunk. Nem gyakori, nem éppen elterjedt szokás ugyanis ma Magyarországon, hogy a kultúrában szerzett jövedelmet visszaforgassák a kultúrába, és ne luxusfogyasztásba, ingatlanba vagy más, nagyobb profitot ígérő vállalkozásba fektessék. Kieselbach Tamás galériatulajdonos, kiállítások, aukciók szervezője, rendezője – melleleg sok fiatal művészettörténész mintaképe –, immár nem is először, könyvkiadásra adta a fejét, és nem utolsósorban: a pénzét.” Meg kell jegyeznünk, hogy az ára is súlyos, de mégsem elérhetetlen. Kettőszáz forint híján húszezer. A külföldről idelátogató számára az összeg végképp nevetséges. Kétségtelen, hogy a repülőgépre kézipoggyászként nehezen vihetné föl, pedig az út alatt eltelhetne vele. De otthon aztán föllapozván a könyvet, könyveket, már biztos kézzel jelenhetne meg a legközelebbi magyarországi árverésen. Mert megismeri a festőt, akit keres. Teljes spektrumában. A könyv ugyanis egy-egy festő életművét úgy osztja be, hogy egymás mellé kerülnek a csendéletek, a testek meztlensége, a táj, a fény és így tovább. De kanyarodjunk vissza Hetényi recenziójához: „Kieselbach ezzel a két óriási kötettel beleszólt a nyugati nyelvekből fordított, mihaszna vagy kevésbé mihaszna megalbumok jelenkori, magyarországi dömpingjébe, és kiadott, szépen sorban, két hatalmas albumot a magyar festészet legújabb kori történetéről. (...) Nem a Nemzeti Galéria gazdag gyűjteménye alapján mondja fel iskolásan a magyar festészet e hosszú, jelentőségteljes, több mint hetvenéves időszakának történetét, hanem bevezet egy régi-új szempontot. A műgyűjtést. (...) Kieselbach számára csak az egyik forrás a Magyar Nemzeti Galéria, és a többi magyarországi múzeumi gyűjtemény is. A többi lelőhely magánkézben van. Ilyen perspektívából nézve sokkal teljesebb és gazdagabb a kép, mert rálát még a külföldi magángyűjtemé-

nyek darabjaira is. Joggal nevezte tehát ideálképnek egy interjúban azt, amit összeállított. Meg persze azért is, mert a sorba felvett sok olyan művet, amelyeket nemigen ismertünk, vagy még soha nem reprodukálták.” És ez utóbbi a leglényege ennek az albumnak. Így lesz a gyűjtemény a vertikálisban – kvalitás – és a horizontálisban – széles spektrum – a legteljesebbre törekvő. De mindezen – bátran nevezhetjük misszióknak –, túl, talán kérdéseket tehetne föl a genealógiai diszciplína is. Vajon nincs-e benne a származás ebben a hallatlan precizításban? Kieselbach Tamás nem magyarosított. De aligha hihető, hogy bármifajta német identitástudata lenne. Hiszen itt él, nekünk dolgozik, Budapest művészi arculatát szabja át. Ha csak a kiegyezés utáni nagy konjunktúrára gondolunk, döbbenet tapasztaljuk, hogy a nagy építészek zöme, akik Budapestet világvárossá emelték, apáról német gyökerű. Hild, Feszl, Hauszmann, Schulek, Lechner Ödön, Steindl, Ybl, s még egy sor építész. Mindegyik magyarabb volt a magyarnál. Életüket adták, hogy Budapest jöttányit se legyen kevesebb, mint Bécs. Az már nem az ő számlájukra írható, hogy 1945 után, amikor is a főváros épületállományának csaknem egésze elpusztult vagy súlyosan megsérült, az újjáépítés sztahanovista lendületében elveszett a minőség. Ma már könnyedén és fájó szívvel láthatjuk be, hogy a holokauszt és a németység második világháború utáni kitelepítése mekkora kárt okozott az amúgy is hadilábon álló magyar polgárosodási törekvésekben. Nem hihetünk Isten ostorában. Mert nincs neki ilyenje. De a népnyelvben él. Legyen. Ki volt a legnagyobb ostor? Minden bizonnyal Ady Endre. Nem kisebbségeket, nem más fajtájúakat suhintott meg, hanem féltő haragjában a magyarságot. „Herczeg Ferenc okos sváb módra egyik regénye alakjával mondatja ki az igazságot. Ebben az országban csak a mágnás, a pap és a számár egzisztálhat.” Ne felejtsük el, Ady Endre 1919-ben halt meg! Változott-e valami is azóta? Mindent összevetve, Kieselbach Tamás ha más vonalon is, de a főnti nevekhez sorolható. A magyarabb a magyarnál kategóriája. A világörökségi épületsorok mámorában úszó mai budapesti, aki kidüllesztett mellel mutogat az idetévedt vendégnek, óvni nem igyekszik. Csak mutatni. Visszapillantani nem akar. A jövőbe látva bontásba kezd. Rehabilitál. Ami nálunk néha egyenlő a dózerolással. Manapság boldogan fedezünk föl mindent, ami hungarikum. Kieselbach Tamás és ténykedése valódi fényesség ezek egyre bővülő sorában. Az album végén két lapon aforisztikus bölcsességek sorakoznak. Egry Józsefé az utolsó a nagy festők közül. „Egy nemzetnél nemcsak az a fontos, hogy vannak-e értékei,

hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megőrzői.” Nagy felkiáltójel. Mai magyarok...

Nagybánya. Ma Románia. Akkortájt az Osztrák–Magyar Monarchia festészeti fellegrája. Színes fakerítések. A festők tisztították ecsetjeiket. Akár az irodalomban a Nyugat, Nagybánya is megszülte nagy nemzedékeit. Az alapítók közt olyanok, mint Hollósy Simon. Ferenczy Károly, Iványi-Grünwald Béla, Thorma János. És aki mindezt megírta *A nagybányai művésztelep* című könyvében: Réti István. A kötetről így írt Lyka Károly: „Bizonyára nincs művészeti irodalmunkban monográfia, amely nagyobb gonddal, jelesebb szaktudással és több szeretettel készült, mint Rétinek a nagybányai művésztelepről írott műve. Szerzőjét nemcsak tehetsége predesztinálta ennek megírására, hanem sok más körülmény is. Így mindegyelőtt az, hogy akiről ír: művésztársai, sőt barátai voltak... A műben felsorakozó művészi jellemrajzok a legkitünőbbek közé tartoznak, amelyeket hazai művészekről olvastunk.” Nagybánya legfőbb erőssége és újdonsága a magyar festészetben a kivonulás a műteremből. Az új természetlátás. A *plein air* fény szárnyai. Iványi-Grünwald Béla 1909-ben írt levelet Kecskemét művészetpártoló polgármesterének, hogy kellene egy új telep, melybe a Nagybányáról „szecesszionáló” művészeket akarná tömöríteni. Hiába söpört végig az egész huszadik századon a háborúk, forradalmak, rendszerek és ellenrendszerek sora, a Kecskeméti Művésztelep a mai napig festők otthona, élő, alkotó organizmus. Hatalmas ajtókon táblák jelölik, melyik műteremben ki alkotott az elődök közül. És ha már a szecesszió. Ez az irányzat igazából a Gödöllői Művésztelepen bomlott virágba. Kőrösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor, Remsey Jenő keze nyomán. Ők hárman nem itt szerepelnek, hanem Kieselbach 1892–1919. szakaszoló kötetében, mert festői kiteljesedésük: a „kivonulásban”, vagyis a szecesszióban eszkalálódott. Nagy Sándor 1931-es Múcsarnok-béli kiállításán változatos életművének legjáva került bemutatásra. Freskóit megcsodálhatjuk Budapest XX. kerületében, a pesterzsébeti templomban, a valamikori budapesti agglomeráció községének központjában. Kiemelkedő szerep jutott a Szolnoki Művésztelepnek is. Ennek legfontosabb alakja, művésze Fényes Adolf. Hatása nem kisebb, mint a nagybányaiaké. Kritikai realista volt, bár ez a megfogalmazás inkább az irodalomra akasztódik, sokszor teherként. „*Szegényemberek élete*” című sorozata jól mutatja szociális érzékenységét. Udvarai, udvarainak sárgái, napfényben is szorongatóak. A tárlatlátogató meg fölballag a Várba, el a Budapesti Történeti Múzeumba, ahol meg-

tekintette Farkas István 2005. május 6-ig tartó gyűjteményes kiállítását. Aki a nagy festő művészetét nem ismeri és most találkozik vele először, a *Szirakuzai bolond* című képe előtt az áhítatteli csöndben fölkiált. – Hogy kerül ide Fényes Adolf? Azok a sárgák! – És joggal teszi, hogy Fényesre tippel, hiszen Farkas István sok más mellett *tőle* is tanult. A Kieselsbach-féle albumban Kernács Gabriella tollal fest képet Farkasról. Jó érzékkel helyezi írása fölé Pilinszky Apokrifjének egyik drámai erejű versszakát. „Sehol se vagy. Mily üres a világ. / Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy. / Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. / Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.” E sorok fedik a tragikus sorsú festő érzelmvilágát. Az apával való folyamatos küzdelmét. Singer és Wolfner-féle könyvkereskedés. Ki gondol Farkas Istvánra, mikor az Andrassy úton sétál, közelít az Operaházhoz? A Bajcsy-Zsilinszky út felől érkezve ki emlékszik már arra, hogy az Erdélyből a nyolcvanas évek elején áttelepült Körössi P. József költő és szerkesztő a rendszerváltást követően kiadót szeretett volna és könyvesboltot a volt Singer és Wolfnert újjáélesztendő. Az önkormányzat azonban egy külföldi papírkereskedő-befektetőnek adta el, s a két ajánlat között mindössze ötvenezer forint volt a különbség. Újra elveszett egy hely, a városból újra eltűnt egy ikon. Ez a sötét tónusú, mélységesen mély szomorúságú festő, akinek nagyon ellenére volt, hogy apja halála után a céget mint vezérigazgató vetesse, Auschwitzban önként állt a gázkamrák felé vezető úton, az öregek közé. Megmaradt üzenete a holokauszt egyetemességét kozmikussá tágítja: „Ha ennyire megalázzák az emberi méltóságot, nem érdemes tovább élni.”

A magyar portréfestészet legnemesebb hagyományait villantja föl az album. Önarcképek sora. Mégis, egy kicsi hiátus. A Kodály-portré, mely a legautentikusabb, leginkább kifejező, Szalatnyay József műve. Mindenki Szepije, akit csak akkor ismertek meg, ha vagy ő, vagy más jelezte, hogy Dénes Zsuka férje. Ja, ha Ady egykori kedvese, noha harminc évvel idősebb a festőnél, maga a feleség, megnézzük a képeit. Addig nem. És ha megérinthetjük várbéli lakásában Szinyei Merse Pál festőállványát, mely Szepi öröksége. Tíz éve halott ő is, nyolcvan évet élt. Bátor ember volt. Hogy mekkora festő, túl a Kodály-portrén, nem tisztünk fölmutatni. E sorok írója 1988-ban készített vele egy úgynevezett beszélgetésszét, melyben a művész kitérülte, fölmutatta igazi arcát, származását, felvidékiségét, mély magyarságát. Ebből idézünk, mely kötetben is megjelent, 1991-ben (*Szavak és szenvedélyek*). „Egyszer csak megjelent

Derkovits Gyula. Előkelőséget jelentett a személye, nem azért, mert éhezett, ez egy magatartásforma volt nála, pénzt nem fogadott el a kapitalistáktól (...) Szóval... talán Derkovitstól kaptam a legtöbbet. Emberséget mindenképpen. (Persze művészileg is hatott, a nagy fejeivel például...) Meg is háláltam a magam módján. 1944. januárjában Svájcba vittük ki Derkovits egész oeuvre-jét! Remek képek! *A vasút mentén!* A legnagyobb képe! És nemcsak Derkovitsot vittünk, hanem négy valódi zsidó festőt." Itt már nehéz volt kihúzni belőle, kik voltak ők, négyen. Iványi-Grünwald Bélát még elárulta. Hogy őt is. Aztán megnevezett még kettőt. „Ha tényleg érdekel, két nevet elárulok: Fényes Adolf, Perlmutter Izsák. Istenem, ha visszagondolok, hogy mit *mertünk* megcsinálni... Emlékszem, ahogy ment át a vonat a hitleri Ausztrián, s nálunk a zsidó vagyonokból származó képek, amelyeket így igyekeztünk megmenteni, mert tudtuk, hogy mi következik... Kiállítottuk a képeket, megmutatva a világnak a magyar festészet legnagyobb és legféltettebb kincsei közül néhányat. Hát kérlek, vállalni kell a kockázatot, s nemcsak gazdaságilag. Szellemi kockázat is van ám!” E sorok újraolvastán fölmerül Kieselbach Tamás rajongása e féltett kincsek iránt. És természetesen a szellemi kockázatvállalása is. Meg a gazdasági, ami mai dermesztő világunkban egyáltalán nem utolsó szempont! Perlmutter Izsák ebben a kötetben csendéletével sóhajt. Körülötte színorgia. Pompázatos virágok. Csók István, Vass Elemér, Paál Albert munkái. A *Csendélet gyümölcsöstállal* mintha a zsidóság ötezer éves fájdalmát sűrítene fáradtságával, barnába hajló legyintésével. Pedig a boldog békeidőkben, a tízes évek elején még csak valahol egy másik dimenzióban készülődött a holokauszt.

Az emberi meztelenség, legyen az férfi vagy nő, szinte minden festő vásznán megjelenik, így aztán a modern magyar festészet is a legszebb példányokat produkálja. Amiben hasonlítanak az egymás mellé szerkesztett képek a kötet 149-ik oldalától, hogy a bőr sehol sem testszinű, hanem koloritban gazdag és rendkívül változatos. Szobotka Imre *Fekvő aktjának* háta zöld, ahogy a másik lába alá hajtott bal comb és vádli. Aba-Novák Vilmos *Eremitákja* és *Aktok a tájban* című képei elnagyoltan szögletesek, színei a *húsban* dominálnak. Bár ő nem volt a Nyolcak tagja, mégis ott tűndököl arcain és korpuszain a bőrön átütő, a „vadak”-at idéző zinkavalkád. Sajátos kubizmusa aktjain. Az izmok geometriájában. Azután minden elsimul, lágyabb lesz, létrejön saját univerzuma, mely a *fényben csúcsosodik*. Kieselbach Tamás nem véletlenül „gyötört” egy gyűjtőt, hogy a KÉP az

övé legyen. Kép, 1926-ból. Címe a legegyszerűbb, mégis, maga a mindenség: *Fény*. Szalmakalapos emberek a mezőn, tekintetük a magasban. Az emelkedő dombhajlatok fölött, az ég tetején kibújik a Nap, sárgán csillog, de fénye ezer színben pompázik. A szakralitás maga. Mintha Jézus mennybemenetelét csodálnák ezek a földi halandók. A megnyílt égboltból mintha maga az Isten tekintene le rájuk. Megáldva őket. Ez a kép az *áldás maga*. A létező Isten vizuális lenyomata. Csontváry villan: „Te leszel a világ legnagyobb napútfestője, nagyobb Raffaelnél.” De hivatkozhatunk a Napút című folyóirat elnevezésére is, ahol minden szám borítóján ott áll a megfejtés, Fazekas Mihály tollából: „A szélességet az ég derekán keresztül méltán nevezhetjük tehát Napútnak.” A *Román tánc* című festmény alakjai közé is ugyanaz a fény vágódik. Vigyázva a vigasságot. A *Golgota* és a *Siratás* sötétebben ragyognak. Patkó Károly az érett reneszánsz idéző idomai finoman odasimulnak Kmetty János barokkos női aktjaihoz. Berény Róbert, a *Nyolcakkból*, nemcsak az emblematikus *Csellózó nővel* szerepel, de rengeteg képpel, például Grünwald megrázó görceit idéző *Krisztus a kereszten* című festményével is, melyben ott a világtapasztalat, az addigi keresztrefeszítés-ábrázolások összessége. A kompozíció nyújtott S-alakját a *Füü* térde közül kifolyó fekete *Szűz* adja. Paizs Goebel Jenő önmagát mint Szent Sebestyént ábrázolja. Vonalai lágyabbak, mint Berényé, az önarckép nem a szenvedőt, inkább a Krisztus ígéréteiben üdvözülő jobb lator megnyugvását hozza emberközelbe. Aba-Novák Vilmos *Fésülködése*, rajta a két félmeztelen női test kísértetiesen ugyanazt sugallja dús koloritjával, mint a közvetlen mellette, a másik lapon Perlott Csaba Vilmos *Önarckép modellel* című festménye hasonló színekkel komponáltan, mindössze annyi különbséggel, hogy itt egy nő áll, bordó lepel hullik alá, de csak szeméremdombjái csúszik. És mellette maga a festő áll vörös arccal, sapkában, ezer színben villódzó garbójában. Szőnyi István *Akt vörös drapéria előtt* című képe 1919 körül. Ez a festmény lassan húszéves emléket idéz. Ha az ember több évtizeden keresztül szinte szerelmese a festészetnek, szeretne venni magának egyet, legalább egyet, hogy ott díszeljen legnagyobb felületű falán. Vonzotta egy piciny galéria. A Belvárosban, az akkori Fővárosi Tanács és a Pesti Megyeháza közé bebújni, be a Gerlóczy utcába, onnan az ipszilon alakzat jobb szárába. Odabent meghitt burok, zsúfolt tér. Kint falusi csönd, csúcsidőben is. Odabent a festőállványon id. Markó Károly olyan összegért, ami visszahőkölésre kényszerít. Nagyobbnál nagyobb nevek, fölfutva a plafonig. De egy kép nem hagyja nyugton. Napra nap, a kép

még mindig ott van. A szignó is rejtélyes: *S de Nagy*. Az s-betű csőrén kun-
kor, a nagy n-betű tulajdonképpen kis n-betű, csak fölnagyítva. Cizellált
aranykeret, és a kép... Mintha meggyújtották volna. Expresszív lobogása
a bordónak. Bal felén olyan sötét, hogy a gyér fényben feketének látszik.
Egymáshoz bújva a címadó *Modellek*. Halottszürke háta, elmosódó arcok.
Ülnek, kuporognak, középre szerkesztve, heten, na nem úgy, mint a gono-
szok, de a szám talán jelez valamit. Mezítelenség. A bordó lobogás maga a
drapéria. Ára az akkori ügyintéző fizetésének 4-5-szöröse. Meg kell venni.
De a név a lényeg. Kit érdekel ez az ismeretlen!? Akkor még nem volt ilyen
album, mint a Kieselbaché. Hogyha mi nem is ismerünk egy nevet, az attól
még ismerős, és a kép lehet zseniális. A galériás igazságügyi szakértő is
egyben. Lexikonban lapozgat. Nagy Zsigmond. Festő volt a spanyol kirá-
lyi udvarnál is! Aztán hazatért. Kései festészetére jellemző ez az expresszív
lobogás. Huszonötezerért megvéve! Aztán kikerült Párizsba, az ottani auk-
ción föl sem merült, hogy bárki licitált volna rá. Aztán nemrég a jó barát
kipróbálta új videokameráját. Rácsatlakozott a tévékészülékre. Döbbenet.
A kucorodó alakoktól balra fölemelkedik a nyolcadik meztelenség. Ott áll
a feketébe hajló drapéria előtt. Szabad szemmel, bárhogy vizslatjuk is, nem
látható. A festő üzenete? Nem hihetjük, hogy egy ekkora festő elrontot-
ta volna a háromszöget idéző kompozíciót egy nyolcadik alakkal. Tréfa?
Lehet. Visszabújt a festék mögé, megőrizvén titkát. Nagy Zsigmond nem
szerepel ebben az albumban. Kvalitásai révén kellene, hogy szerepeljen.
De ritkán tűnik fel tőle bármilyen festmény az aukciókon. Egyszer láttunk
hasonlót a Klotild-palota földszintjén, a bezártan porosodó Belvárosi Ká-
véház mögött. Már messziről látszott, hogy csakis Nagy Zsigmond lehet.
Ott férfialak állt, talán parasztember, olyan juhászféle, mögötte ugyanaz a
vibráló lángolás, de a zöld megnevezhetetlen árnyalataiban fürödve. Ez a
festő bejárta a fél világot. Nagybányán született. Aztán hazajött meghalni.
1934-ben a Műcsarnok rendezett emlékkiállítást műveiből. Kései festé-
szetét a lexikonok impresszionistának nevezik. Ez inkább a már említett
korábbi Szőnyi-képre fogható. Ha van expresszív impresszionizmus, ak-
kor az Nagy Zsigmondé. Modernebb, mint a korábbi Szőnyi-akt. Mintha
manapság festették volna.

A Nyolcak. Itt van mindegyikük. Alapos tálalásban. Tihanyi Lajosról
megrendítő anekdota, melyre Kassák Lajos – aki a magyar avantgárd fes-
tészet egyik atyamestere, és Kieselbach albumában szépen reprezentált
– az *Egy ember élete* című nagy prózai művében így emlékezik: „Csinszka

karonfogva vezeti a nagybeteg Adyt Tihanyi kiállítótermébe... az egyik cipője kioldódott. – Ez a Lajos kiállítása? – Nemsokára megjött Tihanyi... letérdelt a padlóra, hogy szépen csokorra kösse a kioldódott cipőzsinórokat.” Két nagy művész találkozása. Na nem úgy, ahogy a szürrealizmust aposztrofálta a költő Lautréamont. Vagyis a szürrealizmus „szép, mint a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon”. Valahogy így. Nem. Ady betegen is érdeklődik. Nyitott, az utolsó pillanatig. Tihanyi Lajos pedig a nagy költő cipőfűzőjével piszmog. Pedig akkor is voltak árkok, de nem akkorák, melyeket egy egész ország igyekezett volna betemetni. A már említett Csinszka Ady halála után Márffy Ödönhöz ment feleségül. Ennyit mindenki tud, ha Márffyról esik szó. De ha a festő kikötött csónakjait nézzük a vásznon, érzi-e mindenki a víz kotyogását? Megszólal-e mindenkiben a kép, vagy csak marad – és ez sem kevés – a vizuális rácsodálkozás? A Nyolcak legeurópaibb festője kétségtelenül Czóbel Béla. S talán a festőcsoport vezető alakja. Igaz, mellette ott van Kernstok Károly, megáldva-verve vezetői képességekkel. *Lovasok a vízparton* című nagylélegzetű kompozíciója, mely a Nyolcak manifesztuma lett, nem ebben az albumban, hanem a tizenkilencig élő, lüktető kötetben dekorál, emelkedik, hullámszik, majd elül. Míg Czóbel arisztokratikus, Kernstok szabadkőműves, szociálisan gondolkodó, radikális; Czóbelt, aki mellesleg Iványi-Grünwald Béla tanítványa volt, tehát zsigereiben hordozta Nagybánya fényét, nem vonzzák a társadalmi problémák, a sokalakos kompozíciók sem érdekesek számára. Párizsi művésszé válik, de „metagenetikailag” minden képében átöröklődik a magyar festészet valamennyi íze-színe, irdatlan színes erdeje. Mindkettőjüket megérinti, mindkettőjük festészetére igen erősen hatott a *fa.ves*-szemlélet. Ezek és a hasonló hatások nem károsak, sőt! Árnyaltabbá tették, megtermékenyítették a modern magyar festészetet. Innentől kezdve már nem lehetett beszélni historizálásról, meggyökeredettségről. A magyar piktúra egyenlővé vált az európai festészettel. Akár Bartók a muzsikában, festőink is odakerültek az élvonalba. Ez a folyamat megfigyelhető a modernizálódó költészetben is. József Attila és Babits, Kassák és köre lassan ledolgozta azt a hátrányt, mellyel a XIX. században a magyar művészet összessége került nyugati kollégáikkal szemben. Pór Bertalan fura képpel szerepel. A *Bikák* című munka nem hozza közel a rendkívüli és halhatatlan mester valódi piktúráját. Nem is az 1919-es elhíresült Világ proletárjai egyesüljete! – harsogó plakátja. Az első albumban tizenhárom képpel dicsekszik. Czigány Dezső, igazi, jelentős; minőségesebb Orbánnál, így tizenkét

reprodukcióval sem nevezhető túlreprezentáltak. A koloritban dús *Fekvő női aktja* élesen elüt a jóval pasztellesebb francia tájaitól, provance-i házaitól. Klasszikusok valahányan. Ha csak őket ismernénk, már ott volna a helyünk Európában, a franciák, spanyolok, oroszok mellett. Ahogy Kocsis Zoltán nyilatkozta: „Ha Pilinszky csak az Apokrifot írta volna, már akkor klasszikus. De szerencsére volt több is.”

Magányos realisták. Ha egyáltalán realizmus, amit képviselnek. Mert az igazi nagy realisták, mint Tolsztoj, Balzac, Móricz, a *túl-it*, a *valóságot* mutatják, emelik szakrális térbe. Koszta József olyan sötét, hogy a haladók Tóth Árpád versei horgadnak föl. *Vihar előttje* drámaiságát mély magányának kataklizmája burkolja lilába, kékbe, feketébe. Nagy István fekete, kopasz fája a kékeszöld égboltba törve a csiknyi talajból, nem e világi fák. Nemes Lampérth József rokona. Mély csöndjei mögött torokszorító invokáció. *Kolozsvári temetőjének* végtelen kuszasága harsogva suttoja a test föltámadásának kevés reményét. A két festő a magyar táj, az Ady-féle magyar ugar kietlenségének szociografikusan mély analizisét szublimálja. És ebben ne keressünk semmit, ami antagonizmus.

Vaszko Ödön *Este* című képe mintha ma készült volna valamelyik hetvenes években épült kockaházunkról. Pedig a kép 1932-ben született. Belengi valamelyest az esti lámpafényektől meleg derű. Késői utódja, kortárs festőnk, Szűts Miklós hasonlókat fest, csupa sivár szürkéseget visz hatalmas vásznaira. Az elidegenedés képei ezek. Vaszkó korában, a Bauhaus-szerű házak nettsége, lakhatósága még maga volt a mennyország. Hát ennyit változott a világ, ezekből a házakból, egyenlakásokból manapság inkább menekülnének az emberek. Ha kell, hát komfort nélküli házakba. Csak egy talpalatnyi zöldet! Szántó Piroska férje, a kiváló költő, műfordító és nagy esszéista Vas István, a megrögzött urbánus a nyarakat Szentendrén töltvén folyamatosan *talpalatnyi parkettre* vágyott. Hajnal Anna, a Nyugat harmadik nemzedékének nagy költője, s illetően Vas kortársa látogatáskor mindig megmutatta Szántó Piroska nagyméretű vásznát, melyen lovak voltak láthatók, hogy mennyire nem tetszik neki. Csak egy szót kellett volna szólni, s a kép a látogatóé. Mert ez az asszony szent volt, paradox módon, ha ez egyáltalán paradoxon, a XX. század Assisi Szent Ferencé. Állatok és növények mentője, ápolója. 1977-ben hagyta ránk a korpuszt. Szellemét örökre, könyveiben. Szántó Piroska egyszer megkérdezte: – Szeretik egymást? – Nagyon – felelte a megszeppent akkori kezdő költő. – Gyerek? – Nem. Nincs. Nem is lesz... – Nagy baj, ha szeretik egymást. Mi lesz,

ha valamelyikük előbb távozik? – Hangja itt ül a fülben. Vas előbb. Aztán nem sokkal rá a festőművész. Mint a galambpár. A megmaradt gubbasztani kezd, aztán utána hal a másiknak.

Vaszkó Ödön *Zsidó temetője* Ország Lilit előlegezi meg, 1931-ből. Nem kizárólag a héber betűk kalligráfiája végett. A szemlélő emlékezetében Giorgio De Chirico szürrealisztikája villan, mely Vaszkó képeire oly jellemző, amennyire Ország Lili labirintusára. A százados jelentőségű festőnő polifóniáját jól mutatja az albumba fölvetett *Isfaháni mese* című triptichonja, szingazdag „figurális-nonfigurációja”.

Bortnyik Sándor *Kompozíciója* 1922-ből mennyire ugyanaz, mint Piet Mondrian színes négyzetei! A holland mester egy évvel korábbi képének, a *Tableau I*-nek ikertestvére. Bizonyíték arra nézvést, hogy az európai törekvésekkel paralel a modern magyar festőművészet. Bortnyik figuralitása sem hagyományos, kubisztikussága máig meghökkentő és aktuális. *Az új Éva* és *Az új Ádám* mennyire mai. Így nézünk ki, ilyenek lettünk, hiába telt el több mint nyolcvan év. A *Zöld számár* Bortnyikja akár Nostradamus-jóslatnak is beillenék. Uitz Béla piktúrája is hasonló módon közelít. Dadából kifejlődő kubizmusa, forradalmi lendülete színeváltozások után elérkezik Moszkváról festett képeiben a túlsúfolt pirosok és kékek bűvöletes kakofóniájáig; híres *Almaszedő*kje – mely nem ebben az albumban kapott helyet – már egy egészen más Uitzot mutat a figuralitásban és a szinte vakító koloritjával. Szocialista festők, mondják. Így tanultuk. Dési Huber István is. Vagy a már említett Derkovits. Inkább azt mondhatnánk, hogy nem húzták a *tőke* szekerét. És érzékenyek voltak. Szociálisan. Csak az tudja, milyen ordító volt a szegénység a két világháború közt, aki élt már abban a korban. Igazi művészi membrán azonnal veszi az adást. És tiltakozik. A maga módján. Még az is lehet, hogy akikért kiáll, akiket megpróbál fölmutatni, ábrázolni a fojtogató kort, épp ellene fordul. Mert nem ért egy árva szót sem. Az egészből. Művészi szóból nehezen ért az átlagember. De ezek a művészek nem kérnek cserébe semmit. Ahogy József Attila sem. Legföljebb belehalnak. Későbbi korokra hatnak. S e későbbi korok gyűjtői rácsodálkoznak. Kiállításokon tolongók közt több a parvenü, mint az a réteg, akikért ezek a szociális gondolkodók fölfestették vásznaikra lelkük csupasz valóságát.

Európai párhuzamok. Igazi modernség, amely fölény mindenek, mi korszerű. Lám, napjainkig elbűvöl. Mattis Teutsch János *Kompozíciója* 1920 körül. Sokáig kell nézni, mögé látni, és ha nem is keresünk analógiákat, ott homálylik a mögöttesben a Franz Marcba oltott Kandinsky a

tízes évek közepéről. Semmi utánérzés. Ez inkább metafizika. A szellemiség éteri magasfeszültsége. Amely valahol a magasban, vagy éppen a mélyben áramlik szüntelen. Mintha a szél fölkapná, és lehuppananá ide. Vagy fordítva. Hatások és választások. Ugyanebbe a láthatatlan áramkörbe kapcsolható Batthyány Gyula itt föltüntetett szinte valamennyi képe, de leginkább a *Spanyol gavallérok*. Expresszív szürrealizmusa nagyon távoli, de talán létező rokonságot mutat Picabiával. Ha Basilides Barna *A kígyó megkísérti Ádámot és Évát* című kompozíciója Henri Rousseau-t hozza közelebb, akkor Kontuly Béla *Barátnőjke* ikonmerekvőségű bájos sutasága talán épp a húsz évvel későbbi *Saint André du Commerce*-t festő Balthus kezét vezette.

Frank Frigyes mennyire rokona *Mimi a nyugágiban* című képével Vaszary János megannyi hasonló tematikájú, akvarellisztikus, kontúros piktúrájának. Ahogy Klie Zoltán tömör, fekvő nőalakja – igaz, csak első látásra –, Járítz Józsa hátát mutató női aktja, karcsúbb, dekoratívabb háttérben, rokonok is lehetnének.

Zebegegy. Már a neve is költői. A főtéren Kós Károly temploma. Csupa vibráló művészség a település. A táj hullámozása. A Duna közelsége. Zebegegyt csak Szőnyi felől lehet tökéletesen megérteni. Az erdei tisztáson a fehéren izzó napfényben fehér pad fürdik. 1943-ból. Nyilván, ha megvan még, ma is ilyen. A tizenöt évvel korábbi Szőnyi-emblematika a *Zebegegyi temetés*. Hó és halál. Ezt a képet pedig akkor tudjuk igazán a magunkévá tenni, ha fölkapaszkodunk a sírjához, a domboldali temetőbe. És visszanezünk. Meg fog jelenni előttünk a fekete koporsó, a négy fekete alakkal, kik vállaikon egyensúlyozzák az ember utolsó földi terhét. Látjuk a papot, előtte a ministránsfiúkkal, ahogy teszik a kötelességüket, Krisztusnak ajánlva az elhunyt lelkét. Föltámadásban bízva. Fejkendő asszonyok. Elmaradhatatlan kellékek. Ez Zebegegy. Ez is. Berény Róberté. Vass Eleméré is. Aztán ahogy visszaballagunk a templomhoz, beülünk öreg autónkba, irány az Újvölgy. Ahol kopottas stílbútorainak nemes arisztokráciájával vár minket a költő, az örökké fázó, szorongó, legnagyobb Gilgames-fordító, tatáros arcéllal, s míg kint a nyár fölperzsel mindent, ő bent ül, ígéri, kikukkant még a mai napon, s leül kedvenc fája alá. Az ember a jegyzeteibe néz, formálja a beszélgetésszé bevezetőjét. Addig ki nem száll a kocsi-ból. A szomszédság, mint megannyi házörző eb, hegyezett füllel figyel. „Zebegegy. Kőház. Buja kert. Fák magasában a tekintet. Űl a nyugágynon félrekapott sapkában, vastag ruhában. Olyan így, ahogyan ül és elméláz

az időn, a fogyón, mint egy nagybányai festő. Légitámadások közepette. Vacog. És micsoda ereje van! Újabb versei, mint a zuhogó köögörgeteg. Én mégis a dalokat szeretem tőle. Azok vízesések. Nem Niagarák. *Angelmagas vízfüggönyök*. Bár korosztályom tudna így dalolni. És dübörögni.” Tetszeni fog neki! Mikor vége mindennek, s a kis magnó bezárta hangját, ő maga kísér ki, búcsúzik. Rákos Sándor megölel. Nem várjameg, hogy duruzsolni kezdjen a motor. Így aztán van idő fölolvadni, félhangosan, ügyelve ütemre, rímre, *A zebegényi kerthez* című nagy búcsúversét. 1999-ben, év végén hagyott itt bennünket. Visszaszámítva öt-hat évet, minden verse egyfajta búcsú, kapaszkodás a percekbe, a napokba, ami hátra van még. És, hogy mindez, az ő élete és munkássága csupa tékozlás. „megvártál kertem ez a koranyár / fényszűrő zöld félárnyékban talál / pedig ahogy indult a tavaszunk / alig hittem hogy még találkozunk // hittem inkább nekem kitelt az év / és ami vár nem evilági rév / de a halál zúgójáig jutottan / hőköltem s vissza öledbe futottam // bármily csekély mégiscsak győzelem / végignyúl-nom bársonyos gyepeden / s csálni magam nem a felhő fölöttem / röpül hanem mi röpülünk ketten // röpülünk és velünk röpül a nyár / ki tudja hogy nem utolsó-e már / de ha lesz még *közös* akár egy is / győzelem a halálon mindegyik”. Szőnyi és Rákos Sándor. Mindkettő költő. Festők mindketten. Művük: zebegényi föltámadás.

Szentendre megkapó varázsa vonzotta a festőket. Az eszeveszett zsidóüldözés talán itt aratott a legborzalmasabban. 1935-től Vajda Lajos és Korniss Dezső gyűjtőmunkába kezdett, Bartók és Kodály nyomán. Minden, ami népi ábrázolás. Magyar és szerb. Ez a fajta tiszta forrás átítatta festészetüket. Vajda Lajost munkaszolgálatra rendelik, s hiába tér haza 1941-ben, elhatalmasodó tüdőbaja végez vele. Harminchárom éve, sorsa Radnóti Miklós ikertestvérévé emeli. Testvér, a költő valódi, a szülést követően elhunyt ikertestvére helyére lép. Avantgardista törekvései legendává emelik az időben. 1972-ben, a tiltás árnyékában megalakul a Vajda Lajos Stúdió, ahonnan számos értékes műalkotás áramlott a legújabb kori magyar festészet vérkeringésébe. A költő Csajka Gábor Cyprian is itt kezdte pályafutását, képzőművészként indulva, mint Nagy László, de végleg kikötve a tollnál. Szentendre áldozatházaspárja is a magyar modern festőművészet élvonalában. Ámos Imre és felesége, Anna Margit is átélnek minden borzalmat. Ámos a fenyegetettségben, a munkaszolgálat szörnyűségei közepette biblikus-profetikus képeket fest, de a fölszabadulást már nem éri meg. Anna Margit képei is szorongatóak, de valami megmagya-

rázhatatlan ellenszert alkalmaz, ez pedig nem a harsogó, de a zsidó néplélek legmélyén lefojtott, olykor föltörő halk humorral enyhít, átrajzol, megszeli. Hajnal Annához hasonlóan, aki szintén üldözött volt származása miatt, túlél, és rácsodálkozik. Hogy valami mégiscsak van a holokauszt után is. Már soha nem lesz, nem lehet olyan, mint előtte volt, de új világok nyílnak, realitás és álom mezsgyéjén. Anna Margit *Pléhkrisztusának* groteszken gyermeki korpusza ennek a halk, túlélő humornak az eklatáns példája. A szentendrei művészeti mozgalomhoz csatlakozók közül újabb édestestvérek, persze csak művészi értelemben. Korniss Dezső *Szentendrei motívum III.* című 1935-ben festett absztrakciója, a mélysötét színekből kivilágító kicsit halványabbak; mennyire hasonlót sugalmaz Bálint Endre *Roueni látomás* című képe 1961-ből. A két város is így kapcsolódik abban a bizonyos transzcendens magasban, amit csakis így érzékelünk, és semmilyen turistaút nem ad át soha. Ha ennek a Kieselbach-féle albumnak ott a helye minden valamirevaló házikönyvtár polcán, úgy az itt kellőképpen reprezentált Barsay Jenő alapműve, a *Művészeti anatómiája* is kitüntetett helyet kell hogy kapjon. A kettő így válik eggyé és oszthatatlanná.

Ha megnézzük a *Chiostro San Francesco* című képet 1921-ből, abanovái koloritjával, rábólintunk: ez igen! Gyönyörű kép a tájról, a magasba kapaszkodó háztömeeggel. De még mindig nem tudjuk, ki festette. Ha azonban KURI-kollázsát nézzük, annak geometriáját, derengeni kezd, hogy ez a festő a magyar Bauhaus legjelentékenyebb építőművésze. A látszat csal? Nem. A legtöbb nagy építész kiválóan rajzol, miért is ne tudnának festeni? Molnár Farkas, lám, lehetett volna nagy festő is, de lett még nagyobb építész. Síremléke a Farkasréti temetőben már messziről kiáltja: tipikus Bauhaus-kompozíció vagyok!

Egy másik Molnár, akinek műterme a Gellérthegy oldalában talán ma is látogatható, előzetes egyeztetés alapján. Ha Pilinszky katolikus költő, ami egyetemességét húzza alá, akkor Molnár-C. Pál ugyanaz festőben. Nem kell messzire menni. A Batthyány téren, a Szent Anna-templomban csodálhatóak meg freskói, melyeket csinálhatott, rálegyintettek a korabeli kommunisták fő korifeusai. Kieselbach Tamás olyan képeket szerkesztett az albumba a nagy művésztől, melyek nem föltétlenül emblemikusak. A fő mű, melynek alapján mindenki ráismer, a Molnár-C. Pál albumban megtalálható. *A boldog művész képeskönyvében*, túl a *Caesar halála* tébolyán, megcsodálhatjuk a *Vénasszonyok nyara* című képét, mely szelíd szürrealizmusával Dalíhoz közelít. Képeslapnyi aktja Szalatnyay József

könyvespolcán támaszkodott a kétkötetes Ady-összes gerincéhez. A festő vendége D. Fehér Zsuzsa volt. – Vidd el! Neked adom – mutatott a képre Szepi. S már nyúltam is érte. Molnár-C. Pál? Ingyen? Már láttam a keretet, a szélesen ezüstöset, amiben pompázni fog. A művészettörténész asszony azonban lebeszélte. – Nem látja? Ivott. Nem tudja, mit beszél. Én is elvihetném a képet. Meg mást is. – Igaza volt. Csüggedten vonult vissza a kezem. Szepi halála után sem lett meg a kép. Állítólag kivitte New Yorkba, s ott eltűnt? Ellopták? Ki tudja már.

Sassy Attilát látni közlelől a nyolevanes évek elején hideglelős szembe-sülés volt a modern magyar festészettel. Zolnay Vilmos vendégeként. Hiába a regények, novellák sora. A posztumusz kiadott *A gyermekkor édessége*, mely regény a megaláztatás egyik fő műve a modern magyar irodalomban. Ott kapaszkodik Ottlik Géza *Iskolája* mögött. Zolnay egy könyv alapján mindenképpen halhatatlan. És ez a könyv, mely egyedülállóan átfogó, nagy munka, *A művészetek eredete*. Megérte második, bővített kiadását. Na, nem az író. A két idős ember, ő és felesége önként választotta a halált. Egy másik dimenzióban Farkas Istvánhoz hasonlóan érezhették: nem érdemes élni ennyi megaláztatás után. Ami inkább Zolnayt érintette. Felesége vele tartott. A holtodiglan-holtomiglan esküje halállá nőtte ki magát. Ott, abban a Mátyás király úti házban láttam a Sassyt. Kafkai didergés. Nagyméretű kép. Előterében maga a festő önarcképe. Mögötte orvosok gyűrűjében mintha elszórva két női test, meztelenül. Fialat lány. Öregasszony. Élnek. Legalábbis a színek ezt sugallják. A háttérben futurista látomás: dombok, viadukt, a tájon átrobogó vonat. Jártam még párszor náluk. Zolnay bölcs szavaira figyelve, oda-odapislantott az ember Sassyra. Nem engedte el a kép. Címét se tudni. Több mint két évtized távolából csak dereng az emlék. Kieselbach albumában az egyetlen Sassy: *Nő fotelban* című dús színezésű képe maga a *nem* meglesett, *nem* fülledt, de érett erotika.

Kondor Béla tragikus festő. Ma mindenki, például a költészetben, paradigmaváltásról beszél, amikor Petri György és Tandori Dezső elkezdtek pályájukat. Nem tudom, Kondor váltott-e paradigmát? Persze a tragikus sors még nem föltétlenül értékmérő. Hajlamosak vagyunk mítosszá emelni, ha valaki önként válik meg az élettől. Kondor mindenféle mitikusságot leráz magáról, életműve helyette is mesél. Pilinszky Jánosnak két festő barátja volt. Legalábbis ők ketten álltak hozzá a legközelebb. Ország Lili és Kondor Béla. Két azonosság, két teljesen más karakter. Pilinszky szívében összeértek. Amikor a költő a XX. század legnagyobb keresztény miszti-

kusának, Simone Weilnek fordításába kezdett, fölolvastott a legmegdöbbentőbb írásokból Kondornak. A legenda szerint a festő csak mosolygott, és a maga drabális keresetlenségében csak ennyit mondott: – Ilyet minden menstruáló k.... tud írni! – A törekeny, cérnahangú költő szabályosan elmenekült. Amikor jött a vég, Kondor Béla földi léte a befejezéshez készülődött, Pilinszky immár az általa és Reisinger János által lefordított szövegből újra idézett. Kondor csak hallgatott. És sírva fakadt! Az érés folyamata. A megérés-megértés távlatai. Abban a házban, abban a lakásban, ahonnan Sarkadi Imre kiugrott? kiesett?! Százszor is megátkozott Bécsi utca. Az egyes számú ház. Fájdalom robban a falakból. Mégis, Isten báránya oltalmazza. Ki él benne. Kik kihaltak belőle.

Kondor Béla nagy hatású képei a Magyar Nemzeti Galéria lépcsőházában. Méreteivel és gigászi művészi erejével is kiemelkedik a talán legismeretesebb Kondor-kép, a *Géprepülés* géniusza, 1964-ből. Szemben a lépcsővel, egy térben Kondorral a késő modern magyar festészet doyenje, az immár százegy esztendő, de még mindig aktív Lossonczy Tamás óriási vászna löki hanyatt az embert. A *Tisztító nagy vihar* kavargó nonfiguralitása több mint negyvenéves. És él. Ragyog, elvarázsol. Az albumban ott van mellette Rozsda Endre *Kompozíciója* 1947-ből. Mintha kéz a kézben festették volna. Lossonczyé a koloritban gazdagabb. Rozsdáé, akárcsak a neve. Rozsda Endre Párizsba ment, és ott is halt meg. Akárcsak Réth Alfréd, akit *ott is* ismernek. Hírünk a világban. És még két festő, kik nem szerepelnek ebben az albumban. A reneszánszba visszakapaszkodó Csernus Tibor és a főleg Juhász Ferenc óriásverseit rejtő könyvek borítóillusztrátoraként megjegyzett Hantai Simon. Vajon az albumokban megjelenő és nem szerepeltett festőóriások kalandvagyból maradtak itthon? A kérdés valóban költői. Akár az, hogy nekünk miért nincsen Matisse-, Picasso- vagy akár Warhol-híres festők? Talán azért, mert ez Magyarország. Ahol, Fekete Gyula szavaival élve, a tehetséget megsütik és megeszik. Hazánkban ez a történet állandósult, és minden időben kontinuos.

Az első album végén körkérdés, melyet az írókhoz, művészettörténészekhez, filmrendezőkhöz, fotóshoz, zongoraművészhez, újságírókhoz Váradi Júlia közvetített, vajon ki a modern magyar festészet *öt* legnagyobbja? A válaszok izlést, tudást, szakértelmet és emóciót sejtetnek. Kieselbachnál bővebb a sor, de kétszer is: Vajda Lajos. De vissza Szalatnyay Szepihez, válaszához, mert ez a körkérdés csupán pillanatfelvétel. .... minden időben változnak az emberek indulatai, érzelmi motívumai, mert egy-

szer Raffaello tetszik, máskor nem tetszik. És aztán újra Raffaello tetszik. Mindig a körülményektől függenek ezek a reakciók... Mindig a társadalmi viszonyok határozzák meg, hogy most nekem kell-e Michelangelo, vagy sem. Picassóra van-e szüksége a társadalomnak, aki mindent szétrombol, azért, hogy valamit újra építhessen." A kérdezettek a társadalomnak csak piciny szeletét reprezentálják. Válaszaik az individuum válasza. Akár az *ikszedik*, álljon itt – a saját. Akik ott fészkelnek a szívcsücsökben: Nemes Lampérth József, Gulácsy Lajos, Koszta József és Molnár-C. Pál, Gruber Béla és Ország Lili. És a minőségben talán legjobbak a szubjektumban: Csontváry Koszta Tivadar, báró Mednyánszky László, Rippl-Rónai József, Aba-Novák Vilmos, Vaszary János. Fölsorolásuk részvétellel dúsított szeretetben fogant. És nem bolygók. Csillag valamennyi.

Ha betérünk a Kieselbach-galériába a Szent István körút és a Falk Miksa utca sarkán, a változó, de állandósult kiállításon túl belelapozhatunk mindkét albumba. Ki vannak téve! Külföldi is viheti, ha megvette. Angolra fordítva mindkét kötet. Mi, magyarok, ha beleszédülünk a színzuhatagba, hagyjuk magunkat átsodorni a közeli Európa kávéházba, ahol sütemény csalogat, és habos kávé. Ha művészettel és kulináris élvezetekkel elteltünk, ideje jön a józan ébredésnek: a Lipótváros eme szeglete már régen megérkezett Európába.

MORBUSZ ÉS HUNGARIKUM

Országos Széchényi Könyvtár

Füveskönyvek?

Ady Endre: Az Élet-Halál Titkai; Babits Mihály: S van-e hatalmasabb a gondolatnál?; Kosztolányi Dezső: Ilyen az ember...

Mert mi is a füveskönyv? Ha nem éppen mindjárt Rousseau botanikája? Lehet-e füveskönyv a szellemi fűszer, a lebírhatalan gondolat? Esterházy Péter a Mindentudás Egyetemén kihangsúlyozta, hogy ha fölmerül benne a gondolat, azt azonnal sutba vágja. Nem új ez a szentencia, hiszen Pilinszky meg egyenesen azt mondta egyik interjújában, hogy a gondolkodó, jelen esetünkben az író – a semmire kell hogy koncentráljon. Helyezte ezt abba a kontextusba, hogy a filozófus a megismerés felé közelít, az író-gondolkodó pedig a semmi útjára lép. És valahol az univerzumban, mint a párhuzamosok, a két alapvetés összeér. Ady, Babits* és Kosztolányi**. Mindhármuk gondolatai, aforisztikája. És versrészleteik. S itt máris belebotlunk az esszéisztikába, filozofikus vers, szoktuk mondani, ami nyilvánvalóan káros. Bár a hosszú nyugati emigrációból hazaérkezett Faludy György ismervén a problémát, fölvetette: Nyugaton egyáltalán nem jelent gondot, ha bármely irodalmi műnemben fölbukkan az esszé, illetve, közérthetőbben a filozofálás. Thomas Mann narrációja általában filozofikus. De mi, magyarok, jobban szeretjük, ha a vers, a novella, regény önmagát fejezi ki, nem kell hozzátenni semmit, ez persze a nehezebb út. Mert így aztán többféleképpen lehet magyarázni, a befogadó sem kap kész receptet a fölfejtéséhez, munkája lesz az olvasás, és nem föltétlenül az élvezete. Intelligenciája, intuitív képessége meg kell hogy egyezzen az íróéval. József Attila és Pilinszky legáttételesebb műveinek befogadásához semmi kapaszkodót nem kapunk. Empíria, olvasottság, judícium és hallatlan intuíció szükséges. Nagy árért szemléletváltozást kapunk, lelkünk nyitottá válik a Szentlélek befogadására, érzékenységünk az egekbe fog szökni. De jó ez? Gyengének lenni, jónak, ha tetszik egy olyan világban, ahol erre semmi, de semmi szükség nincsen? Ugyanakkor az ilyesfajta érzékenységre minden-

* Hatvanöt éve halott Babits Mihály

** Hetven éve, hogy meghalt Kosztolányi Dezső

kinek szüksége van. Nagy tudósaink a világban sohasem érték volna el azt, amit elértek, ha a művészetek nem lettek volna a sajátjuké. És nemcsak az irodalom. Tudtak mindent. És ez a mindentudás, ha emberileg jókká is tette őket, nem gátolta semmiféle tudományos eredmény elérését. Sőt!

A fiatal Babits és Kosztolányi véleménye Adyról

Ez a két hatalmas talentum. Babits és Kosztolányi. Akiknek bűne csak azért bocsánatos, mert a fiatalság heve, a trónszerzési vágy ott lüktetett bennük, mint a pályakezdők forrófejűségében szinte mindig. A Babits–Juhász–Kosztolányi levelezéskötetben a két „füves” rendesen nekimegy a harmadiknak, aki Babitsnál csupán hat, Kosztolányinál pedig nyolc évvel idősebb. Ady hatása azonban dermesztő. Elnyom minden hangot. A két fiatalabb meg elkezdti ostorozni a legnagyobb magyar ostorozót. 1906 februárjában így ír Kosztolányi Babitshoz: „A modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek: Ady Endrét, s nem mások, kedves barátom, mint azon szintén modern szellemű fiatal emberek, kik arra aspirálnak, hogy rossz, modoros és affektáltan zürzavaros verseiket a B. N. tárcarovatában közöljék.” Ez a kiállhatatlan „pozórség” – ha ez egyáltalán az a számtalan sebből vérző Adynál – Pilinszkyt is meggátolta abban, hogy például József Attila mellé helyezze a maga panteonjában. Babits Mihály nem késlekedik a válasszal. Az a Babits Mihály, aki később Ady legbensőbb barátjává nemesül. „Gatyás, bamba társak?” Nagyon fölháborítja. Védi foggal-körömmel a magyar fajt. Nem fajtát (sic!). Mert József Attila itt még egyeztetendő sem volt, így hát nem is olvashatta tőle azt az invocációt, hogy „érted haragszom, nem ellened”. Hogy Ady a magyarságért aggódik, ő, a bús, bocskoros magyar nemes, aki tudja, hogy a magyar ugar tájbéli és szellemiségi sivataga sohasem fogja *valóban* integrálni Európába ezt a tényleg rendkívüli nemzetet. „Távolítsuk el ezt a kellemetlen alakot, aki gondolataink háttérében áll: Ady Endrének megvan a létjoga a magyar költészetben (bár költészetének híres magyarságát sem hangulat, sem stílári fordulatok nem igen igazolják): mert néhány új ritmust, új szó-hangulatot alkotott, mert néhány szép verset csinált. S azért, ha megkérdi tőlünk (egész naivul):

– Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

mondjuk nyugodtan, (mielőtt hátat fordítanánk neki):

– Csak méltóztassék. Miattunk sohse zsenírozza magát. Sírjon. Akár bőgjön.

Pedig nem bög – csak nyávog. És nagyon hasonlít a szerelmes macskáéhoz.” A kifinomult, katolikus Babits. Illúzióromboló? Igen. Az is. De Kosztolányi levele, melyből már idéztünk, szinte behajszolja ebbe a válaszba. Mert a fiatalabb barát a levéllel küld mást is. És ezzel sikerül fölhergelni ezt a visszahúzódó, szerény és csöndes, modern elmét. „Postán elküldtem számára – mármint Babitsnak –, az Ady új – hülye! – kötetét, olvassa el, s rögtön írja meg róla a véleményét. A jobb darabokat (Fehér csönd, Csókok násza, stb.) nem most írta, s ő *rosszaknak* tartja. Föltétlenül szóljon arról is mit tart a magyar-szidásról, a »Bús magyar ugar«-féle kifejezésekről, mely őt a »nagytratörőt« (ugyan hová a fenébe siet?) tönkreteszi. Nekem visket a tenyerem s fölpezsdül bennem ugyanaz a vér, mely a nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra. Mert vadmagyar fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is s az is maradok...” Huszonegy évesen írta mindezt Kosztolányi. Aki Ady halála után revidiálta minden deklaratív vélekedését. Mert be kellett látnia, hogy nem kell föltétlenül agyontiporni az elődöket, legyünk bármennyire is fiatalok. Rá kellett jönnie, hogy a művészet egyfajta kontinuitás, mely sohasem ér véget, láncszemei sohasem szakadhatnak szét, mert akkor nem jöhet más, mint a mutáció. Metafizikába ültetett genetikai kódrendszer. Amelybe maga az Isten sem képes belenyúlni, legfőljebb sugalmaz. És akinek vannak antennái, hát követi. A determináltságot azonban nem kerülheti el senki. Kosztolányi utolsó, kirohanásszerű megnyilatkozása, Ady-ellenessége ugyanebben az évben, de nyár végén datálódik Babits-hoz írott levelében. Ahol kap Juhász Gyula is szépen. Hozzá kell tennünk, hogy Babits már a kezdet kezdetén védi Juhászt, rendkívüli elmének tartja és jelentős költőnek. Kosztolányi azonban ekkor még kíméletlen: „Ön, édes barátom, a mi nagy és nemes fajunknak megtestesült genialitása. Petőfi unokája. Egy kölyök-Arany.” Mennyire hasonlatos ez a megjegyzés Baudelaire-éhez, aki meglátván Rimbaud-ot, a fiatal géniuszt kölyök-Shakespeare-nek nevezte. De folytassuk Kosztolányival: „Mi az ördögnek fordítja angolra Aranyt, miért ír jó francia verseket? Miért művel csodákat játszva, mosolyogva a magyar ember? Feleljen nekem. Előre édes Mihály, Vörösmarty-Babits Mihály, előre. A poézis nem a szifilisz és impotens Ady Endrék, az agyalágyult Juhász Gyulák és okvetetlenkedő Mohácsy Jenő előjoga, hanem a küzdő és hívő embereké.”

Három „füveskönyv” tehát; három nagy költő, kik közül is kiemelkedik Ady zsenialitása. A XX. század irodalmi isteneinek *atyja*. Aki mindösz-

sze negyvenkét évet élt. Kosztolányit, ezt a szép férfit, feleségével szólva a „titáni Didét” ötvenegy évesen lökte a sírba a fogínyrák és annak metasztatizisai. Babits Mihály gégejét is a rák szorongatta, hiába könyörgött a *Balázsolásban* Szent Balázshoz, hiába sikoltott utolsót a *Jónás imájában*, ötvennyolc évével akár korelnök is lehetne, de kornak számít ez a rövidke idő? Vele együtt meghalt a Nyugat is. De a szellemiség nem. Három nagy nemzedék és a negyedik, mely az Újholdban inkarnálódott és adta tovább ezt a beláthatatlan irodalmi metagenetikát. Egyikük műve sem maradt torzó. Mindhárman *időben* hallgattak el. Hogy a sors vagy az Isten miért nem volt velük kegyesebb, talán mindhármójuk életműve igazolja. Ez az állatnak sem való szenvedés hozhatta föl az igazi gyémántokat a tengermélyről. Az utókor pedig nem lehet eléggé hálás.

Isten, élet, halál, sors

E fogalomsor mindhármuknál mindent megelőz. Babitsnál Isten magától értetődik. Ady keresgél. Kosztolányi pedig mintha megtérne a *Hajnali részegség* utolsó soraiban: „...úgy érzem én, barátom, hogy a porban, / hol lelkek és göröngyök közt botoltam, / mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam.” Noha, amit a füveskönyvben is idéz a szerkesztő, vagyis az utolsó versszak eleje tele kétellyel: „Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinned, / s azt is tudom, hogy el kell mennem innen”. Talán mégis föloldja ezt a kételkedést az utolsó két sor. De csak talán. Mert meg nem tudjuk soha. Kielemezhetetlen. Kosztolányi ugyanis a jelenvalóságban hitt, az Életben, akár csupa nagybetűvel is írhatnánk. Az mindenesetre jelez valamit, hogy Kosztolányi füveskönyve egyetlen oldalnyi gondolatot tartalmaz erről a kérdéstről. Ha nem ebben a könyvben is, de Kosztolányi kijelenti: „Ha nem lenne halál, művészet sem lenne.” De vajon függetleníthető-e ez a gondolat Istentől? Ugyanis amit írt, az axióma. Pontosan a halál szorításában préselődik az az édes, de sokszor keserű lé, mely a művészet. Teher alatt nő a pálma? Valóban. De a hívő, ha igazi, akkor nem szoríthatja a halál. Sem tudatosan, sem tudat alatt. Mert Istenben bízik. Hallja minden percben Krisztust: „Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki bennem hisz, az örökké élni fog.” Babits mennyire egy kisgyermek módjára fél! *Ősz és tavasz között* című nagy művének utolsó versszaka a rettegés, és egyben a megnyugvás dalba oltott imája: „Szaradt tőke, unt tavalyi vendég: / nekem már a tavasz is ellenség! / Csak te borulsz rám, asszonyi jóság, / mint a letört karóra a rózsák, / rémült szemem csókkal eltakarni... / Óh jaj,

meg kell halni, meg kell halni!” És ezután még öt évig kellett kínlódnia, rekedten és aztán némán, hogy mély hívőként odavegye szentjei közé a Fiú. Azt a Babits Mihályt, aki így írt a szeretetről: „A szeretet az Isten grádcsa.” Aki nem haragudott az Istenre e szörnyű sors miatt. Aki sohasem káromolta volna a Teremtőt. Aki a hitbe odavarázsolt egy ambivalenciát: „...csak szorosán katolikus elvek szerint lehet igazán művészi életet élni.” Hogyan!? Mit jelent ez? Ájtatos manóként éljen a művész? Nem. Nem ezt jelenti. Hanem annyit: *egvetemes* módon. Ebből természetesen nem vehető ki az Isten. Tartozéka. Ahogy az univerzum ott lüktet mindhárom alkotónk füveskönyvében. A bent és kint egyszerre való megélése. Mindhárom költőnél fölmerülnek a végső, nagy kérdések. Örök halál vagy örök élet? Föltámadás vagy puszta szerves kémia a temetőben. Eleve elrendelés vagy szabad akarat. Babits *Az elbocsátott vad* című poémájában, mely szintén esszévers, így szól az utolsó versszakban: „Nem hiszek az Elrendelésben, / mert szabad vagyok: oly szabad, / mint a bolond bogáncs a szélben / vagy vad bozót között a vad. / »Vezessen Hozzád a szabadság!« / így kérem olykor aki vár, / mert nem annak kell az imádság, / ki Istent megtalálta már.” Babits katolicizmusa abszolútum. Mégis, egyik fiatalkori, dermesztő erejű versében mintha a predesztináció húrjait pengetné egy nyolcvanéves ember bölcsességével. „Tudom, miért ide, s tudom kiért jött: / háziurunk fia halódik, vért köp – / ő, az a mélaszemű fiatal, / jó fiú, szép fiú, mégis meghal. / Tudom, a rém kiért, s tudom, *miért* jött. // Ó én már vénülök, mindent megérték: / meg kell ma hálnia, mert sokat élt, / mert sokat szeretett, keveset félt.” Ez az esszévers egyik mintapéldánya, a filozofikus hajlam, a mindentudás valódi egyeteme. Akárcsak az *Esti kérdés* általánosságokban felsorolt, nagy kérdései, a miért vagyunk a világban, aztán miért nem leszünk és akkor mire jó ez az egész. A füveskönyv idézi is a vers utolsó két sorát, melyre megválaszolni lehetetlenség. „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?”

Ady és Kosztolányi már elejétől fogva a halál jegyesei, míg Babits, talán mély hívősege okán csak tapintja, érinti, olykor megszólítja az elkerülhetlent. Adynál is ott a szabad akarat. *Meghívott halál*. És az élre áll. *A halottak élén*. S lám Babitsra rimelve: *A Halál automobilján*, *A Halál pitvarában*, *A Halál lovai*, és még sorolhatnánk. Szimbolizmus a javából, de nem csupán szerepjáték. Ady Endrét nem rettentette a halál. Talán mások halála igen. A sajátjával nemigen törődött, pedig nagy életigenlő volt, habzsolta az életet, de a halál, az Isten, a sors egymásba kapaszkodva, mint egy

megállíthatatlan kaleidoszkóp, eggyé olvadt az emberben és a művészen egyaránt. Kosztolányi pedig így írt: „Jaj Istenem, mennyire nem ismernek engem – a művészetem sem –, és mennyire szégyenlem, hogy egykor komolyan vettem néhány elismerő szót, melyből az tetszett ki, mintha értenének. Nem, ők nem értenek engem. Ők azt hiszik, hogy csaló vagyok, és hogy nem *minden* betűm a halál mélységéből sarjad. Ők nem tudják, hogy az én virágaim a gyökerükkel a sírokba nyúlnak.” Mély vallomás. Mély hitetlenség és mély hívőség. Mintha Isten nem is lenne jelen. Pedig a leosztást ő végzi. Kosztolányinak *ez jutott*. És a halál előtti mérhetetlen szenvedés. Igazi művészt nem kerülheti el a halál állandó jelenléte. Kosztolányi ezt így fogalmazza meg. (Egyik idézet sem a füveskönyvből való!) „Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál. Más nem. Azóta vagyok ember, mióta a nagyapámat láttam holtan, kilencéves koromban, azt az embert, akit talán a legjobban szerettem akkor. Költő, művész, gondolkodó is csak azóta vagyok. Az a roppant különbség mely élő és halott közt van, a halál hallgatása megértette velem, hogy valamit tennem kell. Én verseket kezdtem írni.” A halálközeliség, a visszavonhatatlan betegség Babitsból és Kosztolányiból esalta ki a legnagyobb versműveket. Ady egyenesen ballagott kéz a kézben a halállal. Egyet azonban föltételezhetünk: mindhárman Isten közvetlen közelében várják a föltámadást. Emberekként. Művészetük már itt, legalábbis a magyar földön öröklétre ítéltetett.

Magyarság, identitástudat

Mindhárom költőnél központi kérdés. Kosztolányi például odáig megy, hogy kijelenti: „A magyar író Trianonba hal bele.” Ady nemzetostorozásáról már szoltunk. Minden rezdülése magyar. Belebetegszik, hogy nemzete nem emelkedik föl. „Tessék nézni, látni a nemzeti föllendülést. Az emberek nem akarnak megszületni. Az emberek elmennek innen, ha már élnek. Az emberek nem házasodnak. Az emberek óvakodnak az utódoktól. Az emberek sietnek meghalni, mert nincs mód élni. Ez a nemzeti föllendülés.” Nem, ez nem egy mai közvélemény-kutatás zanzája. Ady valóban próféta volt. 1989-ben, mikor Szűrös Mátyás kikiáltotta a harmadik magyar köztársaságot, a demokratikus ellenzéknek el kellett volna olvasnia Ady intelmét: „Büszke polgársága csak olyan társadalmaknak van, ahol a polgárság forradalmat csinált, s véres kézzel dobálta ki kastélyaik ablakán elnyomóit. A magyar polgárság csinált talpnyalást, üzletet, kalábriaszt, de forradalmat soha, s ezért – nincs...” Persze jól emlékszünk Antall József szavaira, hogy

tetszettek volna forradalmat csinálni! Csakhogy itt régen nem volt polgárság! Azt sikerült szinte teljesen elpusztítani. Ma kellene rendszert váltani, de már késő. A megoldás csak egyetlen lehet, amit füveskönyvében Ady ajánl: „Csak a lélek növekedése ragadja előbbre egy fajta sorsát.” Áment is mondhatunk rá. De Ady Európa felé is tesz némi megjegyzést, Brüsszel urainak, mert már akkor tudta: „A magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.” Az állandó egzisztenciális szorongatásokra is vannak szavai: „Minden országban érzik ám ma már az emberek, hogy a nemzeti becsület ott kezdődik, ahol a munkát honorálják.” A lihegő nacionalizmus meg végképp nem Ady sajátja: „Halálra butították ez országot a nemzeti kurjantások.” Azt már nem érthette meg, mennyire butította ezt a népet a teljes nemzetietlenítés! Azt sem tudhatjuk meg, mit és hogyan írt volna Ady Endre, ha megéri az átoksújtott trianoni békediktátumot. Ha megérte volna azt a szégyent, hogy Nagyváradra csak útlevéllal mehet. Írt volna revizionista publicisztikát? Verset? Ki tudja. Annyi bizonyosra vehető, hogy a traumát sohasem heverte volna ki. És Babits Mihály? Ő ebben a kérdésben, mint istenhívő, óvatosabb volt. Mert Isten az egész világ istene, mert olyan, hogy éljen a magyarok istene, nincs, nem lehetséges. Tudta ezt Babits is. Ennek ellenére nagyon magyar volt. Hű a nyelvhez. Az identitás magyar író számára legkézzelfoghatóbban az anyanyelvben szintetizálódik. Ahogyan az a Kosztolányi füveskönyvéből vett idézetből kristályosan kitetszik: „Magyar író az, aki magyarul ír, mégpedig jól, egyénien, frissen ír magyarul. Bárki politizálhat jobbra vagy balra. De arra, hogy valaki milyen író, sehol a világon nincs más megkülönböztető alap, mint a nyelv, a vérségi származásnál is erősebb kapocs, s aki másfelé sandít, az téved, az bünt követ el a közösség ellen, amelynek nevében föl szólal.” Babits Mihály a *jungi* kollektív emlékezetre hívja föl a figyelmet füveskönyvében. „Az emberi öntudat alapja az emlékezet; a nemzeti öntudaté a történelmi emlékezet. Testemben egy parányi sincs abból az anyagból, amiből hét évvel előbb voltam: de ugyanaz vagyok, mert emlékezem. Éppígy: ma senki sem él azokból, akik kétszáz éve éltek e hazában: de ugyanaz a nép vagyunk, mert emlékezünk. A jelent csak a múltból lehet megérteni: a jövőt csak a múlt alapjára felépíteni. (...) A múlt ismeretének lehető forrásait éppoly szükséges ismerned, mint a történelmi hazugságok eredetét. Kezdetleges ember mindent elhisz, intelligens mindent megbírál. Tanuld megkülönböztetni a hihetőt a hitelentől.” Ilyenkor persze könnyen föl morajlik az a tömeg, melyet Babits „kezdetlegesnek” mond. Kosztolá-

nyit is megbírálhatták azért, mert netán úgy festett, hogy ő *különb*, mint mások. Erre aztán egy ma is használható szót biggyesztett ennek a helyére, amiben hiába keresünk bármit, ami kirekesztő lehet, és ez a szó a *különböző*! Ha már nála tartunk, a magyarságról írott utolsó szakaszát idéznénk a füveskönyvből: „Mihelyt azonban beszállt a harmadosztályos fülkébe, a *magyar* kocsiába, s megcsapta orrát az ismerős, áporodott szag, szegény hazájának nyomorúsága, úgy érezte, hogy otthon van.” Ma sincs másképp. És nem csak és kizárólag a nyomorúság kontinuitása miatt... Ezt a nyomorúságot és izléstelenséget, ezt a szemléletváltásra sohasem hajlandó slendriánságot oldja némiképp Babits füveskönyvi megjegyzése, de nem teheti semmissé: „Csúnya tájképet sokat láttam, csúnya tájat még nem.”

A nő mint múzsa. A nő mint feleség

Mindhárom költőnél rendkívüli szerepet játszott a nő. Nehéz valamiféle hierarchikus sorrendet találni. Élet? Halál? Isten? Magyarság? Sors? Vagy éppen a nő. Alá- vagy fölérendeltség, esetleg párhuzamosság? Azt leszögezhetjük, hogy nők nélkül egyikük sem lett volna az, amivé vált. Halhatatlan, nagy költökké nők nélkül bizonyára nem váltak volna. Vagy másként. Babits Mihály a legközlebbi, akinél nem a nő volt mondanivalójának első számú tárgya. A mélyen hívő katolikusként Jézus Krisztus volt a legelső, aztán a haza. És csak ezek után maga az irodalom. Feleségére azonban rendkívüli módon támaszkodhatott. És nem könnyű írófeleségnek lenni, akkor főleg nem, ha a nő is irodalmi babérokra tör. Török Sophie közölhető verseket írt, tehetséges költő volt, de Babits Mihály mellett, ahogy ma mondanánk, nem rúghatott labdába. A testi kínok közt a nagy költő csakis reá számíthatott. És az asszony zokszó nélkül csinálta végig a hosszú haldoklást, egy géniusz kihunyását, annak minden büzével, keservével, infernójával. Babits úgynevezett *Beszélgetőfüzetei*, melyek két vaskos kötetben jelentek meg 1980-ban a Szépirodalmi Könyvkiadónál, végigkövetik ennek a pokoljárásnak legapróbb rezdüléseit is. Mégsem ajánlott olvasmány, mert illúzióromboló, és végtelenül – magánügy. Babitsot, a férfit is nyilván megérintette Ady halála után Csinszka közeledése. De ellenállt. Annak a Boncza Bertának, aki rémülten rohant orvoshoz, vajon Ady luesze megfertőzte-e őt? És megnyugvással távozott. A vérbaj, abban a legvégső stádiumban már nem okozott infekciót. Csinszka számára nem maradt más hátra – hozzáment a korszak egyik leghíresebb festőművészehez, Márfly Ödönhöz. Mondhatjuk úgy is, hogy föltétlenül művészközelben szeretett

volna maradni, ami valljuk be, egyszerű, más szóval, átlagasszonyoknál nem éppen a legáltalánosabban elfogadott férjválasztás. Babits Mihály *élvezeti* szférája ha nem szűkült is be teljesen, de megmaradt férji státusában. Egyetlen mondata erről, marad a szellem szférájában: „Aki a tudatlanságot veszi el, az félig-meddig az ártatlanságot veszi el; s ebben áll a nevelő élvezete.” Tanárként képzelte így, de talán abban is reménykedhetett, hogy művei is *tanítani* fognak.

Kosztolányi Dezső életében a nő sokkal magasabb piedesztálon áll, mint Babitsnál. Ám ahogy idősbödik, s lassan fölhagy a léha étellel, mert egyre többet dolgozik, gyermeke születik, elő kell teremteni a Logodi utca és a Tábor utca sarkán lévő villa megvásárlására a pénzt, mely még így sem elég, fizetni kell hát a kölcsönt is. Múzsája mégis Harmos Ilona marad, a feleség, aki rendkívüli könyvet ír férjéről és Karinthy Frigyesről is. Az asszony szinipályáját hagyja ott Kosztolányiért, de közben tehetséges novelista, de akár Török Sophie, ő is, ha nem teljes is az az árnyék, de mindenképpen félárnyékban él. Ő is végigkínlódja Kosztolányi haldoklását, ő az, akibe az író kapaszkodik, aki a halálközelségben az egyetlen létező lény, aki még ideköti az e világi, de már tűrhetetlenül fájdalmas vegetálását. Legszébb szerelmes versét is ehhez az asszonyhoz írja, akit nem szerelemből vett feleségül, de tiszta szívéből, szeretettől vezérelve. „Lenge lány, / aki sző, / holdvilág / mosolya: / ezt mondja / a neved, / Ilona, / Ilona.” Így ír a füveskönyvben: „Aki szerelmet visz egy házasságba, az nem sokkal bölcsebben cselekszik, mint aki otthonában egy gyönyörű, kecses leopárdot helyez el, hogy vigyázzon nyugalma. Nemigen való oda.” És mégis, mindenkit a szerelem űz a házasságba. Pedig mindenki tudja, hogy az hamarosan elmúlik. De tiszta fejű-e a szerelmes ember? Nem. Kosztolányi, betegsége eszkalálódása idején szerelmes lett egy férjes asszonyba. Még párbajozni is akart! Felesége szólt rá erélyesen, hogy ne! És hallgatott rá. Mi meg nem haragudhatunk Kosztolányira. Mert a szenvedése leírhatatlan. Kilenc műtét. Égették a csontját! Zöld tintával írt. Írt Ilonának, hogyha szereti, hát elvágja a nyakát. Persze ezt nem lehet megtenni. Csak várni valami csodát. Istent. Hogy hátha mégse. Pedig ezt odafönt?, vagy odalent?, már régen eldöntötték. Legmegrázóbb költeménye Harmos Ilonához szól. *Februári óda*. Ilyen szakaszok: „Ijedve futnék, ámde hová lehet? / Nincsen menekvés, zörgetek esztelen, / kemény kilincsen és vasajtón / koppan a szándék. // Csupán te állsz itt, kedvesem, árny gyanánt, / távolba mosva, sápatag és merőn, / már mint az özvegy, kit halott férj / hűtlenül elhagy. //

Még sincs üres szó ajkodon és hazug / vigaszt se súgysz te. Mint a csodálatos / józan való vagy és a hűség / s mint a halál nagy.” Az utolsó két négysoros a magyar költészet legszebb köszönetnyilvánításai közé tartozik, ami *tüllép a hálán*. „Lásd, így dicsérlek szakszerű, tárgyias, / pontos szavakkal, úgy, ahogy illet ez, / mert köznapi voltál te mindég, / mint a verőfény. // Kések között, a végzet a vállamon, / téged dalollak, még nyomorékul is, / száj nélkül is, szájamba sebbel, / emberi nagyság.” *Aranysárkány* című regényében Novák tanár úr szájába adja nőkről alkotott véleményét. Persze vigyáznunk kell. Kosztolányi sohasem a narrációban mondja el véleményét a világról, hanem a dialógokban. Tézis és antitézis csapnak össze, hogy aztán a járatos olvasóban valamennyi posztulátum szintetizálódjék. „A nő, kit a szépségnek hisznek, durvaság... Kígyó vagy farkas, mindegy. Háládatlanok, de az életrealitás háládatlan. A háládatlanság a törvény.” Ezzel egyáltalán nem annullálja a *Februári óda* elragadtatott sorait, mert nem a nőről beszél, hanem a szeretett *emberről*. Aki közben nő is, de *nem úgy*.

Ha Babits Mihály a *poeta doctus*, akkor Kosztolányi Dezső az egyedi átmenet a tudós költőből a koszorús felé, vagy éppen fordítva. Ady Endre egyértelműen *poeta laureatus*. Ez az állapot együtt jár az állandó lobogással. Ady szerelmeiről fölösleges beszélni, mindenki hallott Lédáról, Csinszkaról, Dénes Zsófiáról, azaz Zsukáról. Benedek István remekmű könyvben foglalta össze mindazt, amit Ady szerelmeiről tudni kell és érdemes. (*Ady Endre szerelmei és házassága*, Százszorszép Kiadó és Nyomda, 1992.) Füveskönyvében számottevő aforisztikus írást találunk, melyek bölcsek, távolbalátóak, olykor axiomatikusak. Ilyen például ez a mondat, mely túlnő a szerelmen: „Ne féljete; ha szerettek, nincs elmúlás.” De eljut idáig is: „Szerelemről daloltam én is először. Aztán egész sablon szerint csalódom sirattam eltemetett reményeimem. Az élet később többre tanított. Megtanultam, hogy a szerelmi bánat legkisebb a világon.” Merész kijelentés, hiszen aligha befolyásolhatunk agyi „anyagcsere-zavarokat”. Boldogsághormonok áramlását nem lehet tudatosan gátak közé szorítani. Talán csak az illúzióvesztés és az undor „törölheti” a lázas kódokat. Ady is hajlamos a metafizikai megközelítésekre. „Láttam én is, hogy a legférfiúbb férfión mint út ki válságos percekben a nő, mely nyilván ősi, erősebb és primitívebb alkatfele az embernek.” Archaizálás után jöjjön az az Ady, akiről joggal gondolhatnánk, hogy mindent tud a nőkről. „A nőt csak a nő ismeri.” Aztán így ír: „Nagy kár, de míg a világ világ, bizonyos dolgokban sohase fogunk az asszonyokkal boldogulni.” Férfiúi felsőbbrendűségét

csak nagyon finoman mondja ki: „Azért teremtődtek a lányok, hogy póznák legyenek a férfiúi élet országútján.” És minden hiába, az élet legnagyobb ismerője mégiscsak a zseni: „Hiszen akit az asszonyok szeretnek, azokat nem szeretik – férjeknek.” És mintha ezt a gondolatot fűzné tovább, amikor a már szinte banalitásba hajló mondatot leírja: „Tudnak a nők szeretni? Nekik csak egy céljuk van: férjhez menni.” Nem bonyolódik schopenhaueri fejtegetésekbe, hogy mi is a nő, a házasság végső célja, tudta ő azt nagyon jól. A faj fenntartása. És semmi egyéb. És erre még rá is tesz egy lapáttal: „Gyöngé az ember, ha egy asszonyt akarja, hogy ne legyen erős.”

Három füveskönyv, három szellemóriás hitvallás-sorozata. Higgyünk nekik? Nem muszáj. De föltétlenül ajánlatos a dolgok végére járni. Teljes extrovertáltsággal szemlélni a világot. Nőt, hitet, Istent és sorsot. Magyarságunkat. És meg fogjuk tapasztalni, hogy majdnem száz százalékban e három szerzőnek igaza volt. És van. Mert örök lenyomatai ők térnek és időnek. Babits Mihály a ma irodalmának is üzen a messzi múltból, ahogy óvatosan fölemeli mutatóujját: „Sohasem a kiválók fejezik ki a korukat.” Akik meg megvetnek mindent, ami érzelem, lélek, Isten, akik mimelik a művészetet, és mint disznó a mocsokban – mely neki édes elfoglaltság –, nem hempergőznek meg egy életen át hittel hitetlenkedve, ezt üzeni Babits: „Minden irodalomnak lelke a líra.”

Egy arc a csillagok fölött

Petőfi Irodalmi Múzeum: Idesereglik, ami tovatűnt

József Attila arca.

Vajon mi van a csillagok fölött? Ki van? Isten? Vagy a fekete lyukban fölszívódó galaxisok? És azon túl? Fölötte, mellette, háta mögött mi van? Alig van ember, aki ezeket a kérdéseket föl ne tette volna magának. Egy biztos: József Attila arca, arcai ott vannak a csillagokban.

A fotó csak akkor művészet, ha minden elvárásnak megfelel, úgy technikailag, mint művészileg, vagy akkor is, ha valaki halhatatlant ábrázol? Vattay Elemért faggattam erről (*A gondolat birodalma*).

„Mert mi a fotózás? Tudod, más megszerkeszteni valamit, mint megfaragni egy szobrot, megírni egy verset. A fotós megtanulja a szakmát, ki így, ki úgy, jobb esetben elles pillanatokat, de semmi több. Azt persze nem mondanám, hogy pusztán technika. Legföljebb még esztétika. Arany-metszés... meg hogy mi van a sarokban, stb... Az igazi művészek, mint Bresson, Capa, szóval amit ők csináltak, azt én szégyellném. Lefényképezni egy kivégzést, vagy azt, hogy éppen eltemetnek egy gyereket. Az igazi fotós egyfelől az, amit én szégyellek, másrészt az, amit nem lehet lefesteni. Ami reprodukálhatatlan, és csak a fotón derül ki, mit is ábrázol az illető.” Aztán irodalmi példával jelezte, mi is a különbség művek és művek között. „Vas Pista azt mondta, hogy milyen *sorry to say* ez a Molnár (Ferenc). Mármint milyen jók a darabjai. Én azt válaszoltam erre, hogy megtanulta a színházat, mert író, tudnia kell, hogy A-tétel után jön a B-tétel, kisujjában a klasszikus dramaturgia. Ezzel szemben Pilinszky Jancsi azt mondta, ha üres a színpad, s csöng a telefon, minden esetben bejön valaki és fölveszi. De mi lenne akkor, ha nem jön be senki? Nos, itt kezdődik az írói föladat.” Hogy ez mennyire igaz, a véglegest szintén Pilinszky mondta ki a képpel mint olyannal kapcsolatban. „Az igazán szép kép olyan, hogy a halálraitélt cellájában is elviselhető.” Vajon József Attila bármelyik róla készült fényképe elviselhető? Mert a korban, amikor készültek ezek a fotók, senki sem tudta, hogy ez az arc, ez a tekintet, a tekintete mögött-fölött maga az univerzum pulzál. Akkoriban csak pusztá fénykép volt József Attila. De ma, amikor eddig rejtve hagyott sorokra mutatnak rá, fölfejtődik

az életmű a maga teljes mezítlenségében, politikai felhangok nélkül akár, ma elviselhetők-e ezek a képek? Halálbüntetés eltörölve. Halálos betegség mindennapos. A kórházi ágy fölött keretben, vagy anélkül, ott függhetne-e a csillaggá lényegült József Attila? Érzi-e, érezheti-e a beteg, hogy Jézus Krisztus testetlen vagy korpuszos keresztje mellett, éppolyan vigasztaló lehet egy József Attila-fénykép? Tudja-e, hogy *mindketten* Istentől származtatnak? Legföljebb a költő a Szentlélek darabkája, mely befejezván a földi létezését visszatért Krisztushoz? Ennyi kérdés után fölmerül, maradt-e titka József Attilának? A XX. század egyik legnagyobb költője, a francia Paul Valéry *Irodalom* című könyvében így ír erről. „Az a legjobb alkotás, amelyik legtovább őrzi meg titkát.” Nyilván mesterének megfajthetetlen-sége is bevillanhatott, amikor ezt a mondatot leírta. Bár ráfoghathják, hogy Mallarmé homálya mesterséges.

A Petőfi Irodalmi Múzeum exkluzív kiadványának címe: *Idesereglik, ami tovatűnt*. Az Óda első versszakából vett idézet egyberántja a József Attila-i életmű valamennyi „ágbogát”. Kovács Ida muzeológus alapos munkát végzett. Az összes fényképek azt jelentik, hogy az előző kiadványokból kimaradt, addig lappangó fényképeket is közli a kötet. Kellő magyarázatokkal ellátva, pl.: méret, mikor készült, ki a fotós, lelőhely, és minden, amit tudni érdemes. Kovács Ida a legjobb érzékkel és érzékenységgel előszóírónak azt a Beney Zsuzsát kérte föl, aki a témában talán a legautentikusabb, lévén ő is költő, így aztán olyan lírai prózát olvashatunk, mely ha lehet, még a fotóknál is közelebb hozza József Attilát. Így kezdi: „Szerettünk valakit, aki meghalt. Nem tudjuk, nem akarjuk elfelejteni, folytonosan jelen lévő arcára vágyódunk, de egy különös, titkos, védekező lelki mechanizmus hatására sem arcát, sem kezét, sem oly nagyon ismerős mozdulatait nem tudjuk felidézni. Egyetlen vigaszunk a fénykép...” Amely kimerevített pillanat – tehetnénk hozzá. A fotóalbum meg már olyan, mint ha filmet néznénk, az embert az adott környezetében, vagyis a rugdalózó csecsemőt és a végén, a koporsó síkjából kicsúcsosodó, megnyúlt orrot, a sárgásszürke arcszínt, s önvigasztalásul hozzátesszük: olyan, mintha aludna. Pedig dehogy. Ezek az önáltatások, apró önbecsapások tartanak életben bennünket, átmenetileg itt maradókat. Pedig az *Eszméletet* író József Attila kijózanít mindannyiunkat. „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor – ezért őrzi meg, / ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek.” A fiatal József Attila. Honnan tudta? Olyan

sorok, mintha Máté evangéliumában lapozgatnánk, ahol Jézus megszólítja azokat, akik *valóban* követni akarják, hagyjanak hátra mindent, és kövessék! Mert csak így lehet. Így szabad. Nem azért, mert az Atyának ez így kényelmes, így jó, hanem azért, mert nem lehet másképpen.

József Attila arcai.

Mindegyik más és más. Néhol hétköznapi, esetlen, mégis mosolygós, zakója két lyukra gombolva, jobbjá kifelé fordítva csipőjén. Gróf Andrássy Gyula lovas szobrának posztamense előtt, 1927 kora őszén. Reményi József Tamás közölte először a képet sok más fölvétellel együtt, és akkor ezt a megjegyzést fűzte hozzá, szellemesen és telitalálattal: „Hunyor nélküli nyugalommal...” Pedig ekkor a költőben föl sem merülhetett, hogy a lovas szobornak csak a bronzára voltak kíváncsiak a Sztálin-szobor készítői, mert valószínűleg beolvastották. Nem tudhatta, hogy a jóvátétel, ha picinyke is, de megszületik Marton László szobrászművész keze alatt. Mert ott áll a szobra, ahol Andrássyé. Kiemelvén, ha virtuálisan is, a rakodópart alsó köveit, lépcsseit; tetején a költő, térdein „lecsüng a kéz”. Mindkét keze. Baljában kajla kalapja. Ül. *Reménytelenül. Lassan, tűnődve.* Gróf Andrássyval úgy is kapcsolódik, hogy a Világörökség-védett neoreneszánsz-eklektikus sugárút József Attila nevével folytatódik, ahogy fut a Duna felé, hogy aztán kanyarogva ugyan, de vigye hátán az elképesztő forgalmat Széchenyi Lánchídjára.

A Makón készült fotón a költő Etelka nővérével látható. Ha nem tudnánk, hogy a szépséges lány a testvére, könnyedén kibukhatna belőlünk: szép pár. József Attila itt még csak tizennyolc éves, de már fiatal *férfi* benyomását kelti, olyan emberét, aki már túl van mindenben, aki már kész költő, s vonásaiban mint rejtett kód, ott dereng, hogy életéből mindössze tizennégy év van hátra. Ugyane József Etelka maga készített fotóján látható a költő, oldalról elkapva, nagykabátban az Operaház előtt, mintha visszanézne, kalapjának pereme takarja tekintetét. Mögötte a homályban fölsejlik a valamikori Három holló kávéház, Ady Endre egyik törzshelye. 1932. Már tizenegy éves volt, tehát elsőáldozói korban a XX. századi magyar költészet „szentlelke”, akinek emléktáblája ma is ott olvasható, a Hajós u. 1-es számú ház falán. József Attila metagenetikai gyermeke, Pilinszky János. Lám, ezen a tenyérnyi területen így ér össze az a bizonyos „szentháromság”.

Kár, hogy nincs meg a róla készített fénykép, ahol szakállat viselt. Kár, hogy mint Babitsnak, nem készült halotti maszkja. Nincs fotó halott arcáról. Ahogy Adyéről van. Hiába tudjuk, hogy az már nem ő. És mégis! Fényképen érinteni. Szárszón, Budapesten. Kár, hogy nincs meg a hangja.

Akik ismerték, elismerték. Fantasztikusan olvasta a saját verseit. Ahogyan Pilinszky. Akinek lemezek őrzik a hangját. Babits Mihályét is. Ha Kocsis Zoltánnak egy interjúbán az volt a vágya, de jó lenne meglesni, hogyan is játszott Chopin, akkor írónak mi lehetne az elképzelhetetlen? Lesni, ahogy a költő ujjai kapirgálnak a táskagép klaviatúráján? Vagy ahogy szelektál a tengernyi szóból, és végre rábök, hogy igen! Megvan! És megszületik a legbájosabb szó a sorban: „*tapsikoltak* a jázminok”. Elfogni, megfejtetni az Isten üzenetét, mielőtt odaérne a költőhöz. Ilyen kívánságok. Pilinszky annyira tisztelte József Attilát, hogy mindenkitől szívesen mondott verset lemezre, csak tőle nem. Mert József Attila világnagyság. Paul Celan, Trakl, Jeszenyin rokona. Még akkor is, ha az a „tapsikolás” lefordíthatatlan.

Földeák, 1930 tavaszán. A költő hajadonfőtt, baljában cigaretta, a bágyadt napsütésben mosolya halvány. Fehér ing, nyakkendő. Mögötte a veranda oszlopa. Községháza. Kucsmás emberek igyekeznek. Itt valóban olyan, mint Petőfi. Csillebércen, 1931. április 12-én a híres képek, ahol fát vág, aztán kezét fog riválisával – nemcsak Flóra okán –, Illyés Gyulával. Megszólal a fénykép, ha sokáig nézzük. „Vágom a fát hűvös halomba, / fényesül a görcse sikongva, / zúzmara hull szárnyas hajamra, / csiklándani benyúl nyakamba – / bársonyon futnak perceim.” A *Favágó* első versszaka. A pillanatnyi öröm bársonya. A többit tudjuk. Azt is, hogy nem volt ellenére, ha fotózták. Vágó Márta írt erről emlékezéseiben, *A költő fényképe* című fejezetében. A fotók alapján József Attila férfias jelenség. De mit ír Istenhez? „Tudod, szívem mily kisgyerek –”. És ez a lényeg. A kinézet mit sem számít. A huncut mosoly, vagy éppen az ellenkezője, a dühös tekintet, a szemöldök közt a két mélyülő, vertikális árok. „S én lent vergődöm, és nem tudja más, / Hogy csöndem éjén milyen jajok égnek. / De légy türelmes. Jön még ideje / Szebb zenéknek.” Ő is írhatta volna. De az egy nemzedékkel előtte baktató Tóth Árpád dekadens, mégis reménykedő sorait hívtuk megvilágító lámpásnak. *Álarcosan*. És a türelem. Melyről azt írta Karinthy Frigyes, hogy valóban rózsát terem, és semmi mást! „Korán vájta belém fogát / a vágy, mely idegenbe tévedt. / Most rezge megbánás fog át: / várhattam volna még tíz évet.” Írja József Attila utolsó verseinek egyikében – *Talán eltűnök hirtelen...* –, tudva tudván, hogy nem érdemes. Se várni, se türelmesnek lenni. Talán a nők. De a nőknek kevés a kisfiú. Hiába költő. Hiába a legnagyobb. Se pénz, se posztó. Csak a csupa vibrálás, kedvesség és féktelen düh. Ezeknek kevercse. A nőnek férfi kell. Igazi. Élettársnak nem kell gyerek. Az majd megszületik. És akkor eltelik vele a nő. Úgy egyik nő

sem szerette, ahogy ő szerette a nőket. Flóra, Judit, Edit, és sorolhatnánk. Nagykovácsi, 1931 tavaszán. Nő hason, combközépig csúszik a szoknya. Arca nem látszik, de József Attila derüje, humora süt a képből. Hanyatt, fölkönyököl. Itt a legfesztelenebb. Kassák nevelt lánya, Nagy Etel, a neves mozdulatművész itt a társ. Ez itt nem szerelem. Barátság? Szóviszony? Etel Vas István örök szerelme. Akit a későbbi feleség, Szántó Piroska sem tudott feledtetni. Idill; röpke pihenő a halál felé vágatózó infernóban.

Szerepjátékok. 1929. február 10-én farsangi bálon volt a költő, Hódmezővásárhelyen. Bánya László így ír az estről: „Farsangkor álarcos bált rendeztek a lakásukon Makaiék. (...) József Attila még nővérének, a ház asszonyának csillogását is elhomályosította; zulukaffer leányzónak volt öltözve, aki szalma szoknyájával minduntalan a legszebb lányok közé furakodott s állandóan azok körül settenkedett.” Akár a *Van aki forrón szereti* című amerikai film nőimádó férfi főszereplőire is gondolhatnók. Vagy Gulácsy Lajos pierrot-alakváltozásaira, Szentkuthy Miklós végeleáthatatlan történetmeséléseinek metamorfózisára, mely a főpapi ruhában inkarnálódott. Vagy egyik sem? Pusztai játék, melyből a kín elpárolgott, s belebújt az örök gyermek szeretetése-adása, önáltatása, álmodozása? Mindegy is. Örülünk, hogy néha neki is volt *jó pillanata*.

Thomas Mann nem tudhatta, hogy akivel együtt van a képeken, hasonló világnagyság, mint ő. Naplójában is csak ezt a pár szót szenteli ennek a találkozásnak: „Igazgatói iroda. Ignotus és Attila, az utóbbinak hozzám írt ódáját a cenzúra betiltotta.” 1937. január 13-án, szerdán történt mindez. A jelenlévők hallani vélték, hogy a nagy német író, mint egy valódi diagnosztika, figyelmeztetett. Ez a fiú nagy bajban van. Annak az évnek decemberében már halott volt. A Magyar Színház-béli estről nem maradt meg az emlékezetében, hogy Kosztolányi után nemsokára József Attila is elhagyja az árnyékvilágot. Beney Zsuzsa jól veszi észre, hogy a fényképen mindkét író a papírt nézi, nyilván a sebtében németre fordított *Thomas Mann üdvözlése* című verset. Mely tetszett Mann-nak. De egy másik képen és annak döltebb variációján József Attila az író nézi, rápillant, hogy na, mi a véleményed, mondjál valami jót, te tudod igazán, mi is a nagy vers, mi is a remekmű, hiszen te is ilyeneket írsz, ezek itt, a többiek, nem tudják, vagy nem akarják elhinni, hogy én, József Attila, Ady óta a legjelentősebb magyar költő vagyok. Így aztán el sem hiszem már; egy vagyok a sok közül, talán az utókor. Thomas Mann szemüvege mögül továbbra is a papírlapot fürkészi, nem ismeri ezt a lázas fiatalembert, csak érzi, mert nagy író, hogy

bizony, valódi csillag lángol itt mellette, de nem mondja ki, egyetlen vers alapján meg nem ítélkezhet. Mint apa, ki elereszti fia kezét. Minden mosoly ellenére rémületes expozíció.

Aztán vannak a szavakból exponált fotók. Weöres Sándor verse konkrétum. Mely kitágítódik, belenő az általánosba. József Attila utolsó fényképére. „A szemből honnan minden ég kifolyt, / bánat, keserűség befele szédül. / Pókláb szalad péppé-vált teste nélkül / és egyhelyben kaszál a széttiport.” Utolsó sora Mallarméhoz emelkedik. Nem érdemes még próbálkozni sem, hogy fölfejsük. De érezzük. Sejtjeni véljük. Hozzánk szól, hasonló „haszontalanokhoz.” Weöres *A fogak tornáca* című ciklusának 5-ös számú verse mintha József Attiláról szólna, és mindannyiunkhoz. „Ha pokolra jutsz, legmélyére térj: / az már a menny. Mert minden körbe ér.” Aztán ott van Pilinszky szó-fotója, négysorosa, mely fölfejthető, olyannyira, hogy föl sem vette a köteteibe. Mégis: telitalálat. „Te: bakája a mindenségnek. / Én: kadettja valami másnak. / Odaadnám tiszti kesztyűmet / cserébe a bakaruhának.” *Újra József Attila*. A katolikus, és tehát egyetemes költő, ahogy beemeli József Attilát a mindenségbe. A költőt megszólító versek temérdekjéből talán a legpontosabb.

Idesereglik, ami tovatűnt. Meleg fényű, megbarnult fényképek sora. Mintha a Mennysországból esett volna az ölünkbe ez az album. Megjáván a poklot, József Attila odaért. Lengeti kalapját. Jót, biztatót nem tud mondani, se üzenni. Csak a lehelete a tarkónkon. A reménységé.

Tóth Éva: Táguló körök

„A szeretett, kedves latinok csak most ébrednek. A föld a költő. A táj. Alkonyodik. A sötétség kinyújtja karmait, mint a macska, és belekarmol a levegőbe. Bogota, Medellin álmos. A Yucatan-félsziget beleszédül a Mexikói-öbölbe. Havanna. Aszfaltja, kövei horkolnak. Alszik az egész Karibvidék. Csak a tenger zajong habzó szájú hullámaival. Mert a költő nemcsak a táj. Tenger a költő. Távolból vers szüremlik át a sötétben. (...) Borzongató a csönd. Papíron araszol, kaparász a tollhegy. Most maga van. Most nincsenek latinok. Spanyol büvölet. Saját, nyílt sebeit sózza. Fájdalom? Kín? Kielégülés? Békés halál? Bár az már nem is olyan nagy dolog. Gén-térkép készült. Csak rábök, hogy ezt kérem. Ezt a halált. És megadatik. Ha. A költő vár. Így látom én őt. Az éjszakában.” És így érzekelem most is. 2006 januárjának farkasordító hidegében. Az idézett írás vaskos válogatott versgyűjteményéről írott esszé prelúdiuma (*Szegény Yorick a Mama csontölén*).

Tóth Éva versvilága csak részben kapcsolódik az általa lefordított latinokkal, de óhatatlanul hat rá a spanyol nyelv minden rezdülése.

Az akkori könyvének címe: *Az eltaposott pillanat* (Orpheusz Könyvek, 2000). Benne az *Emlékvers*, mely önálló formában az 1999-es Frankfurti Könyvvásáron elnyerte a *legszebb könyv díját*. Kass János varázslata. A Juhász Ferenc-i légvételű költemény nem egymagában. Hanem még tizenkét fordításban. Megtiszteltetés volt erről a kötetről is hírt adni, fölemelni, hogy „látva lássák” (*E-mailen szóla Zarathustra?*). Izgalmas hirtelenség. Tóth Évát egyszer csak föl hívta a Kráter Műhely Egyesület kiadóvezetője, Turcsány Péter költő, és rábeszélte, ugyan állítson már össze egy kötetre valót esszéiből és tanulmányaiból, de rögvest! A költőnő nem irodalomtörténész, a kötet nem irodalomtudósi alternatívákat tárgyal. De minden költő – alig van kivétel – versek mellett kénytelen esszébe-tanulmányba burkolózni, mert csak azt mondhatja el versben, amit csak a költészet *bir el*. Így aztán megszületett ez a háromszáz oldalas könyv, borítóján a fiatal József Attila fényképével, mellette Alejo Carpentier időskori fotója – Tóth Éva kedvenc szerzője, négy esszét is szentel neki –, s ezáltal, ha még ki sem

nyitottuk a könyvet, kirajzolódik a cím jogossága. Vagyis az oly hön szeretett magyaroktól eljutunk a szeretett latinokig és tovább. *Tárguló körök*. Aki még emlékszik, aki még ismerte őt, olvasta verseit, köztük a század talán legnagyobb szabású műfordítását – mely talán csak Babits Dante: Isteni színjátékához mérhető –, fölszisszen. De hiszen ez Rákos Sándor 1965-ben megjelent verseskötetének a címe. Aztán megnyugszik. Mert Tóth Éva *Tárguló körök*-je a prózában, annak is talán a legnehezebb műfajában, az esszéiben szólal meg. És ha már Rákos Sándort igyekszik törölni a mindenkori kánon az irodalmi köztudatból, tovább él Tóth Éva kötet cím-választásának köszönhetőleg. Ha egyáltalán az esszé nem válik lassacskán a negyedik műnemmé. A tanulmány nem művészet. Mégis, ahogy olvassuk ezeket az esszészzerű tanulmányokat, vagy ha tetszik, tanulmányyszerű esszéket, visszaemlékezéseket, érezzük: ebben a kötetben arányosan, de mégsem az aranymetszés szabályainak megfelelően keveredik a művészet az irodalomtudománnyal. A bevezetőben Montaigne-t, az első, valódi esszéistát idézi: „Magam vagyok könyvem anyaga.” Aztán idézi Babits Mihály híres szonettjét, *A lírikus epilógját*, mely a költőre olyan nagyon jellemző esszé-verseinek egyike. „Csak én bírok versemnek hőse lenni”. És ez kevés? Ha egy olyan méretű költő, mint Babits saját magát írja, akkor nincs is miből „kitörnie”. Mert adott esetben ő maga az univerzum. Hát miről írt egész életében József Attila? Kosztolányi? És a többiek? Az egyetlen Pilinszky kivételével, aki elbújt a csillagok mögé, de jelentéseit Isten közvetítésével magamagából hasította ki. Ami azonban kétségtelen, Tóth Éva tényleg nem önmagát írja ebben a könyvben, nem úgy cselekszik, mint az esszéisták általában, hogy adott egy mű, a filozófia, az Újszövetségi Szentírás, műalkotás, amolyan ugródeszkeként él, hogy az író elrugaszzkodva, egyre „tárgulobb körökben”, mankóként hóna alatt tovább mélyítse, tovább gondolja az addig evidenciaként, szentenciaként, ezzel axiómává nagyult gondolatot. Ő alig tesz hozzá valamit magából. Csak fölmutat. Megvilágít. Az árgusi szemek reflektorokká nőnek. És ömlenek az újlatin nyelvek írói-költői. Az élőkhoz közvetlen kapcsolat fűzi. Maria Teresa Caro kolumbiai költőnő izgalmas, de mégsem a mágikus realizmus bölcsőjéből született versei Tóth Éva fordításában inkarnálódnak úgy, hogy mégsem válnak magyar költeményekké. Nem maradhat el így sem a legnagyobb regényélmény, ennek a latin-amerikai iskolának csúcspontja, a *Száz év magány* utolérhetetlen döbbenete, és írója, Gabriel García Márquez, akiről már 1968-ban megjegyzi Tóth Éva, hogy alighanem a XX. század egyik legnagyobb re-

gényét tartjuk a kezünkben. Nem tévedett. Ez a mű honi színpadainkat is meghódította. *Levél Kolumbiából, avagy a költészet hatalma*. Amikor a távoli földrésről érkezett levél írója, Ramiro Giraldo érzi, hogy a számára ismeretlen magyar versek őt, őket szólítják meg. Népét. Mintha a miénk lenne. Petőfitől *A nép*, Kaffka Margittól a *Litánia*, József Attilától a *Hazám* című szonett. Ez utóbbiról megjegyzi, milyen nagy látnok a költő, mintha ismerné az ő hazáját, Kolumbiát. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy ezek a versek úgynevezett közéleti költemények, ha tetszik politikai töltésűek, melyeket publicisztikává is le lehetne fordítani, az azonban kétségtelen, hogy nem verssorokban kikiáltott prózáról van szó. Mégis. Az igazi, a nagy vers elemezhetetlen, megfoghatatlan, számtalan arca ragyog, mindenkihez másként dörgölődik, vagy éppen fúj, karmol, mint a macska. Sem a fölso-roltak, sem a még ebben az antológiában megjelent Illyés-vers nem költők csúcsait jelzik. A nyilvánvaló közérthetőség a vers rovására mehet, elsekélyesítheti, s így kihúzhatja fundamentuma alól az időtáv a maradandóság talaját. Akkor hát mégis használ a költő bármely hazának? Forradalmaknak? Nem hihetjük komolyan. Még Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című nagy ívű poémája – mely minden híresztelés ellenére nem magasköltészet – segítette ötvenhat múlhatatlanságát. Az igazi, nagy költészet – melyet hierarchizál a kaliber –, nagyon áttételesen tanítja, csiszolja a befogadót. És csak a nagyon keveseket. Az olvasó éppoly kiválasztott, mint a költő. Ha egymásra talál. József Attila versei spanyolul. Az egyik fordító, az argentin Hugo Acevedo magát marxistának valló költő így írt munkájáról – melyben Bernáth Miklós követségi tanácsos nyersfordítása „segítette” –, hogy „Íme, József Attila szavai, képei és fogalmai. De nem a művészete.” Vagyis, a semmi. Mert pont ama lényeg sikkadt el, amitől József Attila a XX. századi világeköltészet egyik legnagyobb zsenije. A válogatás is amolyan „forradalmira” sikeredett. Egy sorozat részeként. Valóban hőstett, a katonai diktatúra idején. De ha nem valódi költészetet kapunk, kapnak az ottani olvasók, akkor, mint már említettük, legfőljebb megtámogatják az ilyen versek vagy versekbe szedett kiáltványok a lázadás lehetőségét, de csakis a legérzékenyebb olvasókban. A forradalmárok meg nem éppen túlesordult szenzibilitásukról ismerszenek. Tóth Éva jelzi, hogy a válogatás nem Acevedo műve, de tévedéseiert ő lehet a felelős. Bár honnét tudhatná egy spanyol ajkú ember, mi az, hogy kun meg félig székely? Igaz, utánanézhettek volna. Így aztán az olasz *Cumae* városának szülőtte lesz a Mama, a székely apából pedig – Tóth Éva nagyszerűen vezeti végig –

sicano, „azaz Sicania, a mai Szicília szülötte lesz”. Nem járunk jobban a másik diktatúrában élő fordító esetében sem. Fayad Jamis Franco tábornok alatt nyúlt József Atilához, itt is olykor tematikusan, hogy aztán az igazi zsenialitás újból kimaradjon, és maradjon a jól ismert forradalmi költészet, a velünk-együtt-ézés, ami csak egyetlen versben szó szerinti, mert József Attilát is megérinti a spanyol polgárháború. Az *Egy spanyol földmives sirverse* őket tapintja ki. Ezért ki is maradt! Tóth Éva példái a fordításról megerősítik, hogy a magyar költészet tényleg lefordíthatatlan. Ugyanakkor ez is ambivalens, mert fölsorolásaiból kiviláglik, hogy jó pár József Attilavers sikeresen kapott spanyol anyanyelvű talajt. Amikor is *művészete* megmutatkozott, és nemcsak képei, fogalmai. De micsoda szörnyű félreértések! Csak egyetlen példa a számtalanból: „Húsz esztendőm hatalom, / húsz esztendőm eladom.” Spanyolul: „El poder de mis veinte años / se lovendo al mejor postor.” Prózaian: „azaz húsz esztendőm hatalmát annak adom el, aki a legtöbbet ígéri érte.” Tóth Éva halálos pontossággal fordítja vissza a spanyol szöveget, neki fájhat igazán ez a sok félrefordítás, értelem- és érzelemzavaró pontatlanság, pongyolaság. A költő jelzi, hogy Pablo Neruda – aki nemcsak azért volt nagy költő, mert megkapta a Nobel-díjat, hanem mert tényleg az –, aki többször is járt Magyarországon, tervbe vette, hogy „Jövőre lefordítom Petőfi, Ady és József Attila legszebb verseit.” Mikor mondta ezt? Mindegy is. Az egyik alkalommal. Aztán nem lett az egészből semmi. *Ha* – pedig nincsen. És ami még fontosabb: ki lett volna a nyersfordító? Tóth Éva filológiai alapossággal kimutatja, hogy Neruda 1982-es *Az utazás vége* című kötetében megjelent az *Óda* 1., 2., 3. része és a 4. rész első versszaka, mindez összekeverve. József Attila verstördékei Neruda-költeményekké váltak. „Természetesen nem plágiumról, pláne nem posztumusz plágiumról van szó. Feltehetőleg az történt, hogy Neruda budapesti tartózkodása alatt, valószínűleg Somlyó György szóbeli francia fordítása alapján, »leskiccelte« az *Óda* részleteit, amit aztán halála után mint az ő versét, belevették a kötetbe. Így tehát Pablo Nerudát is József Attila fordítói közé számíthatjuk” – írta Tóth Éva 2005-ben. De hogyan hatott a francia költészet József Attilára? Aki maga is írt franciául verseket? Tóth Éva elsősorban a középkori francia költészeti hatást mutatja ki tanulmányában. „A Párizsban töltött egy év alatt, 1926–27-ben, noha a Sorbonne-t nem túl gyakran látogatta, megismerkedett az ófrancia leíró nyelvtannal és a középkori francia irodalom történetével is.” És persze hatottak rá a Nyugat első nemzedékének műfordításai is. Ez az ófranciaság-vonzó-

dás Tóth Árpádnál is föltűnik, nem véletlenül fordította le Aucasin és Nicolete széphistóriáját. Tóth Éva fantasztikus leleménnyel mutatja ki a hatások gyökerét, például a „trubadúrköltészet leggyakoribb strófatípusa a *cobla*, s annak egyik jellegzetes válfaja a három rimből álló, hétsoros, *abbaccb* vagy *ababccb* rímelésű sora. A *Költőnk és kora* rímelése az utóbival azonos.” Aztán így vált: „És most hadd rugaszkodjam el a tanulmány címében szereplő középkortól (...)” Tóth Éva előbb a *Balatonszárszó* című verset elemzi verstani szempontból, kimutatja annak *descort* jellegét, ami azt jelenti, hogy a trubadúrköltészetben előszeretettel használták ezt a formát, hozzátéve, hogy ezt a nyelvi hullámzást a lélek, a hangulat változékonyságával hozták összhangba, olykor egy-egy strófának a nyelve is különbözött. Így jut el oda, hogyha a *Dunánál* című verset nézzük, az is „bizonyos értelemben *descort*-nak tekinthető”. Innen jut erre a következtetésre: „az utóbb említett verset ugyanis a modern francia költészet-hez is fűzik eddig ki nem mutatott kapcsolatok. A *Dunánál* forrásvidéke Paul Valéry *Tengerparti temetője*, noha az utóbbi inkább ismeretelméleti, az előbbi pedig inkább ontológiai kérdéseket vet föl.” Megemlítődik egy levél Vágó Mártához is, melyben József Attila éppen a modern franciákról ad hírt, és jelzi, éppen Valéry-t olvas. Tóth Éva tehát kimutatja, hány és hány szállal kapcsolódnak egymáshoz a költők, sokszor direktre vannak hatással egymásra, de még többször olyan láthatatlan és érzékelhetetlen hullámokkal, mint amelyet a mobiltelefon kibocsát. És ennek tetejében még ott a transzcendencia, melyben az isteni elhatározás juttatja el a kiválasztottakhoz magának az Istennek az akarátát ezer és ezer áttételen keresztül. És itt már eljutunk oda, hogy vajon a franciák – jelen esetben, itt a kötetben is említett Guillevic – képesek-e átadni József Attila verseit olyan erővel, teljes művészi arzenállal, hogy a francia olvasónak is olyan élményt adjon, mint nekünk? Nem. Vagy csak majdnem. Nyelvünk korlátai. Nem véletlenül írta a már említett Acevedo, hogy aki igazán meg akarja érteni József Attilát, annak meg kell tanulnia magyarul. És ha mélyen belegondolunk, még az sem volna elég. Ahhoz itt kell születni, nálunk, elcsépelet szóval élve, itt kell szocializálódni, leginkább Budapesten. A szűkszavúságától állítólag könnyed fordíthatóságot élvező Pilinszky János is rosszul járt. Egyedül az angolszász területen lett érthető, köszönhetően a nyersfordítást végző, szintén költő Csokits Jánosnak, és az angol „koszorus” költőnek, Ted Hughes-nak. És persze ragyogó a svéd is. Tomas Tranströmer volt a fordító, aki talán a világ legtöbb nyelvére lefordított

költő. Pilinszky *Introitus*zának első versszakában, utolsó sora így szól: „Emlékszel még? A napon állok.” Ez egy magyarnak természetes. Nem a napfényben, hanem egyszerűbben, esszenciálisan: a napon. Franciául állítólag ez értelmezhetetlen, így aztán mint valami modern (?) posztmodern (?) Ikarosz, a költő a napkorongon áll! A vers egyébként Pierre Emmanuelnek ajánlott... És akkor még ott van az *Apokrif*, ahol hasonló sor dereng: „Látja Isten, hogy állok a napon.” Szóval ilyen problémák. Végzetes félreérthetőségek. Még a „szegényes” nyelvezetű Pilinszky esetében is! Tóth Éva könyvének csúcspontja mégis: József Attila. Nagy tanulmány – a rímeiről. Persze írtak többen is ebben a témában. De ilyen, a legapróbb részletekig leásó, rendkívüli intuícióval megáldottan – nem. Tóth Éva saját bevallása szerint nagyon sok verset kívülről megtanult, ami így aztán belülré került, új lélekké magasodott. Már „csak” össze kellett hozni az intuícióval, és előkerültek a rímek, és az olvasó csak ámul. Kötelező olvasmány! Ja, hogy nem illeszkedik szervesen a Nemzeti Tantervhez? Valamirealó magyartanár fölolvassa a középiskolában, de az egyetemeken is, ezt a hatalmas munkát. Hogy még közelebb hozza, fölnagyítsa József Attilának ezt a szegmensét is. Tanulmányozva ezt az aprólékos és kidolgozott munkát, óhatatlanul e sorok írójának is eszébe jut: a *Nyár* című verset korosztálya nem úgy tanulta, ahogyan azt kellett volna. Kétségtelen, hogy így fejeződik be a vers az 1931-ben megjelent *Dönts d a tőkét* című kötetben: „csattan a menny és megvillan, / elvtársaim: a kasza-él.” Ami valljuk be, leginkább egy piciny prózai megjegyzés, invokáció. Miért nem a *Medvetánc* című könyvében immár véglegessé csiszolt, igazán tiszta költészet jelent meg a versvéget utáló szemünk előtt? Ez a négy tiszta sor? „Ily gyorsan betelik nyaram. / Ördögszekéren hord a szél – / csattan a menny és megvillan / kék, tünde fénnel fönn a tél.” És akkor még nem beszéltünk arról – Tverdota György szíves közlése alapján –, hogy a harmadik versszakkal együtt – „Ám egyre több lágy buggyanás. / Vérbő eper a homokon, / bóbiskol, zizzen a kalász. / Vihar gubbaszt a lombokon.” –, a maga teljességében, a Vivaldi-barokkhoz képest impreszionistább színekkel fölrajzoltan érezhetővé-láthatóvá válik a *Négy Évszak*. Melyik a legszebb XX. századi magyar verssor? Tóth Éva Petőfi Irodalmi Múzeum-béli könyvbemutató estjén – 2006. január 11-e – elhangzott egy ilyen sor, József Attila *Medáliák* című verséből, s a telt ház as Lotz Teremben megállt a levegő. „elvált levélen lebeg a világ –”. De van-e ennél szebb? Ha nem szebb, de metafizikusabb? Talán ez? „A semmi

ágán ül szivem”? Nehéz. Vagy a 2000-ben, tehát még a múlt században megjelent puritán C.E.T.-kiadvány, melyben Lackfi János legtranszcendensebb kötetéből, az *Őt seb* címűből ez a sor, enjambement-ba tördelve – Szent Pál apostol legendája –, mely így szól: „Egy ágon körbefordul / egy levélen elbillen / a mindenség”? Gyönyörűn köszön vissza a József Attila-i sorra! Ki dönti el? De nyugodtan kutasson mindenki. Mert *vannak* legszebb sorok. És az igazi „legszebb” akkor lesz nagy is egyben, ha a szövegkontextusban megsokszorozza a vers erejét, szépségét, ugyanakkor borostyánba zárt kövületként meghatározhatatlanul különvállik. Tóth Éva szívós munkával rengeteg József Attila-rímet, számtalan hasonlóságot kimutat, hogy annak előzménye van, Kisfaludytól Csokonain át, Petőfin és Babitson keresztül a már elfeledett Oláh Gáborig szinte befoghatatlan a spektrum. Főnévi igenevek halmozása Ady-áthallásokkal. Amitől rögtön megvillan az olvasóban a már címében is evidens Pilinszky-vers, az *Infinitívusz*. A lényeg mégis az, hogy Tóth Éva észreveszi, megjegyzi azt a metafizikai bizonyítékot, hogy a költők közös „apja” maga az Isten. Legyen bár valaki szocialista, neokatolikus, urbánus vagy népies. Édesanyjuk pedig? Az anyanyelv. A mű pedig a kontinuitás, a születése talán költői szeplőtelen fogantatás. Egymásba olvadva kavarog a költészet. Ezért a sok hasonlóság. Tóth Évának igaza van. „József Attila nemcsak más költőktől vett át tudatosan vagy öntudatlanul rímeket, bár az sincs kizárva, hogy ezek egy részét újra feltalálta.” Ez utóbbi a valóság. Tóth Éva nélkül mindez homályban maradt volna. Hadd egészítsem ki egy rimpárral, ami minden valószínűség szerint nem Kosztolányi rímének tudatos átvétele, sokkal inkább a barát, a nagy költő előtti tisztelgés. A *Számadás* Kosztolányitól, a harmadik szonett első tercettje *ccd* rímképlettel így szól: „Ülj egy sarokba, vagy állj félre, nézz szét, / szemedben éles fény legyen a részvét, / úgy közeledj a szenvedők felé”; míg József Attilánál a már említett „Költők és kora” ötödik versszakában ugyanez a rimpár jelenik meg legfőljebb az enjambement hajlításával: „Jöjj barátom, jöjj és nézz szét. / E világban dolgozol / s benned dolgozik a részvét.” Mintha az imádkozásban összefűzött ujjak kifehéredése volna. Közben ott van a vér, ott feszül, immár keveredve, meghatározhatatlan vércsoporttal. És egy unikum, melyet sohasem vettem volna észre, ha Székely Magda föl nem hívja a figyelmemet. József Attilánál rímhiba? Olyan derengő káprázatot alliterál, hogy föl sem merül az olvasóban, íme: az *Óda Mellékdal* előtti zárójeles versszaka mit is rejteget.

*(Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.
Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog,
ver a szívem.)*

Hajnali ég / fényesség – nem rím. Férfi rím a nőrimmel nem állhat össze. Mégis. Ki veszi észre? Még a szótagszám is azonos. Kilenc. József Attila elrejtette, hadd keressék. Aki megtalálja, piros pontot kap. Mosolyog az égben. Nehéz feladványt hagyott az utókorra. Tóth Éva nyilván majdnem mindent megfejtett. Újabb kötet tehát, melyben József Attila van túlsúlyban. „Szaporodik az idegen anyag”, mely gyógyít. Nem remélhetjük, hogy a költő egész népét képes tanítani nem középiskolás fokon. De életben tartja ezt a korszakos zsenit, és adja a reményt, hogy egyre többeknek lesz mindennapi „kenyere” ez a soha utol nem érhető költészet.

Költő regénye, mint a próza poétikája

Nemes Nagy Ágnes: Az öt fenyő

A XX. század egyik legmeghatározóbb költője 1991 óta bujdokol a Farkasréti temető legnagyobb kiterjedésű művészdombján, a Jovánovics György által készített sima felszínű, hasított szelű, vaskos kőtábla alatt. Tizennégy év után e síremlék bal alsó sarka süllyedni kezdett, de a kéziratából bronzbetűkké transzformálódó verse, a *Szobrokat vittem* nem csorog le, masszívan kapaszkodik. Amióta meghalt, kétszer üzent le, az itt maradókhoz. Egy cetli hátulján megbújt e költemény második, de sohasem publikált része. „A víz alól kimentelek, / nélkületek nem élhetek. / Még fulladozva partra húzom / az összeroncsolt testeket. / Homokból ágyat készítek, / feküdvé ott feküdjetek, / csepp olajat hordok naponta / roncsolt, gyönyörű arcotokra. / Eső megáztat csöndesen. / S nem lát titeket senkisémm.” Ezek a sorok, ha virtuálisan is, de folytatódhatnak a sírköszélen, lefolyhatnak, bele a földbe. Kegyetlen izzású szépség, mérő metafizika. Talán elfelejtette közölni a költő, talán nem volt elég súlya a második versnek, s ez a szigorú asszony úgy találta, maradjon a mű egyrészes. Megtalálása után immár nem tekinthetünk el a második költeménytől, a kettő összeér, s amikor hallottak napján újra és újra elolvassuk a siron billegő betűit, folytassuk e befelé mormoló imát: „A víz alól kimentelek...”

A második üzenet csupán egy fejbiccentés. Jó, adjátok ki, az én képemről már nem süllhet le a bőr, pedig nyilatkoztam 1981-ben: „Egyébként hadd jegyezzem meg zárójelben, hogy egy regényt is írtam akkoriban. Pocsék rossz regény volt, olyan kis utánzatregény. Fiatal is voltam még ahhoz, hogy prózát írjak, de mivel mindenki írt mindenfélét, gondoltam, én is írok egy regénykét. Schöpflin Aladár dicsérte ugyan, de ő sem ajánlotta kiadásra. A 30-as évek novellastílusának – Kosztolányi, Ottlik, Illés Endre stílusának – az utánzása volt ez.” Túlzó szerénység. Talán ezért a legyintés. Adjátok ki. Mert tudta ő, tudnia kellett: ez a regény? kisregény? valódi, modern műalkotás. Egy akkor már az Újholdban publikálószerkesztő, kiforrott költő prózai próbálkozása. Úgy, hogy nem volt előtte semmi, ami az epikában járatossá tehetné volna. Például a novella. Ehhez képest remekül megírt, életes, ugyanakkor kellőképpen elvonatkoz-

tatott művet vehet kezébe az olvasó. Ha azonban elolvassuk a korabeli – dátumozatlan, aláírástmentes – lektori jelentést, pont az ellenkezőjét tapasztaljuk. Olyasmi ez az írás, mint egy előre megírt kritika, úgy, hogy a mű meg sem jelent, a lektor kezébe mindössze a regény első fele került, az eleje dicséret, és akkor jön a nagybetűs – de. Ettől fogva fölborul az egész, az írótól maradék életkedvét is elveszlik, hadd őrlődjön, hadd kinlódjon, eufemisztikusan: érjen. Az érett költő. Persze hogy a próza más. Persze hogy nem minden költő tud valódi prózát írni. De ha akkoriban ez a kötet zöld utat kap, ki tudja, talán Szabó Magda nyomdokaiba lép Nemes Nagy Ágnes. Mi, akik a szocializmus lektorai között vergődünk kiadóról kiadóra, tudjuk, milyen zsigeri fájdalmakat tud okozni az ilyesféle, állítólag értünk történő okoskodás. Ki a lektor? Az utószót író, filológiaiilag fantasztikus munkát végző Balogh Tamás által közölt jelentésből nem derül ki. Balogh ezt írja: „A mindenféleképpen nagy műveltségről árulkodó, de a klasszikus modernséget mereven elutasító lektori jelentést talán az ekkoriban a Franklinnál dolgozó Czibor János, vagy a Révainál tevékenykedő Rónay György, esetleg a »szabadúszó« Vajda Endre írhatta; Schöpflin Aladár – a rá egyáltalán nem jellemző tartalmi és stílusbeli jegyek miatt – semmiféleképp.” Itt csak egy megjegyzéznivaló akad: nem lehetett volna megkérdezni Rónay Lászlót, a Nyugat-Újhold egyik legérzékenyebb ismerőjét, hogy édesapja írta-e ezt a lektori jelentést? De mindegy is. Mert a lényeg az, hogy maga a költő, Nemes Nagy Ágnes sem akarta megjelentetni ezt a kisregényt. Akárki volt a jelentésíró, utolsó sorai úgy hangzanak, mint amikor a lábánál megragadott baromfi csapkodását „finom” női kezek lesimogatják. „Ezek a lényegesebb kifogásaim. Mondom: a tehetség rangjához mértem őket. A komoly tehetség komoly rangjához.” És a kifogások. Előtte fura megjegyzés. Ami talán körülhatárolhatóvá tehetné az írás szerzőjét. „Regényt írni mégiscsak a nagy realistáktól lehet. (noha csöppet sem vagyok a Lukács Györgyről elnevezett szekta tagja, sőt!)” A mondat kissé értelmetlen, kimaradt a „tanulni” szó, de ez mellékes. Valóban. A realisták tudták legjobban a regényt. De ki a realista? A dokumentumíró? A naturalista? A publicisztikához közelítő újságizű, már másnap avulási listára kerülő íráskultúra? Egyik sem, természetesen. A realizmus nem azt jelenti, hogy az író – akire a jelentés szerzője is nagy kedvvel hivatkozik, pl.: Tolsztoj, Flaubert – leírja azt, ami van. Azt bárki le tudja írni. A nagy realisták mind-mind megpróbálták eljutni a valóságig. A csupa kurzívval közreadott szövegben ezt olvashatjuk: „S ne feledjük:

vakard meg Woolfot, s kibújik a realista.” Vagyis a valóság. A realizmus azonban nem egyenlő a valósággal. Csak akkor, ha a reáliákból az író már a műben megpróbálja „levakarni” azt a réteget, mely természeténél fogva, mint realitás, ráarakódott a valóságra. Hasonlata is tetszetős, amit közread. „A *Thibault-család* még mindig remekmű lesz, amikor Giraudoux már kuriózzummá kopott.” Nemes Nagy Ágnes költő barátja és társa az Újholdban, Pilinszky János, aki nyilván nem olvashatta ezt a lektori jelentést, egy más kontextusban, de hasonlótl nyilatkozik. „Joyce-ra már rég nem fognak emlékezni, amikor Dosztojevszkij még mindig modern író lesz.” Vajon *Az öt fenyő* kuriózzum-e? Az akkori kortársak között, a borzalmas második világháborút követően minden bizonnyal az. Pont a modernségével. A nyelvi regiszterek változatosságával. Amit a lektor a szemére is vet. „Az a bizonyos fokig ideges, nyugtalan elhallgatásokkal, közbeiktatásokkal, szimultán ábrázolásokkal dolgozó regénytechnika, melyet az író szívesen alkalmaz, ma enyhén szólva démodé.” Tehát elavult, idejétmúlt ez a munkamódszer. A modern európai regény ez idő tájt elveszítette minden jelentőségét? Még be sem teljesedett! Az olvasó nem érti. Vajon mit szólt a lektor a jóval korábban megjelent Szentkuthy-féle *Prae*-hez? Miért nincs értelme Nemes Nagy Ágnes „(in medias res) ugró misztikus félhomályának”? Egyáltalán, miért oktat ki bárki lektor, szerkesztő írásművészt? Az irodalom az egyetlen művészeti ág, melynek nincs egyeteme, se főiskolája. Az írásművész – születik. A költőnél is fölvetődnek szakmai kérdések. Rossz vagy elcsépelet rím, ritmushiba, ezer és ezer költészettechnikai kérdés. De az, hogy a költő mit és hogyan fogalmaz meg, mit és hogyan ábrázol, a legteljesebb magánügye. Az irodalom mindhárom fő műnemére ugyanez vonatkozik. Hogy melyik mű lesz a legfajsúlyosabb – és akkor legyünk misztikusok kissé –, az isteni kiválasztottságból adódik.

Párbeszédekről. Abban igaza lehet a lektornak, hogy a dialógus úgy a dráma, mint a próza legnehezebb megoldanivalója. Át- és meg kell élni a figura-figurák személyiségjegyeit. Az adott, ábrázolandó kis- és nagyközösségeinek beszédkészletét álomból fölverve is ismerni kell. Nemes Nagy Ágnes ügyesen beszélteti a szereplőit, megpróbál árnyalni, hogy ne mindenki ugyanazon a hangon szólaljon meg. Ez többé-kevésbé sikerül is neki. Valóban nem szabad, nem lehet olyan mondatokat szájakba tenni, amelyeket ilyen-olyan emberek sohasem mondanak ki. Ettől válhat egy mű kimódolttá. Az író, noha abban az időben, mint azt már említettük, költő volt a javából, olyan figurákat mozgat, akik nyelvét jól ismeri. Hogy aztán

a csendőrség hogyan szólalt meg abban az időben, valóban csak az tudhatja, aki át- és megélt hasonló szituációkat.

„Az atmoszféra soha nem pótolhatja, legfőljebb csak elmélyítheti, támogathatja a lélektant. Ami lélektanilag gyanús, azt nem tudja valósággá tenni az atmoszféra sem.” Ha igaz Kierkegaard *Vagy-vagy* szentenciája, akkor irodalmi értelemben sem lehetséges az *is-is* szerinti megszólalás. Ha az atmoszféra eléri Mándy Iván szintjét, akkor kellőképp ábrázolódik a személy és a környezet. Még Sigmund Freudot sem kell segítségül hívni. Ha pedig úgynevezett száraz ábrázolásról beszélünk, akkor pedig a mondanivaló iszonyatos súlyánál fogva maga az olvasó is megtapinthatja a valódi valóság be-beszakadó nyirkos burkát. A lélektan pedig? Azonos a lélek a pszichével? A személyiséggel? Amikor „színház az egész világ”? A lélek az emberben fészket rakó Isten. Lélekkel születünk? Vagy meghívjuk a Szentlelket? Ezek transzcendens kérdések, nem esztétikaiak. És amit sokan kétségbe vonnak: az Isten jelenvalóságát a művészetekben. Tegyük. Kétezer-öt éve folyamatosan tagadjuk a megváltást. Attól az még megtörtént.

Mint azt sok kritikus megteszi – bár jelen esetben a lektor avanszál kritikussá –, tesz valamilyen oldalvágást. Adjunk a szájának. A legszelídebb íróval, a legtisztább elmével teszi ezt, akit származása miatt egyszerűen agyonvertek. „Hagyjuk szegény elavult action gratuite-et a dilettánsoknak, azoknak, akik Szerb Antal *Hétköznapiok és csodákjából* próbálnak megtanulni regényt írni.” Mellékes, hogy regényt nem lehet tanulással írni. Miért pont Szerb Antal? És miért oly nagy baj az action gratuite? Az olasz neo-realizmus termőtalajából kihajtó, majd lombosodó Pasolini filmremeke, a *Teoréma* maga az action gratuite. Zavar valakit? Szemére vetette bárki is? Pusztán kuriózum ez a mű, vagy klasszikussá nemesült? Döntse el ki-ki maga. De sorolhatnánk. Kafka *Átváltozásától* – mely persze nem logikátlan, de mégis –, Buñuel *Andalúziái kutyáig*. Ha teremtett az a realitás, melyet az író ábrázol – *Az öt fenyő* ilyen mű –, akkor teremtett valóság fog gomolyogni a mélyén, de az is lehet, hogy az igazi, a valós valóság. Ez már a talentum kaliberétől függ. Így aztán mindennapi életünktől eltérő logikai halmaz jön létre, saját belső térrel és idővel. Magán-koordinátarendszer. Ami egyetemessé is válhat, ha az író nem kezeli magánügyként. Az is megtörténhet, hogy kevés olvasó számára válik közkinccsé. Arisztokratikus jelleget ölt. Talán egyszersmind így válik ünnepélyessé. Ahogy a nagy vers sem a mindennapok tápláléka.

A felütés fontossága. Első számú kérdés. Novellánál. Zenekari vagy szólóhangszerre írott műveknél. Csajkovszkij *Rómeó és Júlia* szvitjének első taktusai bonyolult, de kihallható módon jelzik a véget, a zenedrámában kibontakozó tragédiát. Chopin Op. 35-ös *b-moll* zongoraszonátájának első tétele már előremutat, majd az adagio, vagyis a második rész melankóliájából nem is következhet más, mint a *Gyászinduló*ként ismert zongoradübörgés. Hallgatva a harmadik tételt, még mindig nem hisszük el, hogy egyszer vége lesz. Hogyan lesz vége? Egyszer csak abbamaradnak ezek a démoni futamok? Igen. Aztán eladdig sohasem hallott, igen modern, a romantikában is szokatlanul erős zenei morajlás megfjethetetlen robusztusú örvényléssel és egyetlen hang ráütésével ér véget. A lektor monotonnak tartja Nemes Nagy Ágnes fejezetkezdéseit. Lehet, hogy igaza van. Regény esetében viszont nem a fejezetek fölütése a lényeg, hanem a regény első, legfőbb második bekezdése. Mert mégiscsak egyetlen, önálló műről van szó, és nem novellafüzerről. *A vihar*. Ez az első fejezet címe. Így kezdődik. „MIKOR KIÜLTÉK A VERANDÁRA, már fülledt volt a levegő. Fagyaltot ettek, vaníliafagyaltot, amit a házigazda, Viktor, tizenöt kilométernyi messzeségből szerzett, a kisváros apró cukrászdájából. Igaz, a szekéren majdnem teljesen szétolvadt, s zavaros, madártejyszerű folyadék lett belőle.” Okoskodhatnánk, hogy ez a szétfolyás, ez a fülledtség előrevetíti a későbbi, és csak a regény végén fölfedett ok-okozati függésben keletkező tragédiát. Az író nem mindig úgy csinál fölütést, hogy az bizonyosan kézen fogja az olvasót, és vezetni kezdi. Lehet véletlen is, de leginkább eleve elrendelés. Kalibertől függően, van, aki úgy kezd egy regényt, hogy benne ott vibrál a vég. Ilyen Gárdonyi *Isten rabjai* című regénye. Első mondata, majd első és második bekezdése föl hívja még az avatatlan olvasó figyelmét is, hogy mi fog következni.

A regény poétikája. Avagy poézis a regényben.

Az öt fenyő tele verssornyi költészettel. Van, akit ez zavar. Az Élet és Irodalom 2005. július 22-i számában általában korrekt, kicsit összeollózott kritika? recenzió? jelent meg Károlyi Csaba tollából. Többek közt így ír: „Azt már én teszem hozzá, hogy a tájleírások és a természeti jelenségek leírásai néha zavaróan túl líraiak, úgy látszik költőnk prózájában gyakori jelenség ez, például újabban Rakovszky Zsuzsa regényeiben is szembe-sülhetünk vele.” Akkor e sorok írója is nő. És még mennyien az egyetemese irodalomban a férfiak közül! Az elfeledett Vészi Endre, aki költő is volt, meg drámaíró is, talpig férfi volt, de úgy novellái, mint regényei,

telis-teli voltak lírával. De olvassuk csak, mi bántja még kritikusunk szemét. „Itt nem tud – mármint a Nemes Nagy Ágnes-regényben – a nap csak úgy a szobába sütni, hanem »vörös tócsákká sűrűsödik« a szőnyegen, a pergamenlámpan (!) keresztültűzve.” Csak úgy süt a nap. Le tudja bárki írni. Miért süthet úgy, ahogyan azt az idézetből kiolvassuk? Hátha ez a kép jelez valamit. Hátha fokoz. Hangulatot, atmoszférát teremt. Az apró botlást, hogy tudniillik nem a lámpa van pergamenből, legföljebb az ernyője, nyugodtan elnézhetjük. Ettől még senki sem fog fölsíppantani! De Károlyi tovább megy: „Itt nem süt csak úgy a nap hőseink fejére sem délben, hanem »mint trópusi gyöngyfűggöny az égboltnagasságú ajtón, úgy hullottak rájuk a függőleges sugarak«. Ami versben jó, az sokszor a prózában zavaró.” Ha ez tényleg verssor lenne! De nem az! Próza. Olyan próza, amely lírai elemekkel átszőtt. A kritikusnak akkor lenne igaza, ha minden egyes sor ennyire át volna itatva lírával. Igen, sok ilyen sor van, néhol túlterhelt, de igencsak megbocsátható, mert mindig az atmoszférát igyekszik alátámasztani, fundamentummá sűríteni a megfoghatatlant. „A NAP MÁR KIBUKKANT a hegy mögül, nadrágja mégis bokáig harmatos lett a fűben. Az ég valószínűtlenül magas volt és áttetsző, mint a láthatatlanul karsú lábon álló velencei üvegpopoharak. S a levegő és a föld vékony hangjai is úgy pendültek össze, mintha közben finom üveghez érnének.” Két-három flekkes novellát megterhelne egy ilyen fejezet-nyitány. De ez egy kisregény! A napfélkelte sokszor visszatér, és mindig lírai eszközökkel, de nem verssorokká transzformáltan. „A NAP LASSAN EMELKEDETT a domb mögül. Eleinte csak a tejszínű égen kalandozott vörös ujjá, aztán lejjebb csúszott, súrolta a kertek koronáját, végigtapogatta a város falait. Sorba megérintette az ablakokat, az erkélyeket, a fényképészműtermekbe mélyen belenyúlt, aztán – néhány toronyba megkapaszkodva – hirtelen fellendült a dombra.” A képzelet határtalan szárnyalása. Bánkódjunk ezen, vagy lelkesüljünk? Mindez az olvasó döntése.

Amit ebben a könyvben kifogásolnak, tehát a lírai telítettséget, a képhalmazást, az furamód nem ment át a Nemes Nagy Ágnes-i költészetbe, de esszéibe sem. Utóbbiak inkább a tanulmány felé mutatnak, mintsem a fölforrósodott, költői képekkel dolgozó esszé irányába. Az Újhold-nemzedék egyébként is a szűkszavú sokatmondásra törekedett, példának ott van a *Kiáltásnyi csönd* Rákos Sándora, Palinszky cezúrának vélt *Apokrif* utáni korszaka, Rába György szinte egész költői működése, Mátyás Iván „filmprózája”. Nemes Nagy Ágnes festői és filmes kifejezésére akkor tel-

jesedett volna ki igazán, ha a többi műnembe is alaposabban belekóstol. De ő maradt ami volt: *par excellence* költő.

Károlyi Csabának igazat adhatunk, de csak ebben az egy dologban: „... a *Fák* című költemény nehezen mondható titkához képest *Az öt fenyő* titka sokkal egyszerűbb.” Miután ez a kisregény poentírozott végkifejlettel bír. Mégis, újraolvasható. Pont az atmoszféra és a lírai attitűd okán. Hogy miről szól a regény, vagyis a történet, abból csak összefoglalót idézünk, melyet Balogh Tamás adott közre, és fölkerült a hátsó borítóra is. „*Az öt fenyő* nem korrajz, nem »romirodalom«, inkább a kalandregény, a krimi, a művészregény sajátos elegye. Egy fiatal művészettörténész halálával kezdődik, és az eset a művészettörténész köré gyűlt kis csoport (barátok, kollégák) mindegyikében más-más emlékeket szabadít fel, s más-más érzéseket szül. Mindenki kedvelte őt, de egyben mindenki oka is lehetett halálának. Az ügyben – gyilkosságra gyanakodnak – nyomozás indul, melyben kimondva-kimondatlanul mindenki vádló és vádlott lesz egyszerre, és a bűnügyi történetekre jellemző feszültségtartás miatt csak az utolsó fejezetben derül ki az igazság.” Balognak abban is igaza van, hogy Nemes Nagy Ágnes poeta doctus. Hogy aztán ez egyenes út-e arra – Babits és Szerb Antal emlíődik –, ismerje, kedvelje (?) a populáris „könnyű műfajokat”, az kérdés marad. Mindenki lektúrral kezdi az olvasást. A lektűr hallatlanul jó iskola. Úgy tanít, hogy közben semmi didaktika. A kalandregény megismerteti velünk a világot. Földrajz. Állat- és növényvilág. Mert a pontosság ott lüktet minden íróban. Nem csalhat. Még akkor sem, ha képzelt világokról ír. Agatha Christie kapcsán így ír a költő. „Az üldözéses regény kezdetleges kalandhalmaz, még akkor is, ha újabb változataiban néha jó, szinte-szinte irodalmi részletrajzzal, környezetrajzzal kendőzi is magát – a rejtvényregény a szerkezet diadala.” Jó fogalom, használható szentencia. Rejtvényregény. Nemes Nagy Ágnes regénye kapcsán fölmerülhet egy másik nagy európai író, a XX. század egyik legnagyobb drámaírója, Dürrenmatt is. Aki fogta magát és írt három bűnügyi kisregényt, megmutatván, ő is tud olyant. A svájci író azonban nem él ilyen gazdagságú képsorozattal, mint Nemes Nagy. Ő szárazabb, kimértebb, de a feszültséget végig kitartja. Közhelyek is eszünkbe juthatnak, például Dosztojevszkij szinte valamennyi műve. Mint krimik. Shakespeare. Ott is a sok véres gyilkosság. Hogy mégis mitől lesz az egyik művészet, míg a másik marad lektűr, néha az idő mondja meg. Olykor meg a kánon. De lehet érezni, megfelelő judíciummal, hogy az igazi mű mindig a giccshatáron mozog, de át nem lépi azt. Billeg.

2005 novembere. Postaláda nyílik. Aztán zuhog belőle a sok szemét, reklám-szóróanyag. A hosszúkás boríték mégis belesimul a kézbe. Meghívó, a Petőfi Irodalmi Múzeum és az Osiris Kiadó közös rendezvénye. Nemes Nagy Ágnesről Popper Péter fejt ki gondolatait. *NNÁ*. Az *Á* felé szűkülő betűkkel. És egy rajz. Kis sámliin magába roskad a figura. A térdre ejtett, keresztbe tett karok közé bukik a fej. Figyelemre méltó képzőművészeti alkotás. Úgy látszik, igaza van Pilinszkynek. Aki tehetséges, az mindenben az.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Időtávok mollban, dúrban

Báger Gusztáv: A tükör éle

Miért a címbeli többes szám? Mert Báger Gusztáv dúrja és mollja közt olyan szignifikáns a különbség, mint a realitás és a valóság között. Rilke és Pilinszky. Hogy a realitástól meg kell szabadítani a gondolkodását minden művésznak, hogy utána eljuthasson a valóságig. Báger a valóságot rejtő hordó vaspántjait hol pajszerrel, hol vésővel-kalapáccsal, hol tíz körmével igyekszik lefeszíteni. Csakhogy ezek a pántok, minél inkább fessegetik őket, akár a húzóbilincs, még jobban rászorulnak a belül üres, légnemű halmazt tároló hordóra. Mert a valóság légnemű. E levegő nem e világi. Isten hatalmas sóhajtását zárja magába.

Az éremnek két oldala van – mondják. Pedig dehogyan. Az érem nem síkidom, hanem test. Bármily lapos is, henger. Háromdimenziós. Így a tükör is. Túl azon, hogy belenézünk, háta meg foncsorozott. Éle hasíthat is. Éle tompa is lehet. A belső tükör meg akár az univerzum. A kötet akár a Szentháromság. A nagyvilág, a pátria, majd a költő maga. Látszólag. Mert mindhárom egy Isten. A földgolyót láthatjuk az űrben sétálva, de foroghat idebent is. Előző kötete az *Időtáv mollban*. A címadó vers ott valódi zenei moll. Báger nyelvújító szándéka is fölsejlik. Ilyen szavakat kreált. „Árnyékok tolakodnak. / Madarakra levelek, / levelekre madarak. / Minden összeér: jelenlik. // Távolság, / nem omlik alá semmi: / mindenki álomlik, / minden lebeg // Emléklík: oszlopnyi / csonka / kö.” Új könyvében e vers ellentette az *Időtáv dúrban*. (Logikailag ez lenne majd következő kötetének a címe!) A vers a hazáról szól, valami olyasféle vággyal, de iróniával, nem pátosszal, mint Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*a. A vers a honfoglalásról is szól, benne Ady „ösi dal rivali”-ja, Vereckéje, Dévénye. És hiába Európában elfoglalt helyünk. A világ így sem vesz tudomást rólunk. Nincs bocsánat. Kérése. Hogy talán mégsem kellett volna ekkorát kaszabolni Trianonban. Báger nem mond áment. „S e szaunában mint a Szaharában / dőlhetnek az egyre forróbb hullámok, / fordulhat – ha kell – százszor is a homokóra. / Ne áltassátok magatokat.” *A Magyar írók, 2004.* című vers mindennapi kegyetlen civódásainkat írja szét. Az írotársadalom békétlenségét. Beolvas kánonnak és a kívül rekedteknek. Itt viszont tényleg csak

két oldala fénylik ama éremnek. De lehet, hogy a harmadik maga a politika, mely úgy formálja, alakítja az írói sorsokat, hogy annak csak pusztulás lehet a vége. És a fenekedés. Ugorjatok a koncra... A kötet harmadik harmadában, ahol a költő belső univerzumába érünk, hol félhomály van mindig, vagy süket sötétség. Ide kevés a gyertya. Belevilágítani a csöndbe. A vakító fény meg fölszárítja az örökös versködöt. A hátsó borítón Tandori Dezső telibe talál. „A Báger-vers nem ringat el, célja ugyanakkor az sem, hogy »szétrázzon«.” Aztán Lengyel Balázst idézi: „Elvontsága tele van konkrétsággal.” És ez a lényeg. Bár a Báger-féle konkrétság csak akkor érvényesül, amikor a hordó pántjait épphogy csak elkezdí fessegetni. Amikor még több, sőt nagyon sok a realitás. Ahogyan a forma megrajzolja az introverziót, Pilinszky „levegőtlen prés”-ében fulladozunk. Pedig ez a levegőtlenység e világi oxigéntől hiányos. Báger elvonatkoztat és absztrahál; *Hajnali hat sor*. „hajnali ébredésben madarak földön járnak / éji állványok mögött óriások tűnedeznek / melletted szívem derengeni kezd / táruló ablakon belépnek a hársak // Kosztolányi becsukja noteszét / bogár nélkül alszik a rét”. Látszólag prózai mondatok egymásutánja. Utolsó két sora azonban rémületes összekapaszkodás a *Hajnali részegség* haldokló költőjével. Bágernél az idő a legfontosabb. Ebben a versben a mollban hallható-érzélhető „időtáv” Kosztolányit röpíti a jövőbe, Bágert a múltba, ez a hajnal a Logodi utcában éppúgy földerenghet, mint a *Ruthén utcában*, melyről Báger így ír: „kutyák / között / kolbással / ködben // nehéz”. E sorok elemezhetőek, az elvontság épphogy annyi, amennyi elegendő. Mégis Kosztolányi töredékei közt számos mű inkább érzélhető, mint jól körülírható. Jöjjön e példa – aki volt katona, tudnia kell: „A tiszthelyettes az utált / tábornokának szalutált.” Mennyire rímel Báger versére ez a két sorba tördelt két szó: „Halálhozó / találkozó!” És mindezt megfejelve, álljon Kosztolányi két sora, melyre nemcsak Báger Gusztáv bólintana, hanem, hihetnők, mindannyian. „Hogyha a tál rozsdás, / kínos minden mosdás.” Bár nem tudni, Báger Gusztáv honnan érkezett. De ha művei legmélyére nézünk, kiérezhető a Nyugat hatása, nemcsak Kosztolányi végett, meg József Attilához írt „apokrifja” ürügyén – melyet egyébként *Dúdoló Fejtő Ferencnek* címmel ad közre –, hanem a megközelítésben, a kicsiségek fölnagyulásában, amely már az Újhold-kör költőinél eszkalálódik, ott is legelső sorban Pilinszky-nél. A Báger-versben mindig van valami dermesztő. Valami hidegség. Hajnali pára. A csönd, ahogyan föltápáskodik. Téli dala is ilyen: „Kimentem éjjel a folyosóra, / egy macska pizsamában látott.

/ Az első hívó szóra / átugrotta a palánkot. // S mert halála kékre bántott, /
lassan telik minden óra. / Ráejtek egy csokor virágot / a páncélos ünnepi
óra.” Ez a kékség mindenütt jelen van. Ahogy kékülnek ujjak a fagyban.
Ahogy az ütés nyoma is először. Elharapott mondatai akár modorosak is
lehetnének egy idő után. De Báger, még innen az írás közbeni önkivülettől,
elsősorban mester. S mint ilyen, csak akkor alkalmazza nyelvi arzenálját,
amikor a kihívás valódi, fölvertezett csapatai fénylenek föl a meredeken.
Képeslapra. „Általatos én erős? / Tartsatok be önszabályt. / Csödbe így is
lehet. / Gondoljatok csúnyát. / Ne csak nézzetek. / Érintsétek meg a szépet.
/ El ne kopjanak a kezek. // A naplementét szépnek tudom. / Érzelmek-
kel észlénnyekedek.” Ami egyben azt is jelenti, hogy Báger fölfedte magát.
Mint Pilinszky, aki bevallotta a naplementét Svájcban. Hiába, hogy Báger
közgazdász. Bankár. Tanár néhány főiskolán. Katolikus egyetemen. Még-
se erős. Mert a bágeri vers pőresége, érzékeny hártájája, a rácsodálkozás
judíciummal alátámasztott naivitása sebezhetővé teszi és kiszolgáltatottá.
Báger Gusztáv 2005-ben hatvanhét éves. Költészettel kezdte, aztán elsod-
ródott. 1996-ban visszaérkezett, azóta rendületlenül fejlődik. Mert nem
az életkor lényeges. Hanem a versben, a művészi alkotásban eltöltött idő.
Báger jelentős költővé érett. Párját hiába is keresnénk a kortárs magyar
irodalomban. Talán Kemény István mutat föl néha ilyen elképesztő sorok-
kat. Melyek elemezhetetlenek. Átmerészkedve, az érzékelhetőség határa-
in billegve. Ilyen sorokra gondolok Keménytől: „Szeretik őt. / Kit nevel?
Nem akármilyen úrét.” Vagy ez a másik: „a kispolgár szép volt mint a
kályha.” De Rákos Sándor utolsó, nagy színvállásait is közelebb hozza a
Báger-féle kétsoros: „Egyszer csak örökre szeretlek / szobra nőtt fákbán a
nevednek”.

A címadó vers a kötet legvibrálóbb műve. Mert van éle a tükörnek.
A záróvers címe *Víztükör*. Na, annak nincs. Ezért csalóka. A legkisebb amp-
litúdó is torzít. Néha azonban lehet, hogy akkor jön, bújik elő a valóság,
melyhez mégis *A tükör éle* című versében jut el a költő. „Minek mondjam.
Tudom, el se / hinném. / Sose láttam olyan szépet, / mint én. // Faliórád
oda-vissza / szinte. / Sose néztek olyan hosszan, / mint te. // Megtaláltam
a mantra időt, / mintha. / Sosem múltam olyan lassan, / mint ma.” A költe-
ményben ott dereng egy szó. Ne keressék sem az Idegen szavak szótárában,
sem a Magyar Értelmező Kéziszótárban, latinban se. Mert egyfajta mono-
tónia, krisnásoknál hallani, de ott a görögben is. Térerő a szakralitásban.
A szövegkontextusban érzékelhetővé teszi a költő, hogy a mantra valami

végtelenséget jelent, az időtlen időt. A szó áthúzódik vallásokon, földrészekén. Olyan, mint a *szvasztika*. Amely nagyfokú eufemizmussal szólva, a hitleráj őrzöngésének következményeképp – devalválódott. Keleti nap-szimbólum. De ott volt Európában is. Északon. Jelkép is. Díszítőelem is. De mégiscsak – horogkereszt. Báger „mantra-ideje” eredeti költői kreáció. Egyetemes időt jelez. Báger Gusztáv félálmai, ködjei, kékjei, derengései is átlépték már az országhatárt. Francia és német nyelvű köteteinek külföldi kritikái sikerei üzenetértékűek. Itthon is lehetne próféta.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A halottak élén?

Vámos Miklós: Hogy volt

Nem Ady vágat itt paripasöreánybe kapaszkodva. Nem a láng-próféta üli meg szőrén a lovat. A könyv mottójában Szabó Lőrinc-versszak mint jelzőkaró. „– Elbujdostam, de az emlék velem jött, / a diadal, a bosszú és a szégyen. – / A patak morajlott: – Élj egyedül, mint / az orrszarvú a magány erdejében.” (*Ének az orrszarvúról*) A magáramaradottság könyve ez. És nem nosztalgia. Mert Esterházyval szólva, az olyan mazsolázó. Kicsipkedi a legszebb pillanatokot. A nosztalgia mérgező, persze. Vámos sem nosztalgizál. Csak fölmutat. A halottak élén mégis. Bandukolva. Lépkedve. Föltárva a múlt éhes bugyrát, mely lenyelte, majd emészteni kezdte a figuráit. Itt lép közbe az író. Hogy ne történjen meg. Reménykedik. Talán föltámadhatnak. Talán megtörténik Lázár, újra. Ezért eddigi – ahogy írják – legszemélyesebb könyve.

Az ember közelíti a helyszínt. Írók Boltja. Andrássy út. Aki hasonzorú „exhumáló”, összerázkódik. Mert az író olvas. Néha. Az Élet és Irodalom tálalja neki Vámos írásait, melyekből aztán – ezt már az elsőnél reméli – megszületik e nemesen kemény födelű, elringató könyv. Nem kell erőltetnie a gondolkodást. Föltolul az magától is. E hetilap főszerkesztője szarkasztikus hangon közölte vele: – Te mindig csak halottakról tudsz írni? – Dermesztő közöny. De igaza van. Abban az országban, ahol az élőkrol sem írnak, csak a kiemelt élőkrol, kit érdekelnek a halottak? Persze az ő írásai tele expresszív rohamokkal, és saját magával. Vámos visszahúzódoobb, nyelvileg inaktívabb, az élőről beszél, aki azóta halott.

Aki a születése előtti múltból érkezik, szívében Jézussal, annak több ez a bolt, mint az egyszerű halandónak. Japán kávéház. Ahogy a közelbe ér, udvariasan megvárja, míg kilép József Attila. Félreáll. Nagy Lajos a nyomában. Aztán Derkovits. Gazdag szegények. Büszkén viselve mindent, ami kín. Annak múlhatatlan ez a kávéház. És közönsége. Annak sohasem lesz könyvesbolt. Noha megszerette, megszokta. Még fényképe is ott lógott a hírességek között. Aztán leszedték. Rakják vissza! De nem. Lekapkodták az összeset. Hol vannak? Hol porosodnak azóta is?

De vissza tud kapcsolni a jelenbe. És Vámos Miklós világába. Fölnéz, föl a kirakat fölé. Mert megtud valamit, amit eddig nem tudott. „Hogy volt, hogy nem volt, valamikor a hatvanas évek ázott kutyaszagában, volt egy közepesen nagy terem, az Írók könyvesboltja fölött az első emeleten.” A leírás hangulata pontos. Az az ázott kutyaszag. Az ő emlékezetében így él. Másnak más jut eszébe. De itt találkozni gimnazistaként Örkény Istvánnal, az igazi kegyelem. De most itt vagyunk a zsúfolt eladótérben, a beszélgetőtárs, Tarján Tamás, aki szintén nagy és pontos emlékező, kijelenti, hogy valóban: minden emlékezet, ha ugyanarra emlékszik, máshová helyezi a hangsúlyokat. És ez kulcsfontosságú. Ezért a fogadtatás polarizáltsága. E sorok írója könnyen tud azonosulni Vámos Miklós emlékezetével. És a megírás költőiségével is. „A teremben a hatvanas évek alacsony wattszámú körtéi csöpögtették a fényt.” A kezdő író reszketésének csupaszága is rokon. Ma már nem reszketeg a kezdő író. Ma már nem görcsöl az ádámcsutka az idősebb író láttán. Ma nem emlékezne így az akkori fiatal, mint Vámos, Örkényről. „Első könyvemhez levélben gratulált. Átnedvesedett a lábam szára. Olyasféle érzést keltett, mintha a Nobel-díj bizottság örömteli értesítése volna. Az Új Írás szerkesztőségében megszólítottam. Első személyes találkozásunkra nem emlékezett. Néha barátkoztunk. Fogadott az otthonában. Volt, hogy a kéziratomat alaposan összeceruzázta. Fancsali arcom láttán azt mondta, köszönjem meg, s hogy az ő korai írásaival ezt maga József Attila csinálta. Úgy hangzott, mintha azt állítaná, szakmai kapcsolatban állott Kossuth Lajossal.” Ez az áhitat merő anakronizmus – mondaná ma bárki, nemcsak fiatal. Pedig dehogy. Csak tisztelet. És megtiszteltetés. A megidézett ifjúság szublimációja. *Hogy volt.* Kérdőjel nélkül. Felkiáltójel sehol. Vagy a kettő kombinációja, tetszés szerint. Tényleg: így volt? Igen. Nem. A kötet szeletei fölnagyulnak. Vámos Miklós fényképezőgépében fekete-fehér negatív. A teleobjektív ágyúcsőméretű. Van, hogy a pórusokig látni. Van, hogy alig hallani a megszólalót, látni is csak félárnyékban. Van aztán az olyan fotó, amikor a negatív negatív marad a papíron is. Ezek a legizgalmasabb fejezetek. Amikor az ÉS-ben megjelent írása Athur Millerről, de leginkább az özvegyéről – írőözvegyekről, nevesítve azokat –, így fogalmaz: „Aligha ildomos Millerről írnom e sorozatban – a feleségéről annál inkább –, hiszen szerencsére él, sőt virul. Lekopogom.” De hiába minden. A könyvben jelzi is, zárójelben: „De hiába. Lásd a következő HOGY VOLT-ot.” Az újságban ezt még nem tehetette hozzá. Bizarr együttállás. Az író már halott volt akkorra.

Furamód, ha önmagáról szólal meg mégis, noha nem szándéka, hogy őrá szóljon ez a sorozat, akkor ugyan pórusközelbe ér, de az expozíció előtt a distanciát választja, blendéje homályra nyit, se gyónás nincs, se áldozás, csak a pusztá tények közlése. A Jován. A pártkáder, aki nem volt átlelkesült. Ismertük. Csepelről. Jovánovics Miklós. Amikor az ÉS főszerkesztője volt. Vámos Miklós portréja pontos. Vonalai erőteljesek. Származásáról itt ad hírt. „...legyek pölő Vámos X. Tibor. Inkább ne, nyögtem. Vámos Y.? Az se. Akkor válasszak más keresztnévet. Miklós? – kérdeztem viccből, mert ő az volt, vártam, hogy elnevesse magát. Biccentett, áthúzta a Tibort a lap tetején, s odakörmölte a Miklóst. Hiszen megmondta, vegyük egymást komolyan. Így lettem Vámos Miklós. Bennem nem tudatosult, hogy a Miklós név már annak előtte is az enyém volt. A személyimben a NÉV rovatban az állt: Vámos Miklós Tibor. A Tibort húzták alá, mert azt használtam, a Miklósról tökéletesen elfeledkeztem. Anyám később mesélte, ő azt akarta, elsőszülött fia az az apja keresztnévét viselje, amint az a rendes katolikus családokban szokás. Máig sem értem, miből gondolta, hogy katolikusok vagy rendesek lehetnénk (anyja neve: Weisz Gizella). Apám viszont azt akarta, hogy az ő Auschwitzban elpusztult apja nevét viseljem, mementóképpen. Mint minden vitában, ebben is anyámé lett az utolsó szó.” Nemzetállamot álmodóknak nehéz mit kezdeniük ezzel az ön-vallomással. És Vámosnak érzékelhetőleg nincs identitásproblémája. Magyar író, budapesti, aki magyar írókra emlékezik, többnyire budapestiekre. Persze, a bűnös város! A multikulturális felhang. Ezért aztán kitalál valamit, az *Elfeledett írók faluját*. Amolyan magánmennyország. „Nemcsak az a kérdés, hogy hová tűnt a sok virág, hanem hogy hová tűntek az elfeledett írók. Talán egy bizonyos településre költöztek, távol a világ zajától. Egyforma, picli kockákra emlékeztető házacskákból éldegélnek, a helyszín leginkább Beloianiszra, a Fejér megyei görög községre emlékeztet. Odakerül, akinek a hírneve idő múltán elszivárog, mindegy, méltán vagy méltatlanul. Most végre szót értenek egymással, a közös nevező összehozza őket. Délelőttönként gyülekeznek a főtéren, s kórusban szidják azokat, akik fönmaradtak az idő rostáján, szintén mindegy, méltán vagy méltatlanul.” Képzeltbeli polgármestert is megnevez; a kor sztárírója, Herczeg Ferenc. Ezt az e világban bújó túlvilági falucskát és a benne élőket komisz, kárörvendő gyerekeként ábrázolja. Ilyenek voltak ők? Ilyenek vagyunk mi, itt maradók, átmeneti holtak, kiket most is a feledésbe taszítja a hallgatás? Ki tudja? Vámos biztosan tudja. *Hogy nem volt*. Alatta zárójelben:

előhang. Itt olvashatunk egy bizarr jelenetet, melyre aztán ráharapnak az írók, három elfeledett, akik ha akkor úgy viselkedtek, ahogy, most is ilyenek, ott, abban a lebegő faluban. Hetvenes évek eleje. „A Rókus kórház előtti téren csődület. A legfelső emeleten, a nyitott ablakban egy pizsamás férfi állt. Láthatólag zavarodott aggyal. A tömeg két csoportra oszlott. Némelyek aggódva kiabáltak föl efféle tanácsokat: Ne csináld! mássz vissza! az élet szép! Ugyanakkor a cinikusabbak az ellenkezőjére biztatták: Gyérünk! hopp! essé' túl rajta! Láttam a nézelődők közt egy ma már soha nem emlegetett alanyi költőt, valahol középben. Egy még nála is inkább feledésbe merült szatirikus prózaíró, egészen elől. Leghátul pedig, tőlem néhány lépésnyire, Gáll István, az Ember (szintén divatjamúlt szerző), nyújtogatta a nyakát. Hármukról is olvashatnak e kötetben.” És akkor itt álljunk meg egy pillanatra. Ne tessék mohón lapozni. Hogy ki volt az alanyi költő, ott, abban a jellegzetes utcai szcénában? Csak következtetni lehet. Demény Ottóra tippelni. Nem muszáj tudni róla semmit. De olvasni lehet. Kell. *Petőfi* című hosszúverse ott szunnyad a Hét évszázad magyar költői közt. (Tevan Kiadó, 1996.) A szatíraíró Rákosi Gergely, ezt könnyebb kitalálni. Ötvenhat miatt ült, 1960-ban szabadult. Művei népszerűek voltak. Vámos is megemlékezik róla *Hull a zóóó* című írásában. A „zóóó” visszavezethető Rákosi 1982-ben megjelent válogatott elbeszéléskötetének a címéből: *Ziii-ziiiii*. Hát így. Vámosnál páran jelzöt kaptak a nevük végén. Így lett Simonffy András – utalva szállfatermetére – a *Jegenye*. Gáll Istvánból – az *Ember*. Tanú vagyok: az volt. Szeretni tudó. Gyilkosa, a Bechterew-kór, mely ügyetlenné tette. Halálok volt. Elfeledték, de ha csak *Az öreg* című filmet látta valaki Latinovitscsal a főszerepben, már tudja, kiről van szó. Az ő művéből készült. Angyalszárnyak éjjeli röpte. Ez a címe a Pinczési Juditról írott esszémnek. (*A gondolat birodalma*, Múzsák Kiadó, 1994.) A test ott nyugszik, egy különös városban. „Nekropolisz. Szemben, kissé átlósan Pilinszky lakik, házába szélről megcsavart bronzkereszt fűródik. Fölötte, a lágyan emelkedő dombhajlatban Kálnoky, Szobotka. Velük szemben, lejjebb Gáll István. Fáznak? Melegük van? Fölnéznek a hirtelen előbújó, szemérmesen hunyorgó csillagokra?” Itt van hát a valódi Gáll. És fölkerelkedik, hogy odajusson időben arra a bizonyos főtérre, az elfeledett írók falujában. Ott van-e Szobotka Tibor? Ugye már ismerősebb, ha azt mondom, hogy Szabó Magda az özvegye?

De hagyjuk, hogy Vámos Miklós befejezze történetét. „Félórával később ültek a Hungáriában, egy asztalnál. Amikor befutottam, az alanyi köl-

tő mesélte hideglelős hangon, hogy mi történt: Borzalom, az a férfi leugrott, azonnal vége lett, ennyi egy élet, szörnyűség! legokosabb, ha gyorsan írök belőle egy verset! – tördelte a tenyerét. Ott voltam én is, vallotta be a satirikus prózaíró, előrefurakodtam, meg akartam nézni a tetemet, hátha egyszer használnom kell egy novellában. Gáll István fölnevetett: Piszok alakok, hátulról figyeltelek benneteket, gyártsátok csak a verset s a novellát, majd én írom róluk a kritikát, hogy nem is úgy volt!” Ilyenek hát az írök? Kárörvendők? Is. Leginkább olyan gyerekek, akik egyszerűen nem tudnak és nem is akarnak felnőni.

A szigorú szavú. Kisbetűvel, mert ezt nem Vámos ragasztotta rá, hanem maga Ladányi Mihály, az elfeledett költő. „A költőt megnyerő, hosszú hajú, lángoló tekintetű, sudár, sovány, talán tüdőbajos férfinak képzelem az ember.” Ezzel szemben Ladányi? „...szó, mi szó, kerti törpére emlékeztetett, sapka és szakáll helyett körlecsés szemüveggel. Minden egyéb is kerekdednek tűnt rajta, feje, pocakja, tenyere, tömzsi ujjain a körmök. Ladányi, a *csemői remete*, akit ott, távol a világtól találtak holtan. Vámos Miklós csalódása, ami a külsőt illeti, hamar oldódni látszott, amikor meghallotta a költőt beszélni, előadni. Nem minden költő-író jó előadó is egyben. Saját verset fölolvadni, nos, ehhez is kell némi kiválasztottság. Ladányi módszere ma is követendő. Humorral behúzni a nézőt abba a láthatatlan csöbe, aztán jöhet a komor fordulat, jöhet minden, de a fölütés meghatározó. Bertha Bulcsú letehetetlen és újraolvasandó *Írók műhelyében* című munkája 1973-ból. Itt így nyilatkozik a költő, a nőkről. „A nők széplelkűségében nem hiszek, erős kételyeim vannak a nők érzékeny széplelkűségében, mivel a legtöbb szadistát nők között találtam. Élethelyzetekben fantasztikusan kegyetlenek tudnak lenni. Reális áttekintésre nincs türelmük, ösztönösen ítélkeznek. A saját gyarlóságukat elnézik maguknak, másokat annál jobban csempülnek.” Súlyos tapasztalata nem vitatható. Előnytelen külsejébe oltott költőisége okán látta így *a nőt*? Egyedül az anyaság volt nála szent a nőből... Ivott is rendszeren. Magyar író iszik. Ha nem, lemorzsolódik. Kimarad a családból. Mely némelykor szesztestvérekből áll össze, szüleik szeszanyák és szeszapák, asztaluk kocsmapult. E „nemes” hagyomány ma is kontinuos. De vannak más, megfeythetetlen kódok, melyeknek feltörésére alighanem egyetlen elfeledett magyar író sem volna alkalmas. Az irodalom több családra foszlott. Melyiknél kopogtatnának?

Vámos Miklós minden új családhöz bekukkant. Aztán távozik. Hol vizslátot mond, de olykor, ha kell, angolosan is képes a távozásra. Leg-

inkább az Elfeledett írók falujába látogat. Ott hosszasan időz. Nem azért, mert a múlt megszépül. Hanem hát a holtak, kik itt sokasodnak a kötetben, még marasztalják is. „Ülj le közénk és mesélj.” Ezt teszi. Halkan, finoman futnak emlékező sorai. Vészi Endrének nem adott nevet. Itt van hát kölcsönbe a saját. *A lélek vésnöke*. Sírkövének oldalán ott feketéllik a Margit. Társa, özvegye, Greta Garbója utána bújt. Lám, a rajongásig szeretett Örökényből színház lett a Madách téren. Nem volt hiábavaló ifjú nyomdász-ként elolvasni „ólomban” korai egyperceseit. Mándy Iván is él, amikor a *mozi* haldoklik. A *focival* együtt régi idők hordágyán gurulnak a proszek-túra felé. A Különlegességéből kipucováltan steril cukrászda lett. Ismét a Lukács. „Imádtam hallgatni vele. Aki nem érti, annak úgysem tudnám elmagyarázni.” Mándy csöndjeit ismerem. Már nem volt mit mondania. Csak írni. Egyre halkabban. Tényleg elegánsan halt meg. Tényleg elegánsan élt. Azt meg ebből a könyvből tudhatjuk meg, mert kiment a fejünkből, hogy „az aradi vértanúk napján”. És tényleg. Onnan az Aulich utcából távozott. Pedig nem az volt az ő vidéke. Hanem a Teleki tér. A Fiumei út. Abban a temetőben nyugszik. Ahova rálátott az ablakából. Innét, a Batthyány-örökmécsesig. Ahol Mándy létrája szalutált. Szép, cérnavekony rajz olvasható a másik klasszikus újholdasról. Pilinszky János. Aki késve érkezik Deme Gáborékhoz. Kocsis Zoltántól tudható, hogy Csomós Marit látta Pilinszky-nél. Hogy szerelmes lett volna belé a költő? Mindenkibe szerelmes volt. A költő már csak ilyen. Ez tartja életben. Az *aszexuális* Pilinszkyt is. „Az Isten szerelmére” – mondaná Mándy, de nem úgy, mint a szappanoperákban, hanem megfelelő súllyal. Hagyjátok már békén azt, ami volt. Ami van is, meg nincs is. Arthur Miller is – volt. Irigyelni is lehetne akár. Hogy Vámos bejáratos volt a XX. század egyik legjelentősebb drámaírójához! Aki hiába élt sokat, kimaradt a Nobel-díjasok kellő szeszélyel kimódolt, végeláthatatlan névsorából. Az Egyesült Államokban is épül falu az elfeledett íróknak? Vagy ott nem felejtenek ilyen gyorsan, mint nálunk? Ebben az amnéziaországban?

Berkes Erzsinek sokat köszönhetünk, kik a Magyar Nemzetben kezdtük a publikálást lassan három évtizede versekkel, rövid publicisztikákkal. Most már ő is olvassa ezt a könyvet. Hogy volt, Erzsí? Mi a véleménye az emlékezőről?

A kicsi, mérges öregúrra emlékeznek-e még? Az *Igéző* írójára? Lengyel József élt még egy darabig. A másik elfeledett író, Major Ottó indította be a korabeli kuratórium motorját. A Lengyel József-ösztöndíjat kétszer osz-

tották ki. Deák Mór és én. Rá egy évvel Debreczeny György. Aztán vége. Elfogyott a jogdíjakból befolyt összeg. Nem olvasnak elfeledett írókat. Az élettárs is odaköltözött hozzá, abba a faluba. 2006-ban lesz újra aktuális, hogy szülővárosába, Marcaliba leutazzunk és megemlékezzünk róla. De már a csoda sem tart három napig!

A televíziós csatornák sztárgyártó konvejerjein himbálódzott Vámos Miklós. „híres vagy, hogyha ezt akartad” – a többit úgyis tudja. Nem *úgy* lett sztár. Maradt mi volt, magányos szemlélődő. Este hatkor bezárt az Írók Boltja. Nem tudom, megmozdult-e Ady szobra? A bronz nem fázik. A beteg Ady persze látja, nem onnan, abból a faluból, de a Mennyszágból: A halottak élén új ember csoszog. Melyik versszakát ajánlaná neki? Vagy egyetlen sorát ebből a verséből? Nem válaszol.

Szemes Mari, az elfeledett színésznő izgatott hangja mégis puhán ül a fülben. Túlvilági hang, majd' két évtized távolából. „Az Újpesti rakpartra költözöm. Közel az Aczélhoz! Mi lesz velem?” A válasz lakonikus volt: „Mi lenne? Semmi.” És mintha megnyugodott volna. A nefrózis kiráncigálta az Óbudai temetőbe, 1988-ban. Így aztán már nem tudhatott arról, amit Vámos Miklós így jegyzett le: „Aczél egyébként a nyolcvanas évek végén váratlanul a velünk szemben lévő házba költözött a Pozsonyi úton. Új, tetőteraszos otthonában a magyar értelmiség néhány kiválósága rendezgette a hatalmas könyvtárat, láthattuk őket az erkélyről. Az épület kapujához odakerült a jellegzetes szürke fakabát, a posztoló rendőrrel. Évek múltán néztük a tévén a történelmi pillanatot, amint Aczél kiszavazzák a pártvezetésből. Percekkel (!) az adás után törpedarus teherautó kanyarodott a szemközti házhoz, hipp-hopp, elvitte a fakabátot a rend őrével együtt – többé nem járt.”

Szemes Mari Kossuth-díjas színművész ma már jól derül az egészen. Csinos kis lakása van az elfeledett színészek falujában. Ezen nagy létszámú falu és az elfeledett íróké közösen pályázik az Európai Unió megfelelő bizottságaihoz, bővítési támogatásért. Az elfeledett politikusok is csatlakoznának, de írók, színészek és mindenféle komédiások semmilyen formában nem akarják kihasználni régi, de a XXI. századra már megfáradt kapcsolataikat. Az elfeledett politikusok kénytelenek önerőből fejleszteni.

De addig is, míg a brüsszeli okosok döntenek a pályázat felől, az összes elfeledett művész valamennyi falva nagyon várja a másnapot. Kalákában kezdenek bele az építkezésekbe. Új érkezőknek új ház dukál. Új fundamentum.

Morbusz és hungarikum

Gondolatok kortárs irodalmunkról, Tarján Tamás Esti Szindbád című könyvébe kapaszkodva

A fonetikus írásmód halvány iróniát jelez. Pedig semmi ironikus nincs ebben a történetben. Ami magyar, ami hungarikum, vagy a többes számú alakja, nem fonetikusán: *hungarica*, mindig rejt valami betegséget. És nemcsak a „kibocsátó”, hanem a befogadás, illetve a közöny, jobb esetben a teljes elutasítás felől is. Önsorsrontás. Tényleg hihetjük, hogy az ember direkte önpusztító? Nem a kromoszómák alig fölfejtető korrelációja determinálja – jelen esetünkben a szellemi-művészi hungarikumot – a pusztulást? A talentumok vagy sziporkázó művészek – a kettő nem mindig fedi egymást – között sajnos?, hál’Istennek?, kivételesen sok a mániás-depressziós és a neuraszténiás. Mégsem tekinthető ez a jelenség tipizált magyar betegségnek, a *morbus hungaricus*nak, mert a tüdő tuberkulózisa annak idején egyedülálló volt Európában. Ha a nagy magyar fölfedezéseket vesszük, akkor leginkább a közegellenállás volt a hátulütő. Manapság is. A rendszerváltozással semmi sem oldódott meg. Mitől, mindez? Czeizel Endre *Sors és tehetség* című könyvében Arthur Koestlert idézi: „A magyarok az egyetlen nép, amelynek szomszédságában nincsenek nyelvi rokonai. Ezért a legmagányosabbak Európában. Talán ez a magány magyarázza létük rendkívüli intenzitását. Vad tehetségek robbannak szét tűzijátékszerűen Magyarország szűk horizontja fölött. Utánuk csak a törmelékeket lehet gyűjtögetni. A reménytelen egyedüllét érzése táplálja a magyarok kreativitását, teljesítéskényszerét és hisztériáját. Magyaroknak lenni kollektív neurózis.” Ezek a mondatok ha nem is axiómákat, de megfontolásra készítő szentenciákat mindenképpen tartalmaznak. Dr. Czeizel hozzászól: „A Magyarországon született Arthur Koestler élete persze arra is utalhat, hogy e jellegzetességeiket külföldön élve is megtartják, hiszen ő is öngyilkos lett a feleségével együtt.” Ki a magyar, mi a magyar? Nyelvében? Ha sírva fakad a Himnusz hallatán? Magyar az, aki magyarnak vallja magát? A kérdések a végtelenbe nyúlnak. Olvasztótégely-mivoltunk azonban óvatosságra int. Kevercs itt mindenki. És így talán mégiscsak Koestlernek van, lehet igaza. Mert mit is ír József Attila? „török, tatár, tót,

román kavarog / e szívben”, és mi még hozzátehetjük a svábságot és a még ma is köztünk lévő, de a holokausztban elpusztult zsidóságot is. Magyar átok van? Magyar átok a természetünk? A furkálós, följelentős hitetlenség? De parafrázálhatjuk bátran Radnótit: „hisz *pogányok* vagyunk mi, akár a többi nép”. Az Isten totális hiánya, ahogy megyünk előre az időben, egyre nyilvánvalóbb.

Kengyelfutó – Úton kortárs költők művei között, 2001-ből. A régebben igen aktív színikritikus *Szabadiskola* című kötete javarészt a drámával foglalkozik 2002-ből. A *Csendestárs* 2003-ban jelent meg, a mostanra már állandósult kiadónál, a Pontnál. Ebben a kötetben nem tematizál, hanem válogat, hat fejezetbe sorolt húsz írást tesz közzé. És immár ez a sorozat tetralógiává bővült a legújabb kötettel, melynek címe Krúdyt idéző, melankóliába hajló, de még Kosztolányit is fölillantó, bár nagyon távoli, halvány fénnel, s ez az *Esti Szindbád*. Ez az Esti persze nem a Kornél, de Tarján kétlényegűsége jelen van ebben a könyvében is. A tudósé, aki tanítja az irodalomtudományt, és a játékosabb, oldottabb esszéistáé. Esti Kornéllá igazán a paródiáiban válik, melyeket Reményi József Tamással adott közre. Tarján mondatai, megállapításai nem igényelnek átlagon fölüli műveltséget, annál inkább rendkívüli tájékozottságot. Az életről való tudást. Intelligenciát, Intuíciót. Hiába volt hát Babits klasszikusan hatalmas műveltségű, mégis Kosztolányi Dezső az életes művész, mégis ő a tájékozott. Nem véletlenül írja, túl az ismert sorokon – *Esti Kornél éneke* című versében: „Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység / és mily tömör a hígság / és mily komor a vígság. / Tudjuk mi rég, mily könnyű / mit mondanak nehéznek, / és mily nehéz a könnyű, / mit a medvék lenéznek.” –, épp Babitsra célozván, hogy „Tárgyalj bolond szeszéllyel, / komázz halálveszéllyel, / s kacagd ki azt a buzgót, / kinek a mély kell. // Mit hoz neked a bűvár, / ha fölbukik a habból? / kezében szomorú sár, / ezt hozza néked abból.” Egyet is érthetünk vele. Mert az írás közben Pilinszkyvel szólva „a semmire kell koncentrálnunk”, de ezt nyilván megelőzi az az irgalmatlan fölkészülés, ami aztán judíciummá válik és intuícióként csapódik a papírra, számítógép-képernyőre. Más értelemben viszont a mélyből nemcsak sarat, de igazgyöngyöt is föl lehet hozni, ha a bűvár, aki alámerül, fölvertezett erre a halászatra. Péterré válik, az emberek halászává. Így ír Tarján Tamás is. Elmegy az esszé felé. Nem az irodalomtudósi magasságból tekint alá, nem a legszűkebb szakmai rétegnek fogalmaz, hanem mindenkinek, aki persze képes a befogadásra.

Az *Esti Szindbád* tizenöt írást tartalmaz. A tartalomjegyzék előtt a szerző jelzi, melyik írás hol és mikor jelent meg. Gyűjtemény tehát. De ki kell-e adni ezeket a lapokban, folyóiratokban megjelenő, tanulmányyszerű, esszéisztikus műveket kötetben? Nem kell, nem muszáj, de ha lehetőség van a kiadásra – érdemes. Mert így, csokorba kötve fönmaradhat. Visszalapozható akár húsz év múlva is. Akikről ír, fölkereshetőek lesznek könyvtárakban. Összevethetjük majd, merre is vannak azok a szerzők, akik ebben a könyvben szerepelnek. Ha nem lesznek már közöttünk, akkor is. In medias res. Igazán elgondolkodtató az, hogy egy Tarján Tamás, akinek neve immár védjegy, miért nem vállalkozik, hogy olyanokról is írjon, akik nem kanonizálódtak, és soha nem is fognak. A reklámszlogennel élve, talán ezért: ha kimarad, lemarad. Muszáj tehát. Az 1956-ban született kritikus, és tanártárs, irodalomtörténész Vilcsek Béla biztosan ott van Tarján látókörében, hiánya ebből a kötetből – ha már Dérczy Péter és Angyalosi Gergely reprezentálódik – korosztályilag furcsállható. „Félcédulái” közt ismertetett Ébert Tibor szarkasztikus prózájával, drámáival, verseivel miért nem lehetett megküzdeni, földúsítva e könyvben?

Persze hogy Petri György!

Aki valódi kuriózuma az elmúlt időszak magyar költészetének. Persze úgy járt mint Petőfi, de mondhatnánk Nagy Gáspárt is. Nem a *kultikum* végett jelentős a Petri-életmű; mert a Nagy Létező bajuszát állandóan cibáló, szamizdatos versek nem igazán költemények, mégis ezek tartják életben a halottat. Kálnoky László, aki nem igazán hódolt be csak attól, hogy valami nagy kísérlet születik, a valódi értékekre fókuszálva azt írta levélben az akkori kezdő költőnek, aki én voltam, hogy nem érdemes írni, ha az ember nem éri el Petri vagy Tandori szintjét. Az igazán jelentős első kötetek az övéik voltak. *Magyarázatok M. számára*. És Tandorié, a *Töredék Hamletnek*. Petrivel érdemes volt-e több mint tizenöt könyvoldalon foglalkozni? Miután maga Tarján sorolja föl, ki mindenki adott hírt a költő felől? „Dérczy Péter, Fodor Géza, Fogarassy Miklós, Forgách András, Kőnczöl Csaba, Kulcsár Szabó Ernő, Lengyel Balázs, Margócsy István, Marno János, Radnóti Sándor, Szilágyi Ákos, Várady Szabolcs és mások igen korán – vagy még az életmű 1989-től bekövetkezett egyértelmű legitimálása és a kortárs magyar lírában legfőképp Tandori Dezső és Orbán Ottó munkássága melletti regnálása előtt – tudatosították, leírták e költészet jellegzetességeit, kivételességét, állandóságában, egységességében is dinamikus mozgásirányait. Keresztury Tibor Petri György-kismonográfiája

(1998) mindezt összegezte és újragondolta.” Ilyen lista után érdemes újra és újra írni Petriről? Lehetséges? Hacsak az irgalmatlan szenvedés után bekövetkezett halál nem indította írásra a kezét. Hozott-e abból a bizonyos mélyből iszapon kívül gyöngyöt is Tarján Tamás? Hacsak az ilyen észrevételek miatt búvárkodott – bár nem ilyen hosszúságban –, érdemes volt alámerülnie: „Egyébként sem feltétlenül bizonyos, hogy minden kivételes lírai produktumot kötetekben kellene mérni (szinte említeni sem illene, hogy amíg például a Petri számára, mondhatni, mindig ellenszenves Ady Endréét igen, addig a Petri meditációiban oly fontos szerepet játszó József Attiláét nem). Tapasztalati tény, hogy a Petri-kultusz a *Magyarázatok...*-at kötetegésként, a *Körülírt zuhanást* kísérő-kiegészítő kötetjelenséggént tartja számon, viszont az utolsó húsz évben íródott nagy műveket önálló egységként, magányos foszforeszkálásukban.” A következő idézettel legfeljebb a pusztá kagyló került felszínre: „Kommunista vagyok. / Nem hiszek semmiben / csak tudom azt, ami van. / Most éppen osztályharc van / és mindenütt ólálkodik / az ocsmány osztályellenség. / De ne aggódjunk! / A Párt odaüt.” Nyilván ironikus e „zárlat”, de ez lényegtelen is. Prózát olvasunk vers helyett. Még szerencse, hogy kihullik valami mégis a sok Petri-idézet közül, gyöngyházszerű fölfénylésben, mely bőrünkön érezteti a csak a költészetre jellemző borzongást. „Reggeledik a halálos fakó / ég akár holt szerelmem szürke arca.”

Az apologetika azt a veszélyt rejti, hogy a megvásárolt vagy kölcsönvett kötet nem mutat annyit, amennyit a kritikus vagy éppen az esszéista előjelez. Tarján Tamás nem apologetizál. De kvázi kényszeríti az olvasót, hogy az általa idézetteket keresse meg a kötetben, abban a tudatalatti reményben, hogy más, esetleg szebb, saját magára ismerő sorokat találjon, s közben bekebelezze az egész művet.

Térey János sem kivétel.

Tőle válogatott verseit mutatja be. *Sonja útja a Saxonia moztól a Pirnai térig* nem biztos, hogy a legjobb alany az olvasó versbe csalogatásához. Pl.: a rap-szövegekhez inkább hasonlító ilyen sorok miatt? „Megeszlek, haver, éhgyomorra: / romlottabb vagy, mint egész Gomorra. / Büntetőrúgás a valagodba. // Szöszölő csávó, tevő-vevő! / Kinyír Termann, a kemény rímelő...” De akkor mivel lehet közel hozni Téreyt? A sznobokkal semmi gond. Épp elég hajcihő volt eleddig is a költő körül. Sikerlisták élbolyában. Talán evvel a Tarján által is megemlített adyassággal. Bár hozzáteszi: „...a kósza összejátszásoknál tucatszor több a markáns elkülönbözés.” Az igencsak

súlyos – nem a könyv vastagságát tekintve, bár úgy is –, leginkább Juhász Ferenc óriáséposzaihoz mérhető, wagneri verses-drámája, melyre utal Tarján Tamás – akkor még csak a részleteit ismerhette –, *A Nibelung-lakópark*, mint könyvdrama adhat akkora élményt az olvasónak, hogy visszafelé is fölfejtse az életművet, ami az 1970-ben született szerző életkorához képest valóban lenyűgöző. A ma oly divatos *célközönséget* is ide kell venni. Olyan olvasókra, illetve leendő versfogyasztókra kell gondolni, akik Téreynél fiatalabbak, és a könnyűzenei virsafból kiábrándulva valami hasonlót keresnek, de komolyabban. Lehet berzenkedni is az ilyen nem valami versszerű sorok olvastán: „A nyelvével rajzolja Sonja / csiklójára az ábécé betűit, / akkurátusan, egymás után.” Ez beindíthatja a fiatal fantáziát. És nemcsak az erotománok nyirkos félálmaid. Bár, hogy ezek a sorok mennyire nem újak, nézzük, mit írt Kosztolányi Dezső sok-sok évtizeddel ezelőtt, igaz, nem tette közzé, csak a hálátlan utókor (*Napló, 1933–1934*. Irodalmi Múzeum, 1985. Közös kiadás a Múzsák Kiadóval). Egy papról így ír: „Szép lélek volt ő. A szabadkai bordélyházban mulat a kurvákkal, s egy kurvának nyalás közben egy kispörköltre való húst harapott ki a clitorisából. Az érsek elhelyezte.” És ez az illető milyen szépen fogalmazott Kosztolányiról! „Csak azt nem tudom, honnan veszi azt a gyönyörű szivárványos stílusát.” Antagonisztikus? Vagy inkább csak paradoxon? Isten végtelen és megbocsátó szeretetét ismerve, lám, az utóbbi. Sok malackodáson túl – ki gondolná, hogy ez a dupla előneves magyar nemes ilyeneket is papírra vetett –, mai húsunkba vágót is prófétált. „Egy nép tragédiája csak *közgazdasági* katasztrófa. Ennek elintézése, megszüntetése nem miránk tartozik, hanem képzett szakemberekre. Nekünk olyan jót – emberit – kell írnunk, mint más, nagy népek fiainak, ha tudunk.” Tudunk? Tudtunk? Nem kizárólag Tarján könyvéből lehet azt a sugalmat kiolvasni, hogy Petri és Térey paradigmaváltó költők. De azok-e? Ha többféle igazság létezik – a krisztusi igazságon túl? –, akkor ahány befogadó, annyi paradigma. Hacsak nem a szakmai kijelölők maguk a fölkenetek, akik biztos tudják, hiszik, hogy csak és kizárólag az ő útmutatásuk szerint jöhet létre és betonozódhat be az a bizonyos, igen sokszor mégiscsak váltakozó paradigma. Tarján Tamás a Térey-fejezet végén, kiváló nyelvi leleménnyel így zár. „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál...” Az „r” ott marad Adynál, a „t” pedig valóban Téreyé.

Tarján Tamást olvasva az a meggyőződésünk támadhat, hogy legalábbis politikai szempontból nem tagozódik be sehová. „Magam talán középre

állók” – sóhajthatná Pilinszkyvel. Innét szemlélődik. Mégis. Nem azért, hogy a kutya ugat, a karaván halad; a legújabb kori kánoni hierarchiában – ha minimalizálva is –, a *tacitus consensus* elvét alkalmazza. Még akkor is, ha Spiró Györgyöt is belevette ebbe a kötetbe, mert izgalmas nyomozásba kezd, fölfejtí az írónak azt a motívumrendszerét, mely megszólal műveiben, s ez leginkább a középkor szárnycsúcsai. Nádas Péter sem maradhat ki, itt a *Saját halál* ürügyén. Ezt a művet azóta alaposan háttérbe szorította a kritikusok egymást túlharsogó jelentése a nádas életmű legnagyobb terjedelmű – kb. 1500 oldal –, s szerintük Proust és Musil is túllépő, bonyolultságában is kristályszerkezetű nagyregényéről, a *Párhuzamos történetek* trilógiájáról. Darvasi László is ott lépdél a magyar Parnasszuson, prózája poétikus, szívet melengető, vad és tépelődő, állandó lebegése alig hagyja, hogy földet érjen. Amikor mégis talajt ér, az éppen *szívernőségében* inkarnálódik. Tarján is erről ír. Szív Ernő: *Összegyűjtött szerelmeim*. Jó, hogy ezt analizálja Tarján. Szív Ernő szerethető figura. Visszaröpít minket a Nyugat-hangulatba. A redakció félhomályába. Élvezet volt olvasni ezt a tárcafüzért, amikor elkezdett éveken át szívünkbe törni az Élet és Irodalom rovatában. Az elmaradhatatlan írotárs, Bakó András, akinek szép szobrot faragott Darvasi, segítve a költő Baka István halhatatlanságát. A későbbi futamok néhol szürrealizálódtak. Monotonul. Tarján említi a krúdyságot. A kosztolányiságát. A párhuzam nyilvánvaló. De vajon Esti Kornél volna Szív Ernő? Vagy az eredeti Darvasi? Kosztolányi tudatos alteregója Esti. Szív Ernő (Szép Ernő?) pedig önálló lény, itt poroszkál köztünk; ezért is lehet ő maga a Darvasi László által megírt tárcák írója. Metakettősség. Még innen a pszichózison. De még belül a szépirodalom minden megengedhető bohóságán.

Határ Győzőről is megírtak már mindent, a londoni remete?, vagy a nagyon is élő, sőt kíváncsi doyen mégis mindig ad valami közölni való témát önmagáról. Hihetetlen erő, utazási készség, a fiatalok felé a teljes nyitottság. „A Kántor Zsoltnak ajánlott, 1995-ös Vakablak világossága nem magányos, nem egyedi vers.” Határ Győző vajon tud-e megbocsátani? Mostanában, amikor Kántor fölfedte magát mint III/III-as szt.-tiszte? Megadatna-e Kántor Zsoltnak, hogy „van tovább”? Határt ismerve, legyintene. Mert az nyilvánvaló, hogy a művész és a művész erkölce nem mindig fedí egymást. Csak szeretnénk hinni, hogy a nagy, szent művek, melyeket Tolsztoj alkotott, írójukról is fényes bizonyítványt állítanak ki, noha tudjuk, hogy Tolsztoj gróf minden volt, csak szent nem. Tarján Ta-

más egy tíz évvel ezelőtti személyes találkozásból indít, s ez a hangütés az egész esszé-tanulmány alaphangját megadja, és így teszi teljessé, így hozza még közelebb olvasójához ezt a nagy író, akinek silány szóviccel élve, nincsenek *határai*.

Tarján Tamás Kiss Lászlóról is tudósít, a huszoneves kezdő novellistáról. *Színbád nem haza megy* című bemutatkozó kötete kapcsán. És be is sorolja nyomban egy nemzedékbe, ahol a legtöbben idősebbek szerzőknél, Kiss Ottó, Cserna-Szabó András, Teslár Ákos és Grecsó Krisztián mellé. Bár minden pályakezdőnkről ilyen átfogó és szeretetteljes útravalót kapnánk a kortárs magyar irodalomban!

Tarján vérbeli szinikritikusként most sem hagyja magára a színházat, jelentést küld Kiss Csaba átírásairól, dramaturgiájáról és parafrázisairól. Kiss Csaba komplett személyiség, a színház felől közelít; tanít, drámát ír, rendez. Sokan fölfedezték már, mégis jóleső érzés az ilyen átfogó tanulmányban újra látni, hogy működése töretlen.

Haklik Norbert második novelláskötete, a *Világvége Gömörlicon* azért kelthette föl Tarján figyelmét, mert a posztmodern sokszor üres és álbonnyolított történetnélkülisége után megjelenő, úgynevezett „újtörténetesség” vaskosan jelenik meg Haklik kisprózájában. Haklik „...azt a megoldást választotta, hogy kiszemelt több, a magyar és az európai kollektív emlékezetben, valamint a magas irodalmi hagyományban élő alapmesét, alaptörténeteket, melyeket azután univerzális műhelyében gondosan megtisztogatott vagy kissé befeketített, felcicomázott vagy épp átszabott”. Ilyenkor azért elgondolkodik az ember. Mi lesz később? Milyen lesz az életmű egésze? Mert ezek a témák, átírások, elfogynak egyszer. És akkor ugyanilyen művészi fokon szabadjára kell engedni a *legbelsőbb én* vulkánját, mégis meghagyni valami aprócska titkot, melyhez Haklik Norbertnek úgy látszik, meglesznek az eszközei.

Ágh István. Aki még mindig (sic!) Nagy László testvéröccse. Ezt a közhelyet soha nem hagyják ki, ha róla van szó. Pedig Ágh István önmagában is jelentős szerzője, költője a kortárs magyar irodalomnak. Tarján alaposan beleás ebbe a költészetbe. Vizsgálja régiesnek vélt rimtechnikáját, és okosan jegyzi meg: „A rímekben megélt boldog szabadság lehet oly mértékű is, hogy esetleg elfedi a rímet.” Mennyire parallel ez az ághi költészetfelfogás – esetünkben a *Semmi sem úgy* című kötete kapcsán – Rákos Sándor: *Senki úr Semmibe indul*, illetve Lakatos István: *Szétválás-egybeforradás* balladisztikus rapszodiáival! *Egyszer volt* című verséből így szól az idézet:

„...mint vérfertőző nővér / fölszállt velem, a bűn ágyára hullva / olyant
vétkezni, melybe nem találunk / semmi kivetnivalót, hisz csupán az / éve-
ink találkoztak az időben, / és jövőmmé lett, ami benne elmúlt / a nyári
éjben akkor egyidősen, / titokzatos szép holdfogyatkozás volt / eltűnőben,
és nem láttam azóta, / s már ismerősöm sincs, ki tudna róla.” Tarján Tamás
írása és Ágh István bővíteles sorai végleg kijelölik magas helyét a kortárs
és az egyetemes magyar költészetben.

Tarján Tamás *Egy tiszta tárgy találgatása* című könyvéről így írt Kenyeres Zoltán: „...a forma morálja és a morál formája: ezek a fogalmak szolgálnak itt az értékelés orientációjául.” A Tarján-féle értelmezést kísérletként tekinti abban a vonatkozásban, hogy „...együtt lássuk a mai irodalom problémáit és a jelen egy másik oldalát, amit múltismeretnek, tradíciónak nevezünk. S ezt az együttlátást éppen nem gátolja, hanem elősegíti az olyan tartalmi-szemantikai elemzés, mely a megformálás faber jellegű folyamatával és az olvasói hatással egyaránt kapcsolatban lévő emberi-etikai kérdések kritikai vizsgálatára is kiterjed.” Mindezt Vilček Béla bányászta elő és tette közzé az 1998-ban megjelent *A mesterség dicsérete* (Nemzeti Tankönyvkiadó) című tanulmánykötetében. Az *Irodalom, történet, írás* Kenyeres-könyvről írottakat így zárja: „...rendíthetetlenül hisz elmélet és történet, kontinuitás és diszkontinuitás, jelen és múlt, pátosz és ironia, morál és forma, tudományosság és közérthetőség (kiemelés tőlem, K. Zs.), hisz tehát *irodalom, történet és írás* fogalomtartalmainak egységében vagy pontosabban: egységesíthetőségében. Csak kívánhatjuk, hitvallása ne bizonyuljon a maga által emlegetett »szép Don Quijote-i ragaszkodásnak«, »nagy és szép idealizmusnak«, »szép anakronizmusnak«. Mindannyiunk érdeke ezt kíváná. Esélyünk vajon mennyi van rá?” Persze hogy a vilceki kérdés költői, mert azonnal rávághatnak, látva és ismerve kortárs irodalmi életünk anatómiáját – semmi esély. A remény pedig nem egyenlő az esélyességgel. Tarján Tamás – félreértés ne essen, nem hálából ír Kenyeres Zoltánról, hanem azért, mert írnia kellett róla, erről a Nyugatot leginkább ismerő nagy tudósról – nemcsak a katedrán álló tanárról, hanem – ahogy az alcímben jelzi – *A tanári attitűd és beszédmód Kenyeres Zoltán írásmódjában*-ról is kimerítően sokrétű elemzést produkál. Már ebből az alcímből is kiviláglik, hogy Kenyeres professzor úgy tanít, ahogyan ír, és úgy ír, hogy azt taníthassa. Tarján is legnagyobb kortárs esszéistáink közé sorolja Kenyerest, ami jelzi, hogy az irodalomtudomány jelese az esszé hajlékonyabb és művészibb eszközeivel igyekszik eltolni a tudományos merevséget a

közérthetőség irányába. Tarján szövegvégei mindig fölemelkednek. Itt is. „Az irodalomba íródott személyes sors. Az egyetem, a tanári ethosz. És a Nyugat.” Három sor, egymás alatt. De mi van a *Nyugattal*?

A modern magyar irodalomban példátlan a Nyugat 1908–1941-ig tartó szellemi hozománya. Ady, Babits, Kosztolányi – ami a költészetet illeti – eléggé reprezentált, így, 2005 táján is. Az első nemzedékből így is kezdenek kihullani a közös emlékezetből olyan nagy költők, mint Juhász Gyula és Tóth Árpád. Szép Ernő – ha nem is pusztán ettől – csak Tandori Dezső végtelen szeretete, aggodása, kedves simogatása miatt maradt meg a köztudatban. Ha viszont Tandorinál *kisebb név* ágálna Szép Ernő mellett – lásd Kárpáti Kamil gigászi küzdelmét Gérecz Attila beemeléséért a köztudatba, sikertelenül, de legalábbis halvány reménnyel –, akkor ez a valóban jelentős költő csak a tankönyvekben díszelegve mutathatná magát, amolyan gyerekrigatóként. Bár azt senki nem mérte föl, hogy a kortárs kánon egyik kiemelkedő személyének oltalma alatt álló Szép Ernő olvasottabb szerzővé vált-e ezen okok folytán? Nem járt jobban a második nemzedék sem, az egyetlen József Attilát kivéve. Szinte egész életét föltéve, Kabdebó Lóránt tartja életben, ha virtuálisan is – Szabó Lőrincet. Fodor Józsefet senki sem olvas már. A harmadik nemzedék pedig teljesen eltűnt. Pedig Vas István születésének kilencvenötödik évfordulója volt az idén. Radnóti leginkább a holokauszt kapcsán vetődik föl. Kálnoky László jelentős költészete alig-alig említődik. Még jó, hogy Alföldy Jenő őt is megemlíti esszéisztikus-filológiai merítéssel. Hajnal Annáról 1977 óta e sorok írója emlékezik meg, mert a tanítványa volt. Ebből a nemzedékből már csak Jánosy István él. Vigyázni kellene rá és művére, mint utolsóira. Az Újhold-nemzedék, mely leginkább a Nyugat negyedik nemzedéke, szintúgy mostohán kezeltetik a kortárs kritikai kánonban. Nemes Nagy Ágnes előtérbe került egy rövid időre kiadott posztumusz regénye kapcsán. Pilinszkyt már régen nem az 1945 utáni magyar költészet legnagyobbjának tekintik. Fölfigyelt valaki, de leginkább valakik Szabó Magda újra kiadott verses életművére? És akkor Végh György, Toldalagi Pál, Lakatos István, Vidor Miklós mintha nem is léteztek volna. Pedig ők általuk teljeseedett ki, szóródott szót és ivódott be kitörölhetetlenül a modern magyar vers a költői-befogadói szívekbe! Somlyó György termékenységének köszönhetőleg kielégítő recepcióval bír. Rába György meg-megvillant a kilencvenes évek második felében, azóta felejtésbe ment át. A legvirtuózabb magyar költő, Weöres Sándor óhatatlanul akkor bukkan föl, ha gyerekekről szólunk. A széles sávú alkotó

– mindhárom műnemben és szinte valamennyi műfajban kiváló –, Vészi Endre csak azok között a kortársi írók közt említődik, akik személyesen is ismerték. Nagyobb elhivatottsággal ha föltámasztani nem is, de megjele-
níteni, hangoztatni, e nevekkal ingerelve, olvasásra készíteni – talán még
nem késő.

Ezért különösen nagy öröm, hogy Tarján Tamás Angyalosi Gergely *Romtalanítás* című könyvét bemutatta. Angyalosi a kánon része. Talán. De semmiképpen nem sztárkritikus. És ez nagyon jó. Persze hogy ő is ír Parti Nagy Lajosról, Téreyről, Hazai Attiláról és Kukorellyről. Petri György itt is előkerül. Bodor Ádám is. Babarczy Eszter – ki tudja, miért – mára már emblematikussá vált kötete is terítékre kerül: *A ház, a kert, az utca*. A Kárpáti Kamil alapította Gérecz Attila-díjat is megkapta, mint akkor harmincon aluli első kötetes szerző, 1996-ban. E sorok írója látta a díjátadást, és látta a minden ízében reszkető, amúgy gyönyörű nőt. És akkor megnyugodott. Érzelmeket látott. Holott Babarczy Eszter leginkább racionális ember. Egy telefonbeszélgetésből kiderült, hogy csak a saját korosztályával foglalkozik – férje akkoriban a kiváló költő, Szijj Ferenc volt –, azt már nehéz lett volna megkérdezni, vajon a díjadó Kárpáti Kamilról hallott-e egyáltalán? A kritikusnak mindent és mindenkit ismernie kell, mert különben miféle hasonulási pontokat tud keresni? A legfontosabb az összehasonlítás képessége. Minimum száz évre visszamenőleg, és teljes tájékozottság a jelenben. Egészen az első kötetesekig. Nagy hiátus. Angyalosi rátapint Babarczy írásmódjára, dicsérőleg: „...nyilvánvalóan elméletpárti kritikus, de, és ezt különösen becsülendőnek látom, tökéletesen tisztában van az elmélet határaival: elsősorban azzal, hogy az irodalomelméleti keret nem magyarázza az olvasás élményét, sőt adott esetben teljesen és szándékosan megkerüli.” Tarján Tamással egyetérthetünk abban, hogy Angyalosi tanulmányai tele kételyekkel, melyek elsősorban önmagával szemben fogalmazódnak meg. Valóban ő az egyik legfőlkészültebb irodalomtörténész magyar földön, s mégis képes arra a gesztusra, melyet úgy hívnak: szerénység. *Az irodalom átvértett szövege* – nagyon szép cím. Pilinszky esetében unikum. És ezt a mondatot idézi Angyalositól Tarján: „Évtizedek óta újra és újra visszatérek a *Nagyvárosi ikonokhoz*, fűrkésem titkait, ámulok »vizi-
zének mélységei felett«.” Ezek szerint nagy művel, nagy művésszel van dolga, mert *még mindig vannak titkai*. És még egy mondat innét: „Talán éppen ezt élvezem, a kimeríthetlenséget; vagy azt, hogy meg sem próbálok kimeríteni.” Főlhívja a figyelmet az újraolvasás szükségességére.

Hogy aztán kiderüljön, valódi érték maradt-e az a mű, mely keletkezésekor esetleg elvárásolt bennünket. Louis Malle *Végzet* című filmjében a minisztert játszó Jeremy Irons és a szeretőjét alakító Juliette Binoche az egész játék alatt szeretkeznek. Kiderül, hogy a miniszter fia a nő jegyese. És meglátja őket az ágyban. Kihátrál és leesik jó pár emelet magasságából. Meghal. A miniszter megbukik, házassága tönkremegy. Egy eldugott dél-franciaországi faluban landol, szegényesen éldegél. A falon hatalmasra nagyított kép: ő, a lány és a fia. Belső monológ, kb. így: legutoljára, amikor láttam, babakocsit tolt, és olyan volt, mint akárki más. Nos, így járhatunk a nagyon várt művel is, évek múltán lehet, hogy szikrányit se hat. Lehet az vers, vagy próza. Maga Kosztolányi említette, hogy a nagynak kikiáltott írókat újra és újra górcső alá kéne vonni, hátha ők is hibáznak! Angyalosi attól sem fél, hogy önmagát elhelyezze a mások által létrehozott kánonban – vagy a kánon peremén. „Hosszú ideje bucsálódom már azon, hogy miképpen írjam meg alapvetően kedvezőtlen véleményemet Konrád György legutóbbi regényéről [*Kőóra*], s mint ilyenkor mindig: kételyek merültek fel bennem e tevékenység ésszerűségét illetően. Már régóta nem tartok attól, hogy a szerzőnek sérül a lelke, vagy hogy bizonyos körökben hanyatlík majd (amúgy is kétes) népszerűségem.” Angyalosi tehát csupa kétség; ez föltétlenül pozitív tulajdonság. Nála is megszólíttatik a Nyugat; itt mint politikai tényező, amely így, egy másfajta szögből vonja fénybe a rendkívüli folyóirat múltját. És végre Rákos Sándor! Tarján Tamás nem elemzi Angyalosinak ezt az írását, melyet „...*átlépni a nyíló végtelenbe*” címmel ad közre a szerző. Az Unikornis Kiadó régi vágyakat ébresztő – már ami egy könyv küllemét illeti –, sötétzöld bőrkötésű, aranybetűs sorozatában, *A magyar költészet kincsestára*, Rákos Sándor válogatott verseit beemelte övéi közé, ellentétben sokakkal, mindenféle fenntartás nélkül, még a szerző életében. Angyalosi Gergely tehát az egyik azon kevesek közül, akik értik-érik ennek a költészetnek a tágasságát, mely furamód a vertikálisnak bizonyos szélességeiben mozdul föl s alá. A másik Szentmártoni János, aki az első Gérecz Attila-díjas költő – Oravecz Péterrel egyetemben –, a már a *Gilgames-eposz* magyarításával klasszikussá emelkedett Rákos Sándorról írta diplomamunkáját. Ez az eruptív, egyszerre extro- és introvertált költő és műve: közkinccs.

Tényleg nagy várakozás előzte volna meg Dérczy Péter *Vonzás és választás* című első (sic!) kötetét? Akkor, amikor a szerző így aposztrofálta magát, hogy „Egy ötvenkét éves csávó első kötete”? Tarján nagyon várta

ezt a könyvet, ez kiderül írása fölütéséből. Dérczy számtalan kritikát írt, az utóbbi években főleg az Élet és Irodalomban, melynek prózarovat-szerkesztője. Amikor a Magyar Napló főszerkesztője volt, lapját a posztmodern egyik zászlóshajójának véltem. Az ÉS-nél megszeliődött, az itt publikált novellák, elbeszélések, tisztelet az igen kevés kivételnek, amolyan eleje-közepe-vége, mai magyar valósággal foglalkozó írásokkal terheltek. Az arany középutat talán a közeli jövőben ő is megleli. Dérczy pozitívuma rendkívüli éleslátása, mely a legkisebb megingásra, tévedésre, apró pontatlanságra is lesújtó erővel fókuszál. Ami üdvözlendő. De ha ilyenre bukkan, akkor megkérdőjelezi az egész művet, és nem közli, pedig, ahogy Pilinszky szintén nem kevesebb éleslátással kijelentette, Dosztojevszkij minden regénye minimum száz oldalt tartalmaz, mely olvashatatlan. De nyomban hozzá is tette: de ami ott a tartalomban jelen van, az szinte felfoghatatlan. Dérczyt olvasva mégis fölmerül: ki kellett adni kötetben írásait? Ha igen, miért csak most? Nincs válasz. Tarján elemzése korrekt, érezhetőleg szereti Dérczy kritikáit, holott ezek inkább „nagyrecenziók” és nem elmélyült, irodalomtudományilag alátámasztott tanulmányok, illetve kritikák. Ezt egy hetilapban nem is lehetne megtenni. Ugyanakkor nem is esszéisztikusak, pedig az ilyesfajta írásmódnak igenis helye volna egy hetilapban. Dérczy

Péter sem kivétel az alól, hogy a kortárs irodalom kánonjáról adjon hírt. Oravecz Imrétől Petri Györgyön át Závada Pál *Milotáján* keresztül Háy János *Xanadujáig*. Nádas Péter is jelen van éppúgy, mint Krasznahorkai László, ő *Az ellenállás melankóliája* című művével. De földilözödik – ma már sajnos csak emlékeinkben – a homlokegyenest más stílusú realista-naturalista Tar Sándor is. Érdekes és egyedi hangú írás a *Megszakítottság és folytonosság*, mely a magyar próza elmúlt négy évtizedét tárgyalja, természetesen „nem középiskolás fokon”. A „csávóság” mégsem illik Dérczyre. Annál azért jóval nehezebb irodalmár. Furcsa megállapításait mégsem menti semmi. Falcsik Mari kései berobbanása a kortárs költészetbe őt sem hagyta érintetlenül, mégsem éles szeme vitte írás közben. Mintha fájt volna neki ez az érzelemdús költészet. Ez a fajta női kitérkezés. Közben mesterségbelileg nagyra tartotta. A rimhibákat pedig nem jelezte! Pedig a mesterség elsősorban a verstan birtoklása. Tartalom és forma egysége. A tartalom azonban magánügy. Az említett gyengébb rímeket pedig csak nagyítóval lehetett megtalálni. Falcsik Marit nem a *súlyán* mérte Dérczy. Gondolni sem merek arra, hogy gyanús volt neki egy negyvennyolc éves első kötetes költő... Esterházy Péter *Harmonia caelestis*éről így kezdi kritikái recenzióját: „...felfokozott érzelmek mindkét oldalon, s aztán mi van, mi lesz, ha...” Jelentős író készülő műve körül valóban tapintható a mármár erotikus mélylélegzés. Hogy mindkét oldalon? Csak két oldal van? Nem száz és száz? Az olvasó nem „oldal”? A folytatásban Dérczy nem csalódik: „De hát nem, a *Harmonia caelestis*, bár nem hibátlan mű, lenyűgözően gazdag regény mind formai, mind szemléleti szempontból.” És itt kezdődnek a problémák. A „személet” szóra a gazdagság a legtalálhatóbb szinonima? „Bár nem hibátlan mű” – valóban? Ki dönti el? Ki az az etikai-esztétikai jóisten – hogy Szentmihályi Szabó Péter szóbeli közlését idézzük a hetvenes évekből –, aki földi halandó létére ítél elevenek és holtak fölött? Végigolvasva a Dérczy-írást, egyetlen mondatot nem olvashatunk, hogy a *Harmonia*... mitől *nem* hibátlan mű. Egy másik kritikusa, Fráter Zoltán, a Kritika 2005/július–augusztusi számában hosszan idézi az ilyen kiszólásokat: „Erről azonban majd később”, „de ezt bővebben később”, és sorolhatnánk. Aztán vagy visszatér, vagy nem. Fölrója Dérczynek, hogy a kortársi külföldi kritika lépten-nyomon emlegetett sztárértelmezőire kevésbé hivatkozik. Szerintem igen. Ha nem is lépten-nyomon. Fráter ezt írja: „Elsősorban a hazai irodalomtudomány két megkerülhetetlen tudósát követi: Szegedy-Maszák Mihály és Kulcsár Szabó Ernő...” Az előző ese-

tében talán teljes a konszenzus. Kulcsár Szabót tényleg nem lehet megkerülni? Azt a tudóst, akinek magyar irodalomtörténete, mint „mérőföldkő”, ezt a mondatot nyújtja olvasójának egy valódi nagy költőről, mely akár meg is állná helyét megfelelő indoklással, de csak egy hosszabb lélegzetű tanulmányban: „Rákos Sándor gondolati lírájához inkább a túltelített retorizáltság utal a költői szerepfelfogás bizonyos zavaraira.” Mérheterlen degradáció! De vissza Dérczyhez. Oldottabb lehetne a kortárs modern próza befogadásában. Ha egy ilyen novellafőlütés zavarja, „Olyan szél fűjt, hogy a száradó lepedők odaragadtak az égre”, és képes odabiggyeszteni ceruzával, hogy *majdnem*, akkor arra gondolhatott, hogy a költő tesz, amit csak akar, és nem tudja elfogadni, hogy hacsak nem képzavar az a sor, akkor a prózában is megengedhető minden, főleg Esterházy óta. Dérczy „csávósága” az ÉS egyik visszhangcikkében mégis előbújik... Az ember lead egy cikket, mely igyekszik Pályi András védelmére kelni. Valóban kiemeli a szövegkörnyezetből a kritizálandót, de ez a kiemelés a textusból valósággal kiugrik. Mert korunk lenyomata. Ilyen Dérczy idézete: „... nem korszerű író – hála a magasságosnak, teszem hozzá: K. Zs. –, hiszen a modern-posztmodern korban végső, metafizikai problémákkal bibelődni – hát talán meg is mosolyogjuk.” Az ember hosszasan sorolja, ki mindenki „bibelődött” a végső nagy kérdésekkel, a végén még meg is jegyzi, hogy más-sal nem is foglalkozhat az igazi művész és a gondolkodó ember. A válasz igazi, „csávós”: „Drága Író Úr! Hasznos dolog, ha az ember nemcsak az írás, hanem az olvasás tudományát is elsajátítja. Ha tudnál olvasni (s az idézés elemi tisztességével is tisztában lennél), akkor a kiragadott részmondat előtt szereplő szavakból talán más következtetésre is juthattál volna; ugyanis a teljes mondat adja a szöveg értelmét. A bújtatott ironiára már nem is akarlak figyelmeztetni. Bármikor állok rendelkezésedre grammatikai, s különösen retorikai kézikönyvek házilagos kölcsönzésével.”

A Stádium Kiadó Kárpáti Kamil vezérletével nem bírta tovább, és hallatlanul elegáns kötetben kiadta Gérecz Attila – 1956 egyetlen költő-mártírjának – költői művét. A 2001-ben megjelent kötetben helyet kapott egy fejezet, melyben Tarján Tamás tizedmagával fölkerést kapott egy-egy Gérecz-költemény analízisére. Ebből csak az előszót író Jankovics Marcell lett a kivétel, aki az egész életműre reflektált. Tarjánnak a talán legszebb, legmágikusabb vers, a *Levél* jutott, melynek elemzése – lehet-e verset elemezni? racionalizálni? – egyszintű a költeménnyel. Címe: *A verőfény ittasa*. Az alcím: A mintakövetéstől az öntörvényűségig: *Levél*. Nem

azért ez az írás az *Esti Szindbád* érzelmileg és analitikailag a legteljettebb alkotása, mert Gérecz Attila egyetlen picit évvel élte túl Petőfit. Hanem az igazán szívet érintő, jelentős költészet okán. Tarján legjelentősebb fölfedezése a költő érintkezése Kosztolányi *Hajnali részegségével*. Teljes egészében közli a rapszódia utolsó, nagy versszakát, majd hozzáteszi: „Ennek részleges, a kontextust nézve kifejtett, a 81. sorban szó szerinti megfelelése a *Levélben*. „Minden nap temetnek. / A sornak vége soha nincsen. / Valahol mindig meghal az ember, / s valahol mindig születik az Isten. / Két végén a gyászmenetnek: / az Isten. / S eszembe jut, hogy el kell mennem. / Hogy hív.” Nagyon távoli hasonulás a Kosztolányi-vers utolsó szakaszának Isten-fölfedezéséhez. De pontosan az ilyen „metagenetikai” öröklődések észrevétele hozza közelebb az éppen szemügyre vett verset.

Remélhetőleg az *Új Átlók Évkönyvében* publikált Tarján-esszé, mely a szintén Gérecz Attila-díjas Follinus Annát szólítja, beavogatja Tarján Tamás következő kötetébe. Ennek az írásnak a végét idézzük, fölillantva, hogy a kritika, ha esszéizálódik, s így még inkább személyes lesz, a kritikai-bírálati módszer egyik követendő útját jelöli ki. Tarján fehér hollóként írógépet használ, mely fölmondja a szolgálatot. Műszerészre vár. Kezében a Follinus-kötettel: „A kötetet sietve elhelyezem a magyar irodalom F betűs polcán, történetesen Fodor Ákos, Fodor András, Fodor Sándor, Füst Milán polcon. Ha elől hagynám, B. úr, az irodalombarát szerelő este az írógéppel együtt elvinné, ahogy mondani szokta, »betekintésre«. Adnám szívesen, de hát ez dedikált. Ne legyen nélküle.” Így is lehet. Nemcsak sárba rántani a kezdő költőt. Ilyen soroktól az első kötetes nem fog prostituálódni az irodalomban. Kifejezetten erőt ad a folytatáshoz.

A magyar szellemi, társadalmi, politikai betegségeink krónikussága bármikor akuttá válhat. Ebben a közegben a tarjáni tetralógia, benne az *Esti Szindbád*, könnyedén emelkedhet hugarikumá.

Az elhagyott strázsa éber őre

I.

Kalász László: A világ dallama – lektorálta és az utószót írta: Jánosi Zoltán

Meg is kérdezhettem volna. De én makacsul hittem, hogy Kalász Márton édestestvére. A mohón megvásárolt „rácso” *Szép Versek* antológiájában évről évre egymás mellett szerepeltek. A két arc is hasonlatos volt. Költői arcok. Művészedők a szemek körül és a szájzugokban. Pedig a két költő ég és föld. És mégis egyek. Mert ég és föld látóterünkben összeér. A vers, ha valódi és magyar, közös földben kapaszkodik. László csupán névrokon. Ő Borsod-Abaúj-Zempléné. Élete is relatíve rövid: 1933–1999. Nem érte meg a nagy ezredfordulót. Ahogy a Kálmánházán született költő-rokon, Rákos Sándor sem. Mégis. Időben haltak. Ahogyan a negyvenévesen saját keze által búcsúzó, szintén nyírségi beteg-zseni, Belohorszky Pál sem. Balczó András él, minden idők legnagyobb öttusázója a világon, mégse kérdezi meg senki, él-e? Kalász László Perkupán született. E sorok írójának édesanyja rövid ideig itt volt kántor-tanító. Kis ország mindenkit rokonná emel. Ahogy a Hetek is rokonok. Ratkó József és Bella István, Raffai Sarolta és Ágh István, Buda Ferenc és Serfőző Simon, valamennyien Kalász László oldalági rokonai. Fölmenője, saját bevallása szerint a népdal. A „bartókiság”. De ahogyan Bartók sem csupán a tiszta forrásból merített, hanem Lisztből éppúgy, mint Richard Straussból, úgy Kalásznak ott volt a ballada súlyos „táncosa”, Sinka István. És valahonnan, a távol közeléből, az összes költő-utód összejtje: József Attila. Aztán minden csoportosulás, csapat széthullik egyszer. Az 1977-es *Szép Versekben* megjelent Kalász László-vers (a költőnél a cím egyben az első sor is, az anekdota szerint a politika belekötött az egyik címbe, mire így reagált: jó, legyen, akkor az első sor lesz a cím) kitágítja a képet, és az egész magyarság XX. századi nagy szétáradását és azonnali visszhangját rezegtetni mánifestum-membránján: „MINT DÖREJRE / a varjak szétrepülnek / s folytatják röptük céllal s céltalan / és szétszórtan a tág mezőn megülnek / s vágják a rögöt: hátha magva van // rebbentünk mi is szét a nagy világba / s folytatjuk röptünk céllal céltalan / és egyenként a tág mezőt bejárva / tesszük dolgunk: hisz-

szük: értelme van". Hinni márpedig a templomban kell, vethetnénk oda foghegyről, de ez a vers olyan párlat, hogy évtizedekig kell kortyolnunk, és akkor sem fogunk eltelni vele. Persze hogy nincs értelme! Persze hogy minden, mi vers-szó, elillan. De akinek zsigerévé válik, az nem szabadul többé. Elgyengül, más lesz. Nem e világba valóvá válik. Ahogyan az irodalomtörténész, tanár, Jánosi Zoltán. Aki író is. Így aztán tudja. Mint a földműves. Úgy szedegeti a rögöt. Minden költő egy-egy rög. Az országnak ebben a távoli zugában. Aranykorona-értéke meghatározhatatlan. Fantasztikus termőtalaj. Erre vigyáz Jánosi Zoltán. A Nyíregyházi Főiskola robotja mellett. Küldetés? Is. Őrző, az Ady-féle strázsán. Mert az amnézia, mely közösségi formát ölt, élő hagyomány minálunk. *A világ dallama*. Ez a címe ennek a szépen kivitelezett posztumusz Kalász-kötetnek. Válogatás ez is. Azokból a művekből, melyek még nem jelentek meg könyv alakban. Csak lapokban, itt-ott. Még olyan is, mely sehol sem mutatta meg teremője nélkül is fénylő felszínét. Így ír Jánosi Zoltán a kötet záróesszéjében: „Kalász László »bartóki« dalai nem futó hangulatokat, lazább érzéseket közvetítenek, hanem rendkívül kiterjedt látóterű és intenzív létállapot-sűrítvények. Epikát, drámát, lírát tömörítve magukba, egyszerre ösköltészeti gesztussal és a korszerűség villogó dinamizmusával formálják verssé a Trianon után a geográfiai perifériákra rekesztett területen élő, az erdők, hegyek, vizek s egy keletről katonai erővel importált szellemiség erői közé zárt ember s a kisvilágában is Magyarországot tükröző szűkebb emberi közösség mindennapos, de a periférikus létkeretek ellenére is nemzeti és egyetemes problémáit.” Már megint a mélymagyarság-tudat! Kialthatná a hamis szólamokba belefáradt liberális. Pedig Jánosi szövegébe, melyet a „fűlön” külön is kiemelt, beszúrta azt a szót, hogy „egyetemes”. De mi is a fűszöveg utolsó, s így talán a költői léte-létezésre leginkább vonatkozatható sora? „S természetesen a személyes lét ütközéseit, elmélyüléseit, derűit és válságait is.” Ebben a kötetben ebből van a legtöbb. A következő verset akár a Dob utcai szoba-konyhából leereszkedő garabonciás városi költő, de Dévaványa-Csemő-szívű Ladányi Mihály is írhatta volna: „*Egyhangú kötelesség / ólomcseppjei hullnak / alattuk füstbodraim / a sárig lelapulnak // csepegő kötelesség / füstként lapuló álmok / őszi éji esőben / cigarettázva állok // cseppek túrnak hajamba / patakok folynak számba / keserű vággyal szívok / ázott cigarettámba*”. De Ladányival ellentétben ez a líra egészen a közelbe ér, megsimítja az arcot, és behatol a pórusokba. Kalász László költészetében semmi sincs, ami korszerű. Mert az koron-

ként változik. Kalász László örök-modern. Nem tudom, ezek a versek-e a legjobb művei. Nyilván nem. Az olvasat azonban szubjektív. „*Atomok s gyümölcsök / magvait köpködöm / zsebrevágott kézzel / várom az utolsó járatot / amely a végtelenbe visz / ahol a sínek párhuzamjai / találkoznak s velem*”. Az az egyetlen „s” betű. Attól emelkedik el igazán a versvég! Mert így mégsem Ady ősz-találkozása. Olyan finomságú hangszerelés, amilyen-nel talán csak a kései Schubert komponált. Amolyan kompozíción túli. Alsósokat tanított. Aztán a gégebetegség miatt ezt is abba kellett hagynia. A könyvtár csöndje maradt. És abban olyan verseket izzadott gyémánttá a Kalász László-i kagyló, mint ez: „*Naponként / bealkonyul / lila-rőt-sárga az égen / minden napunk hullva hull / kóvályog a mindenségben // nincsen arra már madár / nem jár arra semmi élet / csak a kietlen Halál / dermedi a Mindenséget*”. Ez a szimbolizmussal átítatott költemény olyan, mintha a világ eddigi valamennyi haláltáborra egyszerre zuhanna a földre. A világ erre halad, amikor ilyen lesz, akkor érkezik meg újra a Krisztus. Az ötvenhatodik oldalon *56 októbere* nagy számon kérő vers. A báty pusztulása. A sorisméltésekkel fölűtött ballada olyan invokáció, mintha Hajnal Anna *Tiszta tiszta tiszta* című óriási siratójának esszenciája lenne. Végletesen tudta sorsát. Ezért, hogy „*sorvasztó lázban / szenesedik lelked / csak a meghalásban / lehet megszületned*”. Jól tudta. Az újbóli megérkezés „*harminchat fokos lázában*” ölelkezik.

Országos Szécsényi Könyvtár

Jánosi Zoltán: „Kő alatti fény” – Ratkó József és „két” nemzedéke

Milyen szép is, ha nemzedékek adják egymásnak a stafétabotot! Bár senki ne gondoljon arra, hogy a nemzedékiség magába olvasztja az egyéni hangot. Éppen ellenkezőleg! A nemzedékek önálló individuumok összessége. A nagy képzőművészeti példa, a nagybányai festők második nemzedékétől a párizsi kiruccanás, a „vadak” friss levegőjének, tobzódó szintengerének zsigeri hazahozatala és továbbadása. A leggyönyörűbb irodalmi példánk a Nyugat három nagy nemzedéke, ha tetszik, a negyedik is, mely az Újholdban inkarnálódott. Hasonló ízlés, szemlélet és gondolatosság, rendkívüli szuverén egyéniségekkel. És ennek a megmagyarázhatatlan, így tehát „metagenetikai” láncolatnak van és lesz is hetedizigleni kontinuitása.

Jánosi Zoltán egy olyan költőt választott, aki nemzedékteremtő ember is volt egyben, kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy a *Hetek* vezérlő elméje, Ratkó József. 2006. május 10-én a *Hetek* legjelentősebb költője, Buda Ferenc búcsúztatta Kossuth-díjas nemzedéktársát, Bella Istvánt. És még él és alkot Serfőző Simon, Ágh Istvánt; míg a „második nemzedék”, a *Kilencek* irtózatosan sok harcot megvívva, Rózsa Endre fájdalmas hiányát panaszolják föl az égre.

Mindkét nemzedék megjárta a politikai infernó valamennyi értetlen és stupid reakcióját, de Jánosi Zoltán jó érzékkel fölveti azt, ami még ennél is szomorúbb. „S ebben az időben – nyolcvanas évek közepe – már nemcsak a pártállami politikai szféra, hanem a posztindusztriális nyugati társadalmak talaján felnőtt, s nálunk is fokozatosan teret nyerő esztétikai gondolkodás és kritika szélsőségesebb nézetei felől is támadás érte költői értékrendszerüket. Ez a felfogás (Illyés Gyula, Nagy László, Kányádi Sándor és mások költészetével együtt) valós jelentőségénél jóval alsóbb szinteken ítélte meg, s az irodalmi értéktudatban periférikusabb helyzetbe szorította a csoport értékeit.” Jánosi itt felsorol olyan neveket, akik valamiféle ellensúlyt képeztek vagy képezhetnének, de a mai napig sem ők a meghatározó kritikai kánon tudósai. Hiába írt tehát e két nemzedék legkiválóbbjairól Pomogáts Béla, Kabdebó Lóránt, Görömbei András és Vasy Géza, a csapásirány maradt az, ami a jelzett, több mint húsz évvel ezelőtti folyamatot elindította. Ne feledjük, hogy az akkori prózairói posztmodernizmus, a költői tipográfiai trükközés, a szövegirodalom és társai, a rosszul értelmezett *minimal art* érzelemmentessége szintén kitermelt magából legalább két nemzedéket. Jó érzéssel olvassa az ember, hogy Ratkó József egy-egy kötetéről olyanok is hírt adtak, mint Kulcsár Szabó Ernő, aki a főntebb említett kritikusanemzedék egyik vezéralakja. Aztán Keresztury Tibor, akinek már az csököttséget, anakronizmust jelentett, ha valaki első verseskötetét anyjának ajánlotta, és képes volt öt fejezetbe tagolni az amúgy is füzetszerű, puha fődélű könyvét. Úgy látszik, a kivételek tényleg erősítik a szabályt! Persze Ratkó költészetét problematikus lett volna kikerülni. Ma már szó sem esik róla, legfőljebb regionális szinten. Az irodalmi köztudatban úgy a *Hetek*, mint a *Kilencek*, nem esnek a kortárs irodalom fősodrába. Maradt a kártékony, rossz hagyomány. Csak az az igazi, ami kvázi újszerű és progresszív, a szavak széttördelése és valami új létrehozása, a szépség önmagában ma már semmit sem jelent. Pedig ha valami, a szépség jelent mindent. Például az igazságot. Az erőt. Elszakadást a reáliáktól. Föld fö-

lött járást. Hideg, mérnöki agyak helyett valami különös izzást. Révületet. Tátott szájú belebambulást a létezőbe. Ami nem azonos a realitásokkal. De nincs mit és nincs min csodálkoznunk. Az Élet és Irodalom 2006. május 12-i számában egy rádiókritikában a fiatal Gérecz Attila-díjas így fogalmaz: „Sinka Istvánt nem lehet nem keserűen olvasni, és most nem a '41-es *Denevérek honfoglalásáról* beszélek, hanem magára a tehetségre fókuszálva mondjuk a '35-ös *Pásztorének* című kötetről. Ezt jobb érzésű olvasó nemcsak az elegánsan megírt rossz könyvet (...) de a szélsőséges végletek között vergődő, *dilettáns remekműveket* (kiemelés tőlem, K. Zs.) is megjegyzi magának. Jómagam arra gondoltam, mekkora felelőtlenség volt az, hogy Sinka mellett nem akadt egyetlen jóakaró sem, aki azt javasolta volna a táltosnak, hagyja őrizetlenül a sátrat, tagadja meg a gyökereit. Senki, aki szólt volna, hogy az öserő nem elég, mert itt irodalmi hagyomány van, hatástörténet, mert ez a mondatokkal való játszadozás hidegfejű, intellektuális méregkeverés, és akiben ilyen tehetség lakozik, az adományával szemben felelősséggel viseltesse.” Tudunk-e köpni-nyelni? Micsoda antagonizmusok feszülnek itt egymásnak? Ha valaki dilettáns, hogyan lehet zseniális? Talán Sinka maga mondta magamagáról, hogy ő táltos? Irodalmi hagyomány, melybe nem fér bele a bartóki tiszta forrás? A művészet tényleg hidegfejű játszadozás? Az irodalom meg ugyanezt teszi mondatokkal, mérget keverve? Ihlet, ilyet már nem ír le a posztmodern utáni mai magyar irodalmár. Mert ilyen nincs. Akkor mi van helyette? Arra nem gondolt a szerző, hogy Ratkó és „két” nemzedéke talán pont Sinkából és a hasonló „őserejüekből” született? De hamar megnyugszunk, hiszen a degradálás az ÉS-ben nem szünetel, és a magyar irodalmon jóval túlmutatván kikezdi a legnagyobbakat is. Pályi András analizál egy női kéztől származó önéletrajzi regényt. Manapság gyanús, ha valami önéletrajzi, erős pejoratív felhanggal kutakodnak kritikusaink, valóban az elbeszélő bújik különféle alteregók mögé? Vajon a világirodalom legnagyobb művei nem egytől egyig önéletrajziak? Persze úgy, ahogyan azt Pályi nagyon helyesen idézi is klasszikusunktól: „Még Kosztolányi amúgy meglehetősen meggyőzően hangzó mondása is eszembe jut, aki szerint bárki műkedvelő képes ími egy könyvet, a saját élettörténetét, az író viszont, akiben a mély élmények elmerülnek, majd megfejthetetlen módon újra felszínre törnek, és irodalmi formát követelnek maguknak, ennél sokkal titokzatosabb viszonyban áll a valósággal.” Csak annyit zárójelben, hogy az anekdota szerint Kosztolányitól megkérdezték, szereplői valós személyek? Mire az író: címüket,

telefonszámukat is meg tudom adni. De hogyan folytatja Pályi? „Tegyük hozzá persze, hogy a modern világirodalom tele van *zseniális műkedvelőkkel* (kiemelés tőlem, K. Zs.), amilyen mondjuk Proust vagy Kafka, hogy szélsőséges eseteket említsek; ők azok, akikben kellő vakmerőség rejtett, hogy járatlan útra lépjenek, és merőben új perspektívákat nyissanak.” Itt meg a műkedvelők válnak zseniálissá, más szóval géniuszokká. A nouveau roman és az action gratuite valódi óriásai. Műkedvelő mióta nyit új és vakmerő módon perspektívákat? Nem tudni. Sinka jobban járt. Utassy József, mintha megjérezte volna, 2002-ben megjelent verseskötetében így ostromoz: „Csillapul majd a posztmodern-láz is! / Járvány hozta, az is viszi el. // Ha ki vasgolyót ültet a földbe, / várhat arra, amíg az kikel! // Én úgy gondolom, szembeötlő: / ki a dilettáns, ki a költő.” A címe: *Lázcsillapító*. Alcímében: *Versrovatvezetőknek*. Így aztán csak kifejezett nyereség, hogy Jánosi Zoltán könyvét a Felsőmagyarország Kiadó megjelentette. Azt a kötetet, mely nem monográfia, hanem egy kiváló irodalomtörténész-tanár Ratkó Józsefről írt valamennyi írásának megszerkesztett gyűjteménye. Talán ad ez a könyv valami védelmet Ratkónak. És köreinek. Mert ha Sinka, Proust és Kafka dilettánsok, műkedvelők, akkor kicsodák a Hetek és a Kilencek?

Ratkó József mindössze ötvenhárom évet élt. 1989-ben, a nagy évben, a harmadik magyar köztársaság évében távozott. Nem kellett megélnie a magyar irodalom eladdig sohasem látott polarizációját. Az öldöklő küzdelem legyűrte volna őt. Nem valószínű, hogy még mindig ő lenne Nagykállóban a könyvtárigazgató. A részvét a szeretet legfőbb megtartója, mégis azt kell mondjuk: időben halt meg. Műve befejezett. Mást, többet, szebbet nem alkotott volna. Talán. Csupa dodonai sóhaj. De ez a valószínűsíthető. „Bolondot játszottak velem / s már halálom is hasztalan.” Invokálta József Attila. Ratkóé is? Nem. Egyikőjüké sem volt hiábavaló. Noha József Attila sajnos sohasem lesz a néplélek – kisebb képzavarral élve – mindennapi kenyere, mégiscsak jelen van. Ha nem is mindennapjainkban. Ratkó pedig épp most támadt fel újra, Jánosi Zoltán keze nyomán. Halálakor számosan megszólaltak, Ilia Mihálytól Szentmihályi Szabó Péteren át Nagy Gáspárig. Ágh István gyászbeszédéből idézett gondolat újból József Attilát hozza még közelebb: „Ötven évünkön át lazultak a világ eresztékei, átfújt rajtunk a szél, szélárnyékból szélárnyékba te sohase húzódtál védtelen – árvák árvája, árván hagyó, törékeny gondozott. (...) József Attila sorsú, szinte összetéveszthető lelenc-árvaságotok a szabadság félkenyerén, mindketten egykenyéren.” A Jánosi-kötetben ezen analógiák

föl-fölbukkannak, például annak az említése, hogy Ratkó József *Félkenyér csillag* című, 1984-ben megjelent válogatott kötetében a fölütés *Önéletrajza* azonnali összevetésért kiált József Attila *Curriculum vitae*-jével. Míg utóbbi száraz tényközlés, amely így is hátborzongatóan éles és alaposan meggondolkodtató, milyen is a költősors Magyarországon, addig Ratkóé minden prózaisága ellenére olyan, mint a szabad vers. Még pontosabban – gondolati líra. Sohasem poentírozottak a rövid, esszéisztikus szárnyalások, melyeket szövegekői csillagok választanak el egymástól, de a lezárásban mindig érezhető egyfajta végletesség, hogy nincs tovább, nincs tanulság, de ez van, ilyen az életünk, Ratkóék élete, amely ettől az aritmiás lüktetés-től válik igazán izgalmassá. „Aranyat ígértél nagy zsákkal / anyádnak...” – újra József Attila, amikor ezt a naiv, szép töredéket olvassa az ember a ratkói önéletrajzban: „Apám megint elverte édesanyámat, s elment inni. Sanyi azzal vigasztalja, hogy ha majd megnő, megveri, elzavarja apukát, s hoz egy zsák aranyat. Azon már én is gondolkodtam, hogy kéne elverni apukát, de a zsák arany nem jutott az eszembe. Nem is hiszem el, hogy tudna hozni valahonnan.” Az említett Sanyi Ratkó József testvére. Így araszol ez a szép prózavers, semmi kronológia, vagy ami van is, térben és időben egyaránt lebegő. Verseket is beékel a próza szövetébe, olyan verseket, melyek megtörtént eseményeket rekonstruálnak, később címeket is kapnak és jelennek meg önálló művekként. Ilyen az alvó apa nadrágzsebéből kicsent aprópénz. „Zsebében nyár volt, nagymeleg, / és néha pénz, amit kiloptam, / hogy másnap kenyeret vegyek, / és fölfaljam titokban. // Ő reggel morgott, hűmmögött, / és szidta az istent vagy minket. / Kereste hulló tekintetünket. / Kushadtam arcom mögött.” Aztán érkezőben volt a kistestvér. „A kisfiú halva született. Csúnya-vörös volt, ráncos. Láttam én is. Sok bácsi jött, betették egy cipősdobozba, spárgával átkötötték, s elhantolták. Hogy hova, nem tudom.” Micsoda szenttelen, gyermeki hang. És hogyan bomlik meg-rázóan szép, ugyanakkor ijesztő virággá az érett Ratkó keze nyomán, a poézisban: „Cipősdobozban eltemettünk. / Megnőttél-e a föld alatt, / öcsém, ahogy akkor mi hittük? / A haláltól kaptál-e fogat? // Min élsz, ha élsz? Gyökéren, lárván? / Ha nősz, kihez méred magad? / Holtak között bámész-kodsz árván. / Életed ránk maradt.” Aztán jön a lelencsors, gazdához kerül, akár József Attila, ő is kap az ostorral. Ratkó ugyan budapesti születésű, de Pesterzsébetet, ahol született, csak 1950-ben csatolták a fővárosához, a nagy vízfej program keretében. Ha meg valaki a volt agglomerációban csepere-dett, annak nem volt nehéz megszokni semmilyen vidéki életet. Bejárván a

fél országot. Irtóztató, de a költészetet éltető tapasztalat. „Szűkebb hazám: Magyarország.” Ez is önéletrajz-féleség. „...végül a gyerekkor két végvára: Hajdúhadház és Tiszadob. S ahogy itt sorra veszem őket, ahogy itt most szülőfölddéz tagosítanám, énekre fordul a szó:

*Szememre tetovált hazám,
különös jelem –*

de ezt most nem mondom végig. Tünődhetek holtomig, hová való vagyok.” Ugyanezen önportréban kifakad a végén. Nagykállórol ír, mert hallja, tudja, hogy Nyíregyháza elveszi a levegőt a „kállaiaktól”. Két verssor „dörömböl szívéen”, két olyan sor, mely mindannyiúnkra érvényes kell hogy legyen. „Kivándorolni innen! legalább / a legközelebbi fűszálig.” Visszakacsint a Szózatra, a magyar nyelvbe bezárt, ugyanakkor ebbe az univerzumba emelkedő nyelvben-lubickolás hálaörömét is fölragyogtatja. „Meg kell laknunk ezt a hazát, meglakni minden talpalatnyi földjét. Magunkévá kell laknunk ezt a hazát. S művelni azzal is, hogy belehalunk.” Morbid? Inkább szép. Saját szerves kémiánkkal is szolgálni!

Hogy mennyire ikrek ők József Attilával, mi sem bizonyítja jobban, mint két félreértés. Ratkó *Önéletrajzában* így ír: „A nagynéném miniszterre választása után megint eljött az az asszony, akinek a gazdám beárultam. Az is kikérdezett, hogy valóban rokonok vagyunk-e a nagynénémmel. Azt mondta neki a gazdám: – Vigye innen ezt a gyereket a nagyságos asszony! Úrfi ez, még valami bajom talál lenni, ha nálam marad.” Mellékesen meg kell jegyeznünk, hogy Ratkó Annáról van szó, és egy több évtizede tartó rettegésről, hogy mi lesz az országgal, ha a „Ratkó-gyerekek” – az ötvenes évek elejétől úgy a közepe tájáig születettekkel – egyszerre mennek nyugdíjba! A mai népességfogyásra pedig mennyire ráférne egy kicsit humanizáltabb Ratkó-program! De nem is ez a lényeg, hanem a gazda reakciója. Ha valakinek a rokona miniszter lesz, amely mindközönségesen *szolgált* jelent, akkor az föltétlenül úri néppé válik. Pedig Ratkó Anna minden volt, csak nem úriasszony. Így járt József Attila is, mikor az ő gazdája egyszerűen lepistázta, mert olyan név, hogy Attila, egyszerűen nem létezik. Tehát: nem közölünk való, nem olyan, mint mi, magyarul: kilóg a sorból. És milyen igaza volt! Prófécia a javából! De nem a neve miatt, persze. Csakhogy az illetén úgymond egyszerű emberek mindjárt gyanút fognak: ez a József Attila is valamiféle úrfajzat lehet. Ő meg, szegény, szintén minden volt, géniusz, ha tetszik, beilleszkedni képtelen, pszichózissal terhelt, de úrfiú

semmiképp. Hát így érnek össze költők a távolból. Jánosi Zoltán könyvének egyik fejezete éppen erről szól. „Megyünk utánad, Halott”. Két költői példa Ratkó József életművében. A másik költő: Nagy László. A róluk szóló egy-egy verset is közli Jánosi, de érezhetőleg a József Attilát idéző költemény a megrázóbb: „Ez a hitvány, gyönyörű ország / megszegyellhetné Janus-arcát. // Édes nagyfiát lökte sínre, / s vigyorgott e halálos csínyre. // Züllött méhébe gyönte vissza, / hogy újból a világra hozza. // Most lucskos csigaházat szárít / pótolni sérült csigolyáit. // Kismama-hasán kín ragyog – / kigyöngyöznek a csillagok.” (Az a szó, hogy „megszegyellhetné” ha más hangszerelésben, de megszólal az Utassy-életműben is.) Metagenetikai bizonyítási kísérlet tárgya is lehetne. Az újra megszületés motívuma pedig magánál Ratkónál képződik újra, amikor a *Keres az anyám* című versében megidézi a rák-metasztázisokban csonttá fogyott asszony állati kinyait. „Halottak és szerelmesek / szép uniformisában, ingben / valaki asszony keres engem, / keres engem az anyám. // Gyönyörű húszéves halott, / anyányi már, fiút szeretne, / méhébe fogna, ölbe venne, / ölbe venne boldogan. // Aggódva és szerelmesen / nézegetné apadt kis mellét, / megszülné, venne maga mellé, / maga mellé halottnak.” Íme Ratkó József megrázóan váratlan versvégeinek egyike. A *Zsoltár* című költeményben az összes anyát szólítja természetesen, közvetlenül, minden anyakomplexus nélkül. „Az anyák halhatatlanok. / Csak testet, arcot, alakot / váltanak; egyetlen halott / sincs közülük; fiatalok, / mint az idő. Újra születnek / minden gyerekkel; megöletnek / minden halottal – harmadnapra / föltámadnak, mire virradna. // Adassék nekik gyönyörűség, / szerelmükért örökös hűség, / s adassék könny is, hogy kibírják / a világ összegyűjtött kínját.” Az anyaság a krisztusi megváltástörténet magasába emelkedik. Halálköltészet ez, nemcsak a híres *Törvénytelen halottaim* végett. De itt minden halott él, vagy várja – joggal, kétségek nélkül – a föltámadást. És Ratkó József az, aki megírta a magyar költészet egyik legszebb anyaversét. „Anyám a föld alatt van, / vigyázok, rá ne lépjek. / Nem tudom, mily alakban / költi föl őt az élet. // Könnyű, soványka teste / nem tudom, hogy mivé lett / – bogárka, búza lett-e –, / vigyázok, rá ne lépjek.”

Ír még egy verset József Attilához, a címe a költő nevének kezdőbetűi. Amilyen lecsupaszított a cím, olyan a kétsoros is:

*Csigolyáiból gyémánt-létra
támasztva Isten homlokának*

Ez már metafizikai, de leginkább transzcendens megszólalás. És ez a fajta absztraháló sűrítettség elvezet Pilinszky Jánoshoz. A Jánosi-könyv talán meglepőnek tűnő, mégis unikális fölfedezése a két költő *nyelvi* összehasonlítása. Nem. Nem a költői nyelv végtelen elvékonyulása okán. A nyelv és a szeretet összehasonlítását végett muszáj idézni a közel egy könyvoldalt, mert ez a Jánosi-kötet „atommagja”.

„A sokszínű magyar költészet mélyén meghúzódó, költőink sorát érintő morális azonosság tükrözi, hogy a »bartóki« Ratkó nyelvi magatartásának alapzatában az elvont tárgyias, illetve »keresztény agnosztikus« Pilinszky felfogásával szorosán analóg vonások húzódnak meg. A ratkói cselekvés-vágy akár Pilinszky szeretetfelfogásának párhuzamaként is szemlélhető, Ratkó társadalmi értéket formáló történelmi nyelvértelmezésébe pedig Pilinszky nyelvi szakralitása simul bele ellentmondásmentesen. Amikor Pilinszky azt mondja, hogy »a beszéd tehát: adás és befogadás. Nyitottság. Szeretet. Ahol visszaélnék a szeretettel, vagy ahol megszűnik a szeretet, ott nyilvánvalóan elhal a beszéd eredendő értelme is, és visszájára fordul a művészete«, akkor Ratkó költészetéből erre a társadalmi vállalásokba hajló, a szegényekért, becsapottakért kiálló s nyelvi értelemben is megjelenő közéleti aktivitás felel. Amikor Pilinszky a maga katolicizmusának teljes súlyával és hitével jelenti ki, hogy »a szeretet elhalása minden nyelvvizsgálás igazi gyökere, s az így támadt betegséget nem gyógyíthatja semmiféle tudós kezelés, nyelvészkedő gond, szerkezeti elemzés«, akkor erre – az amorfi módon a nép fölé nő – szeretetlen hatalommal perlő ratkói versbeszéd, a félrebeszélést leleplező kritikai hang visszhangzik válaszul. S amikor Pilinszky tézisszerűen abban összegzi nyelvről való töprengéseit, hogy »a nyelv elsősorban nem a nyelvészet, még csak nem is a költészet, hanem az ember megszentelődésének, a szeretet teljességének és kiteljesítésének a gondja«, akkor ugyanezeket a gondolatokat Ratkó – nyelvben megvalósított – teljes művészi programja, annak társadalmi és etikai aurája, valamint tettekre váltása is igazolja. Pilinszky – többek között Ratkó világképét előjelezve – azt is leírja, ráadásul több helyen, hogy a valóság, a történelem, a tárgyak és a helyzetek is képesek a nyelvi jelsorokhoz hasonló üzenetekre. A század igazi »betűformáiként« említi Auschwitz kopott bádogganalait, a haláltáborok ránk maradt rekvizitumait. »A világ is beszél, csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd.« Az ember e történelem- és valóságbeszédre figyelésében a Pilinszkytól látszólag távolabb álló esztétikai szemléletű Ratkó az egyik legjobb tanítványának bizonyult.

A kő alól című emlékezetes versében a szavakon keresztül maga a történelem folyamán a tárgyakba átáramlott, mögöttük, bennük lappangó emberi szenvedés beszél »a szó alól, a fény mögül / szökőkút függőnye mögül (...)« – és lehetne idézni tovább, de nem tesszük, mert az egész verset el kell olvasni ahhoz, hogy e svungos okfejtést értelmezni tudjuk, és belássuk, hogy akár az Isten, a költészet is – egy. És így aztán oszthatatlan, noha ezerféle, és mégis. Persze a valódi műalkotásokra vonatkoztatva. Az írásművészet *nem* terápiás célzattal születik. Az olvasás azonban gyógyító erejű, ha a kellő befogadás a teljes nyitottság mellett abszolválódik. A Já-nosi-féle Pilinszky–Ratkó-analízis megértéséhez elengedhetetlen föltétel az előbbi költő briliáns esszéisztikáját megismerni és a magunkévá tenni. Ehhez pedig – ha nem a vallás is –, de a hit mindenképpen elkerülhetetlen. De hogyan is áll Ratkó József a hit kérdéséhez? Ambivalensen, ahogy a társak is. A Heteknél és a Kilenceknél. A szakrális persze ott van a sorok mélyén. De nem olyan súllyal, mint Pilinszky-nél. Aki amúgy is kivétel. Aki kinövi nemzetét és mégis *magyar* költőként közli a *nemzetén túlit*. A ratkói kétes viszony így testesül: „Nem tudom az istent bemérni, / nem ad jelet. / Csak én sugározok. A csillagok / üresen fénylenek.” S mivel Ratkó és „két” nemzedéke a nemzettel szorosán sorsvállaló költők füzére, az *apolitikus* Pilinszkyvel szemben a társadalmi kérdéseket nem kerüli meg, és nem is kerülheti el. Persze ez is közvetetten mutatkozik ebben a csillogó lírában, akár a szakralitás. Nem dírekte nagyul föl, hanem menthetetlenül zsigeri. A valóságos hagyománnyal ez a költészet kontinuus. Mely hagyomány régebbre nyúlik vissza, mint a Nyugat-költészet, melynek alkotói ugyan más mellékágakból is táplálják saját folyamukat, de a forrás minden magyarul író költőnél *egyetlen* mélységből fakadó.

Ratkó József dalversbe oltott balladisztikája néha úgy sűrűsödik, mint-ha valóban Pilinszkyt olvassánk. Ilyen a *Szatmárcseke* kétsorosa is, mely még fölfogható, elemezhető.

*Kopjafák gótikája.
Épitkezünk.*

A feszültséget a paradoxon indukálja. Mert a temető is egyfajta építkezés. Nekropolisz. Város a városban, illetve a városon kívül. Itt éppen Kölcsey nyughelyén. De ha e két sort szabadjára engedjük, akkor addig az évig röpi, amikor a költő örökre itt hagyott bennünket, és megtörtént, amiben csak reménykedhettünk. A legendává nemesült 301-es parcella

megtelt kopjafákkal, 1956 egyetlen mindmáig *élő* jelképe. Így aztán ez a vers egyfajta prófécia. Beteljesedett.

Ady is megnyugodhat. Vannak még őrzők, kik vigyáznak a strázsán. Székesfehérvárott Bakonyi István, akinek sorra jelennek meg kisonogramái. Bella István után most Takács Imre következik, hogy újra visszatérjen az irodalmi köztudatba. Bakonyi számos esszéje, kritikája nem fél kimondani, hogy vannak köztünk olyan alkotók is, akik soha föl nem mutatódnak. Így tesz Vilcsek Béla Budapesten. És egyikük sem sajnálkozik, hogy tetteiket még csak mérlegre sem helyezik, hogy megmérressenek. Az alázat csúcsai. Szakonyi Károly, amikor csak teheti szellemidéző. Pedig a visszahozottak irodalmunk legnagyobbjai között *voltak*. Épp Gelléri Andor Endre úgynevezett tündéri realizmusáról írt a Bakonyi-féle *Bástya* (4-es) antológiában. Jánosi Zoltán Nyíregyházán áll őrségben, ez a háromszáz oldalas könyv rá a legfényesebb bizonyíték. Ratkó József és „két” nemzedéke örökön élni fog? Egy biztos: amíg Jánosi Zoltán él. Nemcsak fizikai értelemben. Amíg szellemisége ennyire nyitott marad, addig ő fáradhatatlan. Figyel. És ír. Megörökít. Olyan korban, amikor a nyelvben élő szeretet pusztá absztrakcióvá degradálódik, pedig az maga a *valóság*. „Itt több a spicli, mint az ember, / itt jobb a halál, mint az élet – / mégis: az ellenükre élek.” Ratkó keserű sorait követve Jánosi Zoltán teszi a dolgát, mindennek ellenére.

A zsellér arisztokráciája

Takács Imre: Tükre a csillagoknak – válogatott versek; Bakonyi István: Takács Imre

1981-ben ugyanúgy megremegett a kezdő költő lába, mint annak idején a Nyugathoz bekopogóé. Íróvá avatódni. Ez volt a Kortársban a megjelenés. A Lipótváros falusiasan csendes, Dunára bambuló, klasszicizáló házsora a Magyar Tudományos Akadémia fölött rejtett és rejt ma is egy oda nem illő valami szürke betonkockát, valami lakótelepi ridegséget. Messziről, mint a ragyogó kirakat-fogak közé beillesztett próbakorona, melyet majdsak kicseréli egyszer a fogorvos a hibátlan porcelánra. Ebben a fura modernizmusban mégis volt valami megkapó, de már odabent. Félkörben kapaszkodó lépcsősor fagömbökben csúsztatott vastag kötélkorláttal. Oda-fönt székelt az Élet és Irodalom szerkesztősége. A földszinten a Kortárs és a Nagyvilág. Jobbra, külön kis kuckóban a versrovat, gazdája, ha az ember ebédidőben járt arra, vígan falatozott, előtte gyűrött papíron szalonna, kenyér, paprika, paradicsom. Dús hajkorona, vastag szemüveg, kíváncsi, kedves tekintet. Takács Imre fogadta az ifjút. Ül csak le, kérsz egy katonát? Na! Bort. Hazai. Semmi pancsolás. Elhárító mozdulatok. Amire csak annyi volt a válasz, hogy magyar író az iszik, micsoda dolog ez a megbocsáthatatlan absztinencia! A pályakezdő meg csak nyelt egyet, hogy mester, térjünk át a versekre, mert most az a legfontosabb. Úgy nézett Takács Imrere, mint egy gyönyörű nőre, mert ha megjelenik az az átkozott, ötször átírt, agyongyötört vers a Kortársban, az olyan, mint a szerelem, kitör az összes boldogsághormon és gátak szakadnak. Addig azonban csak kívánjuk a nőt, méricskéljük, de ez a nő túlságosan is nyugodt, ez a nő férfi és költő is egyben, ami nem egészen magától értetődő, de minden hímne-műsége ellenére gyermek. Fiókjában meg ott lapul a kézirat, de kit érdekel, a falatot le kell nyelni, leöblíteni a jó kis hazaival, a kezdő meg csak várjon a sorára. Fölszikkraíthatott volna Kosztolányinak ez a sora is: „mily kézirat volt fontosabb tenéked...”, de nem, mert nagyon is fényes volt a nappal, és ez a kozmoszba tekintés egy ötvenéves nagy író haldokló sóhaja. Csak várni. Várni. Szerényen. Pedig az idősebb költőtárs szavai is eszébe jutottak. – Fiatal vagy. Még nincs mire szerénynek lenned!

Költőnél huszonhat év lényegében középkorúság. Bár vannak kivételek. És ebben a pillanatban Takács Imre akkurátusan összegyúrte a papírt, egy morzsa el nem hibbant. Bort töltött, de nem ivott, csak maga mellé tette, ki tudja, mit hoz a szükség. – Ezt. Ezt a verset lehozom. – És két hónap múlva ott fénylett a mű a Kortársban, amolyan félhosszú költemény, de egész lapot betöltő. Ekkor teljesült be a szerelem. Költő vagy! Pedig dehogyan voltál az! Takács Imre volt a költő. És maradt haláláig. Az aktív. Azóta más utakon, de vissza-visszatér. „Egy életmű lezárulása után viszont mindig föl kell venni a harcot a legnagyobb ellenféllel, a feledéssel” – írja Bakonyi István vadonatúj, Takács Imréről írott kismonográfiája utószavában. Hogy mennyire lesz sikeres ez a harc, megjósolhatatlan. Mert így folytatja: „S ez alól a legnagyobb léptékű életművek sem kivételek!” Ezért teremtette az Isten Jánosi Zoltánt és küldte a Nyírségbe, hogy örködjön a strázsán. Kalász László és Ratkó József máris visszatértek a köztudatba. A kérdés már csak az, meddig maradnak, meddig lesznek szelíd kísértetek, és mikor kell visszatérniük – odaátra. Ha átmenetileg is. Mert az életművek leválnak szerzőikről, és a föltámadás csodája napra nap megeshet. Bakonyi István Székesfehérvár és környékének őrizője. Tamás Menyhért után Bella Istvánról írt monográfiát a Balassi Kiadó sorozatában. És könyvében meg is jegyzi, hogy Bella még élő szerző volt, az életmű még alakulófélben, de milyen más olyasvalakiről írni, mint Takács Imre, aki már nincs köztünk 2000-től, lénye által éppúgy, mint – valljuk be nyugodtan – versei által. A versek sohasem halnak meg. Ellentétben írójukkal. Legfőljebb tetszhalottat játszanak a művek. Exhumálásukhoz nincs szükség ÁNTSZ-enge-délyre...

És jelen van az emlékeinkben. Azokéban, akiknek még mindig nincs mire szerénynek lenniük. Akik emlékeznek azokra a régi, nem túlságosan szép időkre. Amikor is Takács Imre egyszerre csak eltűnt a Kortárs versrovatának éléről. Hogy önként és dalolva, vagy némi rásegítéssel, e sorok írójának nincsenek halálpontos információi. Csak arra emlékszik, hogy vége volt a Kortárs-béli publikációknak, véget ért egy álom, a boldogsághormonok fölszívódtak, és eszkalálódott a folyamatos, előre gyártott szenvedés. A „retúrversek” korszaka. Ment a vers és már jött is vissza. Hogy csiszolni, kolléga, csiszolni! De az Ég megadta az újabb találkozást. Egy másik mester, Zolnay Vilmos, aki hetvenévesen, feleségével együtt az önkezü halált választotta, a prózairás felé is kacsintgató költőpalántának azt javasolta, hogy egy jó dolog létezik – Kukorelly Endre kifejezésével

– a *komonizmusban*, s ez a Művészeti Alap. Oda kell bekerülni. Igen ám, de ahhoz írószövetségi tagság igényeltetett, ahhoz meg legalább két kötet. Az esély: nulla. Márpedig meg kell próbálni! Nyugdíj, és a híres-nevezetes Szigliget! Fillérekért abban a csodálatos kastélyban és arborétumkertjében. Fiatal házasként aztán eljutni a Balaton-felvidékre nászút címén... De be nem engedtek. Nincs beutaló, kérem, tessék odébbállni! És Takács Imre, mintha a semmiből. Egyszer csak ott termett. Ővele aztán beleláthattunk a titkos írói élet valamennyi zezzugába. Pilinszky- és Nemes Nagy Ágnes-mámorban, meg a nagy nyugatosok varázslatában élve – utólag megvallva –, az ember nem olvasott Takács Imrét. Ő volt a szerkesztő. Hogy mit írt, hogyan élt, erről semmit sem tudott a pályakezdő. Csak sorstársától hallotta, a másik verseivel bombázótól, hogy ez a Takács még kosárfonó is volt! És akkor itt hever ez a méretes kötet, nemes borítóval. *Tükre a csillogoknak*. Tele gyöngyökkel, tele aranyporral. A székesfehérvári Vörösmarty Társaság jóvoltából. Bakonyi István, ahogy örködik. A sokak által magára hagyott strázsán. Szinte egyszerre a verskötet és a kismonográfia. Hatalmas löket, mely féltő, hogy az oly divatos, és ma már nélkülözhetetlen marketing nélkül nem jut el – legalább az iskolákba. „...kortársai már részei az iskolai tananyagnak, míg ő még mindig nem, bár tisztában vagyunk azzal, hogy napjaink irodalmának milyen szűk tér jut az oktatásban. Ha alapos műelemzésekről nem is lehet szó, az azért fontos volna, hogy egynéhány Takács-vers szóba kerüljön az érettségi vizsga előtt álló diákok magyaróráin.” Az elhagyott strázsák őrei nem olyanok, mint a katonák. Kellőképpen naivak. Ezért is bírják erővel, szusszal. Mert amit Bakonyi elvárna, az teljességgel lehetetlen. Mégis hisz. Mert hit nélkül az őriző belehal a küldetésbe. De így folytatja: „...életműve kiválóan összevethető kortársaiéval, azokéval, akik 1945 után mélyről jöttek, s a »fényes szellők« szellemiségét hozták a legújabb magyar líra világába. Ugyanakkor szinte mindannyian megjárták a poklot, azután, hogy hittel álltak az új világ szolgálatába. Hamarosan azonban tapasztalniuk kellett a diktatúra következményeit, a becsapottság, a szellemi megalázás számos megnyilvánulását.” Pontos látélet egy korról, ahol a kvázi közösségi lét meggyilkolta az individuumot. De kik is voltak a kortársai? Takács Imre 1926-ban született Rábasömjénben. Korosztálya nagy költői, Nagy László, Juhász Ferenc, és a később érkező Csoóri Sándor. De Csanádi Imre is. Meg Simon István. A bartóki vonal, a népiségből merítő költői forgószél kiapadhatatlan táplálói. Takács Imre legnagyobb állami kitüntetése a József Attila-díj

volt. Furamód a diktatúrában ennek a díjnak még volt értéke. A már régen Kossuth-díjas szintű Nemes Nagy Ágnesnek *A lovak és az angyalok* című kötete a korabeli könyvhéten papírszalaggal átkötve állt a könyvhalmok előtt, hirdetve: a költőnő József Attila-díjas!

Takács Imrét persze nem érdekelte az ilyesfajta elismerés. Magányos volt. Így ír *Poeta benedictus* című prózakötetében: „Úgy emlékezett anyám, szerda volt. Mácsikot gyúrt. Akkor még János bátyám házában laktunk, amit a három Takács egymás mellé került és cserélt telke közül a János bátyáméra épített öregapám... Én nálunk az ötödik voltam, de előttem hárman meghaltak. Így a bátyám öt évvel volt idősebb nálam. Gondolom, hogy a magányosságra való hajlamomban ez közrejátszott.” *A magány klinikájának* háromsorosai így futnak ki a semmibe: „Kettős értelmű napsütés / Fölfoghatatlan kikelet / A nyár még túlvilági // Hol vagy te lucskos őszi rét / Futottam mint aki vesztett / Békémet megtalálni // Röptettem akkor madarat / Aki a szívembe csipett / A madár visszaszállt rám // Fekszem a mennyezet alatt / Iszom a citromos vizet / A magány klinikáján”. Édesanyjának is szép emléket állít, alapos, kemény faragvány *A lenyugvó nap* című hosszúvers, melyből elég idézni az első két versszakot: „A csodás akarát fája kicsavarva. / Kiszakadt gyökér a lába, / fekete harizsnyában. // A keze megtört virág, / kifoltosodott szírom-csomó. / E földre megjött az ősz, / betakarította a szenvedést.” Itt még alig érzékeljük azt a Bakonyi-féle megjegyzést, hogy Takács Imre „nehézkos” költői nyelven írt. A legtöbbször a poeta doctusra mondaná az ember, hogy olyan – nehézkes. De Takács Imre? Bár ha összehasonlítjuk Nagy Lászlóval, semmiképp sem nevezhetjük par excellence poeta laureatusnak. A kétféle költői „odafordulásnak” valami különös keverése a Takács Imre-i költészet. Dalversei inkább „koszorúsak”, mint a modernizmusba hajló, meggondolt művei. Ez a zsellér arisztokráciája. Még akkor is, ha ő maga már egy másik világban érett felnőtté, de első kötetének címe nem véletlenül: *Zsellérek unokája*, 1955-ből.

A posztmodern úgynevezett szövegirodalmi tobzódásakor, a nyolcvanas évek második felében a költő ódivatú, lejárt lemezzé változott már akkor is, ha kötetét fejezetekre osztotta. Az meg egyenesen hányingerkeltő volt, ha apjának-anyjának verset ajánlott, róluk írt, in memoriamot vagy hommage-t. Takács Imre, aki négy szemközt azt mondta egyszer, hogy elég a nyavalygásból, olyan verseket kell írni, amiben ott lüktetnek az atommagok, mert ez már egy másik világ. Ő maga azonban szép emlékműve-

ket állított mindkét szülőjének, nem is egyet. A válogatott versekben van egy egész ciklus, ahol megidézi a művészi „rokonságot” is. Berzsenyi és Babits, Picasso és Giacometti, Bartók és Henry Moore. Kassák is. Alig ismerünk költőt e hazában, aki ne tisztelgett volna a nagy elődök, ritkábban kortársak géniusza, talentuma előtt. De Takács meg tudja mutatni azt is, mi a valódi modernség, és annak esszenciája: „Hiszen új lett a fészek és új a tojás, / kívülem kocsonyásodik az új csíra-agy, / ellenem szegül, nélkülem szerveződik, / ami bennem is vágy, akarat, / s lasszót hiába dobnék a radar-boronára, / amíg az a lakható eget boronálja – / kút leszek, felezője a kinti és benti mozgalomnak, / s mint kutak vize: lényege önmagának, / tükre a csillagoknak.” Ez a kötet címadó versének utolsó szakasza. Az *Apokalipszis* megszelídített variánsa. Meg sem próbált Juhász Ferenc után lépkedni. Mert alapvetően lírai alkat. Akinek legvadabb invokációja is – ugyan görcsös, de – gyermeki sikoltás. Hiába a robusztus *A férfi tánc*a virtuskalandja. Az ilyen versszakok: „Sokezer millió éve / kíváncszom erre a mozdulatra. / Most az inaim erősek, tébolyítón zendül a zene hangja. // Ujjaim úgy mozognak, / mintha még a körmöm is értené ezt a ritmust. / Távoli zenekar szól, / számat sem kell kitátanom rájuk; no, cigány, húzd!” És az utolsó sorok ebből a hosszúversből: „S ne törjön többé szálla / az ifjú lábba, / ne fájjon a hűtlenhez hűtlen / szív szúrása. / Legyen szabad, / veletek együtt lépő / férfi tánc.” Mindezekről függetlenül, Takács Imre óhatatlanul arisztokrata. Nem genealógiai szempontból. Bár ki tudja? Nem véletlen, hogy Töröcsik Mari egyik tévéinterjújában megjegyezte, Soós Imre, ez a mindössze huszonhét évet élt színészszeni – arisztokrata volt. Elárulták a mozdulatai. Olyan mélyről érkezett, mint Takács. Nem tudjuk visszafelé fölfejteti a hetediziglent. Főképp akkor nem, ha mindez az Isten akarása. És ne feledjük. A költő: teremtő. Mint minden művész. Igaz, csupa kisbetűvel. És csakis így lehet analóg Simone Weil maximájával: „Isten mindenható, mert ő a Teremtő. A *Teremtés lemondás*. (kiemelés tőlem, K. Zs.) Ő mégis mindenható abban az értelemben, hogy lemondása önkéntes: tudja és óhajtja a következményeit.” Istennel szemben a művész is ugyanezt teszi, de *biztosan* nem tud semmit. Csak érez. A zsigerek mélyén. És állja a következményeket. Amelyben nincs sok köszönet.

„Aratáskor nemcsak a kivételes életpillanatot örökíti meg, hanem a lét alapjait biztosító kenyérről versel.” És Bakonyi idéz ebből a költeményből, és rá kell jönnünk, hogy a költők egyetlen közös „meta”-DNS-láncon függenek, esetünkben egy nagy előd, a Nyugat első nemzedékéből már

írt hasonlót, úgy, hogy nem tudhattak egymásról, bár Takács olvashatta, de ennek esélye egészen minimális, gyakorlatilag számszerűsíthetetlen. „Vágtam tovább a sovány rendet, / a kalással hullott az álom. / Vigyorgott a nap a kaszámon, / s nem küldtek szellőt a kertek.” Juhász Gyulánál meg: „hull a hó és álmom hull a hóban.” Két gyönyörű festmény, az egyiket a nyár fűti, izzítja, a másik pedig fehér, mint a halotti lepel.

És közelébe ér, tudtán kívül, egy olyan költőnek, akinek verselése valóban arisztokratikus, de a barát Maár Gyula szavaival „olyan igénytelen volt, akár a kecske”, s akinek a szájából hatalmas dicséretnek számított, hogy őt, a neves filmrendezőt kiváló intellektusnak tartotta. Takács Imre *Babits* című versében ér ehhez a költőhöz, szinte észrevétlen. „Elnémulok majd / megfulladok / emberből ez maradtam / fájó torok // kezetlen lábatlan hős / egy gondolat / bűneimért a szavak / irtalmazznak.” Ez a költemény első része. A „kezetlen-lábatlan” kép így jelenik meg a pályatársnál, akit Pilinszky Jánosnak hívtak: „Mint tagolatlan kosárember, / csak ül az idő szóatalan, / nincs karja-lába már a vágynak, / csupán ziháló törzse van.” A *Mire megjössz* dübörgő futamában a végtagjaikat veszített katonákat jeleníti meg Pilinszky, akiket „csak úgy” föllakasztanak a vonaton a kabátok helyére, a kampókra. Dermesztő performansz. Az immáron klasszikus költőtárs jóbarátságba keveredett Takács Imrével, mivel 1981-ben bekövetkezett haláláig igen gyakran fordult meg Székesfehérvárott, mert itt élt-él unokaöccse, a volt múzeumigazgató, Kovács Péter. Ennek állít emléket Takács Imre a címadó írással. *Poeta benedictus*. Lám, túl a tudós és a koszorús költőn, megjelenik az *áldott* is. Telitalálat. Pilinszky áldott volt, a neokatolikus költészet világnagysága. Mauriac, Bernanos, Claudel, Max Jacob. Hozzájuk mérhető író. Mert írt prózát is. Esszét. Halhatatlant. A homlokegyenest más indíttatású költő, Takács és Pilinszky jól megvoltak egymással. Halálban gyökereztetve mindketten. Az ital jótékony átmenetisége nem oldhatta azt, ami eredendően tragikus. Jogosan írja Bakonyi István, hogy Takács Imre írásától a Pilinszkyről kialakult kép lesz-lett teljesebb. *Benedictus*. A mise állandó, legtöbb esetben az ötödik tétele – ahol a szöveg kezdőszava is egyben. Mennyi misztikus kód. Ötödik seb is akár. Ha a művészet szakrális, márpedig az, akkor viszont semmi csodálkoznivaló nincs abban, hogy a hangsúlyozottan „istenes” Pilinszky és az elfedő-fölvillantó Takács Imre barátok lehettek. Áldottak voltak hát mind a ketten. És áldott az emléküik is. Takács Imre megverse-li a jóságot, Pilinszky nem írt volna hasonlót, legfőljebb szóban közölte

volna: „Jó ember szeretnék lenni, / akarok is már az lenni. / És aki jót tesz jó által: / megérdemel egy pohárral.” És ennél többet nem is vár el, nem kér cserébe. Ez a vallomás bőven elegendő Jézusnak, hogy Takács Imrét is maga mellett tudja a paradicsomban. Meg is köszöni, előre. *Tisztelgés Isten előtt.* Az első két sor így hangzik: „Tisztelgek a teremtő isten előtt, / poharát feltöltöm borral ismételten.” Bor és vér. Kétsorosok ömlenek szakadatlan. Az utolsó három mint bőr a bőrhöz, megérinti a megérinthetetlent. „A bikavér vörös, majd feketedő. / A kés az asztalunkon tövig rozsdá. // Valami acél-kapu mégis ragyog, / valami gyenge kórus szól azértis! // Vérzik, teremtő isten, a homlokod. / És foszló ingem alatt vérzek én is.” Az isten – kisbetű. Ez is jelez valamit. A kételyt? Vagy éppen a bizonyosságot? Hogy az isten mi magunk vagyunk? A költő nem tárja elénk. Titka marad. Hinni is, meg nem is. Valami ilyesmi. Mert a magány szorítja, nem ereszti. És akkor hiába minden imádság. „Valami történik velem – / nem tudok odafigyelni. // Nem a remény vagy félelem / akar emelni, leteperni – // a pőrén kattogó idő / éli föl, aki maradtam. // Ritka a perc, ha életem / törvénye mégis visszapattan.” Ezek a sorok az igazi Takács Imre-i magánysorok. Valami örökös szorítottság az idő által.

Van-e a Takács Imre-i költészetnek végső tanulsága? *Ars poeticája?* Kell-e ilyesmit keresnünk a válogatott kötet lapjain? *A fejszével ütött harangok* című poemája talán ideillik.

*Bűnöm a hallgatás volt,
néma türés.
Aztán a kondulás volt,
keserűség.
Végül az értelmetlen,
ronda lárma –
a fejszével ütött harangok
jajgatása.*

Meg kell őrizni ezt a költészetet is. És ez nem holmi apológia. Mert mögötte van, ott dereng az aranyfedezet. Ha én volnék a kultuszminiszter, a nagy megszorítások idején is szétosztanék akár ingyen minden valamirevaló monográfiát, legyen az kicsi vagy több száz oldalas, hogy karnyújtásnyira legyen a magyartanárok polcain. Köztük Bakonyi István eddigi kismonográfia-trilógiáját is. Ha már nem olvasnak verset a diákok, a tanár mesélhet a költészetéről ezen könyvek által.

„És tudjátok nevét az árvaságnak?”

Utassy József válogatott versei

„Hát itt vagy, Kiskati?! / Itt vagy te is, Mezey / Katinka? / Hát Oljanó hol van, / az én János barátom, / a rettegett dzsúdós?! // Írtok-e, drágáim, / lehet-e itt dolgozni? / Lehet, / biztos lehet, / ha a lágerben lehetett. // De kinek a hangját / hallom a sarokból?! / Bandikám! Te vagy az?! / Rózsa Bandi! Szólj már! // Látod, milyen szépen / összejöttünk ismét? / Itt van, / itt van, / itt van / az egész Kilencek! / Bence, / Györi Zsiga, / Filosz, / Kovács, / Konczek!” És valóban. A Hetek metagenetikai leszármazottait szólítja a költő. Rózsa Endre már csak odaátról integet. Féltve őrzi a titkot. A többiek meg sajnos, nem az élvonalban. Pedig ott volna a helyük. Mezey Katalin író-érdekvédő. Oláh János főszerkesztő. Kiss Benedek gondokája ugyanolyan selyemesen szól, mint régen, az *Elérhetetlen föld* című antológia idején, de mélyebben bársonyosabb. Györi László az 1956-os Intézet könyvtárosa. Kovács István a lengyel kultúra követe, közvetítője, kutatója. Krakkó díszpolgára. Konczek József csöndesebb, de egyikükből sem hunyt ki az a tűz, mely a költői pályára sodorta őket. Péntek Imre meg visszatért Zalába, szűkebb pátriája hazahívta, ha már ott kellett hagynia a nagyszerű székesfehérvári Árgust, legyen a nem kevésbé kiváló Pannon Tükör főszerkesztője. De hol van, mit csinál az új „pacsirta-álcás sirály”? Elhagyva Budapestet? Csontot karcoló fájdalommal írni tovább a verset? A vulkán sokáig hallgat, de mélyén eszeveszett tüzerök morognak. Utassy József ilyen. A fizika törvényei szerint, mint az anyag, nem veszett el, csak átalakult. A Magyar Napló Kiadó Zsebkönyv-sorozatában megjelent a költő versválogatása. Válogatott versei, ha így tetszetősebb, ám rögtön hozzá kell tegyük, a válogatás mindig szubjektív. Ha maga a költő válogat, nyilván a szívéhez közel állókból nyújtja át a verscsokrot, ha barát, mondjuk valaki a „kilencekből”, akkor is fönnáll az elfogultság veszélye. A kiadó Nagy Gábor költőre, irodalomtörténészre bízta a gyűjtőmunkát. Nagy Gábor dolgozata, ami utószó is egyben, az objektivitás látszatát kelti, alapos, filozofi munka. Saját érzelmeit nem engedi átcsorogni a papírra. A fölütéssel mindjárt egyet is érthetünk. „Az utolsó egyike talán, akiknek fellépését a versolvasó közönség szinte eksztázisban fogadta; akiket már kezdettől a

zseninek járó dicsfényel övezett; akiknek korai hanyatlását döbrent szomorúsággal figyelte; különös hírmondó: Utassy József. Különösen azért is, mert talán az egyetlen, aki a »pokolból jövet« újra tudta kezdeni, aki, újabb és újabb csapásai után is talpra állva, összevonva a szemöldökét s mind keserűbb indulattal bár, de szembenézett a sorssal.” A „Kilencek” költői közt valóban Utassy az üstökös. De ez a társaság nem féltékeny. Óvón szeretik *Dzsót*. Ez a beceneve, a hozzá közel állóknak így írja alá a nevét. Nagy Gábornak igaza van. Utassynak nincsenek korszakai, egyetlen könyvet ír, egyetlen, hatalmas kötetet. Önálló könyvei nem válnak legendássá, de műve ott dobol a talpunk alatt, ez a különös, ráolvasós, sámánisztikus, modern költészet. Juhász Ferenc és Nagy László rokona. Fölmenei közt ott találjuk Ratkó Józsefet éppúgy, mint Sinka Istvánt. És mindenekfölött Ady Endrét. Költő, aki míg él, míg rá nem hányják a rögöt, míg be nem szakad a koporsója, nem tudja feledni angyalul égbe rántott kisfiát. Ez tartja fogva, nem ereszti pillanatra sem, „az elérhetetlent markolássza”, és fájdalomla annyira múlhatatlan, hogy túltesz még József Attila híres négysoros töredékén is, mely így szól: „Tizenöt éve írok költeményt / és most, amikor költő lennék végre, / csak állok itt a vasgyár szegletén / s nincsen szavam a holdvilágos égre.” Utassy költői gyakorlatát pont a duplájára emeli, és egy teljesen másfajta kontextusban tálalja a költő igazi, lebírhatalatlan fájdalmát, azt a gégeszűkítő csöndet, amikor nem tud megszólalni. „Harminc esztendeje írok, / hullasárgák a papírok, / és nem tudom kimondani / halálotat, Jóskám! // Mert sem ígém, se metaforám, / se ferde percem, se vak óráim, / hát nem tudom kimondani / halálotat, Jóskám! // Most tél van, mocskos, vírusos. / Holló kiált rám ezernyi. / És halálotat belengi / a semmi, a semmi.” Míg József Attilánál pusztán a mesterségbéli megtorpanás, a minél többet tudok, annál jobban érzem, nem tudok semmit fordulata kiált ránk, addig Utassynál csak erre a helyzetre, ha helyzet ez egyáltalán, erre a múlhatatlan hiátusra nincs megfelelő költői fogás. Természetesen Utassy van akkora költő, hogy meg tudná írni, de kiírni magából – azt soha. Ezért bele sem fog. Noha a válogatásban sokszor föltűnik fia, a szenvedés beláthatatlan infernója, az Isten ostorozása, a pogánytüzü infernalis rítus, de valóban: nincs szó, se mondat, ha fiatal ragad el a halál. Aki még nem vétkezhetett. Annyit semmiképp, hogy a rák belerágjon. De apja sem. A költő, akit éppen maga az Isten választott ki a többiek közül. Akit haláláig kipróbál. Birja-e? De csak ami a költő művészi teljesítményét illeti. Abbahagyja-e? Igazi költőnél föl sem merülhet. Ő – túl mindenben. Mert a vertikálitásban

elérte a két végletes ütközőpontot. A pokol legmélyét és a mennyei bura átbökheterlen hártáját. Utassy József már sokszor odacsapódott mindkét végponthoz. Nincs tovább. Csak várni a véget. Hogy személyesen megta-
pasztalja, a halál után van-e valami a pusztá rothadáson kívül? A gyermek
elvéstése visszavonhatatlan. De az újra találkozásra megvan az esély. Már
csak ebben bízhat. És ostorozhatja Istent. A szeretet túlél minden átkot,
verést, húskitépő véreset is. A *Krónikus osztály* című vers még az élő gyer-
mekre emlékezik. „Kórtermed ajtaja / míg lassan csukódott, / dobtam ne-
ked hamar / még két búcsúcsókot. // Félig integetté, / félig legyintgetté, /
mintha tengerparti / öreg pálma lenné. // Az úton elszívtam / három ciga-
rettát. / Nem tudtam, hogy többé / sosem látjuk egymást.” És nem tudni.
Mert talán mégis van vigasztalás a mennyben! Utassy azonban nem számol
evvel. Múltja sebzi. Jelene pogány imádság. Szép dala feleségéhez csak a
kései Rákos Sándor remegő, féltő gyónásához fogható – mely kötetben
nem jelent meg –, „találhattál volna alva is / találhattál volna halva is /
ágyam fejénél megálltál / köszönöm hogy ébren találtál // szavak nélkül is
szólítottak / halálos ágyamon is hívlak / nagy csöndem akkor sem ereszt el /
csordultig megtelik neveddel”. Az Utassy-házaspár magára maradása a
költőnél így bomlik virágba: „Köszönöm, / hogy élsz, / hogy létezel, / meg-
köszönöm, / hogy együtt / félsz velem / köszönöm, / köszönöm, / édesem!
// Ketten maradtunk, / ketten, / ketten, / ebben a világi / rettenetben: / ket-
ten, / ketten maradtunk, / ketten! // Ma még tavasz van, / messze nyárvég,
/ ám fekete az út, / s még feketébb lesz, / ha az elmúlás / angyala rálép, / és
közénk zuhan egy / jegeneárnyék, / s hiába hüppögsz / utánam, / kedves,
/ hogy várj még, / várj még --- // fekete az út, / ha az elmúlás / angyala rá-
lép.” Míg Rákos Sándor a haláltól retteg, fél, fél átlépni az ismeretlenbe,
addig Utassy az egyedül, végleg egyedül maradó asszonyt óvja, aggódva.
Míg Rákosé dalvers, mindenféle megjegyzés nélkül, addig Utassyé, noha
ugyanaz, de elmaradhatatlanul balladisztikus. Ha tetszik: népi. De nem tet-
szik. Költészet van. Chopin van és Bartók. Mindkettő muzsikájának mély-
vénaiban ott csomósodik a lengyel, illetve a magyar népzene. Mégis, a vi-
lág összes füle hallja, kihallja, hogy az univerzumot éneklük szívirvánnyá.
Persze, ha fordítható lenne a magyar vers, ilyen erővel szólna akárhány
idegen nyelven. De ez lehetetlen. Mégiscsak nyelvében él a nemzet. Saj-
nos? Vagy így jó minden? Bezárva ebbe a különös, külföldi számára egzo-
tikus nyelvbe? Melyben annyi az idegenből jött szó, kifejezés, hogy szinte
beláthatatlan. És ezek a szavak magyarrá integrálódtak, majdnem egész

Európa ott van anyanyelvünkben, s mi pedig Európában. Bár másutt is doboghatna az a mitikus robaj! A politikailag alig türt „Kilencek” költője Utassy József költői leszármazottjának, Léka Gézának ajánlja *Ezért volt hát* című versét, melyről gondolhatunk bármit, hiszen időtlen. Így tehát szólhat hozzánk ez a költemény úgy is, mint a rendszerváltoztató szándék beteljesületlensége: „Nincs a szívem haván árnyék, / vakon is hazatalálnék / e dzsumbujból, ahol élek. / Szabad vagyok, nagyon félek. // Ezért volt hát annyi álom? / Lelki összeroppanásom? / Ezért vacogott az ének?! / Szabad vagyok, nagyon félek. // Ajkamról inal, oson, / világgá ijed a mosoly. / Magamra maradok végleg. / Szabad vagyok. Nagyon félek.” Sokunkban viharzik az Utassy-ének. Csak nem tudjuk így kifejezni. A költő pátosza nemes patinájú. Költészet nincs, nem létezhet nemes, mohasűrűségű pátosz nélkül. Hiába a nagy posztmodern, szövegirodalmi nyögések. Vádak. Hogy Utassy ugyanazt fújja. Azt nem teszik hozzá, hogy pokolban van. És még nem jött vissza. És ha ugyanígy fújja azt a dudát, éljen bármeddig is, kifizette a nótát százszor is. Akárcsak a már említett fölmenője. Nemcsak a trigeminus neuralgica által. Azt a fájdalmat sem lehet túlélni! És ami előtte volt! Sinka István is megváltani jött a legmélyebb infernóból. Utassy így ír *Október* című versében: „Rohadt rózsák a kertben, / deresen, megdermedten, / rohadtt rózsák a kertben.” Sinka balladisztikája kitágul, és betölti a végtelen eget: „Dunai kertünkben hét rózsafa ázik, / ezer esztendőben egyszer, ha virágzik. / Rettentő rózsafák nem nyílnak ki estig; / egy-egy nagy bimbójuk századokig feslik.” Utassy dalverse ötvenhat múlhatatlanságát idézi, adys ismétlésekkel: „Ősz fű leng, minden kihalt, vén, / te pompázol csak, krizantém, / ősz fű leng, minden kihalt, vén. // Szél, ama suhanc-sírokat / ölelgesd, becézd, simogasd, / s csókold, aki ott síroga! // Mert fakítja forradalmad / fényét, ki hallgatván hallgat, / fakítja forradalmad. // Ünnepek ünnepe: tüntess, / ha kell, hát bitangot büntess, / tüntess, Október, tüntess!” Sinka István így folytatja balladáját, valami furcsa, metafizikai áthalálással: „Halálos szép bimbók, kinyíltak manapság? / S olyanok, mint a vér? a nevük: szabadság! / Nehezen nyílt rózsák hét rózsafaágon, / álom volt és az marad: álom a világon.” 1947-ben született ez a megrázó, nagy vers, melyből idéztünk. Micsoda hideglelős prófécia! Ötvenhatig röpült, és máig hatol a zsigerekbe. Ha már évszakok. Akkor május. Megvillan a gyerekkor e szótól. Nem az elsejei fölvonulások, hanem a strand. Alig vártuk, hogy kinyisson. És úgy sejlik, mindig sütött a nap. Borongás legfölből belől volt. De az szakadatlan. Utassy költeménye zuhogó háromsorosaival, bo-

rús május. „Meggyfavirágok! / Nálatok fehérebben / ime, itt állok. // Hull a hajamra, / szakad a szirom-zápor, / meg a virágpor. // Honnan e bánat? / Torkolattüze villog / a tulipánnak. // Május. Orgonák / mélylila illata leng, / lilium mereng. // Immáron ötven / esztendő van mögöttem, / immáron ötven. // Láttam, s ez rávall: / láttam az Ararátot / örök havával. // S ime december / a három fagyosszenttel / gyilkolja kertem. // Sír a barackfa, / zokog a vén diófa: / csönd hull majd róla. // Állok alattuk / fejem lehajtva mélyen, / s faggatom, kérdem: // miért, miért törzs / az ártatlanokra, Tél, / miért, miért ölsz!?” Lám, nincsenek évszakok, hónapok egymásba folynak, ha inat szakít a fájdalom. Ez a magánfájdalom ellene mond Petőfinék. Mert egyetemesség tágitódik az Utassy-versben.

És akkor az elődök közt fölbukkan – mint szinte valamennyi utána jövő magyar költő ősatyja – József Attila. Ha távolról is, de az intuitív olvasóban József Attila-asszociációkat idéz a *Szemfedő föld* című Utassy-poéma: „Sírtól-sírásig lengve, derengőn / zörgök itt kint a fejfaerdőn. // Nem világítok gyertyalánggal, / kezemben csipkebokorág van. // Előre hallom, amit mondok, / oly hangosan súgnak a csontok.” És dereng a metafizika univerzuma; József Attila *Téli éjszakájában* épp ellenkezőleg, mint Utassy-nál, olyan dideregtető a némaság, hogy megkérdi: „Hallod-e, csont, a csöndet?” Majd a semmilyen módon nem hallható, érzékelhető csúcs-csöndet teszi mégis dübörgővé: „Összekoccannak a molekulák.” Utassy így folytatja versét: „Csillagok árvája, Ember, figyelsz?! / Őst keresel és apádra se lelsz. // Szív dobol így vagy temető döng? / Tenger nép volt az Őssejtig ősöd! // Magyar vagy, mert lengyel a lengyel, / mongol a mongol és dán a dán. // Intsen partjához, s mosson a tenger / tisztító, nagy tüzek hajnalán!” *A Dunánál* III. szakaszában ott bujdokol a sor: „mert az őssejtig vagyok minden ős –”, mely aztán évtizedek múltán az ősemlékezet tavából fölbukkan az Utassy-műben, hogy levegőt kapkodjon és alámerüljön újra, várva, hogy egyszer majd valaki hívja ismét. A *Szemfedő föld* kapcsán egy másik József Attila-vers is bevillanhat, a „Költőnk és Kora”. Ennek is utolsó, pár sora, a temető „élete”, a halál visszavonhatatlansága, mégis mozgalmas, szerves kémiája. „Lágyan ülnek ki a boldog / halmokon a hullafoltok, / Alkonyul.” Rokonságuk másban is hasonlatos. Mindkettejük apanélkülisége. Utassy-nál: „Uram, te láttad apámat! / Agyamon derengés fut át: / valahol Minszkben kaparták el, / mint a kutyát.” A II. világháborúban. De sem József Attila, sem Utassy József esetében nem az apahiány a legfőbb emberi-költői trauma. Hogy mi, azt tudjuk. A másik szembeötlő hasonlóság

az Édesanya mint szimbólum, mint kiindulási pont, versfilozófiájuk vertikális mozgásában az Édesanyánál metszik a horizontálist. József Attila talán legszebb anyaversét a töredékek közt találjuk: „Édesanyám, egyetlen, drága, / te szüzesség kinyílt virága, / önnön fájdalom boldogsága. // Istent alkotok (szívem szenved), / hogy élhess, hogy teremtsen mennyet, / hogy jó legyek és utánad menjek!” Lám, hogy e mennyet meg kell teremteni, és ez fájdalmas kényszerűség, mindkét költő hitetlen-hívőségét, vagy éppen hívő-hitetlenségét fölmutatja. Utassy művében, *Kit koldus hazámnak hívok*, az anyaméh, a születés virága, más konstellációban, elemi erejű vad-sággal, könyörtelenséggel ábrázolódik: „Anyámnak hősi halott a párja, / méhe a szerelem hullaháza. // S hogy belefojtsák a szót a gyávák, / ajkát iszonyú csókra zárták. // Megszült hát engem: forradalmat. / De nekem minden bordám kardlap! // S anyám – kit koldus hazámnak hívok – / mert a megváltó krajcár hiányzik: // kívül a gazdag világ sarkára, / s homlokán sorsom harmonikázik.” Itt nincsen istenteremtés, mégis jelen van az Isten. Éppen hiátusában. Hogy bizony, ha nincsen ott az Isten, akkor így fordul a világ. De az olvasó számára ebben a válogatásban a legfájóbb hiány az a vers, melyet a költő csak évszámmal jelölt: 1998. VII. 23. Pedig ez a mű a nagy magyar négysorosok élvonalában sistereg.

*Temetem Édesanyámat.
Bölcsőjéig zokogom el őt.
Szívemen akkora bánat:
Telehalom a temetőt.*

Az utolsó sort nem is kell, és nem is lehet magyarázni. Érezni, érzékelni kell. Mást nem tehetünk. De jelentheti – ha nagyon akarunk valami magyarázatot mégis – ez a sor azt is, hogy magunk, egyedül „haljuk tele a temetőt”, akkor édesanyánk nem kerülhet oda, örökké élni fog. Így is vers-testvére lehet a József Attila-i töredéknek. Míg ő a maga alkotta mennyben fog találkozni a Mamával, Utassy már itt a földön.

Akkor talál szíven a vers, ha rólam szól. Rólam, rólad, vagyis az olvasóról, az olvasóhoz. Ilyen a *Félek már* három versszakának öngyötrő kiüresedése: „Félek már magamtól, / félek, nagyon félek, / félek, ha megvillan, / késétől e kéznek. // Házam is, hazám is / csontig kifehérült, / anyámat átkozom, / világra miért szült. // Mért szültél világra / anyácskám, szerelmem: / magam vagyok immár, / nincs már hová lennem.” Ezt a verset érezve-olvasva az 1955-ben, Szent István napján megszületett *hasonló*, prózai

egyszerűséggel megkérdezi magától: miért a fogantatás 1954 Szent Karácsonyán? De oly fölösleges. Ha a meg sem születés isteni kegyelem lenne, akkor nemcsak a magyarság, de ez egész emberi faj kipusztult volna. Noha Isten jelenvalóságát katolikus író nem vonja kétségbe, mégis hitetlenkedik. Vitázik. Átkoz. Krisztus passióját érzi. Tudja. Látja. Nem a filmvászonról, festményekről ömlő fájdalom tapossa féreggé, hanem a hite. Mely lehet akármilyen erős, kicsivé zsugorítja. Jézus Krisztushoz képest! Bármely szenthez képest.

Utassy József mint istentagadó. Pedig unos-untalan meg kellene kérdezni önmagunktól: Isten valóban Mindenható? Nincs-e valami más is? Mondjuk az anyag. A gének kódrendszere. Vagy éppen Csernobil, mely anyám pajzsmirigyének hideg göbjeit papilláris carcinomává változtatta át? Azok a jódízótopok. Gondolkodjunk. Isten a Teremtő? Biztos? Hiszen a hit – nem tudomány. Nem diszciplína. De ha hiszünk, számunkra éppolyan axióma, mint az evolúció. Ha. Ezért aztán nem biztos, hogy Isten az, aki felé Utassy átkait szórja. „Immár betöltöd minden időmet, / fókuszába rejtett minden pillanat, / úgy állok itt, megszeppenve tőled, / mint kisfiú a rengő híd alatt. // És nyújt feléd három kavicsot markom. / Szemem lesütöm. Fejemet lehajtom. // Öreg vagyok, hunyorog rám tüzed. / Unlak! És megvetem a világodat: / ezt a kontár munkát, e fércművet! / Ha van diletáns, akkor az te vagy. // Kellett neked agyagból gyúrni embert! / Fegyvert csókol asszonya helyett, fegyvert. // Magad képére formáltál uram: / vérengző vagy te is, ragadozó! / Nézzük egymást hosszan, szomorúan, / végül kiserked ajkamon a szó: // TARTSD MEG SZENTHÁROMSÁGOD MAGADNAK! / Tagadlak és tagadlak és tagadlak.” Ettől függetlenül a Szentháromság van. Ha hisszük. De Isten egyként lehajol azokhoz is, kiknek az utolsó sor a szentháromságuk. De ha nem Isten, hát ki a felelős? Nincsen. Babits, az igazán katolikus költő is ezt írta: „Az Úristen őriz engem / mert az Ő zászlóját zengem, // Ő az Áldás, Ő a Béke / nem a harcok istensége. // Ő nem az a véres Isten: / az a véres Isten nincsen.” Hihetünk annak a Babitsnak, aki végig megtartotta a hitet a gégerák irtatlan szorításában? Nem muszáj, de érdemes. Utassy József *így* már sohasem fog hinni. Aztán gondolhatunk arra is, hogy minden ellenkező híreszteléssel szemben, a műalkotást nem adják ingyen. Háttére a szenvedés. De csak addig a fokig, amíg az a szenvedés téttel bír, építő jellegű; ha azonban átlép azon a virtuális cezúrán, ahogyan azt Utassynál már régen megtette, értelmetlenné válik.

egyszerűséggel megkérdezi magától: miért a fogantatás 1954 Szent Karácsonján? De oly fölösleges. Ha a meg sem születés isteni kegyelem lenne, akkor nemcsak a magyarság, de ez egész emberi faj kipusztult volna. Noha Isten jelenvalóságát katolikus író nem vonja kétségbe, mégis hitetlenkedik. Vitázik. Átkoz. Krisztus passióját érzi. Tudja. Látja. Nem a filmvászonról, festményekről ömlő fájdalom tapossa féreggé, hanem a hite. Mely lehet akármilyen erős, kicsivé zsugorítja. Jézus Krisztushoz képest! Bármely szenthez képest.

Utassy József mint istentagadó. Pedig unos-untalan meg kellene kérdezni önmagunktól: Isten valóban Mindenható? Nincs-e valami más is? Mondjuk az anyag. A gének kódrendszere. Vagy éppen Csernobil, mely anyám pajzsmirigyének hideg göbjeit papilláris carcinomává változtatta át? Azok a jódízotópok. Gondolkojunk. Isten a Teremtő? Biztos? Hiszen a hit – nem tudomány. Nem diszciplína. De ha hiszünk, számunkra éppolyan axióma, mint az evolúció. Ha. Ezért aztán nem biztos, hogy Isten az, aki felé Utassy átkait szórja. „Immár betöltöd minden időmet, / fókuszába rejtett minden pillanat, / úgy állok itt, megszeppenve téled, / mint kisfiú a rengő híd alatt. // És nyújt feléd három kavicsot markom. / Szemem lesütöm. Fejemet lehajtom. // Öreg vagyok, hunyorog rám tűzed. / Unlak! És megvetem a világotat: / ezt a kontár munkát, e fércművet! / Ha van diletáns, akkor az te vagy. // Kellett neked agyagból gyúrni embert! / Fegyvert csókol asszonya helyett, fegyvert. // Magad képére formáltál uram: / vérengző vagy te is, ragadozó! / Nézzük egymást hosszan, szomorúan, / végül kiserked ajkamon a szó: // TARTSD MEG SZENTHÁROMSÁGOD MAGADNAK! / Tagadlak és tagadlak és tagadlak.” Ettől függetlenül a Szentháromság van. Ha hisszük. De Isten egyként lehajol azokhoz is, kiknek az utolsó sor a szentháromságuk. De ha nem Isten, hát ki a felelős? Nincsen. Babits, az igazán katolikus költő is ezt írta: „Az Úristen őriz engem / mert az Ő zászlóját zengem, // Ő az Áldás, Ő a Béke / nem a harcok istensége. // Ő nem az a véres Isten: / az a véres Isten nincsen.” Hihetünk annak a Babitsnak, aki végig megtartotta a hitet a gégerák irdatlan szorításában? Nem muszáj, de érdemes. Utassy József így már sohasem fog hinni. Aztán gondolhatunk arra is, hogy minden ellenkező híreszteléssel szemben, a műalkotást nem adják ingyen. Háttére a szenvedés. De csak addig a fokig, amíg az a szenvedés téttel bír, építő jellegű; ha azonban átlép azon a virtuális cezúrán, ahogyan azt Utassynál már régen megtette, értelmetlenné válik.

Utassy József megírta a megírhatatlant. A lehetetlent. De írja-e tovább? Rédicsi remeteségében? Költői (anti)szentírássá nagyul? Nagy Gábor jó érzékkel idézi meg Vasy Gézárt az utószóban, aki ezt az egykönyv-írást Baudelaire-éhez hasonlítja, és hozzáteszi: „Csak ő nem annyira a romlás virágait, mint inkább a virágok romlását éneкли meg.” Utassy régen *tudja* nevét az *árvaságnak*. A Krisztusba olvadt Pilinszky túlvilági vigyázó tekintete acélolvasztó „fény a bilincsen”.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ÖRÖMHÍR MÖGÖTTI DRÁMA

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A „fiúisten” üstökös, csóvája köpönyeg

József Attila százéves! Harsogják rádiók, tévék, újságok áradoznak, tematikus számok a folyóiratokban, lázban ég, aki ég. Rendezvények végeláthatatlan sora. Fesztiválhangulat. Ki emlékszik már arra, hogy a rendszerváltás táján voltak tanárok, többek, kik javasolni merészelték, hogy József Attila tűnjön el az oktatásból, merthogy kommunista. Volt. Hatása ma is. Elegünk volt a kommunistákból. Ilyeneket mondtak. És közben nem néztek tükörbe. Sem a falra fölakasztottra, sem a belsőbe. Hogy azért mégse. No meg olyan fogalmak, hogy egy nagy költészet polifóniája. Nem föltétlenül ezért, de éppen jó pillanatban az Apostoli Szentszék könyvkiadója a Szent István Társulatnál megjelentette gyönyörű bőrkötésben, egy sorozat első darabjaként József Attila *istenes* verseit. Puff neki! Erre varrjatok gombot, ti, gyorsan felejtök, ítélezők, akik nem tudják, nem veszik tudomásul, hogy az ítélet, mint olyan, csakis Istené lehet. De mi az, hogy istenes vers? Ha minden művészet eredendően szakrális – Pilinszky szerint –, akkor külön olyan, hogy vallásos-istenes költészet nincs is. Mert tautológia. Akkor meg? Jó, legyünk megengedőek. Az olvasó felé. Minden olyan vers, és itt elsősorban József Attiláról van szó, amelyben elhangzik a szó: Isten. Vagy a keresése, vagy a vita vele, könyörgés hozzá. Pedig Van Gogh bakancsa éppolyan szakrális, mint Schubert utolsó, nagy vonósnégyeseinek bármelyike. Istenes mű az is, ahol ki sem mondjuk, hogy Isten. Ha megjelenítjük az Isten hiányát, ezzel ábrázolva azt, hogy az Isten nélküli világ – a pokol. És az itt van e világi létünkben. Nem valamiféle üstökben főznek bennünket, míg szét nem mállik a testünk. A tisztítótüz is itt éget, legbelül. A szorongásunk, a depresszióink, a hitehagyottságunk. Mindez maga József Attila.

Ha a XX. század modern magyar költészetének Ady az atyaistene, Pilinszky a szentlelke, akkor József Attila a fiúistene. A korszellem azonban még a legnagyobb zseniket is megéri. Így a marxizmus és a freudi pszichoanalitika, vagy éppen Bergson elérte József Attilát is. Hatott rá minden és mindenki. Kosztolányi éppúgy, mint Ady. Ahogyan a tiszta forrás Bartókjára is hatott Liszt Ferenc és Richard Strauss. De úgy József Attila, mint Bartók, teljes fegyverzetben, összetéveszthetetlen hanggal léptek elő szinte a semmiből. A Halley-üstökös több mint hét évtizedenként megjelenik a Föld közelében, aztán eltűnik az univerzumban, de visszatérése kiszámítható. József Attila olyan üstökös, aki soha többé nem érkezik

vissza. És ez nem is baj. Az alkalmas szívekben tovább hagyományozódik. A letisztított, a korabeli aktualitásoktól mentes József Attila. A töredékeiben beláthatatlan magasságokba emelkedő költő. Aki világnagyság. Ma is. Csak nehéz átültetni. Angolszász irodalmakba. Noha nem lehetetlen. Észre kellene venni. Azoknak is. Mert semmivel sem kevesebb, mint Eliot. Vagy Yeats. A franciák is bámulhatnak. Paul Valéry. A németek. Benn. Kiemelni az általánost. A hazához kiáltó költőt picit háttérbe szorítani. Mert az nem érdekli a világot. Ha érdekelné is, úgysem értenék meg a magyar fájdalmat. Annyira egyedi. Annyira bonyolult. Önemésztő nép. Kevercs. Annyi náció olvasztótégelye, mint az Egyesült Államoké. Csak demokrácia nélkül. Csak az egymás mellett élés kódolt és kódolatlan premisszái nélkül. Az összetartozás melegének legkisebb jele nélkül. Hogy csak együtt megy. Nem. A szétszakitottság, még ma is, sőt egyre fokozódottabban. És nem vallási alapon, mint Észak-Írországon. Csak úgy. Ha nem vagy a mi kutyánk kölke. Még jó, hogy József Attila nem kérdezheti meg immár, vajon érdemes volt-e a papír fölé hajolni? Ezért a népért? Nem kérdezett ő semmit, már akkor sem. Szeretetsóvárgás minden sorában. És a lemondás. Annak kényszerű legyintése. Elvagyódás és életszeretet. Nők. És gyermeki létezés. Mely a párkapcsolat azonnali halála. Csupa ambivalencia, csupa antagonizmus. Mely felőrli még a hívőt is. Hát még azt, aki csak tapogat. Aki hisz is, meg nem is. Aki keresi az Istent. De nem találja. Közben ő maga egy darab belőle. Üstökös, mely után ott száll az irdatlan csóva, a modern magyar költészet utolérhetetlen versfolyama. Akinek sírjánál évek óta virrasztanak. Akit többször újratemettek. Most a Mama mellett. Jolán közelében. Eta is halott. Csak a föld él, melybe temették. És az idegesen rohángászó bogarak. Hihetjük-e, hogy a művek is élnek? Ha lepereg a 2005-ös év és véget ér a nagy viresaft, hogy jövőre, majd azután ott marad a szívekben? És nem száll, hullik vissza könyvének lapjaira, hogy továbbra is élje bebábozódott életét? Tanítja-e egész népét nem középiskolás fokon a József Attila-költészet? Amikor az anyanyelv is oly nehezen fogalmazódik meg az írott és az elektronikus sajtóban? A funkcionális analfabétizmus rémének árnyékában? Költői kérdések. Ő maga sem tudná megválaszolni. Százéves. Eta nővére száz fölött járt, frissen és üdén. Aztán meghalt ő is. Sokan eljátszanak a gondolattal. Mi lenne, ha. Nincs ha. Harminckét év-nél nem élhetett tovább. Így szép. Így halhatatlan. Így válik univerzummá. Nem élhetett volna egy perccel sem tovább. Az üstökös sem üthet a hasára, hogy mikor szálljon tova. „híres vagy, hogyha ezt akartad”. Pedig dehogy.

Hitte. Ma már szótári szavunkká lényegült. És ez a legfontosabb. Csak a szócikket kell kitágítani. Leginkább a horizontalitásban. Akik csak most ismerkednek a valódi József Attilával. Akik meg ismerik, elteltek vele, azoknak meg a vertikálitás páternoszterén kell liftezniük. A szédülésig. „Nagy neveltség, hogy nem vétettem / többet, mint vétettek nekem.” Pedig így van ez ma is. Ahol nincs jelen az Isten...

Szabolcsi Miklós, Tverdota György, Beney Zsuzsa, Gyertyán Ervin, Bókay Antal és még számos kiváló József Attilá-s ember után szükség van-e újabb könyvre, újabb elemzéssorozatra? A kortárs emlékezők után? József Jolán, Vágó Márta, Szántó Judit, Illyés Gyuláné után? Az irodalomtudomány ugyan diszciplína, de nem axiomatikus. Ha pedig nem az, akkor mindenféle nézőpont érdekes és új lehet. Ha az. Ha mások még nem írták le. Ma már talán az lenne kívánatos, hogy esszéisztikus megközelítésben fejtsük föl a költőt. Nagy, metafizikai összefoglalót kellene írni. De addig is. Egy új könyv. Valaki megírta. „bűneim halállá állnak össze.” Töredéksor attól, akiről írt. Merte megírni. És jól tette. A Nemzeti Tankönyvkiadó újdonsága igencsak hasznos. Több mint tananyag-kiegészítő. Alapanterven túli.

ALFÖLDY JENŐ

Országos Széchényi Könyvtár

Arany öntudat című, József Attila-tanulmányokat tartalmazó kötete elemi erejű összefoglaló. Úgy tudományos, hogy közben esszéisztikus, néhol az ontológia felől közelítő. Olyan világban önt tiszta vizet a pohárba, ahol épp napjainkban folyik, ömlik a nyakunkba az állítólag remek kezdeményezésű misszió: *A Nagy Könyv*. Hasznos? Látszatra az. De amikor az egyik tévéreklámban az igazi, nyeklő-nyakló mai „csajszi” Dobó Istvánt macsónak tartja, majd hozzáteszi, ha jó, az a Bornemissza is kardozott, meg minden, de mégiscsak Dobó a főnök – bizony összeszorul az a közhelyes, banális szív. Ha van egyáltalán még értelme, jelentése ennek a fogalomnak, mely sokaknak a lelket is jelzi. Kell-e ilyen könyv manapság, amikor minden politikai párt részéről egyfajta *népfölmentés* történik. Amikor csak és kizárólag a politikai vezetés és a véleményformáló értelmiségi a hibás. A nép, az istenadta nép meg maga az ártatlanság. Agymosott tömeg. Szegények. Hogyan lehet annyira kimosni bármely agyat, hogy az adófizetők kétharmada nem képes kitölte-

ni egy cetlit, ráírni pár számot, hogy adója egy százalékát egyháznak vagy kedves alapítványának átutalassák! Arra a szóra, hogy az ember gyereke író, szabályosan összerezzenek. És nemcsak az alacsonyan képzettek, hanem a többdiplomások is. Nem tudják megkülönböztetni a művészi írást a lektürtől. Döbrent tekintetek, ha kiderül: az írónak nem hoz pénzt a művészi írás! Persze a nemzetközi trend is ebbe az irányba mutat. A költők nemzete fulladoz. Mégis. Kifinomult hallású-látású tanárok kezében átlényegülhet ez a könyv. Talán ők továbbadják. Hasonszőrűeknek. Ha vannak áldottak. Kicsi a remény. Alföldy Jenő kötete nem könnyű olvasmány. Nem villamoson hazafelé. Keserű pirula, mely még ostyával is nehezen lenyelhető. Nagy háttértudás szükséges hozzá. És tapasztalat. Az empiria legmélye. E nélkül nem fog menni a fölfejtése. A könyv első tizedében merész képpel él. „Fordított Nietzschek, ellen-Nietzschek látom a költőt. A német filozófus is lázadó, akár csak ő. De Nietzsche olyan úr, aki föllázadt saját népe ellen, mely (törődik is ő azzal, hogy kiknek a hibájából) arctalan és megvetésre méltó tömeggé vált.” Lám, mennyire hasonlít, ha egyáltalán hasonlítható e sorok írója a német filozófushoz. Mert már túlzottan is empatikus az individuummal, de az individuumokból összeállt, összeragadt tömeggel nem. Alföldy fölfejt, hogy míg József Attila „a lázadó páriák előljárójaként föllépő anarchista”, addig Nietzsche arisztokratikus forradalmár. Mindez a tökéletesen, magyar hetesekben megírt hetyke és halálosan komoly *Tiszta szívvel* című verse kapcsán vetődik föl. Előtte ott van azonban egy korábbi remeke is, a *Megfáradt ember*. Mégiscsak jó szeme volt az 1930-ban megjelent *Mai magyar műzsa* című antológia szerkesztőjének, Vajthó Lászlónak, amikor pont ezt a verset adta közre József Attilától. Az már büne, hogy csak ezt az egyet, míg a réges-régen eltűnt költők közül többet. József Attila itt még csak egy volt a sok közül, holott zsenisége és százados jelentősége már akkor vitathatatlan volt. József Attilának rendkívül fájt, ha nem a súlyán mérték. Mert minden igazi költő tudja, hol tart éppen. Ki is valójában. Ő is tudta. S amikor leszaladt az újságoshoz, hogy mohón belelapozzon a Nyugat legújabb számába, Illyés Gyulát találta az első oldalon – ami egy folyóirat esetében a harmadik oldalt jelzi –, elkedvetlenedett. Mert igenis fontos a visszajelzés. Még a rossz is. A hallgatás, az elhallgatás potenciális gyilkos. Alföldy Jenő a költő életének valamennyi stációját végigjárja, rengeteget idéz olyanoktól, akiktől idézni érdemes. Bevonja Kafkát éppúgy, mint a *Feltámadást* író Tolsztojt, a *Karamazovokat* író Dosztojevszkijt éppúgy, mint Nemes Nagy Ágneszt vagy Rilke nyolcadik *Duinói elégiáját*. Ez azért is jelentős próbálkozás, mert meglibbenti a reményt, hogy

minden megemlített művészt vagy tudóst magáévá tesz az olvasó. Leemeli a polcról. Belelapoz. És akkor már nem élt, nem éltünk hiába. Bár kinek kell manapság a szomorúság? Amikor az élet fölzabálja az életet? Szórakozni vágyik mindenki. Még a régebben érzékeny is. Alföldy árnyaltan érzékelteti, hogy a József Attila-i szomorúság nem önsiratás. Az életben igencsak jó humorral megáldott költő, akit azért megvert a sors a paranoiás pszichózissal, nyilván a papíron jelenítette meg valódi, legmélyéről fakadó énjét, mely végtelenen, schuberti lebegésű szomorúság. Így jutunk el a *Reménytelenül* című vershez, ciklushoz, melyből a legtöbbet idézett négysoros emelkedik ki, és aszteroiddá növe kirepül a kozmoszba. Első sora a világirodalom legszebbje, szürrealisztikus delejességgel méretes festményt alkot, mely akár Dalí, Max Ernst, Tanguy varázslatai közé is beferne. „A semmi ágán ül szívem”. A többi egyszerűen illik ismerni. A tanulmányok szerzője ott ér a csúcusra, ahol megpróbálja analizálni – ami egyébként lehetetlen vállalkozás – a *Nagyon fáj* című hatalmas ívű poémáját. Ezt az írást már előzetesen olvashattuk a Kortárs 2004. decemberi számában, *Rontás és bel canto* címmel. Már a cím is telitalálat. Benne van ugyanis a vers emberi ésszel még fölfejtendő mondani-valója. Egyébként ária. Hogy Puccini-e vagy Wagner, Leoncavallo vagy Verdi, az olvasóra vár. *A piacere*. Huszáriki kérdés. Tetszés szerint. Hiszen tudni kell: a költő az alkotás pillanatában nem tudja, miről is ír. Ilyetén aztán honnan tudhatnánk mi, a kései olvasók? A versanalízis ezért nem lehet sohasem diszciplína. Mert annyi olvasata van, ahány ember olvassa. A találkozás akkor maradandó, ha az olvasó rádöbben: a vers róla szól. A *Nagyon fáj* azonban olyan ezoterikus, hogy csak igen kevesen tudnak azonosulni, magukra ismerni általa. Alföldy Jenő mindent megtesz, hogy közelebb hozza a művet. Érzékenység a vers zeneiségét fölvetendő. *Bartókiság* – adja alcímében. Az *Allegro barbaro* és *A csodálatos mandarin* testvérművének tartja. Ha azonban a *Nagyon fáj* mellé odaolvassuk, amúgy befelé dörmögve, félhangosan a misztikus, ráolvasós, balladisztikus versét, *A hetediket*, akkor bevillanhat Bartók 1943-ban írt fő művének, a *Concertónak* harmadik tétele. Annak vulkáni kitörései. Gyásza. Persze a bartókiságból következik a József Attila polifóniájához oly szorosan kötődő *folklor* is. Ezt is rendkívüli alapossággal járja körbe a szerző. A *Nagyon fáj* kapcsán előkerül a nő. Írhatnánk csupa nagybetűvel. Mert a költő életében is nagy jelentőséggel bírt. Gyömrői Edithez, analitikusához fűződött szerelmének gyümölcse ez a vers, mely önálló kötetcímként is szerepel. Csak egyet nem tudhatunk: vajon az agy úgynevezett biokémiai elváltozásából létrejött szerelemről, azaz bizonyos „boldog-

sághormonok” nagyfokú fölszabadulásából létrejött izzásról volt szó, vagy amit a költő maga leírt: „Költő szerelme szalmaláng, / azért oly sebes és falánk.” Mert ez nem mindegy. Ha mondjuk ez az utóbbi, akkor nem valószínű, hogy a versben végigvonuló Ő, vagyis mondjátok, sirjátok neki, az maga Edit volna. Ehhez túlságosan jelentős alkotóról van szó. Lehet, hogy ő a címzett, de az Isten, mikor lediktálta ezt a verset, beleoltotta önnönmagát; egyáltalán, minden önszenvedés és mások kibírhatatlan tusája, legyen az ember, állat, talán mégsem hiábavaló. Miáltal, ha Isten jelen van, ott bujkál a sorokban, akkor Edit Istenné transzformálódik. Őhöz küld mindenkit József Attila. Ugyan tudakolják már meg, miért a szenvedés? Mert e világi halandó nem tudja megmagyarázni, ha van Isten, hol van akkor, amikor a szenvedés eszkalálódik? Alföldy Jenő telitalálata a költővel kapcsolatban: „Legintenzívebb és legfontosabb istenélménye ugyanis nem egyéb, mint az *istenhiány* megélése.” Magyarra lefordítva ez nem jelent mást, mint a poklot – tehetjük hozzá. Mert ahol nincs az Isten, ott van az infernó. De Alföldy folytatja: „Ez úgy is felfogható, mint mindenféle hiányérzésének gyűjtőfogalma. Árvaságának, kielégítetlenségének, szegénységének, társadalmi kivetettségének, a mozgalmi közösség elvesztésének, magányosságának, költői közönség hiányának és sikertelenségének.” A végkifejletet mindnyájan tudjuk. Öngyilkosság? Aktív? Passzív? Baleset? Az utóbbi kettőnek talán a szimbiózis. Alföldy nem keres választ arra, mi volt József Attila. Baloldali? Jobboldali? Mindez horizontálisan? Vagy a vertikális szélességében? Poeta laureatus? Poeta doctus? Mindegyik, vagy egyik sem? Népies vagy urbánus? Nehéz és megválaszolhatatlan kérdések. És mégis egyszerű. Isten milyen? Nos, József Attila egy darab Istenből. A Fiú kisujja. Csupaszon, gyűrűtlenül. Behajlítva. Körme tenyere húsába vág. *A kutya* című verse is jelzi, s az a bizonyos kutya őt keresi: „...egyszer csak előbúvik / nappali rejtekéből, / belőlünk / az az oly-igen éhes, / lompos, lucskos kutya / és istenhulladékot, / istendarabkákat / keresgél”. És itt eljutunk – Alföldy jó érzékkel jelzi – az igazi utódhoz, Pilinszky Jánoshoz. A *Francia fogoly* utolsó versszaka mintha ebből a József Attilából párlódott volna le. Furcsa módon, noha mindkettőben az éhség az úr, a katolikus Pilinszky versénél transzcendensebb világokba emelkedik a József Attila-vers. Akár a másik, Alföldy által is megtalált nagy poéma, az *Imádság megfáradtaknak*. Ahogy mintegy parafrázálódik Shakespeare *Julius Caesar* című drámájából Antonius monológjának első sora ennek az „imádságnak” az első sorában. „Alkotni vagyunk, nem dicsérni.” Ebben a költeményben jelzi a költő, hogy az Isten ott van mindenben. Sóban, könnyben, tejbén, ne-

vetésben. Az utolsó sor is a valódi ima vége. „Szabadíts meg a gonosztól.” De nem mond áment. Hanem jobbra, lent, két soremeléssel csak egy szó áll: „Akarom.” Rémületesen hasonlít az „atya” Istenhez fűződő ambivalens viszonya a „fiúéhoz”. Ady és József Attila. A „szent-léleké”, Pilinszkyé egyértelműbb. Ady és József Attila költészetében a *haza* fogalma Petőfi meghosszabbítása. Alföldy idézi Pilinszkyt. „A hazát egyedül részvétellel szabad és lehet szeretnünk.” Ezt azonban nem írta, nem írhatta Pilinszky. Nála az egyetemesség túlnő a magyarságán. Ezt a sort Simone Weil írta. És Pilinszky ültette át magyarra. Jó ok volt ez arra, hogy esszéisztikusan tovább gondolva kitágítsuk ezt a mondatot, mert mindent és mindenkit részvétellel *szabadna* szeretnünk. Az viszont kétségtelen, hogy „A magyar költészet két lángelméje, József Attila és Pilinszky János hasonló következtetésekre jutott, mint a 20. század közepe táján kibontakozó létbölcselet, az egzisztencializmus. Ők ketten szinte egymással ellentétes világnézeti tájakról indultak, de találkoztak a szenvedésben.” A szenvedés nem föltétlenül kívülről jön. Odafönt megírták. És belülről élük meg, ahogyan Jézus Krisztus. Ezért, hogy a művészet Istentől származtatható. Az igazi. A jelentős. Csak amiből kisugárzik a szenvedés kegyelme. József Attila mindentudása dermesztő. De sajnos rá kellett döbennie, hogy „a mosásban kicsit meggörnyedt, / én nem tudtam, hogy fiatal asszony” – a saját édesanyja. Mi meg fölkapjuk a fejünket. De fiatalon távozott! Még a krisztusi kort sem érte meg! Pedig dehogynem. Élt annyit, mint nővére, Éta. Nem lehet fiatal ember az, aki tudja: „A parasztok learattak, kis padokon várják a halált.” Aki hihetetlen metafizikai érzékkel tudta, mivel fészket rakott benne az Isten, hogy „...mintha a a szív örökről-örökre / állna s valami más, / talán a táj lüktetne, nem az elmúlás.” Nem lehet fiatal a *Bukj föl az árból* ha nem is ártatlan, de *ártalmatlan* József Attilája. A *Nem emel föl „kegyetlen árvá”-ja*. Hezitáló hitben égő József Attila „valljalak, tagadjalak” – invokációja. Aki egyik utolsó töredékében *Istent alkot, hogy teremtsen mennyet*. Zárójelben bevallván, hogy szenved e művelet közben. Mert mégsem hiszi a túlvilágot. És mindezt csak azért, hogy a Mamával újra találkozasson! „...hogy jó legyek és utánad menjek!” Csupa káprázat. És Alföldytől telitalálat az is, hogy Pilinszky óta jobban tudjuk megközelíteni József Attilát. E sorok írójának menthetetlen befutást ígért jó húsz éve Alföldy Jenő. Mert jó az utánzóképesége. Pedig csak a rengeteg hatást nem tudta az akkori fiatal rendesen megszűrni. Nos, nem futott be, s Alföldy sem lett része a sztárkánonnak. A Kálnoky-, Benjámín László-költészet legautentikusabb szakértője most nagyon halkán szólalt meg egy százados jelentőségű zseni-

ről. De tömören. Szikrázó tudással. Alföldy Jenő csendben türi maga körül a hallgatást. Ezzel a könyvével sem fogja megtörni, de ezen a pillanatnyi csöndön túl, ott a reménység. Hogy még mindig reménykedhetünk a valódi értékek hosszú távú győzelmében. Bár már egyre kevésbé. Akiről meg írt, újra és újra Pilinszkyt idézi meg: „mint vetített kép hunyorog”, de nem úgy, amint a „rabruha és fegyencfej”. Nem ez a kép villan, hanem a derüs József Attiláé. Ahogyan kezében az *Óda* kézírata, és a gyermeki rácsodálkozás: – Megírtam a huszadik század legszebb szerelmes versét! – Pedig akkor még csak a század első harmadában jártunk! József Attila profétának sem volt utolsó...

Ha minden idők leghatalmasabb prózaírója, Dosztojevszkij ki tudta mondani, hogy *mindnyájan Gogol köpönyegéből bújtunk elő*, s itt túl önmagán kortársaira is gondolt, akkor mi is elmondhatjuk, hogy líráinkban a Nyugat második nemzedéke óta szinte valamennyi költőnk *J. A.* köpenyéből nyílt a fényre, majd meleg fészkét elhagyva fölrepült a magyar költészet csillagdús egére. Túl Pilinszkyra. Túl Illyésre. Már a Nyugat harmadik nemzedéke is. Aztán a negyedik, az újholdas garnitúra. Mindenkire hatott. Lett légyen urbánus, avagy népi. Most egy olyan könyvet vehet kezébe az olvasó, akire nyomban kiköpjük a szót, némi pejoratív felhanggal, hogy népi. Zámolyból jött a költő. József Attila nyomai ott lüktetnek soraiban. Budapesten él. Városi? Az is. Magyar. Ő aztán igazán az. Szívén határon belüli és határainkon túl élő valamennyi magyar ott billeg. Le nem esnek soha. Vigyázó. Ott áll, feszít a strázsán. Volt a Magyarok Világszövetségének az elnöke is. Akkortájt kicsit megtorpant a tolla. De a tehetség nem huny ki soha. Csak elhallgat. Hosszabb-rövidebb időre. 2005-ben megjelent könyve a szülőföldet idéző verseiből nyújt válogatást. Az Árgus volt főszerkesztő-helyettese, Bakonyi István irodalomtörténész, esszéista, megmaradt a székesfehérvári Vörösmarty Társaság elnökének, s hála neki meg szerkesztőtársainak, folyamatosan adják jeles költőink különféle válogatott köteteit.

CSOÓRI SÁNDOR

válogatott könyve sajtóságos. Egy szempont vezette a kötet összeállítóját, Káliz Sajtós Józsefet: a szülőföld. A népi beállítódású költőknél ez a köldökzsinór halálilag eltéphetetlen. Csoóri is ilyen költő. Versei Zámolyról

szólnak, a gyerekkor ízeiről, a tájról, színek villódnak verseiben, a nyomorúság is kifényesül, az emlékek szublimálódnak. Megtalálható a kötetben Csoóri emblematisz verse, melyet kívülről kellene fűjnia minden magyarnak: *Anyám fekete rózsza*. Itt aztán csak úgy virít a József Attila-i örökség. Persze Csoóri magánszonátája ez, fájdalmas, nagy ívű poéma. Az utolsó sorai a bartóki mikrokozmosz atomjait hasítja neutronokká. „Egy éjjel földre roskad, / megtört lesz majd, kicsi – / Bejön egy madár érte, / s csőrében elviszi.” Fájdalmas ének. És megint József Attila. Fölkiabálhatunk mindnyájan, együtt: – *Minden sirató kései!* Tudja ezt Csoóri Sándor is. Szívében a vidék, ahonnan elszármazott. A kötet végén visszaemlékezések prózában. Zámoly még egy nagy költőnek bölcsője. Csanádi Imre is innen indult. Idősebb korosztály, Csoóri meg is említi, vetélytársak is lehettek volna. Szerintem, ha egy akolból dugják ki tehetségtől borzas fejüket, két ilyen költő leginkább egymás támaszai lettek volna. Az *Árnyékom ágán* háromszor négy sora lebegtet múlt és jelen között. „Ellökött engem ez a nyár, / elereszt engem minden ajtó; / kezek átsodorta hídját / csak bámulom egy ferde partról. // Vándor vagyok, álruhám napfény, / se bűnöm nincs, se kenyerem. / Árnyékom ágán meggy piroslík, / vadmeggy s tűnődő szerelem. // A júniusi mulandóság / metszett nagy réztáblára karcol – / Mosolyom: törvény, ezt lássátok, / súlyosabb, mint az életem.” A *Gyerekkori önarcképek* is föl villant valamit az „én még őszinte ember voltam” József Attilájából. Az első rész még nem is annyira: „Tizenkét éves vagyok, felhőszürke, / homályos ablakok mögött ülök – / Kétszer meghaltam álmomban már, / egyszer szikrázó sóhegyek között.” A második rész jóval vadabb. Féktelen. Szembeszállás az anyával, és Istennel is. Bocsánatos a bűn, de égbekiáltó. Meg is hallja az, akinek meg kell hallania. Mert Csoóri Sándor csak az összmagyarság örök őrizője. „Tarló: te vasszőgekkel kivert búza-föld, / mezítláb taposok rajtad, bokámon vér csurog le. / Anyám elborzad? Hadd lássa inkább, hova szült – / Mint tavalyi szártuskót, rúgnám az Istent fejbe.” A *Cantata profana* a Bartók Bélának ajánlott vers, nekem mégis a gyerekversek közül a XVIII. idézi meg a zeneszerzőt. Ha kint a gangon olvasom, itt a Feneketlen-tó közelében, alkonyattájt, az *Este a székelyeknél* lélektépő dallamai szólalnak meg a fejben élő örökös lemezjátszón, s a beszívott levegő tanyasi emlékeket idéz: „Adjatok egy szalmaszálat, / hadd fűvöm föl ezt a házat, / föl az égre hadd fűjjam, / ahol a Hold közel van. // Ha járnátok arrafelé, / betérnétek estefelé, / s pihennétek fél órát, / aztán mennétek tovább.” Csoóri minden gyerekverse olyan súlyú, mint Weöre-

séi. Vagy Juhász Ferencéi. Utóbbi nem létező fiamnak dedikálta a könyvet. Mert én nem vettem azokat gyerekműveknek. Ahogyan soha *A Pál utcai fiúkat*. A *Légy jó mindhaláligot*. Mert többek ezek, mint gügyögések. Nem is az kell a gyerekeknek. Hanem ilyen művek. Olvasnak-e Csoórit a gyerekek? Szüleik? De hagyjuk is. Csoóri Sándort ma leginkább közszerepléséből ismerik. A Hítel 2005. februári száma tematikus számként jelent meg. Valamennyi szerzője az elhíresült 2004. december 5-i választásokat elemzi. Miérték. Csoóri Sándor a legkevésbé radikális. Végtelen szomorúság a soraiban. Gondolkozik. Alig remél. Határon túli magyarok kettős állampolgársága. Persze hogy uszítottak ellene. De. Gyerekkoromban még csak ezüst- és aranyvasárnap volt. A fogyasztói társadalom agyréme manapság ránk testálta a bronzvasárnapot is, és plázai magasságokba emelte. Akkor pont ez az ünnep-pótló nyitotta ki hatalmas kapuit. Alig mentek el az urnákhoz. Csoóri Sándor fölmenti-e népét, melyért annyit harcolt? Gondolt-e arra, hogy a bűnök közt a szó, a cselekedet, a gondolat után mégiscsak a mulasztás a legnagyobb? Mert az többé vissza nem érkezik. De gyóntatni egy egész népet? Egy biztos. Ady éppúgy elment volna, és igent mondott volna, mint József Attila. Az atyából így következik a fiú. És az unoka is, akit Csoóri Sándornak hívnak. 2005-ben hetvenöt éves. Hajlíthatatlan.

Egy költő, aki 1934-ben született Sombereken. Anyanyelvi német. És mégis, aki belebújik soraiba, aki magára húzza József Attilától megörökölt köpenyét, melyre a zsebeket Hölderlin varrta, az ettől a kristálytisztán egyszerű, mégis megemelkedett magyar nyelven évtizedeken át szóló magyar költőbe irgalmas szívvel is beleszédül. Olyan örvény, mely beszippant és nyomban föl is lök a víz tetejére. És nem kell levegő után kapkodnunk. Sőt! Visszavágyunk oda, a mélybe.

KALÁSZ MÁRTON

Át a pallón című válogatott verseskötete szintén a Vörösmarty Társaság kiadványa. 2004-ben jelent meg a költő hetvenedik születésnapjára. Szép ajándék. Nem a költőnek, dehogy. Ő túl van már az ilyen ünnepélyeken. Az olvasónak kell ropogósra vasalt új ruhát felöltöntenie. És megmártózni. Nem fog gyűrődni a ruha. Legföljebb az arc. Mely ebbe a könyvbe belenéz.

Aki most ismerkedik Kalász Márton költészetével. Ez is tiszta forrás. Ez is belülről fakad, valami megnevezhetetlen ősiségből. Semmi benne, ami német. Magyar ez a költészet, akár József Attiláé. Petőfié. Akik származásilag nem voltak echte magyarok. Radnóti vértanúsága. Ha a csodát nem úgy kezelnék, mint a Katolikus Anyaszentegyház. Mennyi vértanú költőink közt. Boldog Petőfi Sándor! Boldog József Attila. Boldog Radnóti, Kalász Márton már most *tiszteletreméltó*. Ha Pilinszky János az irodalom egyháztanítója. És mestere, aki miatt megtanult franciául, Simone Weil. De ilyen kánon nincsen. Mégis, tekintjük őket így is. Túl a verseken. Vagy a versekkel megpúpozva. Szentté ne avassunk! Mert szent maga Jézus Krisztus. Mind aki költő belőle származik, és benne üdvözülni. És nemcsak a lírikus. Muzsikus, festő, szobrász és építész, koreográfus és prózairó, esszéista és drámaíró. Ahol a költészet búvópatakként csörgedez. Kalász Mártont nem föltétlenül *apolitikussága* teszi predestinálttá az üdvözülésre. Mert politika az is, hogy alkata ellenére újra ő a Magyar Írószövetség elnöke. És tűr, szelíden. Fiatal, nyalka miniszter előszobáztatja. Mintha érezné benne Krisztust. Aki pedig őérette szenved és üldöztetik, az üdvözülni. Versei pedig? Lírája csúcspontjai néhol átluggatják a felhőket. Ő is ajánl verset József Attilának. Majd mindannyian tesszük. Az utolsó négy sorban sűrűsödik az imádság: „Ülök, örvendhessek, csigolyám megvan, / amit gondolok, ma még szétszóratlan. / A reggelt mosolyban megérhetem – / tétém, súgtad, ne reményem legyen.” Nem olyan sistergő, mint Nagy László emlékverse. Más, mint Pilinszky kötetbe föl nem vett négysorosának egyszerű gesztusa. Kalász is a maga módján. Nem versenyez. Pusztán leír. Ami néha több, mint maga a komponálás. És végre egy ember, akit megrendít Hajnal Anna halála! Kevesen vagyunk ilyenek. Pedig a Nyugat harmadik nemzedékének egyik legnagyobb szabású költésze éppen az övé. 1977 a keltezés. Amikor végső nyugalomra tért a költő a zsidótemetőben. Szeptember volt. Gyepűfűzesről Budapestre. Az örökre meggyűlölt Keszi Imre mellett. Ki férje volt. Barátja. Társ. Utolsó versszakát idézzük: „Most fehér s fekete éneke érik – / hiszen csak hattyúéneke lehet. / Fülel a fölvilág, míg hideg alvilági / homályra sajdul, Anna, éneked.” Ha másképp nem, hát ebben az örökös hattyúlétben, hogy fölemlítődik, Hajnal Anna örökké élni fog. És nemcsak a mennyben, de itt a földön is. Reménység. Amilyen a magyar nyelv Kalásznál. *Epitáfium – szép magyar nyelv*. Ez az egy, amely mindenkit összeköt, aki ír, itt, Magyarországon. Az első rész négysorosa, aki a második részé, vallomás. „Választott nyelvem: anyanyelvem / lánca

törője; nyelvem – / amint ettől, látják, muszáj volt / már holtig énekelnem.
// Választott nyelvem: anyanyelvem, / most már holtig kitelnem – / mit
fejfámon, látják, muszáj volt / megvallanom e nyelven.” Ez az invokáció
ráadásul rejtetten mondja el a kimondhatatlant. Versmuzsikája, mely *Zene
a hőésésben* című versében testálódik. „Hozzád bújok. Ne úgy világíts /
rám, mint a téli hold a házra – / melyben a szerszámok, a barmok / az időt
tűrik csak megalázva. // Hadd gondoljam végig, miért is / akartam én már
futni előled? / S mondjam – míg kifényesül hídja / szád és szám közt a le-
vegőnek.” Ez nem bartóki zene, Chopin szólal meg itt, főleg az utolsó két
sorban. A posztumusz *cisz-moll noktürnje* talán. Ha mindenképpen analó-
giát keresünk. De ne keressünk. Mert Kalász Márton versének mikrovilága
minden magyarázat nélkül fölfénylik. A *Vers tavasz előtt* is inkább sottogja
a szenvedést, mintsem kiordítaná. „Terítnélek talán a levegőre, / simulj a
fénybe, lágyulj tőle. / Öntenélek, ahogy fehéredni vásznat / más korban is-
ten áztat. // Elfognám e mocskot előled. / Göngyölvén jól szabnék belőled /
napomra ruhát, éjszakámra inget. / Jóságodba sírnám nagy keservünket.”
Zárójelbe illesztett címekkel, talán a legszebb verseit adja közre a költő.
Te, én. Ez is kétszer négy sor. Kalász nem a formák állandó változtatá-
sával lett naggyá, mert mondanivalóihoz ezek az egyszerű versképletek
illenek a leginkább. Minek is erőltetné a hexametert? A francia alexandri-
nust? A stanzát? Sokan hiszik, hogy ez a költői mesterség. Hegedűs Géza
nagy híré könyve után joggal érezhetnénk, hogy igen. Pedig: ez is! a költői
mesterség. A művészet azonban több mint mesterség. Köszönőviszonyban
vannak, mint régi, jó ismerősök. Kalász Márton művész. És ehhez – nem
keresi – találja a legautentikusabb formát. Lám, Pilinszky úgynevezett sze-
gényes nyelve micsoda súlyos esszenciákat volt képes létrehozni! A *Te, én*
az együvé tartozás, a még a szerelmen is túli kapaszkodás verse. „testnek
a test: hiszen ennyi nekem / szemnek a néző szem, ma léleknek a lélek
/ minden mozdulatról én már azt hiszem / beteljesítő így, mert benne
élek // hangodból kihangzott: vele beszélek / kelj át a városon, az égtájon
nyugton velem / te szép utazó, én a titok / benned belfelől; vigyél, hallga-
tok”. Kevesen írtak a *szívről* mint a költészet banalitásáról ennyire mást,
ennyire végleteset. Kalász Márton Istentől remél, Istentől kap, diktálnak
neki is, mint minden valamirevaló művésznek. Olykor kételkedik, vitába
száll, de költészetére leginkább a halk belenyugvás a jellemző. Bárány-
nyá szelídülni. Ahogy az Isten báránya magára vette a világ bűneit. Persze
hogy a költő – ha egészen piciny megváltásra van talán kijelölve – nem

apostol, bár mégiscsak igehirdető. A (főhász) ezt üzeni, hogy így kell, így érdemes. „megvagyok, Isten / tartasz, bennem a végbement világ / maradéka; rengetsz, kotyogó korsót / fáradt földművész aztán csak igyék // leghűbb verítékezője idődnek – / habár lanyhultam, oltsd szomjad velem / rád vártam fülként szájamig a földben / ülj kicsit, hol majd töltekezhetem”. Kalász Márton kései költészete sohasem (ön) sirató. Nem búcsúzik. Aki költő, az tudja, a vég messze még. De készülődik. Mert készülődni muszáj. Születés óta.

*fáradt voltam mégegyszer megszületni,
félénk a hanggal kezdeni beszédet,
lusta a fákon az első ősz hajszálra vadászni,
túl-estem a föld kéregvonalán*

Ez a kötet utolsó verse. Kezdetre valami másnak. Mely ugyanaz. Figyelni az Istent. Várni a sугásra, fülelni a csöndet. Agyhalálíg. És még azon is túl. *Építáfium*. Az előre megvésett sírfelirat távolról, hunyorogva aranylik.

Az örömhír mögötti dráma

2006. október 12-én a Magyar írószövetség székházában, a Rákóczi Szövetség rendezésében ünnepeltünk egy író-t. Egy olyan író-t, aki muzsikus is egyben. Reneszánsz embert. Kalász Márton, az írószövetség elnöke nyitotta meg ezt a felejthetetlen hommage-t. Albert Gábor író esszéje precízen igazított el az író-költő-muzsikus eddigi pályáján. Tarján Tamás pedig szokásos derűjével emlékezett a közös múltra. Barbinek Péter hozta fantasztikus formáját, mert csak az ő hangján szólal meg igazán ez a ritmusos, szarkasztikus szöveg, ez a különös, metafizikai világ, mely csordultig emlékdarabokkal, teli a szülővárossal Pozsonnyal. De minden hiába. Vajon miért nem merült föl senkiben, hogy például az Arany János-díjak egyikét éppen neki adják? Miért a süket hallgatás? Irodalmi jelentéktelenséget harsogó csönd? Tévében, rádióban egy szó sem. Újságok sem közölték szalagcímekben, hogy

ÉBERT TIBOR

80 éves! Valahol döntöttek, hogy Ébertről hallgatni kell. Ha eddig nem kürtöltük világgá, hogy van köztünk egy olyan író, aki túl az öncélú posztmodern szövegeken, szintén játszik a szavakkal, de telítve a mondanivaló szakadatlan mélységeivel. Akinek Bartók-drámáját épp a Bartók-évben nem mutatta be semmilyen színház. Igaz, azelőtt se. De készültek rá! Várjon a szerző! És várt. Nyolcvanéves. Most már nem vár semmit. Közli írásait, aki közli. Szép számmal – folyóiratok. Könyvei jelennek meg, de alig-alig egy-egy recenzió. Átfogó tanulmány, az egy sem. Pedig nagyon-nagyon régen Lyonban öt darabját mutatták be! Micsoda erőre vall, hogy él még. És bírja. Ezt a tökéletesen megcsinált?, megrendezett? hallgatást. Nem tehet mást, csak azt, amit minden művész. Tovább ír. Tovább szenved. E világi föltámadásban végképp nem reménykedve. A túlvilág meg? Nem tudja. Hiszi is, meg nem is. Él. Számolni kellene vele végre már. Hírt adni róla. Behívni a tévébe, beszéljen már ő is! Tátva maradna a szánk. De nem. Hallgatni arany... Az ünnepre való tekintettel a Rákóczi Szövetség kiadott tőle egy füzetnyi írást, *A négytornyú város* címmel, mely szintén Pozsonyra utal. A Napkút Kiadó pedig *Tűzfalak* címmel jelentett meg egy válogatást az írótól. Kérdezhetnénk: hát nem elég ez? De. Olyan, mint a kárpót-

lás. Mert az elveszített éveket nem lehet visszaadni, pénzért sem. Pénzzel megvásárolni azt, ami visszahozhatatlan, szintén nem. Ahogyan filléreket kaptak a kárpótlásra jogosultak és nem a valóságos vagyont. Ilyesféle ez a gesztus, bár erről sem a Rákóczi Szövetség, sem a Napkút Kiadó nem tehet, őket csak dicséret illeti. Hogy gondoltak Ébertre. Meglepték evvel a szép, késő délutáni megemlékezéssel. Ahol enyhén szólva sem tolongott a szakma, mint olyan. Nem fűződhet semmi *érdek* Ébert Tiborhoz. Akkor meg minek? Pedig dehogynem! Barbinek előadásában hallgatni a bartóki monológot – mennyei élvezet. Röhög az ember, majd' kicsordul a könnye, ugyanakkor könnytelenül befelé sir. A *Tűzfalak* című kötet vegyes műnemű, azon belül sok műfajban jeleníti meg önmagát. Keresztmetszet – mondhatnánk az éberti életmű kapcsán. Nem könnyű olvasmány, de miért is lenne könnyű a valódi műalkotás? Ébert játszik az olvasóval, de úgy, hogy a játék sohasem öncélú. Itt van mindjárt a *Verseny* című próza. „Bach, Mozart, Michelangelo, Dante, Shakespeare, Bartók, Goethe és Rembrandt bevonul az úszóstadionba. Egy sűrke kosztümös rendezőlány vezeti fel őket. Zene szól: induló. A közönség lelkesen tapsol, kiabál, sokan zászlókat lengetnek, felállnak. A levegő hőmérséklete 36 Celsius-fok, a vízé 27, az utóbbi a szakértők szerint egy kissé »meleg«, lassítja a versenyzőket.” Így kezdődik. Abszurd? Inkább abszurdoid. Világosan mutatja, hogy ezeket az óriásokat nem lehet versenyeztetni. Fölvetődhet bennünk a sztereotípiá, hogy az almát nem lehet összevetni a körtével. Pedig mindkettő gyümölcs. Mi mégis, újra és újra méricskélünk. Hierarchiákat állítunk föl. Krelikbe préselünk alkotókat. Génuszokat. De nemcsak erről szól ez az írás. Ez a nagy és lebírhatatlan verseny bebizonyítja, hogy miután mindenki egyszerre ér a célba, bizonyos szint fölött már nem lehet hierarchizálni. És ebben bizony ott van Bartók. És erre büszkék lehetünk. De valóban büszkék vagyunk tulajdonképpen egyetlen világnagyságunkra? Aki még a világnál is több? Ébert Tibor szinte valamennyi írásában kísért a muzsika. Ő maga is az volt, muzsikusz, a volt Állami Hangversenyzenekarban játszott hosszú évtizedeken át. Ismer mindent, ami művészet, művész, anekdota. Óriásokat hallgatott, látott. Benne van a XX. század az éberti irodalomban a maga borzalmaival és szépségeivel. A valódi modernitás. A *Jó éjszakát* prózaminiatúrája megejtően ábrázolja az öregség visszavonhatatlanságát. „Elfogytak éveim lepedői, éveim takarói szétfoszlottak. Éveim lepedői, a fehérek, éveim takarói, a színesek, álmodozók; másolatai saját maguknak és másoknak, kisimult fehér lepedőálmok, álomlepedők,

tarka takaróálmaim, álomtakaróim... Fekszem mezítenül időrétegek magam eszkábálta magaslatán, s mint gyermek játékaikról, álmodozom, így belebámulva fény-homály-sötétség metamorfózisába. Ennyi a létezés: jó éjszakát!” Kosztolányi sem írta volna különül. Ez a hang, ez a rezignáltan finom búcsúzás az élettől a Nyugat nagy nemzedékeinek hangját idézi. Persze egy sajátságos, „muzsikusi” hangszerelésben. A szavak játéknak még az atonálison inneni kottáival. Ébert Tibor nyolcvanéves. Kell-e gondolnia a visszavonhatatlanra? Igen. Igazi író már gyerekkorában erre készül. Tanulni a halált. „Aki sokat él, az árva” – zárta rövidre a kérdést Kosztolányi. Mert mindenki kihall mellőle. És marad a magány, mely nem mindig elviselhetetlen. Csak talán az öregkori magány az. Egyedüllét és magány, ha antagonisztikusan nem föltétlenül szétválasztható fogalmak, de paradoxális értelemben mindenképpen. Ébert sohasem volt egyedül, mégis magányos. Olyan akkumulátor, mely önmagát tölti föl a végtelenségig. Csak talán nehezebben indítja önmaga motorját. Fájdalma nem magánfájdalom. Mindannyiunké. Ezért, hogy írásaiból magunkra ismerünk. Mi, hasonlók. Akik hiszünk még. Valamiben. Valami kapaszkodót keresve szüntelenül. Ébertet megmenti élő, olykor szarkazmusba hajló humora. Ez a humor megjelenik verseiben éppúgy, mint rövidprózáiban, de drámáiban is. És mivel ez a humor oly egyedi, ha végre játszanának magyar színházak Ébert-drámát, akkor nem volna könnyű feladat sem a rendező, sem a színészek számára. Barbinek Péter nyilván megfelelne. De a többiek? Olvasom, hallom, hogy a magyar színész nemigen kedveli az intellektuálisan megterhelt szövegeket. Az akciót szereti inkább. Így aztán ódzkodik Racine-től, Corneille-től. Míg a német vagy a francia színész ezeket is megoldja, ha kell, briliánsan. Talán ezért nem kell Ébert Tibor a magyar színpadoknak? Ki tudja. Föl sem merül, hogy valaki vagy valakik erről vitát nyissanak. Odáig el sem jut az ügy. Szomorú veszteség. Bár ha jó egy dráma, olvasni is élvezet. De mégiscsak a színpad miatt ír drámát az ember. És nem a fióknak, és nem kizárólag a könyvlapoknak. *Hanggá sűrűsödött kiáltás*. Ezzel a címmel adja közre a kötet Ébert Tibor kétrészes Bartók-drámájából azt a markáns részletet, melyből az egész kitapintható. „Önálló dallamvezetésű drámáinak a történelem és az igazság szenvedélyes keresése az ihletője. Egyébként Ébert Tibor elsősorban színpadi szerzőnek nevezi magát, amit elfogadni ugyan nem tudunk, de az bizonyos, hogy a színpadi szerző jelenléte prózájában is érzékelhető, és sok verse szinte követeli a színészt és a pódiumot. Mintha a vers megírása közben az elképzelt színész is fogná a

kezét és alakítaná a szöveget.” Ezeket a sorokat Albert Gábor utószavában olvashatjuk. Igen. Ha Ébert nem is képzeli oda a színészt, az évek során megtanult ő is *Barbinekül*. Így hat egymásra két művész. Színész egyesül a költővel, fényes szimbiózisban, talán már nem annyira lelkesedve, ami a változást illeti. Hogy ismét rangja lesz a művészetnek. Hogy fontos lesz egy-egy új könyv olyan szerzők tollából is, akiket a kánon valahogy nem akar észrevenni. Ébert Tibor nyolcvanéves. Főhajtással köszöntjük őt, és várjuk az újabb műveket; tükreit a lelkiismeretnek.

Volt egyszer egy folyóirat. Virtuális sírkövén: 1991–1998. Nem gyászolja senki. Sírján nem virít friss virág. De él az emlékezetben. Mottója Pilinszkytól: „Támaszkodjatok bátran a levegőre.” Amikor Jézus a Galileaitó mellett járt, látott két testvért, Simont, másik nevén Pétert és testvérét, Andrászt. Halászok voltak, s épp hálót vetettek a tengerbe. Megszólította őket: „Gyertek, kövessetek, s én emberek halászává teszlek benneteket!” (Máté evangéliuma, 4, 18–19.) Így lett aztán a folyóirat címe: Emberhalász. A főszerkesztő J. Király István modern, progresszív, keresztény lapot szerkesztett e hét szűk esztendő alatt. A folyóirat talán legtöbbször emlegetett költője 2005-ben nyolcvanéves. Pályája igencsak megkésve indult, 1974-ben, *Jelentés Babylonból* című verseskötetével. Ez a költői kiteljesedés Isten kegyelméből az emberi létezés második felére tolódott ki.

VASADI PÉTER

nyolcvanévesen vehette át legújabb kitüntetését, a Stephanus-díjat, melyet minden évben egy írónak és egy egyháztudósna ad át a Szent István Társulat jóvoltából a mindenkori esztergom-budapesti érsek, prímás, bíboros. Idén Dr. Erdő Péter. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szentkirályi utcai Jogi Karának dísztermében abszolváltnépség után a költő a Ferenciek terére vonult, hogy dedikáljon a Szent István Könyvhéten. Nem tolongtak körülötte. Óvatosan lépkedtem. Nevem hallatán elmosolyodott. És emlékezett. Ama Emberhalászra. Mondtam is, volt a J. Királynak olyan rovata, hogy olvassatok Vasadit! Ezt a nagy költőt. Kinek válogatott verseskötönyve, a *Séta tűzben, virágban* épp akkorra jelent meg a Szent István Társulat Könyvkiadójánál, abban a sorozatban, melyben istenes verseket tesz közzé

a kiadó, indult mindez Rákos Sándor posztumusz kötetével, de megjelent Kalász Márton könyve éppúgy, mint Czigány Györgyé. De mennyire fölösleges ez az „istenes” kitétel. Hiszen valamennyi költő, ha igazán az, Isten felől érkezik, őt közvetíti a földre, hozzá tér visszhangként minden sora. Van olyan költő, ahol az Isten rejtőzködik, van, ahol szembeötlő, olykor túlságosan is pietisztikus, és van, ahol az Isten hiánya rikolt ránk, hogy hívjuk meg az Istent. Vasadinál jelen van az a dichotómia, mely fölmutatja az Istent és hiátusát is. Rónay László esszéisztikus preambuluma elhelyezi őt az irodalomtörténetben. Vasadi Péter katolikus költő. Még pontosabban neokatolikus. Nem véletlen, hogy ajánl verset Pilinszkynek éppúgy, mint Julien Greennek. Jelenits Istvánnak is. Hiába mondta, mintegy elhárító mozdulattal Mauriac, aki ennek a körnek egyik legnagyobb írója volt, hogy „Nem katolikus regényíró vagyok, hanem egy katolikus, aki regényeket ír.” És ennek nyomán Pilinszky is kijelentette: költő vagyok és katolikus. Nem értik nálunk sem ezt az irányzatot. Leírtam én Székely Magda Kosuth-díjas költőnkéről is, hogy neokatolikus. És nem tiltakozott. Mert az. A Pilinszky által megkezdett vonal folytatója, továbbgondolója. Amilyen Vasadi Péter is. Rónay László is idézi a kötet fölütéséből a pázmányi szentenciát: „Némelyek sokat és szépen szólnak, de föl nem gerjesztenek, mert magok nem égnék.” Az általános iskola negyedik osztályában, élővilágórán tanultuk, hogy az emésztés nem más, mint lassú égés. Így ég Vasadi Péter is, folyamatosan, nem úgy, mint a fiatal zseni, aki föllobban, hatalmas tüzet ont és elhamvad. Társait is megtaláljuk. A Nyugat harmadik nemzedékéből ilyen volt Kálnoky László, ilyen a még élő Jánosy István. Az újholdasok közül ilyen volt Rákos Sándor, és ilyen Rába György. Szorosan idekapcsolódik a Rónay-idézte négy sor (*Pinceének*): „De ellenáll, ki látni tud, / minden sodortatásnak. / A káprázat a tükröké. / Az angyalok leásnak.” E négy sor akár a metafizikai-transzcendáló Újhold-folyam manifesztuma is lehetne. Az általános költői-művészi teorema pedig a *Félkörív* című versben esszenciálódik: „Mélyről jöttem, mélybe tartok. / Ívben csillognak a partok. / Főnt tűz forr csillaghalálban / lent vetve hús homokágyam; / nagy ára van ama dalnak / mit az istenek akarnak.” Igen, Vasadi Péter megjárta a hadak útját. Talán ezért a kései kezdés. De a bőrén érzett empiria maga a kegyelem. Az üdvözülés pedig készülöben. Aki ilyen alázattal nyúl tollához, mint a *Szikár napok* költője: „szikár napok / cseppköhideg szelek / az ég kiont és / tengersúlya van / a táj iszapként / gyűrődik alatta; / folyton kereslek / egyetlen szavam”. A *Tűzének* című hosszabb verse, melyet

feleségének ajánl, magával ragadja olvasóját és elrepíti az egyetemesbe. Az égés, az elégés állandósuló folyamata itt ragadható meg leginkább. Már az elején: „majd bűneimben végigégek / langyos viaszba gyúrt kanóc...” A második versszak még jobban ég. „az éji kert koromsötétje / jobban riaszt, hogy lángolok / hisz túl e kert vakolat-éjén / forognak tüzes lángdobok”. A holokauszt is megidéződik ezekben a sorokban: „s tűzmalomba ragadják testünk / legyen elégő áldozat”, de izzanak itt a csontok is; „a mély sebek, miket ügetve / vágyaim rajtad ejtenek / két szó között a horpadások / földből kinőtt angyalkezek // hogy mind heverjen egy kupacban / máglyán sok tűzéhes halott / kik óriás madármell egemben / ma még ellengő csillagok”. A vers utolsó négyesorosa az állandó, lassú izzású költőt megérinti Rilkével, az *Archaikus Apolló-torzóból* a második tercett: „...s nem törnék át mindenütt busa fények, / mint csillagot: mert nincsen helye egy sem, / mely rád ne nézne. Változtasd meg élted!” (Tóth Árpád fordítása.) Az utolsó mondat már-már kultikus, és sokat emlegetett. És megvalósíthatatlan. Vasadi Péter az utolsó versszakban mégis fölemeli amúgy szelíd hangját; „legyen tökéletes sötétség / vagy legyen teljes fényözön. / Ki túlcordult viaszban élek / egyszer lángingbe öltözöm.” A költő nem fenyeget, csak kijelent. Hogy egyszer a lassú égésre finom olaj ömölhet...

Borítékolni kellett volna, hogy 2004 legimpozánsabb, legeredetibb és legnagyobb súllyal bíró verseskönyve, mely ráadásul a holokauszt hatvanadik évfordulójára jelent meg, nem lesz az Év Könyve-díj kitüntetettje 2005 tavaszán, a verseskötet-kategóriában. Elképesztő rövidlátás, koncepciótlanság. Igaz, a szerző nem tett eleget annak a minimális kiírási elvárásnak, hogy nyolc példányt juttasson el a kuratóriumnak! Csak egy levél érkezett, melyben e sorok írója hívta föl a figyelmet erre a páratlan kiadványra, védve a szerzőt: kötetei egytől egyig a könyvesboltokban pihennek. Megmérettetett – ha egyáltalán –, és könnyűnek találtatott. A tényversek sora, mely *Remember! Emlékezz!* címmel foglalta össze az összefoglalhatatlant. Miután a könyv kétnyelvű – magyar mellett az angol –, bemutatója New Yorkban volt. És akkor szembesült a költő a begyógyíthatatlan hiánnyal, a hatalmas sebbel, mit a 2001. szeptember 11-i terrortámadás okozott. Az örökre eltűnt iker – nem tornyok! toronyházak – felhőkarcolók helyén támadt jégüres űr megfagyasztotta a képzeletet is.

Manhattan kiáltása – Himnusz a szabadsághoz című könyvheti újdonsága a rettenetet érzékelteti, a világ abszurditását, a nemzethalál fölötti, globális haldoklásba visz százezer wattnyi fényt, hogy látva lássunk. Tanulni senki sem fog ebből a könyvből. Nem fog változni semmi. De aki befogadja Mezei András invocációját, talán állítani fog szemléletének mikrorendszerén. A kötet, akár az előző, igen szép kiállítású, ugyanaz a képzőművész-páros illusztrálta, ugyanúgy nem húznak alá, de kifejeznek; Sós László és Kemény Éva megint egyenlő társai a költőnek. A versekből következnek az illusztrációk, és nem fordítva. Érzik a költőt. És ez a legfontosabb, ami jellemezhet bárki illusztrátort. Láttuk és megtapasztalhattuk ezt a nemrég bezárt Salvador Dalí-kiállítás kapcsán a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A címadó vers, mely mindjárt a kötet felütése, egyik vezető folyóiratunknál visszautasításban részesült. Szép levélben magyarázták el, miért is *nem közölhető* ez a hosszúvers. Kioktatták a hetvenöt éves költőt. A Dunatükrő című fiatal folyóirat, mely mindössze negyedik évfolyamába lépett, megjelentette ezt az apokaliptikus művet. Mely borzongató, mint Bosch bármely vászna. Ahogy Grünewaldé is. Atonálisba hajló muzsika. Mert korunkat nem is lehet másképpen fölmutatni. De mégse dodekafon. Nem is kakofónia, amit látunk, érzékelünk. Mert nagyon is szervezett ez az agónia. Dermesztő csöndje a New York-i hiátusnak mindannyiunké. És nem savanyú a szőlő. Mert Mezei nyíltan föl vállalja kettős identitását. Zsidóként és magyarként, magyar költőként fáj neki mindaz, amit történetesen egy másik nagy világvalláshoz kötődő emberek követek el. Mert nem az elkövetők kiléte, vallása a fontos, hanem a gondolkodásuk. A pusztítás szakadéka. Egyik versszaka az emberiségnek szól, az egy-fajnak. „Végül is Isten jobbjára, annak trónusa / mellé vágyik az ember örök életre. De / szívébe vésettetik: Ne ölj! – hogy / megélhesse. Hogy megtalálhassa ülőhelyét fön, / melynek kárpitján nem üt át testvéreinek / vére. A menekülőké, kiket az egymásba szakadt / lépcsősorok fogsora egybeharapott. Kik a / fönnaadt liftek frigyládaiba haltak, az / ígyen megszentelt vértekercesbe név szerint / íratattak be.” Zsidó hagyomány. Ószövetségi Szentírás és napjaink így válnak eggyé és oszthatatlanná. Ebben a tragédiában. Melyben ott a jövő. Amit több évtizeddel ezelőtt írt, azt most beemelte ebbe a könyvbe is. Mert mostanra vált igazán aktuálissá. Amit azelőtt nem is gondolt volna. A *Lesz-e bárka?* ma igazán húsbá vágó. Lesz-e olyan Noé, aki nemcsak az anyagi világot, de a szelle-

met és a lelket is fölveszi bárkájára? Mert az Isten hallgat. Az Apokalipszis lovasai pedig hallótávolságból dübörögnek. A számozott versciklusból.

(1)

*Mint mágnesezett vasgolyó
a temérdek vasreszeléket,
fölslegét a fáradt föld
elereszti az emberiséget.*

(2)

*Halljátok népek! Zendülök!
Acsarkodók, a földnek fiai:
lepusztulnak a városok,
mint a szegények asztalai.*

(11)

*Vérerekben a stronciumtól
növekvő fehér szigetek
úsznak a téboly csatornáin
mint fölhabzó mosószerék*

(16)

*Almába harapsz Szodomában,
féregirtó porzik a szádban!*

Ezek a végítélet-képek. Hogy milyen infernális a létünk, azt pontosan rajzolja meg a költő.

(17)

*S mintha bolygónyi bárka-éjben
suhanna az élő-világ.
Benne, nemzetek tápláléka:
a galamb és az olajág.*

Ez a bibliai csönd nagyon is beszédes. A *Mélyből* című versében megcsillantja a reményt, de előbb a reménytelenséget. „Isten trónusa kiolvadt. / Aranya megsetétedett. / Énistenem, Jóistenem, / áldassék így is a neved:

(...) Megvakult szemünk szívárványa / nem láttatja, de föl-fölcsillog / a szeretet rémalkonyán is / mélyből, a betlehemi csillag.” Ez hát az egyetlen járható út. A szeretet kegyelme. E nélkül ilyen lesz a világ: „Szájak harapnak poharat. / Rágófogak közt megsikordul / jövönk az üveg-sivatag.”

A Galenus Kiadó komoly küldetést vállalt. Tudományról úgy, hogy az átlagolvasó is értsen belőle – ha nem is mindent –, de valami megfogható. Ezért, hogy 2000-ben megjelentette a *Költők-Gének-Titkok* című könyvét annak a genetikaprofesszornak, aki már amúgy is, a tévén keresztül tisztán és világosan hirdette a genetika jelentőségét. Rá két esztendőre újabb reprezentatív kiadvány: *Tudósok-Gének-Dilemmák* került a boltokba, mely kötetben a magyar, illetve magyar származású Nobel-díjas tudósok kerültek terítékre. A nemes hagyomány 2006-ra csúcsosodott ki, amikor is

CZEIZEL ENDRE

tolla alól, számítógépéből előbújt a legújabb kötet, *Tudósok-Gének-Tanulások* címmel. Czeizel Endre nehéz választás előtt állt. Kiket vegyen bele ebbe a könyvbe? Nem mintha ama reklámszlogen megvalósult volna az ő esetében is, hogy aki kimarad, az lemarad! Mert akik kimaradtak, remélhetőleg egy következő könyvbe bekerülnek. Most mégis úgy vélte, hogy két jelenleg is aktív tudós is ott legyen a régi nagyok mellett – akik melleleg valahogy kimaradtak a Nobel-díj osztásából –, és ezt jól tette. Furka Árpád az egyik, az 1931-ben született kémikus, aki talán esélyes lehet a Nobel-díjra. A másikuk Kondorosi Ádám biológus, aki pont 2006-ban hatvanéves. A borítón a már megszokott, két szélén futó arcképek, középütt pedig kinagyítva a legnagyobb magyar orvos: Semmelweis Ignác. Az anyák megmentőjéről azt hittük, már mindent tudunk. Arról az emberről, akinek nevét a mai budapesti orvostudományi egyetem viseli. Ehhez tudni kell, hogy a háború előtt a Pázmány Péter Tudományegyetemen belül, csupán orvoskar működött, nem volt a fővárosnak önálló orvosegyeteme. Ennek az embernek küzdelmes volt az élete, a halála meg valóságos horror. Ha azt mondjuk, ezt nem érdemelte meg, akkor nagyon kicsinyesen bánunk a szavakkal. Mert minimum boldoggá kellett volna avatni már az életében. De bürokrácia a boldogok és a szentek világában is létezik, mert itt intéz-

tetnek a földön. Mindössze negyvenhét évet élt! 1818–1865. Kárhoztassuk a feleséget? Aki 19 évvel fiatalabb volt az orvosnál? Aki nem ismerte el, és ami még fontosabb: nem ismerte föl férje elévülhetetlen érdemeit? Nőként és anyaként? Akinek családjában ezt a zsenit egyszerűen „örült Náci”-ként emlegették? Ma már természetesen teljesen mindegy. A lehetett volna másképpen is – tudománytalan. Pedig tudós emberek is benne voltak ebben az infernális halálban. Úgy volt elkönnyelve, hogy Semmelweis boncoláskor megvágta az ujját és vérmérgezést kapott. „Megölték-e Semmelweist a bécsiek?” Ezt a kérdést már egy 1956-ban disszidált nőgyógyász-szexológus tette föl, és valósággal zsarolnia kellett a bécsi levéltárat, hogy bocsássák rendelkezésre a korabeli iratokat, melyekről korábban úgy nyilatkoztak, hogy azok szórén-szálán eltűntek. Silló-Seidl György kutatásainak eredményét végül is 1977. március 2-án adta át a Magyar Orvostörténeti Társaságnak. Német és magyar könyvben is közzétette a saját följegyzéseivel együtt. A lényeg a következő. Valóban, mint szinte minden talantum vagy zseni, Semmelweis nehezen kezelhető ember volt. Korszakos fölfedezése – miszerint kezét kell mosni pl. boncolás után, mielőtt áldott állapotban lévő asszonyhoz nyúlunk, de nem ám akármilyen vízben, hanem klórosban, és akkor nem fertőznek többé – természetesen – hisz ne feledjük, Magyarországon éltünk már akkor is –, szívós ellenállásba ütközött. Nehezen viselték szangvinikuságát. A talantum általában kirí a sorból. És a lényeg! Rossz híret keltette a magyar orvoslásnak. Éppen ezért valahogyan el kellett távolítani. Bókai János adta ki az úgynevezett orvosi szakvéleményt, miszerint Semmelweis egyszerűen megőrült. Például az egyetemen fölszólalásakor fölolvasta a „bábaesküt”. Később kiderült, hogy ez sem volt igaz. Bókai, aki jóban volt Semmelweisékkal, az asszonytól szerezte a „diagnózisához” szükséges adatokat. A férfi libidójának csökkenését. Itt Czeizel professzor kifejti a férfiklímax szimptomáit, de ez még mindig távolt áll bármiféle pszichózistól. Végül rávették Semmelweis Ignácot, hogy menjen Bécsbe, és pihenje ki magát. Ő bele is ment, a levegőváltás csakis jót tehet, és az sem mellékes, hogy addig is kikerül a magyar viresaftból. Csak azt nem tudhatta, hogy Bécsben nem üdülni küldték, hanem elmegyógyintézetbe. Ahol természetesen ellenállt, ma úgy mondanánk, amúgy pestiesen, hogy „anyázott”, mire kényszerzubbonyt húztak rá, és annyira bántalmazták, hogy nemsokára behalt. A sérülések nyomait az addig rejtve maradt kórbonctani jezőkönyvek föltárták. Itt már szó sem volt ujjának megvágásáról. De csontig hatoló ütésnyomokról és egyéb más, önmagukban is halált oko-

zó sérülésekről igen. Elképzelnünk is nehéz, hogy ez a kiváló ember, ez az ugyan nehéz figura mennyit szenvedett. Bűne pedig csak annyi, hogy nehezen kezelhető, öntörvényű orvos volt. Czeizel professzor – miután tudja, hogy nálunk az ilyesmi minden időben kontinuus – így ír: „Simmelweis Ignác betegségének elemzésekor is egyértelműen tetten érhető a magyar géniuszok szokásos sorsa. Amíg éltek, nemigen segítettek kivételes képességük valóra váltását, sőt, inkább akadályozták küldetésük teljesítését.” Aztán még hozzát teszi, hogy ha már letagadhatatlan a géniuszság, akkor jön a szoboremelés, de ha az illető beteg volt, például vérbajos – abban az időben rengeteg híres magyar volt vérbajos –, vagy ha nem is föltétlenül pszichózisos – mániás-depresszió, skizofrénia –, pszichés rendellenessége volt, azt igyekeztek minden időben elfedni, elhallgatni. A könyvben a másik zseni, akit Einstein mellé emel a tudományos világ, a számítógép atyja, a matematikus, Neumann János. Ő például csak azért nem lehetett Nobel-díjas, mert nincsen matematikai Nobel-díj. Ferenczi Sándor, a Freud-kortárs nagy magyar pszichiáter már a gyermek Neumannal foglalkozott, ő a „kakasimádó kisfiú”, akit Ferenczi csak Árpádkának nevez könyvében. Hogy ez miféle aberráció, arra itt nincs tér, de e sorok írója *Az identifikáció metafizikája* című esszéjében (*A hóhérság eszkalációja*, 67–72. old., 2002.) megpróbálta analizálni a kérdést egy másik történettel összekapcsolva. A teljesen tiszta normalitás nem létezik talentumoknál, zseninél meg végképp. Átlagembernek Londonban, várva, hogy zöldre váltson a lámpa, nem ugrik be a maghasadás, illetve a láncreakció, mint a kötetben is alaposan földolgozott Szilárd Leónak. Hogy Kosztolányi egészséges patetizmusával megírt sorait idézzük: „Igen, kiáltsd ezt: gyáva az, ki boldog, / kis gyáva sunnyogó, mindent bezár, / bezárja életét is, mint a boltot, / mert benne van a csillogó bazár, // és félti kincsét, a sok cifra foltot, / a lelke szűk, kucorgó és sivár, / rablót neszel, mihelyt gyerek sikoltott, / örökre reszket és örökre vár. // Hazája ház, barátja az erős, / hitvány rokonja az, ki ismerős, / határa kertfal, tyúkól, pincegátor, // de a boldogtalan tanyája sátor, / zászlója felleg, ő, csak ő a bátor / s a jó, csak a boldogtalan a hős.” A 7., befejező szonett a *Számadásból*. Hogy a Czeizel Endre által megidézett tudósaink közül ki volt ilyen értelemben boldogtalanul bátor, az kiderül az érzékletes leírásokból, a szövevényes életrajzokból. A kötet mellé „géntérkép” is jár! És csupa izgalom. Mintha krimi olvasnánk, és alig várjuk, mi lesz a vége. Fodor József ugyanolyan izgalmas, mint Bay Zoltán. Eötvös Loránd? Aki róla még ennél is többet szeretne tudni, illetve ezt a tudást árnyalni, olvassa

el báró Eötvös József leveleit fiához! (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.) Kármán Tódor, az aviatika óriása éppúgy ismerősünkké válik, mint Polányi Mihály, illetve a Polányiak, akik ott ragyognak ma is a magyar tudomány egén. Bródy Imre kriptonlámpája úgy világít, hogy közben fölmelegszünk. Czeizel Endre új könyvének *tamulságai* visszautalnak az előző mű *dilemmái*hoz. A zsidó származású tudósok túlsúlya. Mi lehet az ok? Az ötezer éves kultúra? A polarizáció? A tökéletes alkalmazkodási képesség? Az ötezer éves hányattatás és benne a holokauszt óvatosságra intő kétkedése? A tudás megbecsülése? A szeretet? A befogadás? Zsidó állatkínzóról még nem nagyon hallhattunk. Izrael állam hadserege és a Moszad nem egyenlő a zsidósággal. Ezt ne felejtjük. És azt sem, hogy ezek a nagy talentumok valamennyien magyarnak tartották magukat. Azok voltak. És maradnak.

I. Szív- és érrendszeri műtétek sora. És mégis talpon, teljes fegyverzetben, írja szebbnél szebb verseit. Kemény ember, és ha ez így megy tovább, megéri, meg kell hogy érje félszázadik könyvének megjelenését is. Verseikkel kezdte, történelmi regények után pedig visszakanyarodott a vershez. Verseik koszorújában a próza.

TAKÁCS TIBOR

Országos Széchényi Könyvtár

minden zsigere költészet. De mi is a vers? Ami nem található meg a reáliákban. Ami tulajdonképpen nincs is. Az átlagolvasó versnek képzelettel a dal- szövegeket, a vőfélyi mondókákat, leánynaplók mélyén lihegő szerelmes ákombákomokat. De az igazi vers, a művészvers megfoghatatlan. Legföljebb érzékelhető. Megfelelő antennákkal persze. Jól beállítva. Egyetlen fok eltérés és megsemmisül az érzékelés. Takács Tibor versáradata, folyama a versolvasásban laikus olvasónak is tud adni. Ez a költészet olvasva is élmény, nagy színésztől még nem hallottam a takácsi líra megszólaltatását. Legújabb kötete, hol a borítón a szerző színes fotója mosolyog az olvasóra, a rádiós Takács Tibort idézi. *Útavalók hajnali olvasóknak*. E sorok írója, lévén nagyon későn fekvő és még későbbben kelő, nem hallhatta ezeket a jegyzeteket, melyek a Magyar Rádióban hangzottak el a Kossuthon 1997–98-ban, a Reggeli Krónika keretében. *Verba volant*, vagyis a szó elszáll, hát úgy gondolta az író, hogy kötetbe rendezi e kora reggeli írásait, melyek hangja

nélkül is tovább élnek, mert politikai ökörködések, rágógumizene, gagyi helyett emlékeiket idézi, alig aktualizál, éppen ezért ma is érvényes minden sora. Különösen érdekes *A rádiós arcok a múltból* című rész, ahol a régen elfeledett újholdas költő, Végh György éppúgy megidéződik, mint az elegáns úr, a színész Horváth Tivadar, a bölcs Dombi, vagyis a nemrég elhunyt Varga Domokos. Takács úgy ír róluk, mint ahogy azt kell. Vagyis: a szereplők élnek. Megszólalnak, belopakodnak a hajnali ébredésbe, olvasva pedig még inkább vallhatjuk, hogy a művész nem hal meg, csak mint a fizikában, átalakul, a corpus válik eggyé a földdel, melyből vétetett, de a mű, az emlékezetes alakítás örökké él, ha pedig felejtődni kezd, jön az olyan író, mint Takács Tibor, és föltámasztja, ha nem is úgy, mint Lázárt Krisztus, de a szellemiséget mindenképp. Az író majd minden írásában visszatér a szülővárosba, Szegedre. Ott becsülik, ott van otthon, Budapesten pedig itthon. Nagy különbség. Megáll a Tiszánál, és fölhogad a múlt. Juhász Gyula is didereg – „tüzeket raknak az égi tanyák”, mely Takács Tiborban is fölremlik, csak nem épp ily szavakkal formálja meg a megformálhatatlant. Költői versenyt talál ki. Költőtársával szonettet írnak. Bevallja, már nem emlékszik, de mégis, ott hátul, a tudatalattiban megmaradt az akkori vers, a Shakespeare-féle szonett. „Mintha lány lennél, úgy szeretlek, / meleg és forró az öled, / ha úszom benned: átölellek, / szerelmed az önkívület, / úgy simogat engem a parton / a formázható, jó homok, / csak fekszem sokáig, kitartón, / boldog vagyok és meghatott, / te vagy a nyár legszebb varázsa, / Tisza, te szép, szöke folyóm, / a nap átható villanása / füzekre akadt lobogóm. / Záruljon győztesen a verseny: / hullámok olvassák a versem.” A vers sokszor megjelenik ebben a könyvben, nem tudom, a korabeli hallgatók, ebben a versmentes országban hogyan viszonyultak ehhez, de a rengeteg levél és egyéb visszajelzés azt igazolta, hogy „vették az adást”, vagyis ha olyan valaki szólal meg, aki tiszta, hites, hangja a legbelső mélyről horgad föl, akkor igenis fogékonyak lesznek az emberek a szépre. Még akkor is, ha szépség sokszor szomorú. Érthetetlen, hogy miért pusztul az irodalom a napilapokból. A Rádióból. Miért nincs jelen a szerző maga. Takács vonzó arca. Szép beszéde. De sebj, a könyv most már a miénk, azoké is, akik későn kászálódnak ki az ágyból. Akik meg hallották, boldogan fognak emlékezni!

2. A borítón hatalmas faszor zöldell, horgász várja a kapást a Tisza partján, és két csodaszép ház cizellált ornamentikája látható. Kosztolányiért nyúl az ember. „Mikor látom fakó eged? / A holdat a füzes megett? / Addig

szívem be nem heged. / Szeged.” Ezt az áradó, könnytelen, de mégis örök-ké szorongató emléket hordozza, cipeli Takács Tibor legújabb válogatása, mely 1945 és 2005 között íródott, Szegedhez kapcsolódó, gyökereivel még mindig odakapaszkodó verseit ajándékozta szülővárosának. A magyar irodalomban, s legfőképpen a költészetben talán a világon egyedülálló a *genius loci*, illetve a hely szelleméhez az eltéphetetlen kapcsolódás. Ami nekünk, kik ezen a nyelven beszélünk, írunk és olvasunk, nagyszerű és fölemelő, ám a nemzetközi mezőny számára ismeretlen tájaink, épületeink, szokásaink nem sokat mondanak. Vas István egyszer kijelentette, hogy ő semmi más nem akar lenni, mint *magyar* költő. Ha innen nézzük, nincs is nagyobb megtiszteltetés, mint magyar költőnek lenni. Nyomot hagyni. Ha nem a jelenben, hát az utókorban. Ha nem az egész nemzetnek, hát pár száz-nak. De adni. Még akkor is, ha a visszajelzés, a befogadásra való bólintás nem is érkezik meg e világi életünkben. „Se nem hangos, se nem hatalmas, se nem hibátlan, és mégis olykor szívesebben nyúlunk érte a polcra, mint a nagyokért. Vidéki költészet, nem nagy skálájú, és sűrű, mint a tanyasi homok. De a homok fölrepül az érzelmek forró szelében, szállni tud, mint a felhő, s néha egy homokszem megcsillan, mint a gyémánt.” Ez lenne Takács Tibor? Aki nem „vidéki” költő – megjegyzem, nem is értem, ez mit is jelent –, mert évtizedek óta Budapest bebarangolója, értője és érzője, minden utcában, ahol jár, ráakaszkozik valami emlék, leginkább az irodalom horgad föl soraiban. Klasszikus elődjéről írták e mondatokat, arról a költőről, aki önkezével tépte ki életének gyökerét, hogy aztán ágai maguktól leszáradjanak; de a költő végtagjai, szervei, zsigerei, túl a biokémián, versklónokban rejtekezve élni kezdenek az olvasói befogadásban. „Juhász Gyula verseiből nem könnyű választani, mert nem az egyes darabok tökéletessége a döntő nála, hanem a homokszemek szállongása. Szinte azt mondhatnám, nem a legjobb versei a legjobbak, és hogy a költő jobb, mint a versei. A versek rövidek, könnyűek, édesek. A költő azonban nehéz lelkű és keserű.” Mindezt a fiatalkori kortárs, a barát Babits Mihály írta, ezekkel a sorokkal ajánlotta Juhász Gyula verseit a Rádióban, 1938-ban. Vajon e szavak mennyire állnak a „metagenetikai unokára”, Takács Tiborra? Versei tényleg rövidek. Hogy könnyűek volnának-e? „Nem tudok anyám mit sem adni / csak harminc évem felmutatni / ezüst s arany helyett vas évek / erről szól ez a mai ének / ígértem neked gazdagságot / s nem váltottam meg a világot / még magamat se nemhogy téged / nem adtam meg a messzeséget / Svájcot ígértem gyerekfejjel / maradtunk most – százezer ment el / mara-

dunk hullunk már örökre / anyaföldön az anyaföldbe / pénzt és aranyat sose adtam / de tisztán mindig megmaradtam / arany helyett adtam ezüstöt / őszi hajadra ezüst füstöt / nem Júdás-pérez ez harminc évre / szétszórtam szálló szürke szélbe / gondokkal terhes ifjúságom / hogy megbocsáss én felkíná-
lom”. Nem. Ez a vers nem könnyű. Édesanyámnak. Ez a címe. *Harminca-
dik születésnapomon* – suttogja az alcím. Ady és József Attila fájdalmas anyapanaszai is megvillannak olykor. Takács Tibor 2005-ben hetvennyolc éves, költői ereje azonban egy harmincévesé. Édes lenne? „Édesanyám Ilona volt / néha a nap néha a hold / egyszerre tűz és jég hideg / szép ál-
mokban öltöztetett / legyek olyan mint senki se / ezt kívánta vérző szíve /
édesanyám halott anyám / ott ül az ég kék udvarán / és rám figyel mi van velem / és úgy félti az én szívem / ami mára kétszer törött / fájdalmakba öltözködött /
édesanyám fehér haja / a Tejút sok sok csillaga / két szép szeme a Nap s a Hold / dehát mondtam Ilona volt”. Édes is. A modern költészetben a szív gyanús. Hát még akkor, ha vérző! De ennyi! És nem több. Ez a költemény egyszerűen csak – szép. Balladisztikus, sinkai lobogás. A Tisza nála is szöke. Ez a ciánmérgezett, ősi folyam. De a gyerekkor Tiszája elfödi a mai bajt. *Hazatértem* című versében a felnőtt férfi is ártalmatlan gyerekszemmel révedez: „szemben a Maros-torkolat / emlékeim elsuttogom /
bágyadozik az őszi nap / rá évek hálóját dobom // átszáll az öszülő Tiszán / amin az aranyhíd megül / hazaérkeztem igazán / a múlt az egekbe repül //
elnézem ezt a két folyót / amíg végleg nem alkonyul / úszik a sötétség-hajó / Tápéről mozdulatlanul”. Ha Takács Tibor hazaérkezik szeretett és féltett Szeged városába, a kötet tanúsága szerint mindig kilátogat a Dugonics temetőbe. Apját is siratja, természetesen. A régen meghaltaktól kér és remél új erőt. Az „ebben a korban már minden egyes nap ajándék” sztereotípiája benne is fölmerül, de másnap, a naponkénti föltámadásban csak érintőlegesen foglalkozik az elkerülhetetlen elmúlással. És újra a gyökerek. „gyökereim ahonnan jöttem / a mély szegedi anyaföldben // ott kapaszkodnak a szavakban / még így is van kimondhatatlan // csak hallgatok a temetőben / ahol minden szó már időtlen // és ahol örök hallgatás van / a szegedi föld humuszában”. Takács Tibort elkerülik a díjak. Neve nem ismerős. Országában, melyért irodalmi vérét adta, nem az Isten kanonizál. „az irodalom ennyi csak: / 500 példányban könyvre könyvek // díjra jelölnek: né nocsak / hát ez még él és nem köszönnek // mivé lett győztes életem / az elmúlásba visz a lábam // elveszett minden értelem / az értelmetlen új világban”. *Romokban amit építettem* a vers címe, ebből idéztük az utolsó négy kétsorost.

A New Age világában nem illik megírni, mit is érzel a költő a temetőben. A kötetzáró verset 2005. január 24-re datálja. „Téli tavasz a temetőben / ahol a világ már időtlen // ma is, mint máskor, sokat késtem / megállított rossz szívverésem // Anyám hangja szól: *Merre voltál?* / Tudod mennyi az új halott már? // Minden szétfagyott itt a síron! / Virág helyett e verset írom! / Látod, az új könyveim hoztam, / hogy bánatod felcsillagozzam! / Mind arra született: nem másra, / csakis, csakis föltámadásra! // Mert arra vár test, szó és lélek: / újra élni a mindenséget!” Nem korunk-szerű. Több. Irgalmas invokáció.

Az első modern magyar prózairók közé tartozott. Elsők közt, aki megjelenítette az ember legbenső infernóját. Dosztojevskiji poétája a próza-irodalomnak. És polihisztor. Mindent tudott, ami a legkevesebb, amit művésztlől elvárhat az ember. De nemcsak úgy. Ismerte a kottát, hangszeres muzsikusként. Zeneesztétikája vetekedett a hivatásosokéval. Főlismerte és tudósított Bartók zsenijéről. De nem volt idegen tőle Schoenberg dodekafóniája sem. Mindent kiadtak róla és tőle. De tovább küldi anizkszait a túlvilágról. Brenner József halálában éppoly nyughatatlan, mint amilyen életében volt. Ma egy adag morfium. Holnap kettő. Ezt kell tartani. Aztán jöhet a leszokás. Nem lehetett leszokni. A morfium fölzábalta. Öngyilkos lett. A szabadkai temetőben Illés Endre kereste sírját. Csontjai ott porladnak, de semmi nem jelöli, hogy itt vagy ott. Rátemetkeztek. Nem tudták, kicsoda. Életében sem nagyon.

CSÁTH GÉZA

néven lett a magyar irodalom klasszikusa. Decsyk, Brennerek, Kosztolányiak közül jött Budapestre. És ha róla szólunk, földereng a vers. Kosztolányi Dezső megrendült költeménye. „Egy régi könyvben megtaláltam / halvány írásod. // S úgy rémlik, hallom a sírodból / fojtott sírásod. // Pár kóta volt csak, egynehány szó, / egy régi jegyzet, // de a szívem följjajgatott rá, / és fájni kezdett. // Úgy ültem ott, hamut kaparva, / kihúnyt tüzednél. // Kísértet járt ma a szobámban, / miért üzentél?” *Írás régi könyvben*. Kosztolányi hátrahagyott versei közt. 1921-ben írta ezt a verset. Azóta is folyamatosan üzen. Nem hunyhat ki. Réműletes novelláit mind kiadták. Aztán a kilencve-

nes években jöttek sorra más műfajú könyvei, a Magvető Kiadó jóvoltából. 1995-ben a *Rejtelmek labirintusában*. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek. Aztán 1997-ben a *Fej a pohárban*. Napló és levelek, 1914-től 1916-ig. És a legvaskosabb, *A muzsika mesekertje* 2000-ből, mely összegyűjtött zenei írásait fogja össze. Elképesztően gazdag életmű. Ember, aki, mint József Attila, mindössze harminckét évet élt. De élt. Nagyon sokat. Megélt annyit, mint más ember nyolcvan év alatt sem. Nagy árat fizetett. Nem tudom, megérdemeljük-e? Nem kérdezi. Ahogyan a kiüríthetetlen csodaládával bíró Dér Zoltán sem. Újabb írásokat varázsol elő, fényképeket arcokról, kottákról. A Lazi Könyvkiadó igazi meglepetése az újabb Csáth-kötet. *Emlékirataim a nagy évről*. Háborús visszaemlékezések. És újabb levelek. Még közelebb hozva ezt a csodairót, újból betessékeltetünk „A varázsló kertjébe”. Újra csak Kosztolányit kell felütnünk. *Csáth Gézá-nak* címmel irt megrendítő verset. Nagyon szerették egymást. Kosztolányi mindössze két esztendővel volt idősebb unokaöccsénél, kivel anyai ágon volt rokon. „Mert nem feledtelek. A fülledt estbe úszó, / ablakból fölsíró, homályos hegedűszó / eszembe hoz. // Így látlak mindig én, édes, fiatal orvos, / fehér köpenyben, a kavicsos és porondos / kertudvaron. / (...) Oly jó az, aki ad, s te élted odaadtad, / angyali gyilkosa nődek s tennen-magadnak, / szelíd barát, // ki végtelent ittál s a lelked égre lázadt, / majd összetörted a tébolyok és lázak / szent poharát.” És máris tudjuk, hogy az ebben a könyvben leveleiben megszólított „Kedves Kis Sonkám!”, a felesége volt, akivel pisztolyának golyója végzett, majd ő is megpróbálta megölni magát, sikertelenül. Kórházba került, a bajai elmebeteg-kórházba, ahonnan rokonai kérésére átszállítják Szabadkára, a hasonló intézménybe. 1919. szeptember 11-én megszökik, de a szerb katonák föltartóztatják Kelebiánál, mikor is nagy mennyiségű pantopont vesz be. Inkább a halál. Még csak nem is reménykedhetett benne, hogy művei által neve is fönmaradhat. Életében mindössze öt vékony novelláskönyve, egy drámája, kétkötetnyi zenei írása és egy elmeorvosi szaktanulmánya jelent meg. És rengetem, cikk, tanulmány, esszé, szerteszórva tengernyi lapban, folyóiratban. De hála a Csáth-monográfia szívósan kitartó és halálosan pontos szerzőjének, Szajbély Mihálynak is. És hála a Lazi Kiadónak éppúgy, mint bármelyik másiknak, akik életben tartják Csáth Gézát a mai, beláthatatlan és átláthatatlan könyvfolyamban. Hála Molnár György és Szász János filmrendezőknek. Előbbi a Csáth-novellák alapján megrajzolta az író teljes művészi-emberi mivoltát, és filmjét 1990-ben – Magyarországról először – beválogatták a New York-

i Modern Művészetek Múzeumának archívumába. Szász Wittman-fiúkjá fölfoghatatlan, valódi csáthi színekkel égette be magát a nézői szívekbe. Az eddig kiadatlan Csáth-levelek a korábbiak folytatásai, naiv pátosza a háborúról és a Monarchiáról már ebből a pár sorból is kiviláglik: „Kedves Kis Sonkám! Nagyszerűen érzem magam, és boldog vagyok, hogy részt vehetek a legszebb és legnemesebb hadjáratban, amelyet valaha viseltek. (...) Mert valóban háborúnkban a mi részünkről *hiányzik minden önző szándék...*” Írói lelkesedés, egy olyan ember részéről, aki tábori orvosként 1914. aug. 3–1915 tavasza közt a szerb, később az orosz frontokon szolgált, de nem az első vonalban. Akkor már nem tetszett volna neki ez az igazságtalan háború, mert minden háború igazságtalan. Mégis, kellett ez a könyv, mert általa még közelebb kerülünk az I. világháború megértéséhez és értelmetlenségéhez. Hazánk földarabolásának elfogadhatatlanságához. Csáth Géza morfinfüggőségének ha nem elfogadásához is, de megértéséhez. „Miért a kokain? Megvannak az okaim.” Újra és újra Kosztolányi. Mert ő is! A közelgő halál, a haldoklás elviselhetetlen fájdalmában ő is a kábítószerhez nyúlt. De ezek a tények mit sem változtatnak a művészi mivolton. Csáth Géza emlékiratai aprólékosan pontosak. Élményei megelevenednek, lejegyzí, mit ír, mit olvas. A zenéhez sem lesz, mert nem lehet – hűtlen. Gazdag könyv. Még ha utólag is állt össze művé. És micsoda esszéisztikus gondolkodás! Brenner Dezsőhöz írt levelében ilyen gyöngyszemre bukkanunk: „A halál után megadatik az embernek az a végtelen, nagyszerű gyönyör, amiben az élet nem részesít bennünket: a repülés kéje. (...) a repülőgép nem részesít bennünket ennek az örömeiben.” És valódi fizikai fejtegetés következik, ami szintén pontos. Folyadékot kell elképzelnünk, amiben lélegezni lehet. „... ugyanez a levegőben – ez a lélek repülése. Olyasmi, amelyet a madarak sem ismernek, mert az ő repülésük túlságosan fáradságos és nehézkes ehhez a repüléshez képest.” Na’Conxypani látomás. A Mennyországról? Vagy morfiúmalom az egész? Mely jelzés is lehet egyben, hogy mind a menny, mind a pokol, segítőszerekkel vagy éppen hittel, bennünk van? Vagyis: üdvözülni és elkárhozni már itt is lehet, itt, a földön?

I. Van egy könyvkiadó. Könyveinek magassága azonos méretű, ha verseket jelentet meg, a kötetek karcsúbbak. Valamennyi kemény fődélű, védőborító nélkül, de így is fénylenek, egymás mellett a polcon önálló kis-

könyvtárrá bővíthetők. Nyilván megéri nekik. Rendkívül precíz munkákat adnak ki, a kolofonon sehol egyetlen támogató sem, állami végképp, így se a Nemzeti Kulturális Alap, sem a Magyar Könyv Alapítvány és általa a NKÖM Kulturális Minisztérium logója nem látható. Olyan ez az egész, amilyenről a rendszerváltáskor álmodoztunk mi, kik írásra adták fejüket, abban az országban, ahol például a versírásból senki sem élt még meg. Igaz, hozzá kell tennünk, ez a kiadó kortársakat nem jelentet meg, de hihetetlen érzékkel a magas irodalmat adja ki nagyobb százalékban, míg a lektűr felé igyekvő kiadványok hányada kisebb. Ez a szegedi Lazi Könyvkiadó. Nietzsche verseit kiadni? Reményik Sándor költeményeit? Utóbbit több kötetben. Elsőnek a tájleíró Reményiket, nemrég meg az úgynevezett „irredenta” (sic!) – egyébként pusztán hazaszerető – verseket. Az ember, aki egyben olvasó is, csak ámul. És akkor egyszerre, némi időkülönbséggel két kötet is.

MÁRAI SÁNDOR

persze még mindig jó üzlet, bár a két könyvben összegyűjtött írások talán nem olyan közkedveltek, mint mondjuk *A gyertyák csonkig égnek*. A *Március* című kötetben lelki szemeink előtt megjelenik a Tanácsköztársaság ideje alatt dolgozó író és a korszak viszonyának sistergése. Mert ő is beállt a sorba, ahogy Bartók és Kodály, Juhász Gyula, aki annyira föllelkesült, hogy bipoláris mániás-depressziója azonnal elmúlt, majd a fehérterror után kiújult és a depresszív szakban öngyilkosságba hajszolta. Kakuszi B. Péter jól látja: nem hagyta érintetlenül Márait sem a kommunizmus eszméje, mely valóban nem „ideológiai megalapozottságú” volt. Mert arról egyik kulturális jelesünk sem tudhatott, hogy a háttérben a Lenin-fiúk miféle gyilkolászásokban vesznek részt. Irtani az arisztokráciát, és túltenni még a Nagy Francia Forradalom vérengzésein is, le kellett ölni a kissé módosabb gazdákat is, nyakig beásva, kutyákat ráuszítva a földetlen fejekre. Csak az egyetlen Kosztolányi nem vállalt szerepet, mert őt meg maga Kun Béla fenyegette meg, amikor is fölajánkozott, mondván, a kommunizmusnak nincsen szüksége költőkre, pláne nem olyanokra, mint maga, Kosztolányi, miközben fiókjában revolverét próbálta előkotorászni. Kosztolányi ettől kezdve úgynevezett jobboldali lapokban kezdett publikálni, ami ellen később kikelt a szelíd Tóth Árpád éppúgy, mint a fiatalkori barát, Babits Mihály. Ebben a legújabb Márai-válogatásban a lapokból, folyóiratokból ösz-

szegyűjtött írások sorjáznak, élükön a Vörös Lobogóval. A Magyarország is itt szerepel, ahogyan a Társaság, a Soproni Napló, a Nyugat, a Kassai Napló, Kassai Újság, Napkelet, Szepesi Híradó, a kassai Színházi Újság, a Bukaresti Hírlap, és még sokan mások. Széles a spektrum, Márai közölt mindenütt, országos hírnévre szert téve. Annyi megjegyzést azért nem árt e kiadványhoz fűzni, hogy az itt megjelent írásokból már megjelent pár darab az *Írók, költők, irodalom* című, a Helikon Kiadó által 2002-ben megjelentetett kötetben. Azzal a különbséggel, hogy ott magyar, illetve külföldi szerzőkről íródott Márai-kritikák, illetve kritikai esszék füzére szerepel. Így aztán a *Márciusban* újra olvashatjuk a kritikát Török Gyula posztumusz könyvéről, Tagore mitikus alakjáról írott kis-esszéjét, és a megrendítően szép írást a költőről: *Babits Mihály az egyetemen*. Ennyi az összes átfedés. Ettől még igencsak érdemes a *Márciust* megvásárolni. A könyv bibliográfiája láttán a legfinnyásabb filológus is megnyalhatja összes ujját. A könyv hozzájárul a még teljesebb Márai-kép kinagyításához. Ady Endre temetése amellet, hogy pontos, maga a tiszta részvét. A *Vágóhid Miskén* szívszorító módon írja le a paraszti világ egyszerű sötéttségét. A hatósági vágó, akiről Márai azt hitte, nagydarab, húsos ember, vékony és szakállas. Letaglózván az ökröket, borjút kéne vágnia. És nem teszi. „Tejszaga van.” „És kiment a vágóból, nagyszerűen, mint egy kis hős. Lehet még hinni az emberekben. Ez egy szelid ember volt.” Írja Márai a mézárosról! 1921. május 1-jén a kolozsvári Napkeletben adja hírül, hogy a nagy norvég író, Knut Hamsun megkapta az irodalmi Nobel-díjat. Hogy aztán mit írt, gondolt később, amikor Hamsun találkozott Hitlerrel, azt nem tudni. Mert Hamsunt olykor bizonyos emberek egyszerűen lefasisztázzák. Még manapság is. Nemrégiben újra megjelent legmegrázóbb műve, az *Éhség*. Hamsun műve azonban nem kér segítséget. Ott tündököl ma is az egyetemes világirodalom egén, olyan csillagként, mely olykor kihuny, épp eltakarja az előtte elszárguló üstökös, vagy a Nap nem olyan szögben világítja meg, hogy látszódjék. De örökkön fényleni fog. Márai igen plasztikusan írja le a norvégekat: „...ismernünk kell a norvégeket, az elegáns és kulturált germánokat, kik higiénikus házaikban sok izléssel s valami tompult energiával élnek, szép asszonyaik vannak, akik *igazán* odaülnek a kandallóhoz este, s nézik a piros tüzet, míg ablakuk előtt leszáll a nedves este és északi köd, s az életük eltelik súllyal, az emlékeik ólmosak, s föllobban bennük a második énjük, amit minden norvég él, a démoni, egy pusztító akarat, erőszak és düh, szomorúság és naivitás.” Démonokról is beszél Márai. De legfontosabb hasonlata,

mely nemcsak Hamsunra, igaz Ibsenre is: „Minden norvég bizonytalan; két ember él bennük, egy fogorvos és egy bágyadt, édes, beteges csavargó.” Újdonságként hat, hogy Márai megnéz egy filmet, valamelyik berlini varietében. Bokszmérkőzést. A győztest, mint egy állatot írja le, a vesztes franciát, Carpentier-t ilyen szavakkal rajzolja: „Egy kokott feje. Egy szép kokottfej férfiben, szinte álmodozó szemek, finom, nőies vonalak a száj, az orr, a fülek formájában.” Persze a XX. század öt legnagyobb bokszolója közé beválasztott Dempsey győz, az állati Dempsey; a meccs mindössze tizenkét és fél percig tart. Az írás címe: *Dempsey mosolyog*. És tényleg. A végén. Amikor Carpentier-t szabályosan le kell vinni a négyszögletes, ám mégis ringnek nevezett porondról. (Az ökölvívás születésekor egy kört rajzoltak a porba, ezen nem szabadott túllépni, innen a ring eredete, amely aztán ráragadt a négyszögletesre.) Jó harminc évvel ezelőtt volt szerencsétlenségem végigolvasni a XX. század nagy német és francia bűnpereit. A szörnyűbbnél szörnyűbb gyilkosságok a század első felére estek. Leírójuk kiváló érzékletességgel adta vissza a szétdarabolt holttestek föltárási helyét, összedrótozott vékony gyerekkarokat, csikkel égetett mellkasokat. Itt találkoztam először a Landru-üggyel. Márai a Kassai Naplóban ad hírt az akkori korban a franciák „egyik legszenzációsabb, legizgatóbb bűnügyi tárgyalásáról”. 1921. december hatodikát írunk. Az írásból nem derül ki, de Landru egy kis üzletben pirotechnikai eszközöket is árult. Áldozatait állítólag elégette, de a korabeli rendőrségi jegyzőkönyvek szerint kályhájában állati eredetű csontokat találtak. 100%-os bizonyítékkal nem tudtak előállni, mégis halálra ítélték, és guillotine-nal végre is hajtották. Az idősödő Chaplin zseniális alakításában-rendezésében ezt a történetet dolgozta föl *Monsieur Verdoux* című filmjében. Itt már nem a csetlő-botló kisembert látjuk, hanem a be nem bizonyított gyilkossággal vádolt férfit, aki, mert Chaplin volt, azért bedobott egy-két megkacagtató geget. Az I. világháború után vagyunk, Chaplint szerepe szerint viszik a vérpadra, levágják gallériját, ő meg csak mondja a magáét. Gyilkos lennék? És a háború? Az nem gyilkolt? Milliókat? Ők nem gyilkosok? Akik népeket sodornak a húsdarálóba. Ez persze senkit sem érdekel, de erkölcsi tanulsága szívbe markoló. Érezni hát, Márai Sándor mennyire nyitott volt a korszak problémáira, írt ő mindenről, amiről írni egyáltalán érdemes. Publicisztikái a tájékozott ember fölényével megírt „bélyegek”, olykor blokkokkal megkoronázva, melyek ebben a könyvben a gyűjtők kedvenc sorozatává állnak össze.

2. Ehhez kísértetiesen hasonló válogatás jelent meg 2005-ben Máraitól a Lazi Könyvkiadó másik vevőcsalogató kiadványában. *Kitépett noteszlapok* a címe, és rendkívüli érdekessége az, hogy az író Ausztriában és Németországban megjelent rövid írásait foglalja magában. A német nyelven íródott publicisztikák autentikus fordításban közlődnének, Nádudvari Gabriellának köszönhetőleg. És lám, kiderül: Charlot, a mozikirály! Természetesen az utolérhetetlen Chaplinről van szó. Márai leírja, Párizsban becézik a film legnagyobb mesterét. „Ő az az ember, aki Berlinben – persze dollárban – négymillió márkát keres hetenként. De ha többet kérne, többet kellene adni neki, adót kellene kivetni a világ lakosságára, fejadót, hogy játsszon, játsszon, játsszon, amíg csak gumi-inaival bírja, s egészen öreg nem lesz, s a lepedőn azt tudja már csak mondani, mamu.” Ez aztán a lelkesedő expresszionizmus, amit a szerkesztő olykor zavarónak vél, pedig nem az, egy próza, de bármely írás attól lesz művészet, ha ilyen futamok görgetik, csakis így maradhat extrém és poétikus, koloritban dús, igen: ettől nem lesz sótlan. Amúgy az egész kötetben csak akkor vannak ilyen és ehhez hasonlatos futamok, amikor azok *indokoltak*. Manapság sem szeretik az ilyen prózaalkotást, szabad versnek, prózaversnek nézik, az újságírói gyakorlatból teljesen eltűnt. Pedig a publicisztika, noha újságírói műfaj, lehet irodalmi is. Kosztolányira gondoljunk csak. Ahogy bevezetett egy nála fiatalabb szerzőt. A lelkesedés még nem patetizmus, illetve a patetizmus – egészséges határok közé szorítva – elengedhetetlen. Márai figyelmének panorámája lenyűgöző. Minden érdekli. Hirt ad a spiritiszták világkongresszusáról éppúgy, mint Alban Berg előadásáról. Atonális opera! Hát persze. Ha még csak az lenne. Bartók éppúgy atonális volt olykor, mint Stravinsky. A második bécsi iskola triásza, Schoenberg, Webern és Berg túllépve még az atonálison is, megalkották a dodekafóniát, mely 12 fokú hangrendszert foglal magában. Büchner drámáját, a *Wozzecket* vitte színre Berg, így lett aztán atonális opera, mely abban az időben valóságos zenei forradalmat jelentett. Márai Sándor persze megemlíti a sikert éppúgy, mint a konzervatív kritika hangjait is, kik úgy vélik, zeneellenes zene született. Ma már tudjuk, hogy nagyjából igazuk volt. Alban Berg is írt – kis túlzással „fütyülhető” – dallamos művet, a *Lirikus szvitet*, de ez csak az üdítő kivétel. Márai Sándor cikkei, publicisztikái, kisesszéi fényesen bizonyítják: szükség van az illetén *irodalomra*. Polgári, nagyvonalú, elegáns. Mennyire hiányzik mai napilapjainkból...!

3. Ha azt olvassuk tőle – ez is Lazi-kiadvány –, hogy *Aranyidők*, boldog békeidőkre, felhőtlen beszélgetésekre, polgári diskurzusokra asszociálunk. Pedig a címadó írás nem erről szól, hanem a valódi aranyról, értékről (?). „Aranyidőket élünk itt mind a tenger német partján, jó, régi aranyidőket. Ti, úgy nagyjában mindent aranyban fizetünk.” Persze az arany az állandóságot, az értéket is jelenti egyben, de Ady *Vér és aranya* is felkődlik Márai Sándor az az író, akinek publicisztikái, esszéi, naplói olykor izgalmassabbak és többit elárulnak alkotójukról, mint az úgynevezett műalkotásai. Ez a könyv is csupa sziporka, petárdák gyúlnak, csillagszórók szikrái röpülnek, de soha nem perzselik meg a csupaszon hagyott végtagokat. Annál inkább megismerjük a kort, melyben íródtak, és magunkra ismerünk a mában, mert az ember, mint faj, mit sem változik, a főbűnök ma is főbűnök, a Tízparancsolatot aligha tartja meg, Krisztus igéi mára már átvették Keresztelő Szent János pusztába kiáltott szavait. Így volt ez már akkor is, a múlt század húszas éveinek elején is, mikor például Márai papírra vetette *Irodalom?* című eszme-futtatását, mely a Kassai Naplóban jelent meg 1923. december 25-én, vagyis Szent Karácsony napján. Három esztendővel a trianoni békediktátum után, egy bizonytalan gazdaságú, szétszedett országban, ahol még az aznap sem volt biztos. Az irodalom középpontja, origója, a rendíthetetlen Nyugat, továbbra is ontotta a kor legjelesebb alkotóinak műveit, és Márai, az ifjabb generáció tagja így elmélkedik: „A magyar írónak, akármerrefelé éldegél, jó idegekkel kell bírnia manapság – még szerencse, ha olyan kitűnő a helyzete, hogy csak idegekkel, és nem gyomorral is. Azt hiszem, Baróti-Szabó ideje óta magyar pennarágó vigasztalanabban nem igen nézett sorsa elé, de levegőtlenebbül semmi esetre, mint mai kollégája.” Hogy is van ez? Mintha ma írta volna – gondolhatnánk. Hiszen mai irodalmunk is szétcincálódott, annyi az írószervezet, mint semmilyen más művészeti ágban nem elképzelhető. Holott mit is akar a mai író? Nem ugyanazt, amit Márai érzett? „... publikum alatt nem könyvvásárló embereket értek, hanem azt a rezonanciát, ami minden dolgozó embernek külső levegője. Tehát nem siker vagy ilyesmi – egyszerűen a szintézisnek az érzése a kortársakkal, hogy tudjuk, miről van éppen ebben az időben szó, s ezt egyszerre, egy hangon, olvasó és író, megbeszéljük.” Ha már akkor, anno dacumál sem volt ez lehetséges, akkor manapság végképp nem lehet az. Pedig manapság, amikor minden csupa show, akkor az írónak is föl kell lépnie, ha kell, hát bohóckodnia muszáj, ha nő, szépségével kell hogy lenyűgözze leendő olvasóját, ha férfi, nem árt jóképűnek lennie, ha nem az,

hát legyen hiperintelligens, de csak a közérthetőség határáig, mert átlépve ezt a kitapintható cezúrát, okoskodó fajankónak fog tűnni, és könnyedén odavethetik: lenéz bennünket, játssza az eszét, mert az IQ-ja nem magasabb, mint a miénk, mert mi igenis megfelelünk, hovatovább kitünőre abszolváltuk az ország tesztjét, amit a kereskedelmi tévécsatorna közvetített. Ami pedig a kortársakat illeti. A szó – kortárs, föltételez valami újat, eleddig sohasem látott-hallott paradigmaváltást, holott mi újat tudott mondani a művészet, például a reneszánsz óta? Nem írtak meg mindent elődeink? Gondoljunk csak Pilinszky posztulátumára: „Joyce-ra már régen nem fognak emlékezni, amikor Dosztojevszkij még mindig modern író lesz.” Nem. Kortárs hát mindenki, kivel egy levegőt szívunk vagy szívtunk, de itt volt, át is ölelhettünk vele együtt időt és teret, és ha meghalt is, egyek voltunk az időben. Kortárs tehát lehet huszoneves, és lehet a száz fölött is aktívan festő Lossonczy Tamás is. A párbeszéd, az együtt munkálkodás, akárcsak Márai korában, szinte elképzelhetetlen. Magyar átok ez is? Idézzünk tőle: „Közben, ez a furcsa, magyar író is vagyok. Olyan nagyon az vagyok, olyan betegesen és végzetesen, ahogy minden gondolkodású francia írónak szabad franciának is lenni mellette, s a német lehet német, még a cári orosz író is joggal állíthatja az emigrációban, hogy orosz ő, csontig-bőrig. A magyar író, lám, ezt nem állíthatja olyan biztosan. Mert az orosz, francia, német írónak megvan a maga német, orosz, francia publikuma: de a magyar írónak csak egy süket, üres szobája van ma valahol a világon, négy fallal: aztán ott ül, és abban kiabál. Publikuma nincsen.” Hozzá kell tennünk, hogy Márainak ebben a szövegében az emigráns író szólal meg, aki 1919-ben hagyta el az országot, menekülven a fehérterror elől, de az a Márai, aki a Tanácsköztársaság Kun Béláját és Szamuely Tiborját éppen úgy elítélte, mint a horthysta fehérterrort. Hasonlatunk a mához mégsem sántít. Mert van belső emigráció is, nem kell ahhoz átlépni semmiféle országhatárt, hogy magunkra maradjunk süket és vak szobánkban, mert nekünk sincs publikumunk, ma, 2006-ban. A kánonon kívül rekedtek nemhogy reflektorfénybe nem kerülnek, de a zseblámpa apró körtéjének világa sem vetül rájuk. Magyarországon a kulturkampf kontinuus. Ebből nem engedünk. Önnönmagunkat zabáljuk föl. A helyzet a rendszerváltás óta fokozatosan eszkálálódik. Márai szavai dübörögnek a messzi múltból, de nem ér elnek füleinkhez. „...a ma irodalma nem lehet politikamentes.” Hozzátehetjük: túlpolitizált sem. Mert nem dolga. Még akkor sem, ha ez nálunk haladó hagyománynak tetszik. De folytassuk Máraival: „Amikor a győztes világ-

szemlélet diadalmas terrorja lekussoltatja az opponáló világszemléletet minden téren, nem írhat a lelkiismeretes író szonettek a nők lábához, vagy ha ír, mert miért is ne írjon, az éppen egész megjelenésében sem lesz az a fajta szonett, aminek a győztes világszemlélet tapsolni fog. Mert két-féle szándékról van szó. A jó szándékról, amit a szenvedések világitottak föl a sebzett és kereső mai lélek előtt, s ez a jó szándék kiabálja: mi ember-séges emberek akarunk lenni, és élni is akarunk, s nem akarunk megdögöl-ni semmiféle idegen bálványért és érdekért: tehát nem egy kapitalista tár-sadalomért, nem egy kapitalista hazáért, nem egy kapitalista erkölcsért, és nem egy kapitalista istenért. Ma az egész világon csak erről van szó: ki akarja mindezt, ki nem akarja. S a rossz szándék, ami mindezt akarja, ami megköveteli, hogy a munka tartsa el a tőkét, s a tőke aztán a hazát s az istent. Senki betegebb vágyódással nem hisz egy hazában, mint az író, akit nyelve egy fajtához kötöz; de hogy ezt a hazát másképpen is el tudja kép-zelni, mint amilyen, az ő hite szerint jobban, méltányosabban, ez az ő joga. Én nem vagyok bolsevista. Internacionálét csak egyet ismerek el: a Szellem internacionáléját...” Fényes vallomás. Juhász Gyula aforizmája is föl-merül az emberben: „A én szocializmusom nem egyenlőséget akar, hanem igazságot.” A ma írója is ezt szeretné. Már aki. Mert állítólag sokféle igaz-ság létezik. Hát ennyiféle igazság polarizációjában elvész a szellem, a hit, az akarat, az erkölcs. Krisztust ráerőltetni senkire nem lehet. Ő meg nem ront az emberre. Vár. Hogy meghívják. Udvarias. És szent. Mint az igaz-ság. Az egyetlen. Márai Sándor üzi, hajszolja ezt az egyetlen igazságot. Önmagát sem kímélve. Ugyanebben az írásában a kor irodalmáról amit elmond, nem alkalmazható a XXI. század magyar irodalmára, csak rész-ben. Zárójelben csak annyit, hogy a mű végén tett megjegyzésével egyet-érthetünk ma is: „Az isten tudja, mi hiányzik jobbra és balra: nyilvánvaló, hogy egy ember, egy új Osváth talán, ha már a régi, nagyszerű és csodála-tos nem jöhet közéjük, egy új nevelő, összetartó, egy kevés pénz, milyen kevés, egy kis jóakarát, egy kevés levegő.” Ennyi volna az egész – gondol-hatnánk. Ennyi. Csakhogy ez olyan sok, olyan elképzelhetetlen, hogy a remény marad csupán. Mert ami akkor igaz volt, ma is az: „Elfullad a lélek a keresésben...” – ma, mert ma is, amikor már nincs is lélek. „Káosz, mű-veletlenség, felelőtlenség, kritikátlanság, sötét butaság, giliszta-mozgás, bolsevista-fenegyerekeskedés és irredenta gyászfátyol-lobogtatás, még jó, ha butaságból...” Valami ilyesféle hangulat van ma is. Ma is politikus az író. De csak a magyar. Mert úgy érzi, szükség van szavaira. Pedig nincsen.

Márai figyelmeztet most is: „A közönség nem nevelte íróit, s az írók nem neveltek közönséget maguknak.” Nem marad más, csak a befelé figyelés, amit megelőz az extrovertált, állandó figyelem. Istenre és a világra. Politikára ott a publicisztika, ott a glossza, és mindenféle újságírói műfajok. De még ezt is nyugodt szívvel rábízhatja az írásművész az igazi újságírókra, elemzőkre.

Magányos költő. Mint Pilinszky farkasa. „Hol volt, hol nem volt, / élt egyszer egy magányos farkas. / Magányosabb az angyaloknál.” Úgynevezett irredenta verseket is írt, Végvári néven. Ezért aztán hallgatni kellett róla. Csak azt nem érti az ember, miért baj az, hogy valaki kesereg, mert hazájának kétharmadát csonkolták Trianonban, fájdalomcsillapító nélkül. Mégis szelíd maradt. Az óhaza nagy magányosával, mint a kétpetűjű ikrek. Aki szintén megénekelte ezt a fájdalmat, akár ő is irredenta, ma már legyintenek erre ők, a holtak, és mi élők egyaránt. Juhász Gyula verse ima. De van-e irredenta imádság? „Ó, én senkit se háborítanék, / Szelíd kísértet lennék én nagyon, / Csak megnézném, hogy kék-e még az ég, / És van-e még magyar dal Váradon? / (...) És nézni fájón, Léván, Szigeten, / Szakolcán és Makón a hold alatt, / Vén hárs alatt az ifjú szerelem / Még mindig boldog-e és balgatag?” Hát ilyesmi, amitől oly eszelősen félni kellett? A mindenkori döntőnkök nem akarják megérteni, hogy a költő nem rázza föl a népet? Még a magyar sem? Hogy a költő csak kineveztetik forradalmárnak, de a líra minden, csak nem forradalmi? Öngyötrő, szenvedésre kiválasztott, kínok csimborasszóján kucorgó neuraszténiás nem lehet népének felelős vezetője.

REMÉNYIK SÁNDOR

sem ettől jelentős költő. Bár nagyon fáj neki is. Fülelt ő is, mint Juhász Gyula. Hogy „...van-e még magyar dal Váradon?” Erdély őrizője volt. Mint Kós Károly. Vigyázott a strázsán. Szelíden. Fegyvertelenül. A nagy erdélyi triász harmadikja. Tompa László (1883–1964), Áprily Lajos (1887–1967). Ő a legfiatalabb köztük. Ő élt a legkevesebbet (1890–1941). Sors? Isten? Befejezettség? Beteges volt, mint méltó utódja, aki így írt 1930-ban: „De lehet, hogy csak Mózesek leszünk s az ígéret földjét csak az utánunk

jövő még fiatalabb Józsuák fogják megtalálni.” Dsida Jenő (1907–1938) – aki talán művészileg nagyobb kaliber volt Reményiknél – prófécijája ma is csak remény. De kecsesgető. Románia Európai Unióba történő integrálódása? Valószínűleg. A határok jövőbeni átjárhatósága az irodalomnak lesz köszönhető? Senki sem gondolhatja komolyan. Az írók *személyes tettei* viszont nagyban járultak hozzá, hogy a helyzet lassan kezd konszolidálódni. Sütő Andrást kivert szeme tette nemzetközi hírűvé. Markó Béla ragyogó szonettjei senkit sem hatottak meg. Politikusként azonban nagy léptekkel tett és tesz a magyarságért az RMDSZ élén. A halott Páskándi Géza és a haldokló Bartis Ferenc irtózatos börtönévei, Szamosújvárott és máshol – fölhívták a figyelmet. Kárpótolni egyiküket sem lehet immár. Székely János sem úszta meg. A Lászlóffy testvérek apolitikusabban, de egyetemes művészetükkel segítik az összmagyar irodalmat. Aladár a híresebb. A termékenyebb Csaba a rák metasztázisában szorongatva minőségi műveket ír, az irodalom valamennyi műnemében és műfajában. Nem adja meg magát a halálnak. Ez a hallatlan erő onnan jön. Erdélyből. A „fölménöktől”. Mint amilyen Reményik Sándor. És a többiek. És megint Dsida. Így ír a már említett kisesszéjében: „Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánusot sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát. Nem szűk körű, erdélyi határokon belül kirobbanó könyvsikereket várok – az kevés létszámunk és koldusszegénységünk mellett lehetetlen is –, hanem befolyásoló, átalakító, szuggeráló misszióteljesítést az összes magyarlakta terület felé. (...) ...első lépés: egy emelkedett, alapos, ragyogóan sokoldalú kritikai szellem megteremtése, amelynek ebben a pillanatban, fájdalom, még csirái sem mutatkoznak. Pedig erre nagyobb szükségünk lenne, mint fuldoklónak a friss levegőre.” Ennek a huszonhárom éves fiatalembernek a gondolatai máig zengenek. Pedig hetvenhat évvel ezelőtt gubbasztotta a papír fölé csöndes sikolyát. Megtörtént azóta bármi is? Szentek nemigen akadnak az irodalomban, így a válaszuk csak szkeptikus lehet. Majdnem. Talán. Közeledünk. Ilyesmiket nyöghetünk. Egy aztán biztos. Ha a Szűzanya elfogadta Magyarországot, mai határainktól keletre, a Kárpátok karéjáig tartó területet, tájait, állatait, keveredett népeit emelte föl a szívéhez. Abból a bizonyos kovással kelesztett tészta-ból kisülhet a teljes kiörlésű kenyér. Így szerette Erdélyt és környékét Reményik Sándor is. Szívéhez emelte ő is, szívét adta volna érte. „Ebben a kötetben a költő természeti líráját ismerheti meg az olvasó. Reményik a természetben is a maga lelkének tükröződését látja, a természet egyszerűen

hangra kelti a benne élő érzelmeket.” E szép sorokat a hátsó borítón olvashatjuk. És így fejeződik be: „...a költő lelke nyugalmanak magával ragadó egyszerűsége a lírai költészetnek olyan új szépségét alkotja meg, amely Reményik nevét magában is maradandó irodalomtörténeti értékévé teszi.” Akár egyet is érthetünk. A baj ott kezdődik, hogy mai irodalomoktatásunkban minden bizonnyal elsikkad ez a költői teljesítmény. És ami még ennél is nagyobb gond: nem eléggé „trendi”. Bűn, bűn hátán. Reményik Sándort mindez nem érdekli. Még csak vissza sem szeretne térni, úgy olykor-olykor, mint Juhász Gyula. Nem is kell neki. Ezzel a kötettel bekopogott hozzánk és mi hellyel kínáljuk. Halkan fölolvassa ezt az egyszerű kis versikét: „Vannak gyönyörű, messze kertek / És bennük tenger sok virág, / Az esti szellő hozza, hozza / Feléd e tenger illatát. / Ismerd és szeresd valamennyit, / A sok virágot, sok csodát, / De legjobban a mi csodánkat, / A kis erdélyi ibolyát.” Az *Erdélyi ibolya* tipikusan az a vers, melyről azt mondja az avatlatlan olvasó: illet én is tudok írni. Miközben nem tud. Mert a csapvíz sohasem utánozhatja a patak csobogását. Milyen áttetsző, borús, óriási, ugyanakkor picinyke a *Lepke-halál*: „Aranypiros pillangó száll le / Sötét, örökzöld éjszakába: / Egy idetévedt lombos fának / Tépett, hervadt, betegszép álma. / Szakállas vén torony-fenyők / Heverőt feszítenek alája. / E függő-ágyban elpihenhet, / Míg eljő csendes elmúlása. / Aranypiros pillangó száll le / Nagy, feketezöld éjszakába.” Ez a pillangó, ez az aranypiros, maga Reményik Sándor. Élete. És „csendes elmúlása”. Vad színekkel fest Erdély horizontjára. Szelíden. Reményik Sándor sohasem dörgedelmes. Így aztán nem lehet Ady rokona. Zsoltárokat ír folyamatosan. Magyar zsoltárokat. Neki nem kellett illet írnia: „Vagy félezernyi dalt megírtam / s e szót: magyar, / még le nem írtam. / Csábított minden idegen bozót, / minden szerelmet bujtató liget. / Ó, mily hályog borult szememre, / hogy meg nem láttalak, / te elhagyott, te bús, kopár sziget, / magyar sziget a népek Óceánján!” Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*a olyasféle bomba, mint amilyenek Honegger jellemezte Stravinsky *Tavaszi áldozatát*: a zene atombombája. Persze egyik sem úgy pusztító. De mindkettő fölráz. Reményik Sándor egész műve imádság. Csak éppen halkabb. Magányosabb. Ilyen: „A sziklarózsa régen elvirult. / Amit most hoztam: csak a levele. / Kicsi, fénytelen, faközöld levél. / Nincs egyebem. / Érjétek be velem.” Ez a 12. vers a *Szemeimet a hegyekre emelem* című hosszú poémából, alcímében jeleztve: 121. zsoltár. És így közeledik az Istenhez. Ilyen halkán, mely csöndesség mélyén hangrobbanás feszül: „A tiszta őszi csendbe / A messzi hadgya-

korlat / Ágyúdöreje döng. // A tiszta őszi csendbe / A tölgy álom-gyümölcse:
/ A makk koppanva hull. / És valahol, hangon, csenden felül, / Az Isten
számolyán / Kicsi nességé lesz az ágyúszó, / S ágyúdörejjé a halk koppanás.” Ez a *Hangok ereje*. Ahogy Isten közelében relativizálódnak. *A lelki szegénység dicsérete* című vers végső magyarázat. Arra, amit vitatunk. Hogy vajon mi is az a lelki szegénység. A *Nyolc boldogság* elsője. Ha a lélek maga a Szentlélek befogadása – mert nem hiszem, hogy *vele* együtt születünk! –, akkor az hogyan lehet szegény? Nem inkább a szellemiségünkről van szó? Mely elfedi Istent? A meghasonlottságunk, keserűségünk, megannyi kételyünk, bosszúságaink nem pszichénk termékei? Persze a Reményik-féle lelki szegénység axiomatikus. Igen, el kell jutni – csak az Istenig. Ahogy a kései Pilinszky eljutott. De József Attila éppúgy, mint Kosztolányi. Simone Weil a filozófiában. Reményik ujjongva ír. „Hálát adok, hogy a világból / Oly kevés dolgot ismerek, / Hálát, hogy Párisot sohse láttam, / S nem vonzanak a tengerek. / Hogy nem jártam a Riviérán, / És járnai már alig fogok, / Hogy becsukódtak énelöttem / Idejében a távolok.” Furcsa első versszak. Nem gondolhatjuk komolyan, hogy Reményik ne tudott volna mindent. Mert belülről került az univerzum; ami belül van, azt nem kell föltétlenül kívülről is megismerni. Másrészt, mint már jeleztük, a művész, még ha Krisztus-hívő is, Krisztus követője, szentek és boldogok szintjén aligha lehet. A második versszakban be is látja, hogy mindenben túl van, és így folytatja: „Ugyan mit értem volna véle, / Ha még több darabra török? / S előlem milliónyi részlet / Födi el azt, ami örök.” Az igazi költő végül mégis összerakja az addig homályba borító darabkák alatti rétegeket egésszé. És ez nem más, mint a valóság. Az utolsó versszak térdeplőn elmormolt imádságban bomlik teljességgé. „E keveset add átölelnem, / És benne átfognom magam, / S halálom elfeledni benne, / S az életből, mi hátra van. / Hagyd haldokló lángokba kapni / Kék hegyeink lélegzetét, / S hagyd látnom egy harangvirágban / – Szent szegénységben: gazdagságban / A mindenségnek végzetét.” Patetikus? Az. Az ilyen költészet mindig az. Isten maga is pátosz. Egészségesen az. Az egész Reményik-lírárt átlengi ez a tűnékeny patetizmus. De mint minden költő, alanyi ő is. Az Áprily Lajosnak ajánlott *Egy sír nem temető* című versben megtalált sír, akár az ő sírja. Kődös, különös, borzongató. „Egy fecske nem tavasz, / Egy fűszál nem mező, / Egy víz-csepp nem patak, / Egy sír nem temető.” Első és utolsó versszak. Ki más is lehetne, ha nem ő: „Egyedül élhetett, / Egyedül halhatott, / Parolát másnak a / halálban sem adott.” Maga Reményik. És mi,

mindannyian. Kik egyedül halunk. A *Végrendelet* utolsó kétszer-kétsorosa már egészen Istenközeli. „Kik üldöztek át tüskén, vad bozóton: / Kétségeim az örvényekbe szórom. // A holtom után ne keressetek, / Leszek sehol – és mindenütt leszek.” Ha bármelyik virágcserepünkbe földet teszünk – nem muszáj erdélyi földnek lennie –, s mellé helyezzük a Havasi fészület című Reményik Sándor-válogatást, előbújik a költő, erdélyi ibolyában inkarnálódva, e világban: mindenütt és sehol.

A XX. századi magyar költők közt széles és kemény rendet vágott a halál. Annyi kint adott, ami több évszázadra elég. De nem. Átcusszan a XXI. századba is, fogja a költőt és elviszi. Babits és Kosztolányi. Kerüljük a szót, a rettenetést. Pedig ártatlan jószág, ollói vannak és hátrafelé megy. Ez a szörnyű kór azonban a sírig kísér, majd ő maga is belepusztul. Így hát mi, valamennyien, orvosi félműveltek megtanuljuk, hogy helyettesítsük a szót. Carcinoma. Seminoma. Sarcoma. Lymphoma. Rosszindulat. Daganat. Vagy egyben szólva: rosszindulatú daganat. Nagy a sóhaj, ha csak basalioma a diagnózis. Mert nagyon lassú. Nem képez metasztázist. De a többi? És akkor hiába a statisztika. Túlélhető. Reménység. Fogvacogtató, didergő vágyakozás. Évek számlálása. Ötödik éven túl. És akkor itt az újabb potenciális áldozat. Aki megírta verseskönyvét. *Verses Ótestamentum*. És *Jób*. A legnagyobb szenvedő. Micsoda könyörtelen tükörbe, tükör mögé nézés, túl az önarcképen, túl a foncsoron. Lászlóffy nem Mózes. De Noé. És *Jób*. Nem Ábrahám, de József. Szodomát érintve, de elsietve onnan. Bábel tornyában a HANG. Határon túli magyar költő. Kolozsvár. Neki már nem kincses. Legújabb verseiben már sikít a mulandóság szidolozott, rézpántos küszöbje,

LÁSZLÓFFY CSABA

súlyos beteg. De ír. De dolgozik. Ahogy Kosztolányi is. Babits is. Utolsó percekig. Ahogy Őze Lajos, Ruttkai Éva és még mennyien – a színpadon. Nem ágyban, párnák közt. Pedig az volna a normális. Lászlóffy Aladár, a testvérbátya a híresebb. De öccse, ami oly ritka a magyar irodalomban, szintén jelentős költő. Kár is hasonlítani. Bizonyosság erre ez a nagy kísérlet, ez a „verses Ótestamentum”. „Az ószövetségi szentírás mindössze öt kis

könyvet tartalmazó legelső része, tudományos nevén a Pentateuchus, zsidó szóhasználat szerint a Tóra, a Mózes nevével fémjelzett *Törvény könyve* (...)", írja még sok egyéb mellett a hátsó borítón Jakab Gábor. Ezeket a drámai történeteket verseli meg teljes ihletettségben, önmagán áteresztve Lászlóffy Csaba. Hangja oratórikus, ha volna muzsikus fogékony, egyszerű művet tudna komponálni erre a hatalmas „szüzsére”. Bűnös Szodoma, Lót, aki visszanéz, az özönvíz és Ábrahám, és persze József, mely a musicalesítést sem úszhatta meg. A Jákob lajtorjája Pilinszkyt idézi meg a recenzióban. Mikor azt kérdezték tőle, mi a különbség a filozófus és a gondolkodó közt, ő csak annyit válaszolt, hogy a filozófus a megismerés felé, míg a gondolkodó – adott esetben a művész – a semmi felé közelít. De a Jákob lajtorjáján fölfele szálló angyalok ugyanazok, mint akik lefele szállnak. Lászlóffy persze nem filozofál, nem is esszét tömörít verssé, hanem a történetet szólaltatja meg valódi, egyedi költői hangján, esszenciává sűrítve ezt a poklot és a mennyországot, mit az ószövetségi Szentírás eme első része édig magasít és irdatlan mélységekbe dönt. Isten szólal meg itt, Lászlóffy Csaba Istene. Mely nagyon hasonlít a Szentírás Istenére, nagyon azonos vele, mégis a szenvedő ember kiáltása, a már régen befogadott Szentlélek mocorgása, fészkelődése, nyugtató simogatása, a költő magánfohászja. Jakab Gábor remek érzékkel idéz a hátsó borítón: „...Leckéztetni csak / annak szabad, ki végtelenben ül, / ki ad, ha nem kérsz, s mikor kérsz, nem ad.” És rögtön a másik, mert mindkettő szentencia: „Nem felfogni, fogadni a csodát – ez a legnehezebb.” Itt domborodik a beteg költő ereje. Mert ha mégis. Ha fölgyógyul. Ha nem kér és mégis kap. Az lesz az igazi megrendülés. Addig azonban Jób hányattatása marad. A kötet utolsó verse az *Etűd*. 1996. augusztus. Előre tudta. A sejtburjánzás a tünetekig 7-8 év. És az *Etűd*ben Jób. Ilyen a vége: „Vakírással is följegyezhető / az arcovát-kákban a sok talány / mit nem fejthet meg más, csak a magány / – a mindig rendhagyó, sanyargatott, / az áltatással sújtott, hőt, fagyot / dacosan fogadó avagy közöny / mezébe bújt Jób, kit emléközön / kínoz és kímél egyben a világ / csaló csókjától, Jób, kiben zilált / őshüllőhit él, semmi ki nem olt, // bár átüt rajta már a hullafolt.” Az *Etűd* megérinti Babits *Jónás* imája című végletes poémáját. És a vége? Mint József Attilánál, bár groteszkül. Lászlóffy Csabához, vagyis *költőnk*hez és *korához* örökítették a tébolyt. A költő 2002-es nagy gyűjteményéből (*Tudnak-e a jász lovasok nevetni?*) villan a verlainé-i hangú (de hexameterekben írt) villoni evokációjával a *Túlvilágra bűvölő* című vers, melynek alcíme a zárójelek közt: *apokrif*

ima. „Szörnyeteg álmok! / Szörny ez az álnok / régi, letűnt / téli való; bösz / bőjti karó, nősz, / míg fenekünk // súlya megkönnyül – / sótalan könny ül / szívemen is, / mint ez a tál lé, / tán a halálé; / idegen íz.” Így, ilyen ütemben zakatol végig a vers. A betegség, mely elhatalmasodott sejtjein, nem egyik pillanatról a másikra tör rá az emberre. Nyolc év? Tíz? Az orvostudomány is csak tapogat. A költő azonban olyan membrán, akin átüt az Isten hangja, előrejelzése, mely aztán a papíron azonnal megjelenik. Ha tudja a költő, ha nem, ha van diagnózis, ha nem, valamit prófétál. Mi más lehetne az ilyen halk sikoly? „Vár alagútnyi / hóhegy – kijutni, / merre, hova!?” Ez a negyedik versszak első három sora. Majd az utolsó előtti versszakban a torok szorul, mint Babitsnál, imája Istenhez szól, de nyilván gondol Szent Balázusra is. „Lesz ugye gondod: / büntudatom, hogy / mint a selyem- / húr (hurok) torkon, / jaj, ne ragadjon, / én Istenem?” Aztán így fejezi be e verset: „Mert ha nem (most még / fortyog a moslék): / rajta, hajíts / gyöngyszemet? piszkot? – / lakjanak disznók / jól velem itt. –” Zabáljatok hát föl, engem, Lászlóffy Csabát, a költőt, ki nem meri egyértelműen kijelenteni, hogy gyöngyszem – a disznók. Az utolsó szó kurzívja az e világi kín. *Oda-át* – ahol nyilván várják, mert üdvözül –, ilyen csúfság nem eshet meg vele. És a remény. Hogy még csak alkonyodik. Az örök sötétségbe oltott világosság meg úgyis ráér a befogadásra...

Országos Széchényi Könyvtár

2004. december 13-án a Magyar Írószövetség székházában a Magyar Napló Könyvkiadó bemutatta legújabb köteteit. E lapokon három kiadványról adunk hírt. A legkiemelkedőbb teljesítmény kapta a legkisebb formátumot. Valódi zsebkönyv. Zsebbe csúsztatható. Vajon tesz-e ma bárki a zsebébe verseskönyvet? Föllapozza-e a villamoson, fáradtan hazafelé? Bulvárlapok kecsgetető könnyedségében veretes sorokat olvas-e valaki is? Talán igen. Ha minden autóbusz- és villamosjáratra jut egy-egy ilyen ember, már nem élt hiába

KÁNYÁDI SÁNDOR

sem. A költő nem csak és kizárólag a határon túli magyarság élő klaszszikusa, hanem az egyetemes magyar irodalomé is. És Európáé. Persze hogy Trianon éppúgy nyomja a szívét, mint bármelyikünkét. Hetvenötödik

évét lépte túl azon a forró estén, ott, az írószövetségben. Lelkesen beszélt, szívhez szólóan, rendíthetetlen hittel. És ez a hit éppúgy egyetemes, mint amennyire magyar, mint amennyire kisebbségi sorban élő magyar. Ezt az imakönyv méretű, imákkal és gyónásokkal szárnyaló könyvet Bertha Zoltán válogatta-szerkesztette. Utószavából idézhetjük Kányádit: „Tekintete: tiszta, inkább szelidnek, békésnek mondható. De hegyi tóra emlékeztető szeme sarkában az öröm mellett a nyugtalanság, a konokság ráncai jelzik: szemmel tartja a világot, a pásztortüzek füstjét és az atombombáét egyaránt.” Ebben a pár megkapó mondatban benne rejlik az erdélyi magyar költészet egésze, így szolgálja ez a költészet a megőrzendőt és az egyetemeset, az anyaországot és a szórványmagyarság nemes röghöz-nyelvhez kötöttségét. Hogy érzi magát a magyar Bécsben? A nem anyaországi magyar? Vagy a határok közé szorított? Nos, a *Halottak napja Bécsben* című nagy poéma válaszol. A vers indítósorai persze az egyetemesség felé kapaszkodnak. Mert a művésznek mindegy, hol van épp, gyökerei befurakodnak az egész világba, és aki magáénak tudhatja a világot, és azon is túl, az univerzum csöndjébe fülel, az óhatatlanul a magányt választja. És még csak nem is választ. Rátéstálják nem e világi hatalmak. „Befonnak egyszer téged is / valami pompás koszorúba / idegen lesz majd és hideg / minden akár e bécsi utca / elgurulsz mint egy villamos / utánad felgömbül a vágány // kutyatej páfrány / tör át a járdán // kit érdekel hogy erre jártál // Oszlopnak vetett háttal / hallgattam az ágoston-rendiek / fehérre meszelt templomában / hallgattam a rekviemet // Mert a legárvább akinek / még halottai sincsenek / bora ecet könnye torma / gyertyájának is csak korma / álldogálhat egymagában / kezében egy szál virággal / mert a legárvább akinek / még halottai sincsenek...” És ebből az árvaságból eljutunk a hosszúvers egyik magaslatához, ahol a költő visszatér szűkebb hazájába, sirat és elsirat, Isten megszólítása kérlelő és nem haragos, emlékeztető, hogy ne hagyja magára azt a népet, mely a Szűzanyáig emeltetett. „Fölséges uram kend / hogyha férközése / volna közelébe / kérje meg odafent // hogy vetne már véget / a nagy protokollnak / dolgaink romolnak / s bizony hogy avégett // s lenne védelmünkre / hogy ne kéne nyelvünk / féltünkben lenyelünk / s önnön szegyenünkre...” Az egész világba szétspriccelt magyarságot siratja. És nemcsak a leválasztott területek magyarságát, hanem azokat is, akiknek el kellett menniük innen. Mert túlságosan sokat tudtak, s ez a picivé zsugorodott haza nem bírta vagy nem akarta finanszírozni a mérhetetlenül sok és nagy tehetséget, de kötni kellett a batyut annak is, akit elüldözött nácizmus,

kommunizmus, akiket halállal fenyegettek, s akik még ma is, ott is, ahol éppen vannak, szebben és tisztábban beszélnek az anyanyelvet, mint mi, határon belüliek. Szégyen. Könnytelen gyász. Egyetemesség helyett globális hülyítés, a valóságos Isten helyett a média istene, a magamagát fölkent virtuális isten. Kányádi Sándortól való a közszolgálati televízió műsorfolyamának címe is, mely a szétszórattásban élő magyarokkal folytatott bensőséges beszélgetéseket. Ez volt a címe: *Szabófalvától San Franciscóig*. Több ez, mint ironia, szarkazmus akár. És a sors beteljesülése. Minden magyaré. Aki elmegy. Majd visszatér. Ha álmaiban is. „szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscóig / szabófalvától san franciscóig // Uram ki vagy s ki mégse vagy / magunkra azért mégse hagyj / ajtódon félve kaparász // kis szárnyával e kis főhász / gyermeki hangon gügyöget / dicsértessek a te neved // Aj miféle népek volnánk / szégyentől mért ég az orcánk / mivel vétettünk mi többet / mint akár a legkülönbek // vén zsidók ószövetségi / nyelvével kéne most élni / de hallgatunk senki sem mer / felelni az istennel // verjed bartók verd a dobot / frakkod szárnya tüzet fogott / ég a kunyhó ropog a nád / tüzet fogott ég a világ...” Micsoda ráolvasós ének! Így fakad ki a magyar költő. Ha a gyökerekhez leás. Nem tud elszakadni, nem tud kilépni önmagából. Mennyire az életet akarja ennek a népnek, mennyire másképp szól, mint Mezei András megrázó „tényversében”, ahol a kérés invokáció, olyan költő sikklya, aki magyar, de ugyanakkor minden zsigerét áthatja a zsidó identitás. „Hagyd a népem elpusztulni: / könyörülj rajta, Istenem. / Süllyedjen el a vesszőkosár, / hagyd a kötáblát üresen.” Mert már annyi volt az üldöztetés. Magyarán: betelt a pohár. A magyarság szenvedése még „csak” ezeréves. Pontosabban annyi se: Mohács óta telik a pohár. De a nyelv él. És élteik. Olyan remekírók, mint Kányádi Sándor. És Mezei András. Identitástól függetlenül mindenki, aki használja és nem elhasználja a nyelvet. Ezt az egyszerit. A tüneményt. A nép, a nemzet más lapra tartozik. Jósol, pontosan kétezerben. Pedig akkor még nem tudhatta, hogy a kettős állampolgárságról szóló szavazás kellő népbütítés után miféle kicsinyes politikai-anyagi degradálódás után vált a kellő szavazó híján érvénytelenné. „volt ámitások után új / s legújabb ámitások / szemeket próbáló ködén / átlátni nincs ma látnok // nincs az az elektronikus / csoda nincs az az isten / aki e nyálkás undorok- / undorán átsegítsen // csak kussolás csak senyvedés / a bátrak belehalnak / újabb ámitók jönnek és / nem lesznek forradalmak.” Hát ilyen prófécia a *Jövendőmondás*. Tegyük hát a bal oldali felső zsebbe e tenyérszi

könyvet. Hadd dobogtasson rendetlen szívet normális ritmusra ez a testen kívüli lélekmotor, a Kányádi-féle verspacemaker.

És maradunk Erdélyben. Ahonnan az 1941-ben, Bágyonban született költő származik. Ő is részese volt annak az irodalmi estnek. Hangjában csupa drámaiság. És mégis. Volt benne valamiféle megnyugvás, rátalálás a hitre, az újbólira.

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN

aztán átkerült családjával az anyaországba. Versei horizontalitásukban és vertikálisukban az erdélyiségben gyökereznek. Úgy modern, hogy közben innen van a posztmodernről. Kísérletező, de csak a formák befogadhatóságáig. Érkezése Óbudára. 1989. Fordulópont. A sírásé. A végleges itt maradásé. Óbudai kesergő. Zárójelben: Egy pannoni katona leveléből. „Szép Aquincum mellett / Vertük le sátrunk / És bizonyisten / Sirtünk”. Az elrajzolt „kancsalrím” jelzi a helyzet komikumból áradó drámaiságát. Ennek a ciklusnak a harmadik verse egy egyszerű mondást emel a szarkasztikum világába: „A költő az utcán / hever, de / senki se / hajol le érte...” Valóban. A költő, mint olyan, nem is létezik. Az átlagember számára avított, retrográd hajlam verset írni. Olyan kislányos. Olyan gyerekes. Alig tudják ma Magyarországon, hogy teljes virágában pompázik, kiirthatatlanul a vers. A költészet, melynek van honnan meritkeznie. És lesz. Mert a ma költője a későbbiek számára éppúgy példa lesz, mint az előző generációknak a régebbi. Kontinuus. Nem szakma, nem foglalkozás. Fájdalom. Csupa jóindulatú burjánzás a lélek belső szerveiben. Ha van ilyen egyáltalán. Ciszták és miómák tömege. Inoperabilis. Így aztán gyógyíthatatlan. És marad is a halálig. Innen jön a költő. Az egyetemes, önmagát kutató, Istennel vitázó természet mellé még jön, jöhet a magánfájdalom, némelyeknél a betegség, ha nem organikus, hát pszichés, Bágyoninál a Gyermekek elvesztése. A várva várté. Hiába, hogy aztán mégis megszületett – a másik. Isten kegyetlen próbáját kiállva. Az *Anyanyelvtelen* balladái sűrűségű, végtelen sírás. Az egész művet idézhetjük. „fiú volt – mondták / s mint fény a tükrön / villant át csorba életünkön // fiú volt / derék / s mint vadász vadját / dicsérték hosszan / a magzat anyját / ki egyenest a méhéből temet... / vajon az egek

hogyan fogadják / a föl nem síró / tetemet / a névtelent az anyanyelvtelent?
// vajon ott kik lajstromozzák / a hangtalanul érkezőt? / a holdfény-tisztát /
a sosem-vétkezőt // ott is vajon csak paragrafusra / nyisszentik el a köldö-
köd zsinórját? / vajon az illetéket / ott is leróják? // a buszok ott is rozsdá-
dobozok? / az utcarikkancs ott is egyet fúj? / a betűbölcsőt ott is kihajítják?
/ sújt-e ott is a nyelvi *egyensúly*? // a zászlók ott is csapnak, ostorognak? /
az anyagerinc ott is akasztófa? / szólniuk kell vajon kakasszóra / a magzat-
víztől hurkos ostoroknak? // fiú volt – mondták / két keze ökölbe' / hajtja
szekerünk' / körbe... körbe // csak száll nem szól / nem szólint / mélyül
az első anyaszóig". Szusszanni sem bírunk. József Attila *Nagyon fáj* című
bartóki jajjözöne óta nem nagyon írtak ilyen verset a magyar irodalomban.
Pedig hány és hány gyermek vész el kézen-közön, vagy már az anyaméh-
ben, vagy magára hagyatva; és ebben a versben is az Isten felé fordul a
düh. Pedig nem Istené a válasz. Talán annyiban, hogy ha megszületik az
a gyermek, akkor nem íródik meg ez a vers, mely hatalmas érték. Még ha
kézzel nem fogható kincs, akkor is. Új szavak, szóösszetételek struktúrá-
jában megszólal a türhetetlen. És ami megváltozhatatlan. Az egész kötet
ilyen. Szaggatott szonettek sora. A Tóth Árpád-i *Furcsa, rimes játékból*
rémes lesz. Amilyen a kor. Az anyanyelvtelen kor. Mely nemcsak a hatá-
ron túliak sajátja. Ott a legkevésbé. Kő Pál Kossuth-díjas szobrászművész
illusztrációi összalkás vonalakkal dübörögnek. Fölemelik a könyvet. Mely
csapkod a kezünkben, fölrepülne. Nagyon.

Igencsak megkésve, akár e sorok írója, 1988-ban megjelent első ver-
seskötetünk a rangos Kozmosz-sorozatban, amely abban az időben igazi
konkurenciája volt a Szépirodalmi és a Magvető hasonszőrü sorozatainak.

FALUDI ÁDÁM

1951-ben született, tehát az évtized végi megjelenés már-már anakronisz-
tikusnak tűnt. Akkortájt persze mindenki fiatal írónak számított, innen a
negyvenen. A költészet, az első verseskötet huszonévesek sajátja, s ma
már tizenévesek ragyogó kezdő köteteiről is beszámolhatunk. Vissza-
zökkent a normális kerékvágásba a versírás. De amilyen a kezdet, olyan
a vég fölkiáltással utólag is kikérhetjük magunknak ezt a késleltetett,

agyonlektoroztatott indulásidőt. Megszenvedtük, ki így, ki úgy. Faludi Ádám nem hallgatott el, folytatta, leginkább az alternatív mozgalmakban, a rockzenében, mondhatnánk úgy is, hogy a korszerűben, a maiban. Ő nem az áthagyományozottat folytatja, hosszabbítja meg a saját mondánivalójával és formavilágával, hanem a világkultúrát követi, s követte az ominózus első kötet kapcsán is. Akkoriban illett kritikát írni a pályakezdő költőkről-írókról. Ő lett – mert négy könyv jelent meg 1988-ban a Kozmosz-sorozatban – a kiválasztott. Már-már féltettem. Annyian körülrajongták. De nem szállt a fejébe a dicsőség. Alig hallhattunk róla azóta. Könyvei megjelentek, még CD-i is, de nem harsogott a kritikai világ. Új könyve (Magyar Napló Kiadó) szójátékos címe jelzi a tartalmat: *Országúti firkaló*. És valóban. Ezek a rövid prózák egy utazó, a világban jelen lévő, olykor távolról szemlélődő író forgácsai. Hajóépítő ember, akit legkevésbé a végtermék érdekli. Fából készíti hajóját, de a lehulló forgácsokból épít egy kisebb, de annál belakhatóbb, barátságosabb, emberközelibb csónakot. És ül, mereng, nézi a fodrodózó vizet, följegyez. Rácsodálkozik. Ironizál. *Elvetemült történetek* – jegyzi az alcím. És más prózák. 1982–2002. Húsz esztendőbe foglalt létérzés. A csónak erős, a hajó ott maradt műhelyében, talán majd később indul vele valami hosszabb, végletesebb útra. Blaszfémikus kiszólás az egyik címben: „Mit mutat a szenteltvízóra?“, nyári helyett *Gyári mikulás*, csupa kifacsarása a szónak, talán éppen az érzelem korszerűtlensége folytán. Miközben nagyon is tetten érhető a belső rezonancia ennek az utazónak, utazni vágyónak: „Szponzorokat keresek, akik anyagilag támogatnák utamat, a Csendes-óceánig (retúr), s ezzel lehetővé tennék számomra, hogy egy rózsaszirmot dobjak a Grand Canyonba. Annyi időt töltenék mindössze a kanyon peremén, amíg meghallanám a szírom keltette visszhangot.” A kép gyönyörű és meghatározhatatlan. Mert a szíromnak nincs visszhangja, és mégis van, mert a szerző megjeleníti. Ettől válik művé. Gondolatteli művé, noha nálunk ez tilos. Nyugaton bevált módszer. Az esszéizmus. Ha a műben van gondolat. Pedig valóban – ahogy azt Pilinszky említi –, a semmire kell koncentrálnunk. A *Csináld magad* két oldalán aforisztikus írások. Zárójelben: Korhatár nélkül nem ajánlott! Adyval szemközt nem akar megmaradni Herkulesnek. „Ne legyünk óriások! Bepaliznak bennünket. Ránk borul az ég. A törpék elviszik a nőket.” Ide jutottunk. És igaz. A kiüresedés végső mondata: „Kár csodálkozni.” A korra jellemző szexuális nyitottság, a totális illúzióvesztés irgalmatlanságában ennyi marad: „Denaturált szex.” Ezek az írások

nem sorolhatók be egyetlen műfajba sem, mely a prózát mint műnemet értelmezik. Olyan tárcafélék, cikkfélék, kisesszéfélék. Kezdemények. Bevezetések. Olyan „félék”. Mégis, a kötetegész kiadja a művet. A szerkesztés igénye. Igényessége. Aki a csónakból kiálló szálkát keresi, közel kell hajolnia. Aki egészben a csónakot kémleli, annak hátrább és egyre hátrább kell lépdelnie. És figyelni. Befelé is.

Ha valaki tizenhárom évesen közölhető verset képes írni, óhatatlanul eszünkbe juthat a schopenhaueri igazság: „Ami korán jó, az korán is vész el.” És bevillan azok hosszú sora, akik zsenikként fiatalon haltak, mert korán kezdték. Bari Károly tizenhat évesen baktatott föl a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz, a New York-palota negyedik emeletére, szegényen, égő akarattal, jöve Bükkaranyosról. És kötete jelent meg! Él. Kossuth-díjas. Weöres Sándor is gyerekként. És megérte az emberi kornak ha nem is a legvégső határát, de működésben töltötte ki az idejét. Így hát a nagy igazságoknak is van ellentettjük, kivétel erősíti a szabályt. És íme, akiről beszélünk, így írt tizenhárom évesen: „Kézen fogott s elvitt egy messzi útra / a tengeren a fehérfényű hold / rámmosolygott s azóta újra s újra / a fény a sötétben átkarolt.” Ijesztően korai érettség. És ekkori a következő prózai visszaemlékezés is: „Első versemet a Fekete-tengeren írtam, 1996 nyarán, amikor tizenhárom éves múltam. Azóta él a szívemben: költő akarok lenni!” Nem szeretné, hanem akarja. És az is lett. Nem veszett el.

SZÉKELY SZABOLCS

mindössze huszonkét éves. A *Kilenc másodperc reggelente* a Parnasszus Könyvek *Új vizeken* című sorozatában jelent meg. Itt publikálni olyan rang, mint annak idején a Kozmosz-sorozatban, vagy a Szépirodalmi első kötetesei feketébe öltöztetett sorozatában és a Magvető keményfödélűi közt. Ez utóbbira emlékeztet leginkább az *Új vizeken*. Kár, hogy a pénzhiány itt is behatol a külalakba. A borító túl puha, a lapok majdnem bibliofil vékonyságúak. Ezer forint alatt marad az ára, de féltő, hogy a sorozatokat kedvelők nem fogják így gyűjteni a jobbnál jobb versesköteteket. Pedig amit Székely Szabolcs képvisel, az maga a poézis. Fiatal kora ellenére nem lázad, hagyományt folytat, leginkább a Nyugatét, megújítva a nyelvet, a mára hang-

szerelem. A költői mesterség a kisujjában. Szonettje shakespeare-i. Olyan négysorosokat ír, hogy az olvasó, ha nem tudná, hány éves, azt hihetné, egy hosszú élet minden szenvedése, kegyelme és öröme esszenciálja létezését költeménnyé. „Villanyainkat felkapcsolni végre / mielőtt a sötéthez szoknánk végképp / többet ér mint mondani magyarázni / pupillánk rafinált működését”. A *Szürkület* fordítva működik, mint Pilinszky halhatatlan *Négysorosa*. Ott az első két sor, de leginkább az első a metafizika csúcса, az utolsó két sor már-már prózai leírás. Székelynél az utolsó sor megfjethetlensége emeli föl a versvéget metafizikai magasságba. Persze még így is elemezhető, de annyiféleképpen, hogy egzakt választ úgysem kaphatnánk. A *Ceruzavázlat* visszafogottan pózmentes cím. De ami utána következik, magritte-i látkép. „Galambraj mögött kopott térzenész. / Cipője talpán égbolt-ütem. / Dallamot vált, közben félrenéz. / Nélküled. Nélkülem. // Megáll a nyár, amíg hangol. / Emelkedik hang, a hanghoz. / Átnövök lassan önmagamból – / önmagamhoz.” *Télelő*. Ez a vers a magyar nyelv végtelen ütemezhetőségét mutatja meg, ám megtöltve tartalommal, és nem a játszadozás kedvéért született. „ki kezével altat éltet altat / csak itt adhat almot álmod / két lábra állsz de mint az állat / ágaskodsz a fényre látod / lehelet virágozik a szádból / s belehervad a fágyba rögtön / jó csillagon vagy ha fázol / mégse fagysz meg itt a földön”. A *Rondó* önforgásunk mesterei-mély haikujai: „ma nem ismerem / magamra nézni nem is / merek magamra”. József Attilát is képes parafrázálni *A Dunánál* című versében: „virrasszatok / mondtad egymagunknak / lehessen egyszer hajnal ébredés / szeretni végre kettős-önmagunkat / ez a mi munkánk / és nem és nem és nem és”. A nagy markolásból visszahozza a költő valódi lényegét napjainkba. És ezzel magát József Attilát is jellemzi, körülírja. A lehetetlenséggel birkózik *Próba I.* című versében: „Ahogyan útszéli csalán, / növekszik idebent hiányod. / Mint fény a házak ablakán: / átnéz az ember önmagán. / Betonba ültettem virágot.” *A Próba II.* pedig már az esszéisztikát absztrahálja: „Kilopni magad a szűkülő csodából. / Test nélkül, ha látás – így lehet még. / Mert hinni kell, mert tudni kell a távol / egymásba néző tükrök végtelenjét.” Székely Szabolcs korát meghazudtolva rendkívül komoly. Mégis van benne valami megfoghatatlan, kamaszos derű. *Ima, reggel*. Mai reggeleink tükröződnek. És talán mai imáink. Az utolsó sor blaszfém, de nem Isten ellen szól, hanem jelzi végtelen és fájdalmas hiányát ezekből a reggelekből. Daktilusokból építkező hexameter-tördelékekben lüktetnek sorai.

*Reggeli fürdés, kávé. Omló
pirkadat. Ázó reggeli illat
vibrál mindenén izzó fényben
most, amikor még párás
kisszoba-ablak előtt próbálja
kinyitni szemét ez a nap. S ahogy indul
kávégőznél zsibbad a versláb,
s első szál cigarettám szívom
félálomban a reggeli végén.
Súlytalan arcát gyüri a város.
Kint a tükörnél fogkefe surrog.
Felriadok. Ha te lennél.
Á, nem.*

Az utolsó két szót nem kell kurziválni. Kiugrik így is a szövegtestből. Reménytelenségben a lét. Az istenhiány ágaskodik. Székely Szabolcs már nem kezdő. Lackfi János, a rendkívüli tehetségű költő-műfordító, a leginkább önmagához végtelenül szigorú szerkesztő, sok kiváló ifjúval együtt már bemutatva izgalmas kisesszé-sorozatában, a Kortárs hasábjain. A hátsó oldalon Csukás István mutatja be a költőt. Utolsó soraiból idézünk: „Mert az is nagy erénye, hogy a földről rugaszkodik el, egy óbudai utcáról, egy dunai hídról, egy álmos ébredésből; mert ez az igazi repülés! Fanyar és ironikus a mesterséggel szemben, szinte már koraéretten.” Igen. Ez a koraérettség – nem koravenség! – adhat jogot arra, hogy újra és újra szerepelhessen a Magyar Napló Kiadó által életre hívott, az *Év versei* című antológiában. És Csukás utolsó mondata, mintegy útravalóul: „Azt is örömmel írom le, hogy kész költő, mindent tud, most már csak rajta és az Istenen múlik, hogy milyen nagy költő lesz.” Rajta talán már semmi sem múlik. Inkább *viszonyán*, Istennel.

Visszahelyezkedni a gyerekkorba, megszólaltatni az akkori hangokat, beleszimatolni illatokba, szagokba, nem könnyű írói feladat. Mert nem visszaemlékezés, nem memoár, hanem az idő legyőzésének féktelen akarása, és a megismételt múlt óhatatlanul fájdalmas. Még akkor is, ha régi sláger szól a háttérből, hogy csak a szépre emlékezem. Persze, arra is. Vagy csak arra? De a gyermek újraéli minden fájdalmát a kornak, minden félelmét,

amikor még azt tanulta a hittanórán, hogy istenfélő a keresztény ember, és jön a pokol tüze, de minimum a tisztítóűz. Azóta tudja, hogy pokol és mennyország saját magában viharzik, majd elcsendesül, mert Isten végleg befészkelte magát bensőjébe a Szentlélek által. És visszaül a családi körbe, vasárnapi nehéz étkek közé a nyárdélutánokon, a hatvanas években bandukolunk, minden kínosan lassú, még a dinnyehéjak közt bóklászó legyek is bágyadtabbak mai társaiknál. Pedig az idő gyorsan pereg le a homokórán, csak akkor gyermek még, bár lennék felnőtt én is – kiáltja. Aztán megkapja, és rohan a megásott sír felé, és hiába nyomja a féket, tekeri a kormányt, mint egy Forma-1-es versenyző, csak szlalomozni tud, kikerülni, kavirnyázni, de megállni soha. Így volt ez, közel negyven éve. A hajszálmérettel dúsitott aranylő húsleves fölött komoly felnőttek susorogtak. Hogy van az az ellenállhatatlan nő, az igazi nő, aki olyan tehetséges, hogy az már fájó, Honthy Hanna utóda ő, bár a halhatatlan primadonna él és virul, de ő már most olyan. Viszont. Ha elütött valakit, halálra gázolt egy embert, börtönben a helye, mint mindenki másnak. A bűnös bűnhődjék. Pedig esküszöm, Dosztojevszkij még szellemében sem ült ott közöttünk a peremvárosi asztalnál.

HÁZY ERZSÉBET

nekem is maga volt a nagybetűs nő. A kisfiúnak, aki álmodozott. Te jóisten! Ha ilyen nő lett volna a nevelőanyám! És persze hittem a felnőtti szónak, néztem a fekete-fehéren hunyorgó tévéképernyőn a démont, az angyalt, hallgattam csillogó áriáit, amelyekből nem érttem semmit, dallamosabb volt nekem a Táncdalfesztivál valahány nótája, de ilyen cicaarcot, ilyen szökeséget, ilyen tüzet nem láttam akkor sem, és azóta végképp. Aztán ledarált az idő, bejáratos lettem az Operaház klubjába, ahol egy pici nőt láttam szemüvegben, arcot árnyékoló sapkában, és valaki odasúgta. – Ez a Házy. – Hát persze! Micsoda agyalágyult. Hát hogyan lehetne ez a nő Házy Erzsébet? A XX. század legautentikusabb Manonja? Aki elé maga Puccini térdelt volna le, és kereste volna apró kezét, hogy megcsókolhassa. Aki képes lett volna abbahagyni egyetlen elitélendő tevékenységét, csónakból történő kacsavadászatát. Ez a nagy szívember, az operairodalom legtündökletesebb áriáinak költője. Biztos. Hogy ilyennek képzelte Manont, mint amilyen volt Házy Erzsébet. Akit még ma is az idétlen pletykák tartanak életben. Az 1982-ben meghaltat. Nem arcai, nem szerepformálása, nagy színésznősége, zsenialitása. Nem. Mert ezt az országot mindig a botrányok érdekelték. A nagy művészet soha. Mintha

olyan természetes lenne a nagy művészet. De a botrány! Krisztus óta tudjuk, hogy a botrány szükségszerű, de jaj a botrányokozónak! Jaj is volt Házynak! Bara Margitnak! És aki még csak nem is volt botrányos, a *Sárigyöp* írója, a felejthetetlen Horváth Teri. Egyikük sem a *Nemzet Színésze*. Bármilyen fájdalmas is kimondanunk, Házy Erzsébet időben halt meg. Kit érdekelne ma az öregedő díva? Ki foglalkozott Osváth Júliával? Takács Paulával? Velemkorú híres operaénekesnő odasúgja: – A mai zeneművészetisek azt se tudják, ki volt Házy Erzsébet! – Hát így vagyunk. Nemzet, emlékezet nélkül. Még ország sem. Nemhogy nemzet. És akkor, ott az Opera Klubban. Házy volt, csak az arcának nemes vonásai emlékeztettek, hogy róla beszéltek a tántik és a nagybácsik kanalazván a húslevest. Házy, talán utoljára, ott csatant föl, amikor fiatal kolleginájához? vagy egy balerinához? szólt, kiméletlenül és hangosan, akár egy olasz kofaasszony. De mégse úgy, hanem ahogy a grófnő szól tébláboló férjéhez. Házy persze tegezte az ifjú hölgyet. – Ha odatetted volna a seggedet, aranyom, akkor most nem itt tartanál! – Piruló arcok. Döbbenet. És nagyon kevés, bólogató fej. Mert ő soha *nem tette oda*. Legfőljebb szerelemből. Szerepért azonban? Akkor inkább a vég. Mely le is csapott rá két hónapon belül. Májának teljes szétesése. Persze. Az alkohol is. A pszichés nyomás. Az öregedés *beauvoir-i* kínja. Pedig ötvenkét év középkorúság. Nem úgy persze egy nőnél. De ott is! Akár. Szemes Mari még ott, a Szent Margit Kórházban is, halála előtt is, kívánatos nő volt! Pedig vesebaja bokát duzzasztott. És ötvenhat éves volt, amikor magunkra hagyott bennünket. A Házy Erzsébet-jelenség teljesen más. Egyedisége Blaha Lujzához, Honthyhoz, Fedák Sárihoz mérhető. És kedvencéhez, Maria Callaséhoz. Be a kazetta a videóba. Archiv film. London. Covent Garden. A rendező Franco Zeffirelli. Puccini *Toscája*. Jobbról fénysáv zuhan a színpadra. Scarpia Tito Gobbi. Szerelemért minden: árulás, gyilkosság, öngyilkosság. Ott: Callas. Aki zseniális színésszé ért egy másik halhatatlan olasz filmes kezei közt. Luchino Visconti varázslata. Hát ilyen volt Házy Erzsébet is. Fiatalon haltak mindketten. Hangjukat ítéljék meg az abszolút hallásúak. A zenetörténészek. Jelenségük azonban egyedi, megismételhetetlen. Callas nem volt szép nő. Házy gyönyörű volt. De egyiküknél sem az arc határozta meg a jelenlét irgalmatlan súlyát. Persze: a botrányok is. A féligazságok. Ki volt a *férfi* az életükben. Minden, ami nem lényeges. És alig valami a lényegből. Házy nem vacakolt. Benne szimbiózisban élt a nyersség, a szókimondás, a lírai attitűd, a krisztusi alázat. És mennyire érvényes rá is Márai megjegyzése gróf Lev Nyikolájevics Tolsztojról: „A zseni nem éppen nyájas jelenség; kü-

lönösen házi használatra nem az. (...) Védelme, mellyel az utókor elé áll, két szó mindössze, de ez a két szó megsemmisítő: Tolsztoj volt.” Hát így valahogy Házy Erzsébet is. Tizedannyi bűnnel. Húsz évvel halála után megjelent egy könyv. Vékony. Tele képekkel. 2002-ben megtört a mesterséges hallgatás. A szerző: I. Horváth Ágnes. Vajon egy négygyermekes anya miért adja írásra a fejét? Több könyve is megjelent. Talán ezért: nem olyan, mint a legtöbb nagycsaládos anya. Más. Több? Kevesebb? Talán ki akarja mondani fájaldalmát. És örömeit. Meg is teszi. Hobbíró – mondhatnánk. Annál azért több. Hogy „látva lássák”. Mert van mit mondania. Nem neki lett volna kötelessége. Hogy írjon Házyról. Talán az Operaháznak. Valamelyik kiadóval összefogva. De nem. Varasdy Frigyesné, aki civil névvel jön elő, amikor „civilben” van, éppen civil kurázsiból vizsgázott jelesre. Nem középiskolás fokon! Saját pénzét sem kímélve estet rendezett 2003. december 9-én a Rátkai Klubban. Bensőséges estet. Oldalán Domahidy Andrással. Sztorizással. Emlékezésekkel. Ki is volt Házy. Alig egy esztendő múltán az Operaház oldalában, a művészbejáró előtti hatalmas ajtó mögött mintha kriptába lépnénk. A falakon emlékek régi nagyokról. 2004. november 19-én, Erzsébet napján megszervezte, hogy Molnár Péter Salamon Házyról készített reliefjét számos közönség előtt leleplezzék. Petrovics Emil emelkedett hangú beszéde. Aki kiemeli Varasdy Frigyesné érdemeit. Hogy nemcsak az állam. De valaki a saját pénzéből! Legyen hát követendő példa. Nem lesz. Ahhoz olyan rajongó kell, mint Varasdy Frigyesné, aki valaha az Operaházban statisztált. És az író I. Horváth Ágnes. Nem a tapadó, levakarhatatlan rajongó ő, hanem a nemes. Aki tenni akar. És tesz is. Tűzön-vízen keresztül. Aki leírja könyvében, hogy „Valamikor kislány koromban így képzeltem el a mesebeli tündéreket. Ilyen virágszirom arccal, ilyen sugárzó szökén, ilyen csilingelő hanggal. És egyszer csak ott állt előttem élő valóságában az Operaház színpadán... a gyönyörű Manon, a szende Mimi, a vágyódó Salome, a bűbajos Cherubin, a légius Melisande, és így tovább. Megannyi csodálatos szerep megtestesítője: Házy Erzsébet. A rajongója lettem...” Hát valahogy így. Az utolsó est, Házy-émlékezés a Fészek Művészklubban volt idén, január 14-én. És kiderült, Szokolay Sándor világhírű *Vérnász* című zenedrámájában is magasan szárnyalt Házy Erzsébet. A szerző személyesen tisztelte meg jelenlétével az estet, és elmesélte, miket mondott szerepére Házy. A klasszikusokhoz szokott énekes. Nagy derűtséget keltve. És mégis. Egyik legnagyobb szerepévé érett. I. Horváth Ágnes könyve immár a második, bővített kiadását érte meg. Ott a helye minden könyvespolcon.

Olyan helyeken, olyan szivekben, ahol a föltámadás nem is olyan nagy csoda. A mindennapok isteni velejárója.

2005 van, a június végi fülledt nyár hiába okádja átkos UV-sugarait, hiába leselkedik megannyi bőrredőben a malignus melanoma, szemzugban testvéröccse, de bátyjához képest kismiska, a basalioma, hiába a lanyhuló, de mindig jelen lévő, hátulról mellbe döfködő alantas kultúrka, az irodalom továbbra is három meghatározó műnem lélekvesztőjén imbolyog továbbra is. Líra. Epika és dráma. E műnemeken belül azonban a modernitás kezdetei óta a műfajok kezdtek összecsúszni, mint az áldatlan emlékü Magyar Néphadsereg konyháján az egyenpréselt műanyag tálcákon ahogy összefolyt a leves meg a főzelék, úgyis egy helyre megy, de az étellel szemben az irodalmi turmix ízletes. Minden igazi műalkotásban ott dereng a költészet. Így hát ami vers, nem föltétlenül költészet. Prózát, drámát is átíthat. Olykor az ilyen attitűdöt szentimentalizmusnak ítélik, pedig a két fogalom nem jár kéz a kézben, mint a szerelmesek. A vers túri a legkevésbé a prózát. Az esszéisztikát is. Vers minden, ami nem elbeszélés. És akkor ott látjuk az elbeszélő költeményt. Versbe szedett prózát. Ami nem költemény többé. Nálunk nagy hagyománya van. Holott másutt is. *Az Iliász. Az Isteni színjáték. Milton Elveszett paradicsoma. A mi Toldink.* Akkor hát? A vers, a költemény mégiscsak esszenciájában rejlik, melyek, ha nem is minden egyes sorban, de fölsejlenek a leghosszabb elbeszélő költeményekben is.

SZABÓ MAGDA

a magyar prózairodalom élő klasszikusa ugyanúgy versekkel kezdte, mint Déry Tibor, aki összegyűjtött verseit *Felhőállatok* címmel adta közre. Az Európa Könyvkiadó *Szüret* címmel jelentette meg az író összegyűjtött verseit. Belelapozván a kötetbe, szembetűnik, mennyire nyugatos ez a hangvétel, mennyire más, mint Déryé. Legnagyobb szabású poémája a címadó elbeszélő költemény, mely kilencvenöt oldalon viharzik, lehúz és fölemel. Az életrajziság eme csúcsteljesítménye, mely feszes stanzákban hömpölyög – noha Szabó Magda életkorát tekintve ott billeg a Nyugat harmadik nemzedéke és az Újhold-kör határán –, nem találja párját a negyedik nemzedék költői teljesítményei közt. Nemes Nagy Ágnes *Mihályfalvi kaland*-ja

közelít 1949-ből, legalábbis vertikálisan. Mindkét mű érintésközelbe hozza az eddig utolsó nagy világégés totális infernóját és fölemelő pillanatait. Szabó Magda verselbeszélésével leginkább a harmadik nemzedék Kálnoky Lászlója lehet a rokon. De amíg a *Szanatóriumi elégiáiban* önmagát és betegségét körbejáró költő önkioldóval fényképez, addig Szabó Magda nyüzsgő makropanorámára nyitja blendéjét. Ahogy Kálnoky, úgy Nemes Nagy Ágnes és Szabó Magda a hagyományt modernizálja a végletekig, de az avantgárd nem ejti őket fogságba. Semmi tipográfiai trükk, szövegirodalom, de a nyelv mélyrétegeibe való alámerülés. A *Szüret* másik rokona a népiesből érkezett Juhász Ferenc *A Sántha család* című elbeszélő költeménye, a kor szocialista kultúrpolitikájának tetsző és gyorsan kanonizálható, de mégis az Arany János hatalmas lélegzetvételi balladisztikáját megújító mű, mely ennek ellenére az eddig felsorolt művek közül, marad a leghagyományosabb. A *Szüret* utolsó stanzájából leszakad az utolsó két sor a páros rímével. „Tudom, ilyenek utólszor ma látlak, / ilyen félholtnak Debrecen. Mire / a háború átlépi pusztá hátad, / s tavaszi hólé fut erdeiden, / címereden új gyapjat bont az Állat, / szomjas torokkal issza új vizeid: // ki makacs voltál minden pusztulásra, / kezes leszel most a megújulásra.” A fülszöveg önvallomásában így fogalmaz az író: „A *Szüretben* nincsenek zseniek, csak utóbb, a *Szilfán halat* című gyűjteményes kötet után titkos helyekről előkerült, annak idején rejtegetéssel biztosított létű versek. Nem sok, de közben elmondtam prózában is, amit a kiadóm vállalhatott, mire szabadon szállhatott volna a líra gyémánt madara, elmúlt aktualitása (...)” Ezek a versek a kötet végén találhatóak, s valóban: aktualitásuk a múlté. 1949 decemberében született invokáció az Írószövetség felhívására valódi odamondás. Csak két sor: „Verset kívántok tőlem? Elkeverjem / egyforma hangotokkal hangomat?” Nem, ezt egyikőjük sem tette meg. Az Újhold-nemzedék hallgatott. E körnek is ír Szabó Magda verset, *A madár fiaihoz* címmel. Már-már forradalmi etűd, úgy robot, mint a Chopin-mű, mely a Varsói Rádió szignáljaként erőt adott a lengyel ellenállásnak a hetvenes évek végétől. „...testvéreim, költők, kik nem beszéltek, / hogy buggyant fel e vers, akár a forrás! / Ó hallgatás, egyetlen fegyverem, / te messzebbre hangzol, mint sikoltás. / Csak mostohánk ez ország, mostohánk, / tán meg sem értjük már, hogy nevünket / úgy mondja ki, mint édes gyermekéét, / és visszahívja éveink (...)”. Megszólítja Európát is, szemére hányva, hogy itt hagyta ezt az országot magára. „Börtön ez a föld, ahol éltem előbb, / és nincsen rés a falában.” Majd folytatja sikoltássá nagyult sóhajban: „Európa, nem én, sem apám, nagyapám, / ezer év vivta ki helyem

/ szived közepén, s hagyta, hogy a puszta, / hogy a puszta újra benyeljen.
/ Honnan valaha a törpe lovak / kiragadtak, kinyúltak utánam. / Fog már az
Ural nagy karjaival, / és visszahúzza a lábam.” Prófécia ez a javából, nem
mintha ma másképp lenne, ma nem Kelet fogsága ver ránk bilincset, hanem
az oly hön vágyott kapitalizmus jellegzetesen magyar válfaja, mely ezt a né-
pet visszadobta vagy százőtven évvel az időben. De folytatván a fülszöveg-
ben leírtakat, Szabó Magda kitapintja a lényegét, és útbaigazít: „...próza- és
színdarabíró lett belőlem, így ismert meg a világ is. De soha senki meg nem
érti a próza- vagy színdarabíró Szabó Magdát, aki nem ismerte meg költő-
nek.” Valóban. Csak féltő: akik gyönyörködnek epikájában, nem feltétlenül
versolvasók. A vershez, a költeményhez különlegesen fölszerelt antennákra
van szükség. Ezredmilliméternyi beállításokra. Akkor lehet „venni a lapot”.
Addig kevés a remény. Egyre kevesebb. Nem tudás, nem értelem, nem érze-
lem kell a vers befogadásához. Hanem intuíció. Ami föltételezi a judíciumot
is. Aki az igazi költeményt a magáénak szeretné tudni, érzékelnie kell végte-
lenül csillogó hidegségét az univerzumnak, és az emberré vált Isten stigmá-
inak vérmelegét. Hiába fölfogható, elemezhető az olyan Szabó Magda-vers,
mint például a *Valóban*. A fölsorolt muníció nélkül nem fog menni a befoga-
dás, s így nem válhat zsigerünké. „Mi van fejünk felett? / Mi van? Micsoda
jel? / A tavasz puha szája / csak sír, és nem felel, / és nem felel a nappal, / és
nem felel az éj. – // de hallgat-e valóban, / aki csak nem beszél?” Babits és
Kosztolányi verses életműve értékelhető prózájuk nélkül is. Szabó Magda
versei talán sokkal inkább a prózája felől érinthetőek. Aki epikáján edződött,
nehéz lesz líráját befogadnia, de meg kell kísérelnie. Összegyűjtött versei
annak ajánlhatók leginkább, akik az Újhold nagy költői közt olvassák Szabó
Magda verseit. Mert abba a vonulatba tartozik, melybe Pilinszky, Nemes
Nagy Ágnes, Rákos Sándor és a többiek. Líráját ugyanúgy kellene tanítani
– nem középiskolás fokon! –, mintha sohasem írt volna prózát, drámát. Sok
évtizedes távolságból már van annyi rálátásunk, hogy a Nyugat négy nemze-
dékének szemlevételekor a Szabó Magda-líra megkerülhetetlen.

Párizs lángjai. Ha vigyázó szemünket odavetettük, ugyan megszólalhat
bennünk Borisz Aszafjev muzsikája, de Vajnonnen koreográfiája a Nagy
Francia Forradalomról nem oldódhat balettfüzérré. Mert polgárháborús
volt a hangulat, autók százai lángoltak, régi bevándorlók leszármazottai,

francia állampolgárok gyújtogattak, törtek-zúztak, szociális körülményeikre hivatkozva. A tévében bejátszás. Minden alkalommal este, de ott derengett a rendezett közpark, a tömbházak meleg fényt árasztottak, a behívott szociológusnő fejét ingatta, amikor is a riporternek szögezte a kérdést: ugye, a nyomor. – Nem. Ott nincs nyomor; az nálunk van! Puff neki! És valóban: ha sikerül a panelprogram, akkor sem lesz oly lakájos egy lakótelepünk sem, mint az a párizsi. Ott, az elővárosban. Valamelyikben. Aztán miféle szociális gondból lehet eljutni emberrablásig, kínzásig, gyilkossáig? Ilan Halimi zsidó fiatalember volt, huszonhárom éves, mobiltelefonokat árult egy párizsi üzletben. Egy iráni lány csalta a vesztébe. Váltásdíjat reméltek az emberrablók. 450 ezer eurót. És nem kapták meg. A holttesten föltalálható sérülésnyomok kísértetiesen hasonlítottak az iraki emberrablók által megölt áldozatokén megtaláltakra. Antiszemitizmus? Még annál is rosszabb és butább. A váltásdíjat követelők agyában a zsidó egyenlő a gazdagsággal. És az összetartozással. Majd csak kifizetik? De vajon gazdag-e egy bolti eladó? Aki jól öltözött, beszéde választékos, haja, körme rendezett, az zsidó. Akinek az orra a pusztá genetika okán kissé nagyobbra sikeredett, az megint csak zsidó. És hagyjuk Párizst. Úton-útfélen hallani az egyik miniszterelnök-jelölről, hogy őrá aztán nem adjuk voksunkat. Miért? Mert cigányzsidó. Mi már csak tudjuk! És lám, elveszítették a választásokat. Innét aztán egyenesen következik, hogy mi, a szakértők, a nép, előre megmondtuk. Eichmann, Kaltenbrunner és maga Mengele is csak nézne, mint a moziban. Így aztán az 1962 óta Párizsban élő zsidó származású, de *magyar költő*,

FORRAI ESZTER

hol érezheti magát *otthon*? Amikor ott és itthon, egészen véletlenül, pusztán unatkozó kamaszok zsidó temetőket rongálnak? Azt se gondolhatja senki komolyan, hogy amikor a falfirkákon föl-fölbukkan a horogkereszt, akkor az elkövetők szimbólum-delíriumában épp a szvasztikára gondolnak! Forrai Eszter gazdagsága *lelki*. Pechjére? „Boldogok a lélekben szegények...” Hajnal Anna óta ő a magyar irodalomban az állatok és növények védőszentje, Assisi Szent Ference. Nem tudom, ez az asszony miért nem a vészkorszak után hagyta itt e nemtelen hazát. Vagy ötvenhatban. Mégis, időben ment el. Helyzete így sem rózsás. Nem aktív tagja a magyar emigráns irodalomnak, itthon meg besorolják valahová, amolyan semmilyen-

kategóriába. Ha van egyáltalán nőköltészet, akkor Forrai Eszter az igazi
 nőköltő. Minden, ami asszonyi, nemiségbéli, az föllelhető soraiban. Új
 könyve, a Széphalom Könyvműhely kiadásában már messziről vöröslik,
 barnul. A költő, aki mintegy öt éve fest, és sikeres kiállításokat is rendez,
 maga illusztrálta a borítót. Színei belső énjének legmélyebb kivetülései.
 A könyv címe is két művészeti ág „egyberántása”: *Szinné vált szavak*.
 Fölszisszenjünk? Színekké vált szavak, vagy szinné vált szó? Az eredeti
 cím senki filozof, nyelvész nem zavart, akkor meg úgy jó, ahogy van.
 Versben megfogalmazni a vizuálist, nem nehéz. Amennyiben a vizualitás
 virtualitása kéredzkedik a papírra. A *Magángyűjtemény* című ciklus egy
 sor kiemelkedő festőt, szobrászt szólít meg, és itt azért muszáj jellemezni.
 Még akkor is, ha az illető képzőművészről megvan a magunkon áteresztett,
 ugyanakkor saját személyiségünkkel, intuíciónkkal földúsított végső
 ismeret. Ha a fősorolt festők közül csak egynek volna képe Forrai Eszter
 valódi tulajdonában, anyagi gondjai egy csapásra megszűnnének. De ez
 a virtuális gyűjtemény a szívében ütött tanyát, és szavakká, verssorokká
 transzformálódott. Léger kubisztikus abszolútuma egy sorban így szólal
 meg: „Csövé, hengerré formált tájak!” Rembrandt sötétbarna fájaldalmát is
 megénekli: „Fekete barna / Barlangból / Lépnek elő / Az aggastyánok, /
 Szemükben évezredes hallgatás / szakálluk mögött / Fájdalom, halál / Zsu-
 zsannát keresnek / Napsugár helyett, / Saskia teste / Fénylik előttük.” Igen,
 a zsidóság ötezer éves, múlhatatlan zsigeri félelme, aggodása, bölcsessége,
 komorsága, a szétszóratottság fájdalom polarizációja. Dalinál „Az órák
 lágy törzsből / ketyegnek a percek –”. Franz Marc vad koloritjában „Az
 ég irányítja a túlvilági kórust”, Max Ernst dermesztő szürrealizmusából
 egy ütemnyi: „Lepréselt virágok szirmai / Matricák”. A sort folytathatnánk,
 Joan Mirótól Dufyn át Modiglianiig, és tovább. Chagall sem maradhat ki
 természetesen. „Tehén, hegedű, kakas, ló / Énekel ecsetjével, mint egy ma-
 dár / Táncol szerelmével / ... / A hótakaró alatt / Szőlőskertek rajzolnak
 / Holdívű mosolyt / Örök álmom / Ébrenlét függönye mögött.” Giorgo de
 Chiricót idéző verse Ország Lili és Pilinszky szikár analógiája is lehetne.
 „Szobormagány, / Mozdulatlan / Felhőtlen ég, / Velőtrázó kiáltás, / Merő-
 legesen zuhan // A pázsiton elnyúlt árnyék, / Gömbfelület, / Körzővel írt
 kanyar, / Lepkeszárny / Gombostűre szúrva.” Chaim Soutine-nél valami
 távolabbra mutatót is fölmutat: „Felakasztott / Vergődő tyúkok, / Dülön-
 gélő házaidból / Éhség száll, / Gyomor kong, / A színek vért izzadnak...”
 Hogyan is vergődnek azok a tyúkok? Lábuknál fogva. Előidézve a talán

legmegalázóbb helyzetet. A baromfiláb, mint valami nyél. Ott kell megragadni. És ha elvágják a nyakát, könnyebben kivérzik. Emberi vallatásnál is jól bevált forma. Szinte az egész világon. A hírhedett Vasgárda konvencioner szállítva úgy vágta le a zsidókat, mint vágóhídi barmokat szokás. A Forrai–Soutine véres szárnycsapásai véget sohasem érnek. Ezért örök. Bár elmúlna, mint valami leleplezett betegség. A szobrászat sem maradhat ki, nem kerülheti el Forrai Eszter mindenre nyitott, extrovertált figyelmét. Giacometti a költőnél finom derengéssel „Csontvázvá vetköztetett / Lépegető lélek”. És Auguste Rodin, az utolérhetetlen, az új „köbe zárt fájdalom”, meg bronzba olvasztott derű, szerelem; és a legtalálóbb sor Forraitól: „Vattalágys lesz a márvány.” Ha már Rodin, nem maradhat ki a tragikus sorsú Camille Claudel, ez az örökké izzó fiatal nő, ki semmivel nem kevesebb, mint neokatolikus költő-fivére, Paul, s akire mesterének-szerelmének rémületesen vastag és sötét árnyéka hullott, mely alól még lábfejét sem tudta kidugni. A Forrai-vers utal az elmondottakra. Tragikumára is fölsejlik: „Hullámvölgyben árnyék / Rodin szelleme suhog / Ujjaid között vérző agyag / Hangod szoborrá merevült sikoly / Tekinteted / Kőbevésett napló-üzenet”. Henri Matisse és André Derain is kap egy-egy finoman megrajzolt verset, holott ők a „vadak”, persze ami a színek erőteljes, a reáliákat fölrobbantató igazi kavalkádját illeti. Forrai Eszter festményei, akvarelljei, kollázsai hasonló színorgiával építkeznek, műveit illetően aztán nyugodtan elnevezhetjük *neo-fauvenak*. Magánygyűjteményének vers-megértéséhez, árnyalásához persze nem elégséges az *ad hoc* tárlatlátogatás. Ismerni kell minden művészt, akit megszólít. És nem középiskolás fokon! Képzőművészeti alkotásainál föl kell hogy bukkanjon emlékezetünkben Kokoschka színhullámzása, mely sohasem simul, hanem görcsbe rándul. Forrai egyik portréja azonnal megvillantja Alexej de Jawlensky *Őnarcképét* – Self-Portrait, 1912 –, csak a vastag arc és nyak helyett Forraié lágyabb, a tekintet érzelmesebb, a költő-festő minden nőisége fölmelegíti a képet, míg Jawlenskyé talán elidegenít. „Miért nem lehetek egyszerűen / Csak boldog, / Versnélkülien boldog, / Nevetősen boldog, / Konyhában boldog, / Szerelemtől részegen / Lángok között boldog, (...) Tollam lett témám...” és így tovább. *Miért* című versére az értő-érző esszé-utószavában a kötet végén Kabdebó Lóránt ad metafizikába hajló választ: „A kiválasztott nem lehet magánember. Pedig élete minden pillanatában, minden eseményében ezért eseng, jajong, ebből az életcsapdából szeretne kiszabadulni. De nincs, nem lehet szabadulása.” Hogy aztán Forrai Eszter túl a művészsígen mire lett kiválasztva,

legmegalázóbb helyzetet. A baromfiláb, mint valami nyél. Ott kell megragadni. És ha elvágják a nyakát, könnyebben kivérzik. Emberi vallatásnál is jól bevált forma. Szinte az egész világon. A hírhedett Vasgárda konvejeren szállítva úgy vágta le a zsidókat, mint vágóhídi barmokat szokás. A Forrai–Soutine véres szárnycsapásai véget sohasem érnek. Ezért örök. Bár elmúlna, mint valami leleplezett betegség. A szobrászat sem maradhat ki, nem kerülheti el Forrai Eszter mindenre nyitott, extrovertált figyelmét. Giacometti a költőnél finom derengéssel „Csontvázvá vetkőztetett / Lépegető lélek”. És Auguste Rodin, az utolérhetetlen, az új „köbe zárt fájdalom”, meg bronzba olvasztott derű, szerelem; és a legtalálébb sor Forraitól: „Vattalágy lesz a márvány.” Ha már Rodin, nem maradhat ki a tragikus sorsú Camille Claudel, ez az örökké izzó fiatal nő, ki semmivel nem kevesebb, mint neokatolikus költő-fivére, Paul, s akire mesterének-szerelmének réműletesen vastag és sötét árnyéka hullott, mely alól még lábfejét sem tudta kidugni. A Forrai-vers utal az elmondottakra. Tragikuma is fölsejlik: „Hullámvölgyben árnyék / Rodin szelleme suhog / Ujjaid között vérző agyag / Hangod szoborrá merevült sikoly / Tekinteted / Kőbevéssett napló-üzenet”. Henri Matisse és André Derain is kap egy-egy finoman megrajzolt verset, holott ők a „vadak”, persze ami a színek erőteljes, a reáliákat fölrobbantó igazi kavalkádját illeti. Forrai Eszter festményei, akvarelljei, kollázsai hasonló színorgiával építkeznek, műveit illetően aztán nyugodtan elnevezhetjük *neo-fauvenak*. Magángyűjteményének vers-megértéséhez, árnyalásához persze nem elégséges az *ad hoc* tárlatlátogatás. Ismerni kell minden művészt, akit megszólít. És nem középiskolás fokon! Képzőművészeti alkotásainál föl kell hogy bukkanjon emlékezetünkben Kokoschka színhullámlázása, mely sohasem simul, hanem görcsbe rándul. Forrai egyik portréja azonnal megvillantja Alexej de Jawlensky *Önarcképét* – Self-Portrait, 1912 –, csak a vastag arc és nyak helyett Forraiai lágyabb, a tekintet érzelmesebb, a költő-festő minden nőisége fölmelegíti a képet, míg Jawlenskyé talán elidegenít. „Miért nem lehetek egyszerűen / Csak boldog, / Versnélkülien boldog, / Nevetősen boldog, / Konyhamban boldog, / Szerelemtől részegen / Lángok között boldog, (...) Tollam lett témám...” és így tovább. *Miért* című versére az értő-érző esszé-utószavában a kötet végén Kabdebó Lóránt ad metafizikába hajló választ: „A kiválasztott nem lehet magánember. Pedig élete minden pillanatában, minden eseményében ezért eseng, jajong, ebből az életcsapdából szeretne kiszabadulni. De nincs, nem lehet szabadulása.” Hogy aztán Forrai Eszter túl a művészi sígen mire lett kiválasztva,

azt csak találgathatjuk; a szavak festőisége és festőiségének szavai Isten állandó jelenlétét igazolják. Lehet, hogy éppen ez a boldogság.

1. Mi a lélek? Transzcendens vagy e világi fogalom? Egy tény: a rendszerváltozás óta a lélek mint szó, ha kell, ha nem kell, mindenféle konstellációban elhangzik. Legfőképpen akkor, ha valamilyen kedélyállapotról beszélünk. Mi hát a lélek? Az-e, akiről Agostinus, Aurelius vagyis Szent Ágoston ír a *Szentháromságról* című művében? „Tehát ne gondolják, hogy a Szentlélek mindkettőnél nagyobb, mert megdicsőíti a Fiút, akit az Atya is megdicsőít, viszont őt sem az Atya, sem a Fiú nem dicsőíti meg.” A lélek tehát egyenlő a Szentlélekkel. Vagyis Krisztus előtt az embernek nem volt lelke? Szent Ágoston cáfolni látszik ezt a teóriát. A második könyv 5. részében Szent Ágoston így folytatja szentenciáinak sorát. „Ha valakit az elmondottak meggyőznek, még mindig előállhat azzal a kifogással, hogy nagyobb, aki küld, mint a küldött. Ezért az Atya nagyobb a Fiúnál, hiszen a Fiú állandóan az Atya küldöttének vallja magát. Nagyobb a Szentléleknél is, mert Jézus azt mondja róla: *Akit az Atya küld az én nevemben* (Jn 14, 26). A Szentlélek pedig kisebb mindkettőnél, mert őt az Atya küldi, ahogy említettük, és a Fiú is küldi, ahogy mondja: *Ha elmegyek, elküldöm őt nektek* (Jn 16, 7).” Eddig minden azt igazolja, hogy a lélek mint fogalom nem azonos a szellemmel, a szellemiséggel, a kromoszómák együtthatóival, hanem valami más, talán több, talán kevesebb, de mindenképpen megkülönböztető jellegű. A folytatás azonban nem ebbe az irányba mutat: „A küldés tehát az, hogy az Atyától jön és a világba jön. Ugyanaz az evangélista még ezt írja róla: *A világban volt, a világ általa lett, és a világ nem ismerte fel* (Jn 1, 10-11).” Azután hozzáfűzi: „A sajátjába jött. Onnan küldik, ahonnan jön. Ebben a világba jön és a világban van, tehát oda küldik, ahol már van.” Kijózanító érvelés.

MAKKAI-KISS NÓRA

is evidenciaként kezeli a lelket második kötetében, ebben a szívfőlé helyezendő, imakönyvnel szélesebb, de magunknál hordható remekében, melynek címe: *Lélekmentő irások*. A Nagyvilág Kiadó újdonsága nagy hitust pótol. Vállalja, hogy olyan könyvet nyújt át olvasóinak, mely nem az

ügynevezett mai magyar valóságról, hanem az általános emberiről *is* szól. Mely könyv csupa metafizika, ontológia, transzcendencia. De sohasem okkultizmus. És még mindig nem tudjuk, mi is a lélek. Mi is a lélekmentés? Akkor tehát Krisztus előtt is volt lélek, lélekkel születünk mégis, mint Isten teremtményei, csak a Szentlélek által – melyet mindenképpen meg kell hívnunk magunkhoz – termékenyül meg az addig hallgató, megbűvó lélek? És válik élővé, visszafogja az ütésre lendülő kezét, a farkasokat bárányokká szelídíti, és a halandó embert beoltja Jézus Krisztussal? Makkai-Kiss Nóra *Napvilágnál* című ciklusát így kezdi: „Ha komolyan megkérdéznék tőlem, miben vagyok a legkiválóbb, akkor azt válaszolnám: a lélekmentésben. A lélekmentők legfőbb tevékenysége a lét-dimenzió »kutatása«, melynek területe a történet nélküli világ. Létezik egy irracionális, belső pszichikai élet, az un. lelki élet, melyről néhány misztikus kivételével nem sokan kívánnak tudomást venni, holott az ember bensejében ott lakozik az a szellemi, mely minden körülmények között ugyanaz. *Nagyobb az, aki bennetek van, mint aki a világban van...* – János 4. 4 / 6”. Ez a hihetetlen mélységekben nesztelenül sétáló, álmélkodó, látó, különösen érzékelő aszszony, ez a költő-esszéista valódi szentenciát fogalmaz. De biológiai értelemben kutatta-e bárki filozófus, biológus, teológus, művész, hogy az emberen belül hol van a lélek? Van-e a léleknek fizikai értelemben vett tere? Ha fáj a szív, akkor a lélek fáj? Ha fáj a fej, akkor ott a lélek mozgolódik? Az agy a lélek? Nem. Soha senki nem kereste a lelket az emberen belül. Talán a lélek teljesen kitölti az embert. Zsigerileg ott van a lélek, ahol van. De hol? E sorok írója úgy találta, hogy a lélek a gátorban helyezkedik el, mely semmiféle műszerrel ki nem mutatható. A gátor a mediastinum. A két tüdő közötti terület. Van elülső és hátsó mediastinum. Mert úgy érezte, itt fáj a legjobban, amikor megalázzák. Innen tolult a fájdalom a torok felé, mely összeszűkülve megindította a könnyeket az akkori gyermek még tiszta tekintetéből. A lélekmagyarázatra azonban nincsen egzakt és axiomatikus definíció, ezért aztán mindenki csak tapogatózik, megpróbálja nyakon csípni azt, amit lehetetlen. Ha Makkai-Kiss Nóra lélekmentő, akkor melyik csoportot célozza? Azt, amelyikben már visszavonhatatlanul ott a Szentlélek, vagy azt, akiben az a bizonyos megtermékenyítetlen lélek jelen van ugyan, de szűk és kucorgó, és tulajdonosában még csak föl sem merül, hogy igenis meg kell hívnia magához a Szentlelket, ha kell, hát szakadatlan imával, ha kell, egyetlen biccentésre. A költő ezt az utóbbi csoportot választja, dolga nem könnyű, noha létezik a szabad akarat, de

bizonyos predesztinatív elemek kötik az embert. Szent Ágoston *Fiatalkori párbeszéd*jeiben *Beszélgetés önmagammal* címmel ad közre olyan gondolatokat, melyeket Makkai-Kiss Nóra is föltehet magának, illetve föl is tesz. É, vagyis az Értelmelem a kérdező, ÁG, vagyis Szent Ágoston pedig megpróbál válaszolni. Mintha az általános emberi kérdező a másságában kiemelkedőt. Az írástudókról beszélünk folyton, pedig az igazán nagy kaliberű elmék, a géniuszok és a talentumok olykor többek az írástudóknál. Akárcsak Krisztusnál, nekik is hatalom van a kezükben, olyan hatalom, mely az Isten felől áramlik szüntelenül, és fönmarad a halál után is, mert a művekben tovább élnek, ha kell, perzselnek, lerombolnak, nyugtatnak és fölizgatnak, s még egy ma oly divatos úgynevezett funkcionális analfabétából is képesek – ha kisebb kaliberűt is –, de írástudót faragni. És íme a kiragadott dialógus: „É: – Hát a barátaidat nem szereted? – ÁG: – Minek alapján tudnám őket nem szeretni én, aki szereti a lelket? – É: – Ennek megfelelően szereted akkor a bolhákat és a poloskákat is? – ÁG: – Azt mondtam, hogy a lelket szeretem, nem az élőlényeket. – É: – Akkor pedig a te barátaid vagy nem emberek, vagy nem szereted őket. Mert minden ember élőlény, az élőlényeket pedig te nem szereted, mint mondtad. – ÁG: – Emberek ők, és szeretem őket, nem azért, mert élőlények, hanem mert emberek, értelmes lelkük van, amit még a gonosztevésekben is szeretek. Ilyenképpen a barátaimat is annál jobban szeretem, minél helyesebben használják értelmes lelküket, vagy mennyire van meg bennük a vágy, hogy helyesen használják azt.” Szent Ágoston korában az ember nem állott annyi megfeleléskényszer alatt, mint napjainkban. Ezért a szeretet, illetve a barátság a „minden egész eltörött” kényszerű, bár káros kontextusában vergődik. Makkai-Kiss Nóra az ember végleges kiszakadását a természetből igazi veszteségnek éli meg. És ebből egyenesen következik: „A kultúremler életét javarészt a problematika teszi ki. A probléma kétség, a kétség bizonytalanság, a bizonytalanság szorongás. (...) A technika irányította életforma lélektelen, éppen úgy elidegenít bensőnk természetétől, mint ahogy elidegenít a külső természettől.” Makkai-Kiss Nóra a miszticizmus felé hajlik, gondolkodása metafizikai-ontológiai, leginkább Simone Weil-i örökös, de sohasem feloldhatatlan dichotómia jellemzi. Amikor Pilinszky úgy a hetvenes évek közepe tájt azért kezdett franciául tanulni, hogy a nagy keresztény misztikust az anyanyelvén is megértse, sebtében lefordította egyik mondatát, mely még csupaszon így szólt: „A világ van és irreális, Isten nincs és reális.” Makkai-Kiss Nóra ki nem mondaná azt, hogy Isten

nincs, de a Simone Weil-i következtetés hasonlókat indukál nála is. Sem ő, sem a francia nem filozófus. Nem alkotott egyikük sem rendszerelméletet, egyikük sem társadalomtudós. Leginkább gondolkodók. A különbség annyi, hogy Makkai-Kiss Nóra a költészet, a vers felől érkezett. Versei megjelentek lapokban, folyóiratokban, aztán megjelent a könyv is, 2003-ban.

2. *Átvirrasztott csönd*. Ez a szó, *csönd*, amely nála a csend-től merőben különbözik, el is választódik esszéisztikájában. Már a cím valódi költészet. A csöndet átvirrasztani, hogy ránk dermedjen. A mellékletek és a borító Búzás András festőművész grafikusán kivitelezett színes festményei. Fekete-fehér grafikák is. Biblikus csöndek. Evangéliumok, de *az örömhír mögötti dráma* forrósodik illusztrációkká. Együtt lélegzik a költővel. A profival. Aki bírja a formát is. A szavak, sorok textúrája néhol rajzára emelkedik. A tartalom leginkább esszéisztikus, de sohasem filozofikus. A költő nagyon jól tudja, hogy a vers mennyit bír el a magánfájdalomból. Hol kell egyetemessé eszményíteni. *Örök időben* 2. „Fény szekerét / húzza az / ébredő alkony / Égi mezőkről / hinti színét / Vársz-e reám / még mindig / Kicsi kincsem / Édeni fenyő / kert ragyogásban / Hold-derülésben / Nap-borulásban”. Az utolsó két sor megcserélése olyan feszültséggel húzza föl a versvéget, ahogyan Pilinszkynél a *Négysoros* első sora. „Alvó szegek a jéghideg homokban.” Ennek a versnek hangvétele a Nyugat-Újhold-hagyományt idézi. „Tüzeket raknak az égi tanyák” – borong Juhász Gyula, Makkai-Kiss Nóránál égi mezőkről színeket hint a mindenség. De megszólal itt Szép Ernő is, nagyon távolról, semmiben sem hasonlítva Makkai-Kiss Nórához, de síron túli sugása, annak fölfoghatatlan lehelete ott bujkál a *Majd elvisznek az álmok* soraiban. „Majd elvisznek az álmok / Majd szép lesz halálom / Majd dalolnak a fények / Majd szeretve megtérek / Majd szivárvány feszül körém / Majd simogatnak szentek / Majd elmúlásom szégyenei is / elvesznek / Majd csöndesen megállok / ártatlanságom varázsos / csak csöndesen megállok / Majd elvisznek az álmok”. Ha akarjuk, hát Ady női reinkarnációja is fölbukkan, „milyen szép halott leszek”; csak költőnkél a hangszerezés inkább emlékeztet Szép Ernő lány líraiságára, mint Ady dühkítőreire. Makkai-Kiss Nóra mindig lírai. Inkább melenget, mint süt. Női mivolta áthatol a papíron, de mégse lesz egyetlen sora sem feminista. Tíz rövidversből álló ciklusa olyan halk, hogy az már kiabál. A negyedik: „Meghaltam / Sirass meg / Beléd / Temetkezem.” És a rá következő: „Kitalálhatnál / csak úgy / véletlenül.” Szabálytalanul esszenciális haiku. A 6-os számmal jelölt vers

már Pilinszkyt érinti. „Fázik az éjszaka / fekete vacogással / didereg / Nyiss ajtót / Valaki / Megérkezett”. Néhol a teljes elhallgatás felé hajlik: „Én úgy vagyok a teljességgel” – ennyi! A címe: *Befejezetlenül*. Mert tudja, nem lehet befejezni. Az *Összegzésből* kitör a költő magánya. „Megaláztatni / : A veszteségek lavinája.” Nem a kettőspont sor eleji kiemelése teszi hatásos-sá költészetét. Hanem gyónása. Imája. Szemközt az Istennel. Makkai-Kiss Nóra nem a csend, hanem a *csönd* költője. Esszéi ebbe az irányba mutatnak. Hogy mi a különbség? „Csend és csönd, a törés két vonala. A csend külsődleges, süket és néma. A technikai civilizáció félelmetes hallgatása: negatívum, hanghiány. (...) Az igazi hallgatás alkalom a csöndre. A csönd nem előidézhető, a csönd beáll. Még társas együttlétkor is, egy beszélgetés felszálló, kósza gondolata is elnehezül, ha a lét súlyával telítődik. Elnémulunk. A csönd létmélyi-lélekmélyi. (...) A csönd önmagában elegendő. Eredeti rendelésünk, eredeti helyünk. Történet nélküli. Létidő, létdimenzió.” Így lesz világos, hogy átvirrasztani a csendet, fölzaklató. Míg a *csöndet*, az csupa merengés, lebegés, befelé figyelés, megtapasztalása a végesnek, mely ugyanakkor a hívő lélek számára egyben a végtelenséget is föllebbenti Makkai-Kiss Nóra lelkének súlya bemeérhetetlen. De mivel megtermékenyült a Szentlélek által, ki lehet következtetni. A Szentlélek súlya egyetemleges, és öröktől fogva változatlan. Ilyetén aztán hasonlatos a platina-irídium ötvözetű *párizsi ősméterhez*, mely önmagában etalon. A Szentlélek azonban nem ötvözet, noha az Atya és a Fiú testesül meg benne, mégis *egy*. Ahogyan a Szentháromság is – *egy*.

3. Vajon a mai Magyarország gondolkodója tud-e egy lenni önmagával? Meg tudja-e őrizni szuverenitását, amikor nő, ötvenedik életévéhez vészesen közelítő, ugyanakkor édesanya? Amikor a pénz nem eszköz többé, hanem maga a cél? Noha Makkai-Kiss Nóranak elég volna a tisztas létezés is, de a társadalom és a politika behajszolja őt is a darálóba, mert nincs kivétel, nincs gondolatiság, nincs metafizika, csak a fizika maga; ahol dolgozni kell, nem ám nyolc órát, de tizenkettőt, vagy még többet. Amikor és ahol a globalizmusban egy-egy cég olyan, mint a Római Birodalom megannyi provinciája. Ahol a munkatárs munkaerővé degradálódik, munkaideje mindenféle javadalmazás nélkül tetszés szerinti – a cég oldaláról nézve –, nem tudunk másra gondolni, mint arra, hogy mégsem történt meg a rabszolga-felszabadítás. A különbség – a „dolgozó” hazamehet. Aludni. Mert csak arra marad ideje-ereje. És másnap minden kezdődik előlről. Hatvankét éves

korig. A Hivatal, ahol robotol, hasonlatos Kafkáéhoz. Csak több figyelmet és precizitást kíván egy mai munkahely. Már maga Dr. Franz Kafka sem nagyon tudta összeegyeztetni hivatali munkáját művészetével. Hivatalt vállalt Illyés, éppúgy, mint Vas István, olyan munkát, melynek semmi köze sem volt az irodalomhoz, de *fiatal* korukban! Makkai-Kiss Nóra alkalmatlan a lélektelen munkára, nemcsak azért, mert lélektentő, hanem azért is, mert – költő. Akinek mindig, minden pillanatban máshol jár az esze. Mert a föld fölött lépked, és ha lerántják a flaszterre, fuldokolni kezd, mint a partra vetett hal. Bár alkata nem olyan, mint a legtöbb nyugatosé volt, rá is vonatkoztathatjuk Karinthy Frigyes örökbecsűjét: „Azért jó a kávéház, mert az ember nincs otthon, és még sincs jó levegőn!” Makkai-Kiss Nóra nincs otthon és nincs jó levegőn. A melankólia és a művészi bipolaritás szakadékszélén kapaszkodik. De meg kell élnie, el kell tartania a családját, és *mellékesen* írhat. Fordítva kellene lennie. Jön ilyen idő valaha is? Pedig nagyon erős. Férfiakat meghazudtolva. Világossá is teszi: „Teljesítményorientált világunkban a melegszívűség és jóság, hovatovább az emberi gyengesség és gyávaság szinonimái lettek (Nietzsche [sic!] *K. Zs.*), pedig a keresztény jóságnak nincs köze a gyávasághoz, épp ellenkezőleg: a kemény szellemű emberre jellemző tulajdonság ez.” Makkai-Kiss Nóra könyve éppen ezt a hozzáállást sugározza furcsa szerkezetével, ahol műnemek és műfajok öszszecsúsznak. Rövid esszéket versek váltják, majd novellák, de olvashatunk itt fiktív leveleket baráthoz – a barátnőt emeli ezzel a költő a sztereotípiá fölé – és saját lányához valódi aggódást-féltést-szeretetet. A víznek, a hetesnek, az egészségnek és a kőnek is van lélektana. Utóbbinál hallatlan tájékozottsággal Novalistól találja meg a legfontosabb mondatot: „A növények az ember növényiségére hatnak, az állatok az ember állatságára, a kövek az ember kőségére.” Mennyire rokon Friedrich von Hardenberg – Novalis – Szent Ferenc-isége Makkai-Kiss Nórával! Akinek műveire ráhajol valami titkos fátyol, melyet mindig megfúj a derű szele, és akárcsak Schubertnél, olykor megszólal az irgalmatlan tragikumon túl egy *impromptu*. Ami nem más, mint Isten mosolya, és szakadatlan invitációja az öröklétbe.

Pár éve az ember lógó orral benyitott a legpatinásabb katolikus könyvkiadó főszerkesztőjéhez, hogy nem megy. Nem akar híres lenni, de tizenvalahány kötettel a háta mögött épp ideje lenne, hogy legalább a szűkebb

irodalmi közvélemény fölismerne végre, ha már el nem fog ismerni soha. Méltányosságot!, kiáltja bele barátja arcába. És idézi Szőcs Gézát, hogy vannak írók, akiknek minél több könyvük jelenik meg, annál ismeretlenebbek lesznek. A főszerkesztő tekintete nem részvételteli, ismeri ő már ezeket a kirohanásokat, majd fejéhez kapott. Hát ott van az Ulpius-Ház Könyvkiadó. Nézd csak meg, mennyi fiatal kiadtak már, jó, legtöbbjük igényes lektúr, vagy annál is több, mondjuk úgy, hogy tudják, mi kell a mai olvasónak. És a példányszám! Szóval meg kellene próbálni. Igen ám, de ha az ember a hetvenes évek közepe óta publikál, jelen van, írtak is róla itt-ott, azon már nincs mit fölfedezni. Márpedig a kiadók szeretnek föltalálni. Nem spanyolviaszt, nem a kanálban a mélyedést, hanem valami újat. Pedig nincsen új. Már a görögök óta. Jézus Krisztus után pedig végleg nincs. De van az egyéni hang, az átütő. Meg az úgynevezett mai magyar valóság. De azt meg minek művé transzformálni? Ott van az utcán. Ott lüktet a fülünkben. Ott korcsosul. A szemünk előtt. Globalizálódik. Megírni mindezt csupa tautológia. Még akkor is, ha hatalmas erejű, művészi mondatokba sűrül az élmény. Meg aztán megfordult a világ. Annak idején végig kellett járni a számléírást. Folyóirat-ország voltunk-vagyunk, és ez mostanság látszik csitulni. Ott kell magadat megmutatni. Írni a „retürverseidet”. Ami azt jelenti, hogy már jön is vissza. Csiszolni, kolléga, csiszolni! Aztán egy év múlva újra megnézzük! És ha összegyűlik egy kötetre való vers vagy novella, irány a három állami kiadó valamelyike, ahol röpke egy, uszke két év alatt kiderül, hogy nem kell. Lektorok hada. Politikailag is. Meg persze a szakma. Annak jegyei. Meg kell tanulni a mesterséget. És megtanultuk. Mert muszáj volt. Beszélgelni mindent, ami verstan. A próza könnyebbnek tűnt, de ott meg ugye, az újabb és újabb irányzatok; posztmodern. Szövegirodalom, csak semmi érzélem, csak semmi gondolat, az mondjuk nem is kell, ábrázolni, és akkor fölfénylik a mögöttes. Nyugat-Újhold hatást kiirtani. Ilyen előzmények után. Ebbe bele lehetett örülni. És mikorra megjelenik az első kötet, mely addigra már válogatottra bővült-szűkült, semmi öröm. Csak vérbe-epébe mártott kritikusi tollak. Melyik hát a normális? Ez, vagy az, ami ma történik? Hogy az ember fiatalon lesz költő? Ahogyan illik? Fiatalon lesz novellista, és az sem baj, ha nem dobta bele magát önként és dalolva a darálóba? Talán itt is, az arany középut. És akkor az újabb jelenség. Nőírók hada. Miközben irodalom van és slussz. Nem kell tudnom, hogy az író fiatal, öreg, középkorú, nő, férfi, lesbikus, hetero, homokos, rendes, családban élő férfi. Ez az arany középut itt hever

előttünk. Kár vagy nem kár, de tudjuk róla, hogy gyönyörű. Mert média-személyiség is egyben. Elmozdult a bulvár felé. Ha akarta, ha nem.

TISZA KATA

vibráló lénye megégeti az embert. Sorsát, útját az élménytelen mai írók irigyelhetik. Mert van honnan merítenie. Egy törekeny lány, ki eljön Marosvásárhelyről. Tizennyolc évesen. A nagy semmibe. Budapest neki, akkor, olyan, mint egy soroksárinak New York. Ámul. „Amikor életemben először Pesten jártam gimnazistaként, elájultam, hogy mennyi színház, mennyi könyv – alaposan be is vásároltam a zsebpénzemből, hogy aztán villogjak velük otthon –, micsoda színek, fények, milyen jól öltözöttek és jó szagúak az emberek, szóval annyira idevágtyam, hogy nem lehetett megállítani.” Lám, mi meg, akik itt nőttünk föl, mennyire elvágyódnak innen, és azt mondjuk, micsoda szürkeség, izzadságszag buszon, villamoson, tömeg és tömeg, mely lassan elnyel és kiokád egy még szürkébb, még sötétebb, fullasztó semmibe. És ki is költözött ebből az imádott-szidott csodavárosból több mint háromezrezer ember az agglomerációba. Manapság meg visszaszivárognak. Költségek. Ott is megtelt. Akkor nem mindegy? Tisza Kata még nem csömörlött meg, talán ő is csak annyit tud a városról, hogy ahol a régi házak vannak – hogy milyenek? eklektikusak? neoreneszánszok? klasszicisták? –, az a belváros, ahol meg lakóparkok virítanak, mögöttük-mellettük meg a bazi nagy lakótelepek, az meg a külváros. Bár ennél Tisza Kata tájékozottabb. Míg az itt élők – csak bele kell hallgatni a hirműsorokba – nem érzik, nem tudják, mi is az az ezerarcú Budapest! Tisza Kata genealógiája félelmetes. És gyönyörű. A Tisza-grófok leszármazottja apai ágon, míg az édesanya felől zsidó. Ráadásul a romániai magyar kisebbségből jött. Színes turmix, mindenki kortyolhat belőle kedvére. Az Ulpius-Ház Könyvkiadó által megjelentetett *Reváns* című kötetben a legutolsó Tisza Kata-mű az abszolút módon kitárulkozó önéletrajziség, címe: *Exkluzív!* Alcímében: Interjú a remetesorsú grófkisasszonnyal. Persze nem interjú ez, de megszólalnak benne az interjúk, mai sajtónk felszínes, bulvárizű, érdektelen kérdései, és kész válaszai. Olyan ez a mozaik-novella, mint amikor az ember sötétben poroszkál, valami mély barlangban, vagy egy elhagyatott házban, ahol recesen a lépcső, hullámszik a parkett. És megyünk, kezünkben zseblámpa, s ahol motoszkál valami, hirtelen odavilágítunk, miközben mögöttünk, a megvilágítatlan térben sü-

ket a csönd, vagy éppen tarkónkra tapad egy sóhaj. Majdnem minden bekezdéséből önálló művet lehetne fölépíteni. Később, ha Isten is úgy akarja, meg is teszi. Hiszen – noha ma már mindennapi –, megérdemel egy önálló elbeszélést, ha az ember lányát megtámadják a nyílt utcán és mindenét elveszik tőle. Megverik. Kórházba kerül. Lábadozásában beleun az életbe. Írásra kényszerítik a meddő órák. Ömlik belőle a betű. Csupa véletlen – véletlen? –, és kiadják ezt a kissé szalmazakazalszerű kötetet, aminek azonnali sikere lesz, és ebből jön a *Reváns*. De vissza az *Exkluzív!*-hoz. Ilyen törmelékpucacok a zseblámpa fénykörében. „Hová nyomják folyton ezt a csajt? – hangoztatja egy másik, amikor nem vagyok ott. Nyelveket beszél, több diplomája van, talpraesett. Miért nem megy külföldre? – szinte mindegyik újságíró megkérdezi. Én már külföldön vagyok – mondom erre csodálkozva, és bármennyire furesán hangzik is, igaz.” Pár oldallal arrébb újabb vilanás: „Jó messzire eljutott – mondja az újságíró. Maga aztán tökökös kis nő – hajol közel az újságíró.” Az arisztokráciáról – melyet sikeresen kiirtott az elmúlt kurzus – szintén vajmi keveset tud a ma magyarországi embere. „És ti Erdélyben palotában laktatok? – ezt a kérdést az újságírók ugyanúgy felteszik ma, mint évekkel ezelőtt az évfolyamtársaim. Hát persze, drágáim, hallottatok ti már a kommunizmusról?” Ha hallottak is, mára valamiféle rózsaszínű nosztalgia burkolja be a totalista rendszert. Nálunk, a legvidámabb barakkban, el sem tudjuk képzelni, milyen volt a román diktatúra. Tisza Kata alig volt kilencéves, amikor hallott valami forradalomról. Ilyetén aztán nem mondhatjuk, hogy át- és megélte a román rendszerváltást. De látta tévében, hogyan lövik agyon a Ceaușescu házaspárt, és ez „olyan furá volt, hogy azelőtt őt imádtuk az iskolában, most meg hirtelen ellene vagyunk”. Az anyaországban csodabogárként kezelték. „Te, és nálatok tényleg nincs szappan? Ti valóban éheztek? Hol tanultál meg ilyen jól magyarul?” (sic!) Bájos naivitása is fölhorgad, amikor ezt írja: „...akadt, aki ligát szervezett ellenem, de dolgozatok előtt nálam gyűlt össze mindenki.” Mármint a diákok. Akiket megosztott többszörösen összetett, impulzív lényre. Vagy ahogyan ő fogalmazta meg saját magát édesanyja nyomán: emotív alkat. Más szóval emocionális. És akkor így folytatja, megírja a nem létezőt: „Bár bántott és nem értettem, hogy másoknak mi baja velem, mert el tudtam képzelni, hogy *mindenki szeressen*.” (Kiemelés tőlem: K. Zs.) Kérdezni sem kell, erre nemigen akadt még példa. Főképp akkor nem, és nem is akadhat, ha ilyen sorokra bukkanunk, ami, természetes emberi viszonylatainkban, holott egyáltalán nem kellene, hogy magától értetődő

legyen: „Ennek a gyermeknek le kell törni a szárnyait. De hát miért kelle-
ne? Mert itt röpköd az osztályteremben, nem tudom leállítani.” Érzékelhe-
tő, hogy ebből az iskolai történetből is önálló elbeszélés méretű írást lehet-
ne vizionálni. És ez még mindig csak az *Exkluzív!* fájdalmas szikrái. De
nincs vége, a történet befejezhetetlen, jön a többi értetlenség, a butaság
csimborasszója, a magyar hatóságok béna dogmatizmusa. „A budapesti ér-
telmiségnek pedig fogalma sem volt az erdélyiségről, hogy ott is élnek
emberek, akiknek magyar az anyanyelvük, hogy azok nem románok, hogy
volt egyszer egy Trianon...” De még ezen is túltesz a hivatali rendszer
vagy éppen rendszertelenség, mely állítólagos demokráciánk szabályos po-
fán verése. „Én lettem az erdélyi menekült, a betolakodó, akit évente ki-
vizsgálják, hogy nincs-e rühe, szifilisz, hepatitisz, tífusza, AIDS-e, tébé-
céje, hogy van hol laknia, nem csövezik, nem lop, nem csal, van miből
élnie.” Hát itt tartunk. Van miből élnie, lakik is, eltartja magát. És mégsem
magyar állampolgár ez a magyar nemesi származék. Az *Exkluzív!* minden
mozaikása ellenére a legmeggrázóbb mű a kötet huszonegy – számmiszi-
ka? – novellája közt. Idézetünkben megvillan egy kis expresszív infinitívusz:
„... két televízió is ajánlatot tesz, újságok meg rádiók. Csupán néhány hó-
nap telik el, és váratlanul felborul minden. Aki szeretett, már nem szeret.
Aki nem szeretett, már szeret. Támadások, dicséretetek érnek. Próbálok jó-
zan maradni. Nem elszédülni, nem kiborulni, nem megbolondulni. A reali-
tásba kapaszkodni, amely egyre homályosabb.” Valóban. És le kell szakad-
ni róla. Főnévi igenevekkel folytatva, nem hagyni, hogy a kiadó
megcsináljon, mert nem vagyok termék. Nem engedni a csillogás csábítá-
sának, mert a pokolra visz. Nem földadni az elveinket úgy, hogy közben
maradjon hit, erő a feltétlenül szükséges kompromisszumokra. Persze tud-
ja ő ezt. Felnőtt nő. Gimnáziumi tanár is volt. Osztályfőnök. Éppen elég
empíria. Sajnos? Vagy nem sajnós? Túl szép. De hát Nemes Nagy Ágnes is
gyönyörű volt! Mégsem hihetnők, hogy a korabeli sajtó avval foglalkozott
volna, hogy egy ilyen szép nő, mint ő, hogyan is írhat verseket. Mert a
versíró nő nyilván lúdtalpas, szemüveges, haja zsiros, és leginkább vénkis-
asszony. Tessenek végre leválasztani a műről a művészt. Még akkor is, ha
egyek; mert valamennyi kettősség azért csak van. Bár a magánéleti szcena
olykor egybefolyik a műben létrehozott világgal. Az Élet és Irodalom
2006/04. 28-i számában a szintén erdélyi Demény Péter író az ATV műso-
ráról írt tévékritikát, ahol épp Tisza Kata és Bodor Pál (Diurnus) voltak
Friderikusz Sándor vendégei. Demény megjegyzése a műsor, a mai magyar

média bulvárosodási hajlamának esszenciája: „Tisza Kata az őszinte, tapasztalatait szuggesztíven megíró (gróf)nő imidzsén alapul, amely a magyar médiának, úgy tűnik, még mindig lenyűgöző élményt jelent. Hogy valaki nő, őszinte, és írni tud, nos, ez láthatólag Sztankay Ádám-tól Friderikusz Sándorig mindenkit meglep vagy irritál.” Hozzátehetjük: mindez 2006-ban, túl az új évszázad küszöbén. Tisza Kata minden nyersege ellenére nem óhajt polgárt pukkasztani. Nem is lenne értelme, hiszen több tucat évtizeddel ezelőtt megtette már a dada és a különféle izmusok. Rájövünk például, hogy mi a színészet lényege. Nem a színésznek fáj a feje, kap infarktust, nem ő ordítózik úgy, hogy stroke-tól tartunk, hanem az általa megformált figuráé minden baj és öröm. „Te nem vagy művész. Még egy széket sem vagy képes földhöz vágni. Benned nincs meg a lázadásnak és a formabontásnak még a szikrája sem. A te jeleneted következik most. Az utolsó esélyed. Játssz! S akkor a színész utolsó esélyként azt a jelenetet játssza el, hogy leszáll a színpadról, kilép az ajtón, és soha többé nem tér vissza” (*Kortársak*). A *Zuhanórepülés* Annája érintésfüggő. A modern pszichológia és pszichiátria direktje javasolja az úgynevezett bőrérítkezést. Ha elmegyünk egymás mellett, érintsük meg a másikat. A legtöbben gyerekesnek tartják eme gesztust, s a novella Annája természetesen nem olyan párra talál, aki kielégíthetné érintésfüggőségét. Ez az olykor minden tabut ledöntő író a férfi olvasónak meghagy egy kis illúziót. „– Érzem, hogy nálad nem lehet elmenni a vécére, pedig most nagyon kell. Te szemérmes lány vagy, s az ürítés a legnehezebb fázis egy kapcsolatban.” Mondja zavartan a zeneszerző, tömpe, mozgó emberke. (*Bosszú*). A *Kontra* pedig bizonyítékát adja annak, hogy az igazi nő az igazi férfhoz vonzódik szexuálisan. A novellában a Rendes és a Gonosz dualizmusa vibrál, bár inkább a lélekkel bíró, illetve az istentelen ember pengeéles különbsége olvasható. A Rendes csak arra jó, hogy kisírjuk vállán a bánatunkat. A szex is elmegy vele valahogy, de a sörszagú Gonosz mutáns intellektualizmusa maga alá gyűri a nőt, és nem szabadul soha többé. Percig ne kételkedjünk: az igazi nő ettől a lélek nélküli, érzelmeit elrejtő, vagy éppen érzelemmentes férfitől szeretne leginkább utódot. Mivel a világ csak így tartható meg, az ember a világban; a gyöngék ugyanis elpusztulnak. Az evolúció szempontjából is ez az archaikus női ösztön a legeredményesebb. Ezt tárja elénk a *Kontra* tanmesén túlmutató „leckéje”. Ha Forrai Eszter költészete a nőiség abszolút kiteljesedése, akkor Tisza Kata rövidprózájának föllütései, szikár és pontos – alapos megfigyeléseken pallérozott – leírásai, drá-

mai dialógjai, naturalista, olykor a trágárságig lehajló, köznap beszéddel fogalmazó képei, minden attitűdjével együtt, valódi nőként lüktetve sem feminin. Stílusából nem következik erdélyisége. A Nyugat nagy írói sem hagytak nyomot mondataiban. Mégsem stílustalan. Egyedi hang. Saját magát faragja rusztikus mobilszoborrá, mely a halálig formálható. Az olvasó ezért várja el tőle, hogy a későbbi kötetekben markánsan rajzolódjék ki például a szublimáció. Vessen be több írástechnikai fegyvert. Idősíkeltolásokat; kezdődjön a végével, vagy legyen éppen *in medias res*. Érezze, milyen izgalmakat hozhat a novellán belüli múlt és jelen idő együttes alkalmazása. És folytathatnánk a sort. Egyelőre az Isten nélküli világot ábrázolja, ami *így is* lehet szakrális. Azt hisszük, hogy a média háttéréről tudunk mindent. Persze. Akik ott voltunk-vagyunk a közelében. De az átlagember elhiszi a joviális hölgyekről-urakról, hogy amit mondanak a semmiről, sehogyan, az már-már művészet. Ezért kell olvasni ezt a könyvet. Megtudni, hogy a szentek nem az elektronikus médiában teremődnek. Tisza Katát is beszippantotta ez a hagymázás téboly. *Kell 1 pasi!* Ilyet nem szabad műsorvezetni! Írónak. Ha valódi. Ha nem, akkor tegye. Művésznek nincs „is-is”! Sajnos nem kell jóstehetségnek lennünk, ha kijelentjük: az úgynevezett kortársi magyar közönségfilm megtalálja Tisza Kata írásait. Magas irodalom felé billen, vagy belekóstol a lektűrbe? Esetleg kellő szakmai fölvértezéssel szélesebb rétegek által is fogyasztható, de valódi irodalmat állít elő? Költői kérdések egy olyan korban, amikor bizonyos kifejezések elveszítették eredeti jelentésüket. Tisza Kata valahol a magasban kifeszített dróton billeg. Biztosítókötél nélkül.

Nem volt annál nagyobb öröm. Kidüllesztett mellkas, fölszegett fej. Még megismernek az utcán! Mert a fotó ott lapult Karinthy Ferenc és Mátyás Iván között. 1989-ben megjelenni az addigi leghosszabb elbeszéléssel a *Körképben*... És dolgozni a nagy kiadóvállalatnál, berendezni az elvtársakból lassan urakká emelkedő emberek tágas szobáit. Az Apáczai Csere János utcában, a klasszicista ház udvari fertályán volt a legmenőbb bútorüzlet. És a barátság a vezetőnövel, a későbbi nagylelkű szponzorral, aki remek kereskedő volt, de amellet nagy műveltségű asszony. Elolvasta a *Tántit*, és csillogó szemekkel nézett. Kellemesen csalódott. Ki sem nézte belőlem. – Szép. Depresszív. Főlemelő. Mint Katherine Mansfield. – Nem

olvastam akkor még semmit tőle. De rohantam. Volt egy sorozata akkorigiban az Európa Könyvkiadónak. *Írók világa*. Mohay Béla monográfiáját befaltam. 1975-ös kiadás. Az *Egy csésze tea* rá pontosan tíz évvel a bukaresti Kriterion Kiadótól csalódás volt. Izgalmasabbnak tűnt az író élete, mint a művei. Hát persze. Mert a válogatás nem volt teljes. Borítóján a Szerb Antal-idézet többet ígért. „Életbevágóan fontos semmiségek írója. Nagy művészi aggályok között írt: a legegyszerűbb kifejezést kereste, a minden póztól és nagyképűségtől mentes kifejezést, szóval a legnehezebbet...”

KATHERINE MANSFIELD

olyan apróságokat írt meg, amelyeket egy férfi sohasem tudott volna észrevenni. Nem ismerünk más írást, amelynek olvasása közben ekkora élvezettel éreznők, hogy nő írta ezeket a sorokat.” Mégse tudhatjuk be tipikus nőírónak. Mely oly nagy divat korunkban. Szerelmes regények, krimik, és még sorolhatnánk. Mansfield művész volt. Ha tudta volna! Hogy az egyetemes irodalom egyik legfényesebb csillaga éppen ő. Aki nem érte meg a harmincöt évet. És akinek az eddigi legteljesebb elbeszélésválogatását jelentette meg az Európa Kiadó. A borítón John Constable idilli tájképe: vízben szekér, a háttérben végtelen nyugalom, az ég báránnyfelhős. Ez még a XIX. század. Mansfield művészete pedig a valódi modern, a XX. század alaposan kikököcsölt létideje. Az író 1888-ban született Új-Zélandon, az északi szigeten, annak is a déli csücskén, mely az ország fővárosa is egyben: Wellingtonban. Új-Zéland társadalmi berendezkedése az alkotmányos monarchia, akárcsak Ausztráliáé. Mert a mindenkori brit uralkodó az első számú közzogi méltóság, így az országnak csak miniszterelnöke van, de elnöke nincs. Gazdag bankár lánya. Gyermekkorát egy közeli kis faluban tölti, melynek idillje számos írásában megidéződik. Londonba küldik zenét tanulni, majd hazatér és ismét elhagyja szülőföldjét, ahová sohasem tér vissza, 1908-tól letelepedik Londonban. Apjától évi 300 fontnyi apanázt kap, ami szép összeg, de mégsem elég. Virginia Woolftól tudjuk, hogy az akkori gondtalan alkotói léthez minimum 500 font szükségeltetik. Az író egyfajta ámokfutásba kezd, hogy gondtalan életet tudjon élni a századfordulós Londonban. Egy olyan korban, amikor még nagyon is hat az orosz irodalom, Mansfieldre éppen Csehov, a már említett Woolf alkotóereje teljében van, akárcsak John Galsworthy. És kezdődik egy fényes pálya, a XX. század talán legnagyobb angol költőjének, T. S. Eliotnak diadalútja. Fiatal

nő a korabeli időkben? Nem lehetett leányálom. Katherine Mansfield meg is szenvedte, bele is halt. Szerelmes lesz, de mégis egy másik férfihoz megy feleségül. De még az esküvő napján visszaszökik szerelméhez és teherbe esik. Büntudat. Elvetél. Erre még megkapja a kor egyik legrettegettebb betegségét is, a szifilisz. De mégsem ez a végzet. Hanem a tüdőbaj, mely elhatalmasodik. A tüdő tuberculosis nemcsak morbus hungaricus volt, de pusztított az egész földrészen, és manapság fölütötte a fejét újra. Mert a szegények betegsége, az immunrendszer csökkenése szinte magához hívja a gyilkos kórt. Mansfield házasságra lép John Middleton Murryval, a folyóirat-szerkesztővel, így hát nem is a szegénység, esetleg a hiányos táplálkozás, a nem megfelelő vitaminmennyiség és az ásványi anyagok hiánya okozhatta a fertőzést. Akkor mi? Az óriási feszültség – talán. Mert a közhiedelemmel ellentétben az írás, a művészi irodalom nem éppen mulatság. Fölöklendeni a múltat, behelyezkedve a gyerekkorba, majd vissza a való életbe úgy, hogy közben álom és realitás gyakran egymás sarkára lép, leépítheti az emberi test minden ellenállását. A kiválasztottak élete még szörnyűbb. Nevezhetjük ezt a kiválasztottságot zseniségnek is. Nemcsak a rövid élet kapcsán. Egyáltalán. Katherine Mansfield zseni volt. Antagonisztikus villanása úgy az életben, mint az irodalomban, alaposan megégeti a lelket – már akinek van ilyenje – és a pszichét. És van ereje, hogy tizenkilencben-húszban közel háromszáz oldalnyi recenzió-rengeteget írjon a társszerkesztőként jegyzett *Athenaeumba*. Az új Mansfield-válogatás közel hétszáz oldalon hömpölyögteti ennek a nagy írónak rövid történeteit. Manapság minden a regény. És lám, ez az életmű megannyi darabja fölér egy-egy regénnyel. Különösen az *Aloé* át- és újraírásából született leghosszabb műben, az *Előjátékban* szintetizálódik. A nagy és neves műfordító, ki már nincs köztünk, Szöllősy Klára az angol eredetivel egyenértékűre magyarította Mansfieldet. Így a többiek is: Mesterházi Mónika, Rakovszky Zsuzsa és a válogató Gy. Horváth László véglegesen alkottak. A mansfieldi világ impressziókkal teli, s mint minden igazi írónál, a magány manifesztálódik soraiban. És ami még ennél is fontosabb, az *idő* ábrázolása, megfoghatatlansága, romboló sodrása, élethosszig tartó kutatása. Döbbenetes modernizmusa, új technikája az utolsó, befejezett novellájában, *A kanáriban* fénylik föl igazán, visszavonhatatlanul. Nem tudjuk meg, hogy kihez szól a narrátor, aki maga a rövidke írás főszereplője. Az átkötései a filmvágásokra emlékeztetnek. A halott madárra csak a kalitkát tartó szög emlékeztet. Mansfield is madárka. 1923. január 12-én helyezték örök nyugalomra

a fontainebleau-i protestáns temetőben. *Csak a testét* – citálhatjuk a mi Gárdonyinkat –, melyet nem tudott kezelni az alternatív gyógymód sem, ott, Fontainebleau-ben, a Gurgyijev Intézet falai között. A mai nagyregényuralom idején üzenet ez a prózai életmű a XXI. századba lépő novellistának, hogy a bútorbolt vezetőjének – igaza volt.

Egy ember a szomszédos Ausztriából. Különc. Mégsem extravagáns. Ellentmondásos. De hát művész, milyen is legyen? Saját hazáját ostorozza. Ahogy Ady. *A Hortobágy poétájában*. Háza hatalmas, vendégszobákkal, hol sohasem száll meg vendég. Konyha, ahol sohasem főztek, legföljebb ő, egy teát. Nagy magányos, aki nem távcsővel lesi a csillagokat, mert az egész univerzum ott lüktet legbelül. Istent keresi, néha rátalál. Kamaszkori tüdőbaj. És az aránylag rövid élet, melyet megérez, ott bujkál sorai közt a prófécia. Akkor született, amikor Latinovits Zoltán – 1931-ben. Végrendeletében kiköti, hogy 1989-ben bekövetkezett halála után hetven évig ne merészeljen senki osztrák bemutatni tőle drámát. Egyszerűen felejtsek el! Be is tartják, egészen 1999-ig. Verseit harminckét éves koráig írja, mint József Attila. Lírája még nem mutatja mérhetetlen és soha meg nem bocsátó szembefordulását hazájával. Sohasem bocsátja meg, hogy az osztrákok nem kérnek bocsánatot. Hogy áldozatként tetszelegnek. Nem felejtheti az Anschluss idején lendülő karokat, a Führert éljenző tömeget. A gögöt. Ausztria megbocsát neki, hát persze, ma már világhírű, mit számít, mit vagdosott a fejünkhöz, osztrák ő is, nekünk hozza a dicsőséget, holott mi, osztrákok, jöttányit sem változtunk.

THOMAS BERNHARD

lírai életművét leszámítva olyan, mintha honfitársa, Peter Handke *Közön-séggyalázás* című egyfelvonásosát – ahol mindenki megkapja a magáét, hacsak épp nem egy szent vagy boldog ül a nézőtéren – kizárólag az osztrákokra öntené. *A Hold kardja alatt* az író összegyűjtött verseit adja közre a Napkút Kiadó jóvoltából. A fordító Erdélyi Z. János véghezvitte a szinte lehetetlent. Magyar verseket prezentált, de úgy, hogy közben folyamatosan érezteti az olvasóval, nem magyar szerzőt olvasunk, hanem német anyanyelvűt. Műfordításban ennél többet nem lehet elérni. Így aztán Bernhard

most már a miénk is, de megmaradt osztráknak, kiemelkedően nagy költőnek. Olyannyira, hogy ha csak ez a verses életmű marad ránk, Bernhard akkor is klasszikus. Ez nem minden nagy európai íróról mondható el. Beckett és Joyce, Maupassant és Borges prózáik-drámáik nélkül már régen elvesztek volna az időben, pedig amúgy kiváló költők is voltak, mondhatnánk úgy is, hogy időben abbahagyták. Nem úgy, mint magyar társaik. Kosztolányi és Babits költészete folyamatosan haladt más műnemű írásikkal a halálig. Mindkét géniusz pusztán költészetükkel is klasszikusok. Így aztán Bernhard melljük csatlakozik, persze nem föltétlenül az úgynevezett „sógorság” miatt. A bernhardi líra súlyos nehézlégzés. A könyv hátsó borítóján telitalálatra villan a vaku: „Közvetlen költői példaképe az expresszionista, szintén osztrák Georg Trakl. Témaválasztásuk erős rokonságot mutat. Sok helyütt találunk Trakléval azonos verscímeteket, de míg Trakl költeményeiben a fojtottan izzó színek dominálnak, addig a Bernhard által ugyanarról a témáról elének villantott kép fekete-fehér felvétel érzetét kelti.” Igen. Mindkét költő fényképez, de a legtöbb esetben ecsethez nyúl. A koloritban dúsabb Trakl mellett Bernhard „festményei” úgy fekete-fehérek, hogy közben a fekete és fehér megszámlálhatatlan árnyalataival dolgozik. Monokróm *szófestés* ez. A szavak mögött pedig az egyetemes gondolkodás beláthatatlan távlatai derengenek. Van, aki ezt a költészetet Dylan Thomaséval rokonítja, talán azért, mert mindkét költő aránylag rövid életet élt, és tudták, érezték a zsigereik mélyén, hogy lelki zaklatottságuk, megroggyant egészségük okán gyorsan kell cselekedniük, de sohasem elkapkodottan. Bernhard művészete szerencsére kiteljesedhetett a prózában és a drámában, míg Dylan éppúgy belehalt ebbe a művészi száguldásba, mint Georg Trakl, akinek *A halál hét éneke* című versválogatását szintén Erdélyi Z. János ültette magyarra. Bernhard öntörvényű volt – mondják. De mi is az öntörvényűség? Hogy nem hallgatok senkire? Nincsenek előzményeim? Azt teszek, amit csak akarok? És nem akarok megfelelni senkinek? De mindez nem a szabad akarat maga? Ő Istennek sem akart megfelelni, de vajon nem maga az Isten az, aki kiválasztottjainak mintegy megengedi, hogy nem kell semmit viszonzni, nem kell imádni és imádkozni, hálálkodni sem végképp. Hogy Isten közlendője épp Thomas Bernhardon keresztül érkezik az emberek felé. Hogy Isten is „modernizálódik”, hogy üzenete az e világiaknak nem éppen ájtatos manóskodás. A bernhardi költészetben ott van az Isten állandó keresése, de soha meg nem találhatósága. És a halál. Melytől nem tart, és nem azért, mert már itt a földön hiszi

az örökkévalóságot, hanem éppen öntörvényűsége okán. Bernhard nem fél a haláltól, meghívja asztalához és elbeszélget vele. És mint minden jelentős alkotó, nincs eltelve önnön művészetének nagyságától. Verseire rá sem hederít. Hogy aztán van-e ebben és ezekben a gesztusokban némi színjáték, azt nem tudhatjuk. Kafka, fölbuzdulva azon, hogy Gogol – nem bizonyítottan, de valószínűleg – elégette a *Holt lelkek* második részét, szintén tüzre szánta műveit, melyeket Max Brodra bízott, aki nem tette meg ezt a fura szívességet. Így van ma is Kalkánk! Művészek nyilatkozatait, gesztusait nem kell mindig komolyan vennünk. Optimális esetben mű és művész fedik egymást. De nincsenek optimális esetek. Minden szubjektív. Bernhard emberi különösége megjelenik a versekben is, de nem úgy, mint a vele szintén rokonítható Ginsbergnél. Bernhard is használja a trágárságot, de sohasem öncéllal, nem polgárpukkasztás a cselekvés művészi irálya. A tipográfia adta lehetőségekkel élve izgalmas hőmpölygés *Az örültek A fegyencek* című poéma egymás melletti futtatása a bal és a jobb oldalon, megtévezve kurzívval szedett prózai sorokkal, mely minden vers után, mindkét oldalon fölbukkan. A 200-ik oldalon így kezdődik ez a prózai pársoros: „Én vagyok az elitelt, ha nem tévedek, mert az én ruhám fegyencruha, és rajtam mégis fegyencruha van, nemde?” A 201-ik oldalon látszólag egy másik költő szólal meg, de a befogadóban, ha lassan is, ezek a szövegek összeérnek. „Az elme oly korlátolt, és a rendszer, melybe az én elmém beleszületett, oly szabad, a rendszer oly szabad s elmém oly korlátolt, hogy rendszer és elme belepusztul.” Mintha a magyar rendszerváltás utáni állapotot vetítette volna előre. Mert valljuk be, ebben az állapotban leledzik minden független magyar elme, és a túlélés egyedüli lehetősége az Isten megtalálása, meghívása, de egyáltalán nem azért, amit Krisztus is folyton emleget mind a négy evangéliumban, vagyis a mennybéli jutalomért, mert annak olyan mézesmadzagíze van, melyet elhúznak megannyi orr előtt. Az igazi hit, az igazi rátalálás Istenre mentes kell hogy legyen minden cserealutól, mert Istennel nem lehet alkudozni. A bernhardi alkat olyan, mint József Attiláé. Örökös izzás a tisztítótűzben, de sohasem a pokolban. A pokol mint a Mennyország ellentettje, elképzelhetetlen. Az infernó legmélyebb bugyrai bizony csak az e világi tisztítótűzben történő meghempergés. És ugyan mindnyájan egyek vagyunk a létezésben, de ugyanakkor mindannyian különbözőek, az individuum rejtélye ott motoszkál a genetikában, a neveltetésben – korszerűbb szóval –, a szocializációban, a kulturális hatásokban, az identitásvesztésben a globalizmus térhódítása eredményeképp

pen; éppen ezért az Istenhez való viszonyunk is más és más. Az egyre ritkább kivételek – mert az Isten egyre kevesebb embert tud kiválasztani a nagy masszából –, a szentekké emelkedettek tevékenységét olykor meglévő pszichózisokkal magyarázzák. Bernhard modernizmusa még egy úgyahogy élhetőbb világból való. A bal oldalon futó két-két négysoros – közben kihagyás –, akár idillikus is lehet olvasatunkban: „...amaz vörös hajú, / ez nyelvet lógat földre, / annak van répakése, / ennek beteg tüdője, // fekete kapuban fehér / fátylas e nő, / annak ott hosszú nyaka van, / ez itten levágott fülű, // az rózsafüzért perget, / alma- és körteláncból, / ez sárgásan fehér / homlokot ráncol, // orvosoktól reszket amaz, / ezen káposzta-fejfedő, / vérét a tócsavízbe / hullatja ő,” – míg a jobb oldalon egy másik hangnemet üt, ha tetszik ginsbergit, de mégsem, mert belefér hangulati kiterjedésünkbe és létállapotunkba, hiszen arról rajzol kór- és korképet. „Kapaszkodom megmentő szalmaszálba. / Átföd tekintete, vak vágaton / tartok sötétbe, gondolatba zárva, / hol nem maradt, csak kő és rágalom. // A faszt minő jog illetheti meg? / Mit követett el hajnaltájt az ádáz? / A gégem tompa és a gyomrom émelyeg. / Agyam már nyúltagyam helyére pályáz. // Ez a dögvész! Ez az irónia! / S te, Hold uram, nagy citromszin miniszter, / mit néked világ, filozófia? / Te hatalmas, te végső, szent magiszter.” Nem durva ez a vers, kifejezetten szép, csak éppen szokatlan a magyar fülnek, legalábbis annak, aki a Nyugat–Újhold-nemzedékeken nevelkedett költőileg. A valódi Nyugaton már minden végigfutott, nincs semmi új a nap alatt, legföljebb a költő személyiségének a súlya. Bernhard pedig nehézsúlyú. Címmérközéseket is vívhatna akár, de ő csigaházlakó, nem foglalkozik senkivel, csak ostoroz, később legyintve rá is hagyják. A mű, ez a verseskötet azonban itt van, így aztán maga Thomas Bernhard is, ez a vagabund, összetörtségében is impozáns férfi, aki persze gyermek, a Pilinszky-féle: „Gyerekkorunkban meg kellene halnunk, / tudásunk csúcsán, alázatunk magasán, / de tovább élünk, foltozgatva és / tóldozgatva a jóvátételment.” Vajon a költő minden egyes emberre vonatkoztatja mármár axiomatikus verdiktjét? Vagy csak azokra, akik valamilyen okból – mások? Akár ő, akár Bernhard gyerekkorukban haltak meg, Pilinszky hatvan évet élt, Bernhard ötvenkilencet. És mindketten tudásuk csúcsán, alázatuk magasán. Mert gyerekek maradtak. Ahogy minden igazi művész az marad, mert igazi felnőtt nem bibelődik a szavak egymásutániségával, ha megházasodik, családfeje emelkedik és gyermeket nemz, fogalma nem lesz a magányról, és nem diskurál a csillagokkal. Istennek él, akár egy

szerzetes, még akkor is, ha nem tud róla. Vagy nem akar tudomást venni arról, ami egész egyszerűen – tény. Pilinszky barátja, a szintén elhunyt Ted Hughes, aki a magyar költőt angolra ültette át, egész ciklust írt a *varjú*ról, erről a különös, intelligens, ám kellőképpen visszataszító madárról. Bernhard *Varjak* című verse rokonítható Hughes *Varjú dala önmagáról* című versével, a rokonság igen távoli, talán még a metagenetikán is túlmutató, bár hideglelős. Szakrális mindkettő. Ted Hughes-nál ilyen a versvég: „Mikor Isten azt mondta: Te győzöl, Varjú, / Megváltót csinált. // Mikor Isten csüggedten távozott / Varjú megfente csőrét s nekilátott a két latornak.” Hozzátehetjük, Varjút nem érdekelte, hogy a Megváltóval együtt a jobb lator még aznap a Paradicsomba szállt, az ő dolga: belecsípni a tekintetekbe. Lakmározni. Mintha tudná, nem a test, hanem a lélek megy a Mennybe. Mi, emberek is varjak vagyunk? A varjú tudása nélkül? Mert a különféle kínzások mesterfokát, mi, emberek értük el az evolúcióban. És tudván, hogy Isten számára egyként kedvesek vagyunk, tegyünk bármit is, „nem tudjuk, mit cselekszünk”, hát nem is érdekel senkit, hogy törekedni is lehet a jóra, minden nehézség nélkül. A jobb lator szeretetmegnyilvánulása a Fiú felé, ott a szomszédos keresztén – felülmúlhatatlan. Akár az Isten. Bernhard *Varjak*ja sötét tónusával hideglelős. Ilyen részletekkel: „Fekete faluban megláncolták a disznót. / A fájdalom varjai elhullnak a tarlón. / Isszuk a kétségbeesés sörét, / és kezünket kulcsoljuk az atya megvetése előtt.” És a vége metaforikus varjúja: „Korhadt ablak előtt károg a kút-ágas... / Ám én nem félek.” És valóban: Thomas Bernhard nem félt. Vagy azért, mert érezte, tudta, úgy, ahogy van, ő maga már az Istené. Vagy azért, mert az öntörvényűség elfogadtatta vele, hogy a halál elkerülhetetlen, így aztán botorság evvel egy életen keresztül viaskodni. Bernhard nemcsak amiatt kapcsolódik a másik nagy angol költőhöz, T. S. Eliothoz, mert *Ave Vergiliusa* előtt a mottó – Vas István utánozhatatlan fordításában – Eliottól származik, hanem költői attitűdjével is. Bernhard *Hamvazószerdájából* még nem következik semmiféle asszociáció, annál inkább a *Kilenc zsoltár* mérhetetlen zuhogása emlékeztet Eliot *Hamvazószerdájára*. Ahogy a Szentháromság is egy, a költészet is oszthatatlan. Így aztán ha Bernhard *Altenntannját* olvasni kezdjük, a felütésből Pilinszky bújik elő. „Lehúzza ingét a nappal” – kezdi az osztrák, míg Pilinszky-nél ilyen sort találunk: „üríti zsebeit a nappal.” Mindkét sor még innen van az elemezhetőség tekintetében, és mindkét sor pazarul költői. De mindkét költőnél vannak sorok garmadával, melyek elemezhetetlenek, mert érzékeinkre hatnak és nem

a gondolatainkra. Bernhard formailag is kitűnő, szonettjei újszerűségükkel hatnak, van, amikor csonkít, és az oktáv után nem jön a másik, hanem csak a két tercett. És tud ő dalverset is írni, gyönyörűt. „Túl ártó most a Hold, / hogy, zsandár úr, köszöntsem, / kalapom bizton ül, / az éj lapul köröttem. // Agyam túl ostoba, / fejem kong, mint a sajtár, / zsandár úr, szívem is / egészen meghasadt már.” Thomas Bernhard önróniája is lenyűgöző. Nem veszi magát túlságosan komolyan. Legalábbis ami a művekből felénk sugárzik. Hogy aztán a négy fal között, nagy házában egyedül, feleség és gyerekzsivaj nélkül milyen mélységben járhatott, azt csak sejtethjük. Még az is lehet, hogy nem gondolkodott el a végről. Hagyta magát sodortatni. Az életmű készen, hozzátenni már nem lehetett semmit, és akárcsak József Attila, vagy éppen Trakl, lehúzta a redőnyt. Melyet meg lehet tenni önkezűleg, de ha az nem megy, akkor megteszi a sors, vagy az Isten, vagy éppen az eleve elrendelés, mely mögött ott húzódik mindnyájunk genetikai kódja. Az utókort sajnos még mindig jobban érdekli a művész, mint a mű maga. Szeret kutakodni, föltárni, legendákat gyártani, hozzátenni és elvenni, gyávkából bátrakat faragni, holott a műből minden kiderül, csak fáradságosabb, mint elolvasni néhány monográfiát és mások memoárjait. Ettől függetlenül Bernhardot különösége, hazájának folyamatos ostromozása az európai irodalom egyik legkedveltebb figurájává emelte. A Nobel-díj elkerülte, és halála után több mint egy évtizeddel megtalált egy másik osztrákot, aki nő. Jelinek. De ne hasonlítgassunk. Mind Trakl, mind Bernhard ma már egyértelműen az európai irodalom klasszikusai. Az amnéziával terhelt idő nem fogja fölszippantani őket soha. Sok jel mutat erre. És jó, hogy Bernhard versműve is megjelent magyarul. Odatehetjük Trakl mellé a polcra. A két rokont. Akik a nagy és utánozhatatlan osztrák muzsikusk közé nőnek az időben. Minden modernségük ellenére Mozart és Schubert közé. És hiába a három dodekafonista. Irányultságuk a bécsi klasszikusok modern hangszerelése inkább. Egy epitáfium nem lehet hosszú, Bernhard *Senki nem ismer* című versének utolsó két szakasza akár sírfelirata is lehetne. „Senki nem szeret / és ha meghalsz, / honvágyadat a földbe / visszatapossák. // Sose feledd! // Senki nem öl meg, / ám ha meghalsz, / söröskupádba köpnek / s te kell hogy fizess.” Így járhatunk valahányan. Na és, ha nem szeret senki sem? Kell-e nagyobb szeretet Krisztusénál?

Rímeiben szóla Zarathustra

– esszéfüzér Friedrich Nietzsche: Gedichte/Versek című kétnyelvű kötetére támaszkodva

Ha valaki tehetséges valamiben, az még csak ígéret. A tehetséges ember él, és *mellékesen* alkot. A talentumnál ez az arány az utóbbi felé billen. A génusz meg pusztán azért él, hogy alkothasson. Az élet mint olyan, a biokémia, az anyagcsere csak azért kell neki, hogy alkotni tudjon. Ha valamiféle pótszerekkel ki lehetne váltani az evés-ivás, alvás olykori monotonitását, akkor a génusz ezt választaná. Ha abba a bizonyos tablettába alkoholt és egyéb kábítókat is be tudnának építeni, akkor a kocsmát, a kábítószeres tüt is elhagyhatná. A génusz abszolút önmagában él. Ő az alfa és az ómega. Az univerzum nem körülötte sötétlik és villog a csillagokban. Benne van az univerzum. Ő maga a kozmosz. Marad a kiválasztottság kérdése, mely kétféle: Isten általi, vagy eleddig végig nem gondolt másféleség. A modern genetika jó helyen tapogatózik. Szókratész mintha Nietzschének mondaná: „Filozofálni annyi, mint halni tanulni. Halni tudni annyi, mint élni tudni.” Vajon Friedrich Wilhelm Nietzsche génuszi kiválasztottsága Istentől való-e? Attól, akit tagadott? Vagy a gének által lett kiválasztott? Esetleg a kettő keveréke? De vajon ki az a harmadik, aki kikeverte? Az isteni kiválasztottság abszolút lehet magának az Istennek a műve. Egyfajta kísértés. „...ne vigy minket a kísértésbe”, imádkozzuk kétezer éve, de mi van akkor, ha az Isten mégis belevisz minket, megtudakolván, ellenállunk-e? Ahogy egyszülött fiával, Jézus Krisztussal is megtette, háromszor is?

Az idealizmus dichotómiája

Az idealizmus, mint kifejezés, önmagát magyarázza. Valamilyen ideált kreál, benne hisz, igévé emeli és hirdeti. A filozófiatörténet objektív és szubjektív idealizmust határoz meg. Valóban ilyen élesen különválasztható e két fogalom? Ha valami idealizmus, hogyan is lehet objektív? Létezik-e objektivitás bizonyos diszciplínákon kívül? Túl, vagy éppen innen, például a matematikai axiómákon? Persze a hívő számára a teológia tudománya *ad absurdum* axiomatikus. Hívő lélek számára nem kérdés a Megváltó.

A megváltás ténye, akár a kétszer kettő igazsága. Így aztán objektív idealista Szent Ágoston (Aurelius Augustinus). Nem csak és kizárólag őt istenérve miatt Aquinói Szent Tamás. Vagy a nagy francia gondolkodó, a jezsuita Teilhard de Chardin, aki, bár óvatosan, de feszegetni kezdte *Út az Ómega felé* című művében, hogy a Teremtés talán nem is egyszerre, egyetlen pillanat alatt jött létre, hanem fokról fokra, vagyis evolutív módon. És akkor már el is érkeztünk Darwinhoz és az ő eredetelméletének közeledéséhez, viszonylagos befogadtatásához a Római Katolikus Anyaszentegyház dogmahalmazába.

Az úgynevezett szubjektív idealisták is szép számmal gyarapították az egyetemes gondolkodástörténetet. Vajon Nietzsche objektív vagy szubjektív idealista? Ha Zarathustrájára gondolunk, ez a furcsa istenalkotás objektívizálta látásmódját. De túl objektív és szubjektivitáson, minden valószínűség szerint maga az ideológia, így tehát az idealizmus is kiválasztottsági determináció. Hogy ki választ ki, és kicsodát, megint csak isteni vagy más természetű szubjektum. Nietzsche kedvenc Shakespeare-je olyasmit ad a III. Richárd nyitó monológiájában Gloster hercegének szájába, ami aligha lehetséges. Vagyis az elhatározást, hogy egyszerűen gazember lesz. Mert ezt nem lehet elhatározni. Bennünk van. És ugyanígy senki nem mondhatja, hogy holnaptól, a jövő héttől, esetleg újév hajnalán szentté válik. Mindkét posztulátum irányultsága kiválasztottságot föltételez.

Az 1900-ban elhunyt, s mindössze ötvenhat évet élt lángeész esetében aligha beszélhetünk tudományos értelemben vett bármiféle objektivitásról. Nála még a szubjektum is deklaratív. Esszéistaként nem is próbálja tovább gondolni azt, amit talán egy életen keresztül volna érdemes. *Emberi – túlságosan emberi*. Alcímében: Könyv, szabad szellemű embereknek. Vagyis az őhöz hasonlóknak. 255. *Az egyidejű dolgok közötti összefüggés babonája*. „– Az emberek úgy vélik, hogy az egyidejű történések összefüggnek. Egy rokon meghal valahol messze, ugyanakkor róla álmodunk – tessék! De számtalan rokon meghal, és mi nem álmodunk róluk. (...) Egy ember meghal, bagoly huhog, egy óra megáll, és mindez sötét *éjszaka* történik: nincs itt valami összefüggés? Hízeleg az embernek ez a természethez fűződő sejtelmes, bizalmas viszony. – Az effajta babona kifinomult formájával találkozunk történészeknél és kultúrtörténészeknél is, akiken egyfajta veszettség tör ki az értelmetlen egymásmellettség láttán, amelyben pedig bővelkedik mind az egyének, mind pedig a népek élete.” Totális elutasítás a valóban pusztá babonáknak tűnő fogalmakkal szemben. De talán rosszak

a példák. Mert mit kezdünk a próféciákkal? Olyan művekkel, például az irodalomban, az esszéisztikában, amikor évekkal a történés előtt már megfogalmazódik a végkifejlet, olykor elhanyagolható különbséggel. Vagy mit kezdünk azzal a tizenhét éves, vidám, tervekkel teli lánnyal, aki édesanyjának – balesetben bekövetkező halála előtt egy nappal – minden átmenet nélkül bejelentette, hogy ne hezitáljon, ha valami történék vele, akkor szerveit azonnal ajánlja föl transzplantációra. Hat ember él tovább az ő szerveivel. Babona? Véletlen? Tovább gondolandó? Esetleg Istenbizonyíték? Objektív idealisták azonnal rábólintanak. A Nietzschéhez hasonló géniusz – Simone Weil – semmiképp nem volt művész, hanem *misztikus*, zsidó származása ellenére *keresztényi*, már árnyalja a képet, Istent magát is szubjektívizálja: „Isten csak olyan értelemben mindenható a földön, hogy megmenti azokat, akik vágnak arra, hogy Ő megmentse őket. Minden más hatalmat átadott a világ hercegének és a magatehetetlen anyagnak. Csak szellemi hatalma van, mely ahhoz szükséges, hogy létezzen.” Nietzsche ennek ellenére sem némulna el, invokálná, hogy Isten halott! Megölték őt az emberek! Igen ám, de szellemiséget lehet-e megölni úgy, mint a testet? Nem lehet. Ezért Isten – él. Most, a példánkban említett leány meghívta Istent, és rábízta magát a magatehetetlen anyag helyett, Isten meg úgy döntött, hogy maga mellé veszi, mert tisztasága arra predesztinálta, hogy hat másik életet mentsen meg. Objektív idealisták fölszisszennek: a legnagyobb jó, a jóság abszolútuma hogyan sakkozhatna a sorsunkkal? Egy ártalmatlan kislány sorsával? Másik hat emberével? És itt már nincs válasz. Ha volna válasz, akkor Isten többé nem lenne láthatatlan többé e világi szemünk előtt. Nietzsche ember mivoltában megsúghatná a választ, de vele is csak a műveken keresztül tudunk érintkezni.

Jóság vagy szeretet. A jóság szeretet?

Nietzschénél a jóság valami nyálás, kisiús, lányos fogalom. Ha belegondolunk saját életünkbe, könnyen igazat adhatunk neki. Mert ki az, aki hétköznapi emberként a jósággal, jóságával egyetlen centimért előre tudott araszolni? Nietzschével szólva és a mesékkel ellentétben a Jó valóban elnyeri méltó büntetését? Ha az embert a darwini rendszerből vezetjük le XXI. századunk küszöbéig, akkor más fajokhoz mérve igencsak kiskorú még ez az emberiség. A magyar jog alapján azt is mondhatjuk, hogy még nincs tizennégy éves, tehát nem büntethető. Kiskorúságában mégis, milyen kegyetlen. Nem igaz, hogy az ember jónak születik. És a neveltetés,

a szocializáció, meg minden. József Attila hogyan is lett nagykorú? Jó, ez egyetlen példa. De számos akad. És az ellenkezőjére is. Könyvtárban, palotákban, budai úri villákban fölnövő gaztevőkről. Megint a gének. Megint a kiválasztottság. Ami ellen vajmi keveset ér a szabad akarat. Mert egy gazember nem is óhajt más lenni. Ha igen, és változni képes, akkor a kódogolás a jóság felé terelgeti. Loyolai Szent Ignác katona volt. Assisi Szent Ferenc sem volt ab ovo szent. De szentté, boldoggá, vagy akár csak tiszteletre méltóvá lenni, nem e világi döntés kérdése. De még az sem, hogy valakiből Nietzsche lesz!

Vajon a jóság és a szeretet egy töről fakad? Hallunk ilyesmiről: „Jó ember az uram, ha nem iszik, kenyérré lehet kenni.” Vagy. „Hazaadja a fizetését az utolsó fillérig. Családcentrikus. A gyermekeinek él.” És sorolhatnánk. Jóság mindez? Vagy kötelesség? Ápolni valakit. Átadni ülőhelyet villamoson, buszon. Szatyrokat cipelni mások helyett. Nem. Mindez pusztán illemtan. Részben elsajátítható, részben veleszületett. A jóság még az irgalmas szamaritánus tevékenységére sem jellemző. A mentős, a tűzoltó sem jóságból ment, olt tüzet, menekít meg embereket a halálból, mert pusztán csak – jó. Hanem ez a hivatása. Az orvos is esküt tesz. Még az is elképzelhető, hogy mindezen hivatásokat végző emberek otthon durva apák, nem adják haza a teljes fizetésüket, akár még perverzek is lehetnek, de ez a fajta dichotómia békésen elfér egymás mellett. A szeretet azonban más. Jó lehet valaki lélek nélkül is. A szeretet viszont, Simone Weil szavaival „a lélek irányulása és nem állapota”. Csak az képes a szeretetre, akiben fészket rakott a Szentlélek. Talán mégsem lélekkel együtt születünk. A szellemiséget keverjük olykor a lélekkel. Weil azt is kimondja, hogy „Istent egyedül Isten képes szeretni.” Mivel a Szentlélek a Szentháromság része, a bennünk lévő Szentlélek-Istent tudja szeretni az Atya, vagy éppen a Fiú. Ez ennek az irányultságnak a lényege. Vice versa működik ez, olyan hullámokon, mely semmilyen érzékszervünkkel nem tapintható.

A már elefántesonttornyába végképp visszahúzódó Rákos Sándorral* készített beszélgetésszám a kilencvenes évek elejéről, épp Nietzschénél csúcsosodott ki. Ez a nagy szorongó, meleg otthonában is kabátban ülő, sálba, sapkába burkolózó művész valósággal kigyúlt arccal beszélt ifjúkori lázadásának nagy gondolkodójáról. Kérdésem így hangzott. – „A Jó a gyöngék morálja” – így Nietzsche. A legnagyobb jó, Jézus Krisztus vajon

* Nyolevanöt éves lenne Rákos Sándor költő, műfordító

gyöngé volt? A megváltó szentek serege? Mitől lenne gyöngeség a jóság?
– Válaszainak világló ereje, igazított akkori szemléletemen.

„Hiszem, hogy ezt a nagy gondolkodót tragikusan félremagyarázták. Bár arról ő tehet, hogy félre lehetett magyarázni. Nietzsche hősiezen végigjárta gondolatainak nyaktörő útját, mit sem törődve a lába elé nyíló szakadékkal. Öncélúan gondolkodott: őt a jégizzású steril gondolat hozta tűzbe, az emberi szellem mindaddig be nem járt, föl nem térképezett *fehér* – vagy inkább nagyon is *fekete* – *foltyai* izgatták, nem a praktikumok. Filozófiája korántsem egyenlő azokkal az ocsmány változatokkal, amelyeket hétköznapi gonosz kis ügyeskedők fabrikáltak belőle. Hiszen Nietzsche éppen már-már kínzóan empatikus, túlságig együtt érző alkata, könnyen sebezhető kifinomultsága ellenében írta könyveit. A »kegyetlenség-filozófia« szülője olykor a nagyon is mélyen érintett szív, míg a »részvét-filozófiával« nem is egyszer a rejtett és leküzdendő kegyetlenséget expiálják (*A gondolat birodalma*).» És itt mindjárt rá lehet cáfolni a Nietzsche-féle „Übermensch” fasiszta jellegére. Vagyis arra, hogy az emberibb ember mint *istenpótlék* a fasiszmus előfutára lenne. Az más kérdés, hogy Nietzsche kedvenc Wagnerére is sajátjaként tekintett a náciizmus. De erről mit sem tehet a két géniusz. Ugyan hány és hány embert égettek meg, kínoztak halálra az inkvizitorok Krisztus nevében? József Attilát hányféle rezsim tűzte zászlajára? Ő tehetett erről, vagy az emberi butaság, mely korlátlan? Mi volt hát Nietzsche? Jó? Vagy az, amit írt: „Minden erős természet tud ellenség lenni. (...) Minden erős természetnek kellenek ellenállások, tehát keresi az ellenállást: a támadó pátosz éppoly szükségesen hozzátartozik az erőhöz, mint a bosszúérzés és a haragtartás a gyengeséghez.” Ez Nietzsche. És valójában Jézus Krisztus is. A Megváltó mint erős természet, persze nem hasonlítható – fájdalmas kimondani, de igaz: a közönséges földi halandóhoz. Isten egyetlen fia, noha ő maga az emberré vált Isten, nem übermensch, hanem egyedül a világon: *übermenschlich*, vagyis a földöntúli ember. Még a legnagyobb szentek sem léphetnek a nyomába, sem fizikai, sem transzcendens értelemben. Hát még filozófusok, esszéisták, esszé-művészek! Valószínű, hogy a Rákos Sándor által elmondottakkal szemben, Nietzschének *nem volt lelke*. Ha az emberi lélek egyenlő a Szentlélek jelenvalóságával. Nietzsche jó volt? Akkor, amikor a jóságot megvetette? Igen. Bár önmagára nézve gyöngeségnek tartotta. De mit ír Karinthy Frigyes a híres „*Struggle for life*” című versben? A négy versszakból a második két négysorost idézzük: „Öklöd, mikor lecsapni kellett / Mindig megállt a félúton

– / Jóság volt? Gyöngeség? Nem értem. / Félsz? Góg? Szemérem? Nem tudom. // Talán csak undor. Jól van így is. / Megnyugszom. Ámen. Úgy legyen. / Inkább egyenek meg a férgek / Minthogy a férget megegyem.” Lám, megválaszolhatatlan kérdéshalmaz. A lényeg: szeretnénk azt hinni, a *jóság* fogja le ütésre lendülő öklünket. A jóság miatt nem teszünk feljelentést, nem sűgünk be, még akkor sem, ha fenyegetettségben élünk, ha pedig mégis rákényszerülünk az árulásra, orruknál fogva vezetjük a rosszat ránk kényszerítőket. Jóság ez? Vagy minden szabad akaratunk ellenére így vagyunk kódolva? Mások meg másként? Istentől „terhelten” is hányszor, de hányszor gyilkolunk félálmainkban; hányszor akarunk világgá menni, ölni szülőt, barátot? Mohón föllapozván Nietzschét, hevesen bólogatunk: „A megismerés emberének nemcsak ellenségeit kell szeretnie, hanem barátait is kell gyűlölni tudnia.” Közben tudva tudjuk, mennyire teljesíthetetlen a krisztusi parancs, melytől kereszténységgé billent az Újszövetség – szeresd ellenségeidet!

De vissza Rákos Sándorhoz. A beszélgetésezzét így folytatta: „Ő a rabszolga-morált ítélte el a kereszténységben, az antik emberideáltól olyanira idegen megalázkodást. Embereszménye az emberi paramétereket meghaladó, önmagán fölülemelkedő, megistenült emberfölkötti ember. Homlokegyenest ellenkező úton, »fordított előjellel« ugyanoda jutott el tehát, mint a »Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes« tanítását hirdető Jézus. A kétfajta megistenült ember között talán nincs is akkora különbség, mint azt a begyöpösödött agyú közepszer hinné. (...) Nietzsche valóban mondhatta azt, hogy a jóság gyöngeség – az igazi kérdés az, hogy miféle jóságra gondolt. Mert a langyos, megalkuvásból, gyávaságból, ütközni sem akaró kényelmességből fakadó jóság valóban gyöngeség; ebben, azt hiszem, egyetérthetünk. Jézus jósága nem ilyen jóság volt. Aki ostorral verte ki a kufárokat Atyja templomából, az igencsak kedvére való lehetett az antikrisztianus Nietzschének. De az Újtestamentum számos helye is bizonyítja: Jézus jósága éppen hogy nem langyos jókódás, hanem egyedül Istenhez és a legmagasabb eszmékhez hű, nagyon is kemény jóság volt. (...) Vagyis az »emberfölkötti« történések havasi magasságokban játszódnak, s az emberré lett Isten tanításainak és tetteinek megítélésére csakúgy nem alkalmasak a centiméterrel méricskélők mértékegységei, mint ahogy a megistenülni vágyó embert sem ítélni lehet el az ő normáik szerint.” Kimerítő magyarázat Jézus Krisztus és Nietzsche közti különbségekről és hasonlóságairól. Egy nagy költő minden empiriája és intel-

ligenciája, hatalmas műveltsége robban föl ezekben a sorokban. Egyébként meg kételkedjünk csak bátran. Mert valójában az örökös „tamáskodás” viszi előrébb a gondolkodást azokba a bizonyos Rákos Sándor-i „havasi magasságok”-ba. Az újhordas Rákos Sándor prózában mondta el azt, amit a Nyugat első nemzedékének nagy szenvedő magányosa, Juhász Gyula fiatalon már leírt *Nietzsche* című versében, – ilyen címmel három is született –, úgy, hogy egészen biztos, hogy egymás fogalomrendszerével Nietzsche-értelmezésükben nem találkoztak. Két versszak a négyből. „Komor eszméid alpesorma szédít, / De a magasból szebb ez a világ, / S ki töretlenül törtet fel az égig, / Felejtí útja meddő meredékit, / Melyen véreből nyílhát csak virág! // Ó, szép voltál völgy, te szelíd szerelmes, / Hová még szívem halkan visszavon, / De a magasság egyre kedvesebb lesz, / Oly jó közel a kéklő végtelenhez, / Nevetni a leküzdött tájakon.” Heves sorok, akár Rákos ifjúkori lobogása Nietzsche iránt. Aztán Juhász Gyula is elcsöndesül, másik *Nietzschéjében* halkabban játszik metafizikai húrjain: „Mindig magányosabb lett / És mindig vakmerőbb, / Míg végül sirva térdelt / A győztes sors előtt. // És hallgatott az éjben, / Mely körülvette őt, / Míg mosolyogva állt meg / Az elmúlás előtt.” Igen, ilyen költői eszközökkel lehetséges még közelebb hozni ezt az utolérhetetlen gondolkodót. A racionális megközeletítés, a tudósi magasából lefelé pislogó fölkelet, csak féligazságokig juthat el. A filozófus vagy a filozófiatörténet is könnyen csöndöt mondhat, mert Nietzsche nem volt klasszikus értelemben vett filozófus. Művész volt. Belekóstolva műnemekbe és műfajokba, megalkotva mindezeknek sajátos, nietzschei keverékét.

A Zarathustra mint ötödik evangélium? Vagy műalkotás?

Ha Söderblom Nathan uppsalai érsek szerint Bach volt az ötödik evangelista, kimondhatjuk-e, hogy mégse: inkább Friedrich Nietzsche! Bátorság, de még inkább botorság lenne Bach helyett Nietzsche, hiszen minden idők legnagyobb zeneszerzője magát az örömhírt prezentálta olyan transzcendáló módon, olyan alázattal és krisztusi egyszerűséggel, allűrmentesen, hogy példa nélkül áll az egyetemes zenetörténetben. *De még Bach sem übermenschlich!* Ott van a szentek vonalában, mert a géniusz-nál is több. Másrészt azonban, ateistának, istentagadónak kapóra jön a Zarathustra, mert itt, a földön óhajtja a Mennysországot és nem vár arra, mi lesz majd azután. A mával törődik – igaz, Krisztus maga is erre buzdít, törődjétek a mával, a holnapnak úgyis meglesz a maga baja –, de tudatalat-

tijában ott munkálkodik a holnap, utódainak jövője, biztos élete, mert erre rendeltetett. A nietzschei „evangélium” a földet kívánja óvni. Jelenünket. Megmenteni mindenféle infernótól. És ez a gesztus máris élesen szembe fordítja bármilyen náci eszmével. Antiszemitizmusa is más. Nem gyűlöl ő senkit, de azért mégiscsak deklarál. „Mit köszönhet Európa a zsidóknak? – Sok mindent, jót és rosszat, és elsősorban egyvalamit, ami a legjobb és legrosszabb is egyszerre: a nagystílusú erkölcsöt, a határtalan követelmények, határtalanul jelentős dolgok ijesztő voltát és méltóságát, az erkölcs kérdésségének egész romantikáját és fenségét – s következőképp az életre csábító színek játékanak épp a legvonzóbb, legkényelmesebb és legválogatottabb részét, amelynek kései ragyogásában izzik – talán elizzik ma európai kultúránk ege, alkonyi égboltja. A látvány szemlélői s a filozófusok közt mi művészek a zsidóknak ezért – hálásak vagyunk.” Megint micso-da éles ellentmondás bármilyen fasizmussal! Hol találunk e mondatokban, vagy éppen mögöttük egy hangnyí utalást is arra vonatkozólag, hogy a zsidóság nem tartozik szorosan az emberi fajhoz? Egyáltalán, fölvetődik egy pillanatra is, hogy Nietzsche különbséget tesz alacsony- és magasrendű emberfajták közt? Aztán így ír a *Példázatban szólva*. „– Egy Jézus Krisztus csupán zsidó tájban volt lehetséges – úgy értem: olyan tájban, amely fölött állandóan a haragvó Jehova komor és fenséges zivatarfelhője lebegett. Csak itt érezhették a »szeretet« csodájának s a meg nem érdemelt »kegyelem« fényének, ha ritkán, váratlanul egy-egy napsugár világlott át az irtózatos, általános és tartós éj-nappalon. Csakis itt álmodhatta meg Krisztus a maga szivárványát és égi létráját, amely Isten leszállt az emberekhez; máshol mindenütt nagyon is szabályszerű és mindennapos volt a derült idő és a napfény.” Dermesztő igazságok? Igen, ha nem vesszük figyelembe, hogy ha tetszik, ha nem, Isten kiválasztott népe mégiscsak a zsidó. És abból az ősfából, mely átölelhetetlenül vastag, csakis ebből a fából nőhetett ki a kétezer éve erősödő, fokozatosan növekvő vaskos ág; indult az égnek a kereszténység. Nietzsche ennyivel nem elégszik meg, megírja a *Krisztus tévedése* című fejezetet, mely súlyos kritika, természetesen megírható, a szólásszabadság megengedett, de talán mégis fölösleges, olyan, mintha valamelyik kortárs kritikusunk azt vonná kétségbe, hogy mégiscsak Jókai Mór volt a világ legnagyobb írója a maga korában, és nem Dosztojevszkij. De ha továbbmegyünk, el egészen a szakralitásig, mintha Isten fia, a Megváltó Jézus Krisztus bármiben is tévedett volna. Vagy mégis? „– A keresztyénség alapítója úgy vélte, az emberek semmitől sem

szenvednek annyira, mint bűneiktől – ez volt a tévedése, annak a tévedése, aki büntelennek érezte magát, aki ebben híján volt a tapasztalatnak! Így telt meg a lelke csodálatos, elképesztő s olyan bajnak szóló könyörülettel, amely még az ő népénél, a bűn feltalálójánál is csak ritkán volt nagy baj!” Itt meg Nietzsche rengeteg tévedése. Jézus nem büntelennek érezte magát, egyszerűen az volt! Tapasztalatok híján? Jézus nem *egy volt közülünk*, hanem Isten volt. Isten pedig *maga a tapasztalat*. Lélekkel bírt Krisztus, aki csak föltámadása után, amikor is elfoglalta helyét az Atya jobbán, küldte el a földre a Szentlelket? Jézus maga volt a lélek, és, ha jól oszunk, harmada az Atyának. Ha Nietzsche azt feszegette volna, hogy a férfiszereptől nem elvárható, hogyha másik nőre néz, azt a szemét vájja ki és hajtsa el, amelyikkel ezt megtette, akkor talán a tapasztalati hiátust számon kérhette volna. De csak akkor, ha a férfitermészetet és a nőét tényleg az Atyaisten teremtette, és nem a darwini evolúció. A *Túláságosan zsidó* című eszmefuttatásban sincs semmi, ami antiszemitizmus volna. Kevésbé erős hittel bíró keresztény még rá is bólint. „ – Ha Isten a szeretet tárgyává akart válni, akkor először is le kellett volna mondania a bíraskodásról és igazságosztásról – a bíró, még ha kegyes is, nem a szeretet tárgya. A keresztényiség alapítója ebben nem volt eléggé finom érzékű – lévén zsidó.” Először is és utoljára: a szeplőtelen fogantatásból születő Fiú csak úgy, egyszerűen zsidó? Vagy több annál? Ember, aki mégsem az? Sokkalta bonyolultabb ez, mintsem bárki, legyen bár géniusz, meg tudná válaszolni. A választ csakis az Isten adhatná meg. És meg is adja, a Végítélet napján. Az isteni bíraskodás pedig megint csak *nem e világi*.

Friedrich Nietzsche tiltott gyümölcs volt minálunk a rendszerváltás előtt. Mégis megjelent a Gondolat Kiadó jóvoltából egy jól fölépített kötet 1984-ben, *Válogatott írásai* címmel. Az előszót író Széll Zsuzsa a most idézett részletben pontosan közli a nietzschei gondolkodás esszenciáját: „...az istentagadó Nietzsche egyrészt a kibontakoztatandó rejtélyes emberi Én-re való hivatkozással, másrészt az ugyanannak örök visszatérését hirdető misztikus gondolatával az objektív vallás helyébe egy szubjektív valláspótlékot ültetett. Itt búvik meg különben a Zarathustra nagy belső ellentmondása. Egyik oldalon az önerejéből önmaga fölé emelkedő ember eszméje, a másik oldalon pedig az a felfogás, hogy minden történés determinált és önmagát ismétlő. Nietzsche maga próbálta ezt az ellentmondást azzal áthidalni, hogy az ismétlés magába foglalja a fokozás lehetőségét. De ez a feloldódás csak látszólag dialektikus, valójában vagy tagadja az

ember fölemelkedési képességét, vagy az ismétlés (nota bene: *ugyanannak* örök visszatérése) nem lehet ismétlés. És nem egyeztethető össze ezzel a kiegyenlítésre törekvő magyarázattal az sem, ami Nietzsche életigenlő nihilizmusának magva, és aminek legpregnansabb kifejezése szerinte is az örökös visszatérés. Hiszen az összes eddigi értékek nihilista tagadása párosul nála az eredendő ösztönök felszabadításának igénlésével és igénylésével, mert ebben látja az új értékek zálogát.”

Mi is hát a Zarathustra? Egy legújabb „újszövetség”? Vagy műalkotás? Szerb Antal *A világirodalom történetében* így ír Nietzschéről – érezteti, hogy nem filozófus, hanem: „...feltétlen művész. A német filozófia elvont nyelve és életidegen műhelyproblémái még annyi nyomot sem hagytak rajta, mint Schopenhauerén. Az elhanyagolt német próza történetében fellépése új korszakot jelent. Nietzschével egyszerre minden átmenet nélkül utoléri a franciákat, Nietzsche művészi mintaképeit. Különösen a régi moralistákat kedvelte, Montaigne-t, La Rochefoucauld-t, La Bruyère-t. (...) Munkásságában egyedül áll a nagy próza-eposz, *Also sprach Zarathustra* (1885). Zarathustrának (Zoroasternek), a perzsa vallásalapítónak alakjában vetíti ki az önmagában hordott profetikus embert, eksztázisait, magányos gyötrelmeit és főképp profetikus tanítását. A Zarathustra számára külön stílust teremtett a Szentírás ritmusából és Hölderlin felmagasztosult német nyelvéből. A művet a közbeszótt versek és prózai dalok, a nagyszerű jelképek, a dikció komor és mégis játékos méltósága a legnagyobb német költemények egyikévé teszik.” Költő volt tehát. Mert nemcsak az a költő, aki versformákban ír, hanem mindenki az, akiből költészet árad. Ha muzsikusz, ha festő vagy szobrász, ha építész. De még ha próza- vagy drámairól is az illető. Ha nem is magáról írta Nietzsche, hogy „A nagy költő csak tulajdon valóságából merít, addig a fokig, amíg azután a maga művét már nem bírja ki.” Mégis, ez a gondolat ön maga próféciája saját sorsát illetőleg. Hiába minden, ami dionüszoszi. Már *Ecce homó*jának tébolya sejtette, hogy elméje Hölderlinéhez hasonlóan elborul. Kegyetlen gondolkodó – mondják. És lám, mit ír Szerb Antal erről a „kegyetlenségről”: „Nietzsche lemegy a postára, útközben látja, hogy egy konfliskocsis veri a lovát és a részvét nagy ellensége részvétől zokogva borul a ló nyakába.” Az elborulófélben leledző elme részvétje ez, vagy a Simone Weil-i „a hazát csak részvéttel szabad szeretni” Nietzschében talán mindig is meglévő premisszája? Mely túllép a hazán, túllép mindenben, csak nehéz kimondani, hogy a részvét mégiscsak a szeretet, és

szeretet nélkül nincsen részvét, s e premisszák a *költészet* szillogizmusában csúcsosodnak.

A Zarathustra számos hasonlóságot mutat a Szentírással, nemcsak ritmusában, de tartalmiságában is. „Még önmagatokat nem kerestétek volt: és ekkor találtatok engem. Így tesz minden hívő, ezért ér oly keveset minden hit. De én most azt ajánlom nektek, hogy engem veszítsetek el s leljétek meg magatokat; és csak ha valamennyien megtagadtatok, térek vissza hozzátok.” Szent Péter apostol háromszori tagadása után is visszatért Krisztus. A kőszikla, melyre egyházát építette, Rómából is menekülni készült. Jézus újra megjelent neki. Quo vadis domine? És Krisztus, meg sem hallva a kérdést indult, hogy ha kell, újra meghal. Ekkor döbbsen rá az apostol, hogy Jézus Krisztus többé nem virtualitás, hanem maga az élő, a bennünk lévő igaz Isten. Hogy aztán megmaradunk-e, mi keresztények a hitünknel, ha teljességgel megismerjük önmagunkat – ami szinte lehetetlen –, azt egy életen át íródott tanulmányban sem lehetne kimutatni, mert a hit mégiscsak a hívő erejétől és megingathatatlanságától függ. A krisztusi első boldogság máris fejfájást okozhat ebben a kérdésben. De Nietzsche fölvetései nem hagynak minket nyugodtan. „Rossz hála a tanító iránt, ha mindig tanítványok maradtok. És miért ne tépdésnétek az én koszorúmat? Tisztelet: de hátha egy napon e tisztelet megdől? Vigyázzatok, hogy agyon se sújtsjon benneteket egy bálványkép.” Mindez igaz mindennapjainkra. De Krisztusra mégse. A Fiúisten iránti tisztelet és szeretet múlhatatlan. Tanítványai maradunk mindörökké. Mert mégiscsak Isten, bármennyire is szeretnénk, hogy közülünk való legyen. És mégis: közülünk való. Nem antagonizmus. Csak paradoxon. És Jézus Krisztusból nem lehet sohasem bálvány. Alázata még oly hatalmas, hogy szeretetünket sem kívánja. Mert ő maga szeret bennünket. És ha mindezt átérezzük és befogadjuk őt, öntudatlanul is fölforrósodva adjuk vissza Krisztus szeretetét, melytől újra és újra megérzi a reményt, hogy érdemes, mert olyanoktól is bebocsáttatást nyer, akik eddig megtagadták. Ez Krisztus és antikrisztus éles különválása. Mindkettő jelen van a földön, de csak a Krisztus van az égben. És hogy ott van-e, úgymint csak halálunk után tudjuk meg biztosan.

„Zarathustra így felelt: »Szeretem az embereket.«

»Hát én«, mondotta a szent, »én miért jöttem az erdőbe és pusztába? Nem azért-e, mert nagyon is szerettem az embereket?«

Most Istent szeretem: az embereket nem szeretem. Nekem az ember nagyon tökéletlen jószág. Az emberszeretet megölne.«

Zarathustra így felelt: »Mit is beszéltem szeretetről! Ajándékot viszek az embereknek!«

»Semmit se adj nekik«, mondotta a szent. »Végy le róluk inkább valami terhet, s viseld velük együtt! – ez válik legjobban javukra: csak neked is javadra válják!

És ha adni akarsz nekik, csak alamizsnát adjál, s még azért is hadd kolduljanak!«

»Nem«, felelte Zarathustra, »alamizsnát nem adok. Ahhoz nem vagyok eléggé szegény.«” Ebben a rövid, teorémaszerű párbeszédben mintha éppen a nietzschei Zarathustra-én a szent szájából szólna, az igazi Zarathustra pedig nagyon hasonlít a jézusi tanításra.

Van, amikor úgy szólaltatja meg a Zarathustrát, mint egy mai zöld-szervezet szóvivőjét, propagátorát, de Nietzsche nemcsak a földet védi, de a földön élők szellemét is e világi hűségre inti: „Kérve-kérlek benneteket atyámfiai, maradjatok hűségesek a földhöz, s ne higgyetek azoknak, kik előtettek földöntúli reményekről beszélnek! Méregkeverők, ha tudnak felőle, ha nem. Az élet megvetői ők, haldoklók, és mérgezetek, terhe a földnek: ám pusztuljanak! Egykor az istenkáromlás volt a leggonoszabb káromlás, de isten meghalt s vele meghaltak a káromlók is. A föld ellen vétkezni, most a legszörnyűbb vétek és a kikutathatatlan belsejét többre becsülni, mint az élet értelmét!” Kisebbfajta ökológiai előadás. De persze sokkal több is. Mert azt senki keresztény nem vonhatja kétségbe, hogy e világi életünk konzekvenciáit Isten előtt kell majd vállalnunk, reményében az örök életnek. De vállalhatjuk Nietzscht is, és itt a földön éljük meg a Mennyszágot, békében önmagunkkal és a világgal. Ez persze jelen korunkban merő utópia.

Az Emberi – túlságosan emberi című műből a 122-ik rövid rész a gondolkodó ember felé tereli figyelmünket. Talán azért is, mert nem minden művész föltétlenül gondolkodó is egyben. Még pontosabban: nem minden művész lesz esszéista, nem minden művész, jelen esetben író alkot külön esszét, de gondolatai a világról, filozofikus ereje minden műnemben és műfajban fölfedhető. „*A jó emlékezőképesség.* – Vannak olyan emberek, akikből csak azért nem lesz gondolkodó, mert jó az emlékezőképességük.” Éles ellentét villan. És rá kell jönnünk, ez így van rendjén. Ahogyan ezt Pilinszky János is megfogalmazta. Valahogy a semmire koncentráls igényével. Szellemünket tökéletesen kiürítve kell leülnünk asztalunkhoz. És akkor létrejön az alkotás. Nem tudni semmit sem, semmiről. Természete-

sen a fölhalmozott szellemi-tapasztalati erők úgyis fölhogadnak bennünk, de direkte semmit sem érdemes előbányásznunk. Erről ír Nietzsche. Ha viszont valódi esszé írnak, melynek *tárgya* is van, akkor kénytelenek leszünk emlékezni, és olykor, elveszítve az írás lendületét és ritmusát, megállunk, mert föl kell ütünk egy-egy könyvet, bele-bele kell pillantánunk jegyzeteinkbe.

Nietzsche *A tragédia születése* című művében „első ízben merészelt nekirugaszkodni: *hogyan tudományt a művész szemszögéből nézze, a művészetet viszont az életéből...*” Túl azon, hogy az esszé egyszerűen csak kísérletet jelent, ez az aforisztikussá esszenciált gondolat a lényege.

Igehirdetés – versformában

Nehéz beszélni annak a verseiről, aki voltaképpen költő, de nem a versben érte el lényegi magasságait. Hát még ha le is írta ezeket a sorokat: „A legkisebb alkotás is magasabb rendű, mint beszélni az alkotásról.” Amennyiben Nietzsche verseit alkotásoknak tekinthetjük. Első ránézésre filozófiájának versbe szedését látjuk-érezzük. Ami egyébként nem idegen sem a francia, sem az angol költészettől. Amikor az esszé a költemény rovására túlsúlyos. Ha a vers nem önmagáért beszél, hanem érezzük a „kiszólást” a sorok közül. Könnyedén fölfejtethető, néhol poentírozott. Mégis: valódi kuriózum. A *Lyra Mundi* sorozatban már megjelent versek kibővítettségéről van szó, a szerkesztés teljességéről, kronológiáról. A páros oldalakon hullámszerűen a német eredetik, szemben velük meg a magyar. A német szöveg mintha önmagát nézegetné a magyar tükörben. Mert a fordítók tehetnek bármit: magyar versek lesznek itt is, minket, magyarokat szólítanak, nekünk adnak eligazítást, olykor Zarathustraként, némelykor jelezve, melyik ösvényre lép, vagy éppen ne lép – magyar! Hihetetlen pontosság. A kötet végén a betűrendes címmutatóban ott rejtőzködnek minden egyes vers mögött a fordítók, szép számmal. Szabó Lőrinc és Kálnoky László, Képes Géza és Keresztury Dezső, Lator László és Tandori, Vidor Miklós és Garai Gábor, a fiatalabbak közül Kurdi Imre és itt, hely híján: még sokan mások. Homlokegyenest más és más költői látásmód, költői kaliber, és mégis, azt érezzük, a kötet valamennyi verse egy kéztől, Nietzschétől származik. A legnagyobb hiátus azonban Kosztolányi, aki a legmagyarabbra fordított mindent, ami külföldi. Össze is vetünk néhányat a rövidversek közül. Kosztolányi számos kétsorosot írt, melyeket persze nem szánt kötetbe, de amelyek bizony fölérnek na-

gyobb műveiig, mert valami különös varázslat jön létre tolla alatt. Ilyenekre gondolok: „Ki nem ölel, / lelket öl el.” Vagy: „Lírám, / te lágy a / bírám!” Aztán a mára már egyre fenyegetőbbé váló prófécia: „Atlasz: / hanyatlasz!” Parlamenti képviselő-választás évében mi sem lehet aktuálisabb? „A parlament / a falra ment.” Az a furcsa, csak Kosztolányira jellemző édes-bús merengés itt szól a legszebben és a legtanulságosabban: „Fölkelni reggel, rágni régi zsemlét: – / inkább a nemlét!” Nietzsche is hasonlókat ír. És ehhez a legjobb közvetítő mégiscsak Kosztolányi. Pár példával illusztrálható egy-egy Kosztolányi-féle Nietzsche-fordítás és a kötetben található egyébként nyilván a legnagyobb pontosságra törekvő fordítások különbözősége. A németül szinte csak gügyögő ember számára ugyan semmit sem mond a különbség, illetve pontosan az ő számára mond a legtöbbet, hiszen *magyarul* fogadja az élményt, és a precizitás helyett a szellemességet, könnyedséget várja az ilyen opusoktól, mint például: a *Szükös lélek*, a kötetből; (miután jeleztük a könyvegész egységességét, a fordítókat külön nem jelöljük).

*A szükös lelket megvetem:
Jó és Rossz abban nem terem.*

Érthető, persze. De mennyivel magasabban ível Kosztolányié!

*A keskeny lélek undorit:
nincs benne jó, rossz is alig.*

Egyszerűnek tűnik ez a kétsoros így:

*„Hogy juthatnék a csúcsra fel?”
Ne töprengj, indulj gyorsan el!*

És így hangzik kissé „fölturbózva”:

*Hogyan jutok majd föl a hegyre?
Mit kérdezed, csak föl-föl egyre!*

A fáradtak ítélete mindent visszaad, ami Nietzsche ítéletalkotásába belefér:

*A napot szidja mind, ki fáradt;
s a fától nem lát mást, csak – árnyat!*

Kosztolányi is errefelé tendál, de talán másként. Ha nem is íránk ide, hogy övé a vers, akkor is tudnánk. A -ban, -ben ragok utolsó betűje itt is lemarad, mint oly sok versében, szinte mindenütt.

*Átkozza a napot, ki fáradt.
A fába mit szeret? Az árnyat!*

Az én szerencsém. Ez a címe a következő négysorosnak. Íme a kötetben szereplő:

*Elfárasztott a keresés?
Tanulj találni gyorsan!
Egy szél hajózni túl kevés?
Mind vitorlámba fogtam!*

Kosztolányié megint csak más.

*Mióta már unok keresni,
csupán találni hősi tornán.
Egy szélnek kellett nekem esni
és minden széllal fut vitorlám.*

Az egy-et Kosztolányi nem is kurziválta, mert szükségtelen az ő verziójában. De mindegy is. A példák jól mutatják, hogy a fordítás, akár idegen nyelvről magyarra, akár fordítva, merő kötéltánc. Mindig visszakapjuk a versek magvát, de amitől vers lesz egy vers, azt aligha. Gondoljunk csak Goethének *Az éji vándor dalára*, hányan és hányan gyürköztek meg a fordításával, nevesek és ismeretlenek egyaránt. Tóth Árpádnál Paul Verlaine *Őszi chansonjának* dallama ugyanazt az élményt hagyja a fülben, mind franciául, mind magyarul. Hozzáértők viszont Szabó Lőrinc magyarítását tartják Verlaine-hez közelállóbbnak, mert kicsit keményebb, ugyanakkor a verszenéje magyarul másként szólal meg, mint az eredetiben.

A Nietzsche-vers egyben ige hirdetés is. Profetikus alkatát itt sem tudja elrejteni. *Csillag-egoizmus* című négysorosa heroizmusát és annak forró

levegőjét leheli olvasójára: „Ne volnék körbe-forgó / hatalmas égi hordó? / A forró Nap hevében / kellene akkor égnem!” A *Szózat* a könnyebbik, de eredményre vezető utat javasolja, és akár egyet is érthetünk vele, mert napjainkban sincs ez másképp: „Mást nem kívánsz, csak hírnevet? / Fogadd meg jótanácsom: / Utadban lesz a becsület, / dobd el bármi áron!” Az alkotás mindenekelőttiségét hirdeti az *Aki lábbal ír* című verse: „Kezem ha ír, hát ír a láb, / mert ő sem adhatja alább: / Bármire bátran rátapos, / legyen mező, vagy papiros.” És itt megjelenik valami plusz is. Történetesen az alkotás *zsigeri* volta. Amikor nem dolgozik külön a szív, az agy, a lélek, hanem minden együtt lüktet. Amolyan kaleidoszkópszerűen. A *Hegyen* című vers megint visszakapcsolható Juhász Gyulához. És Nietzsche *Übermensch*-fölfogásának hegyi levegőjéhez. „Nincs vissza se, följebb se út? / Tovább már a zerge se jut? // Hát várok és megragadom, / mit elér szemem és karom. // Öt lábnyi hely, hajnalsugár / s ott-lent: világ, ember, halál.” A *Remeteség* Juhász Gyulája nem említ halált, de szinte ugyanide jut a harmadik versszakban: „Olyan egyedül éltem én, / Hogy egész világ volt enyém, / Egész világ szép temető, / És benne álom, mese, nő.” Földi és égi magányuk mennyire egy!

Nietzsche azért tud „metafizikaiul” is, ha próza-eposzban ez sikerült neki, miért ne jöhetne létre a líra többszörösen összetett univerzumában? „Soká figyel magába az, / ki hirdet majd ígét. / Sokáig felhő marad az, / ki gyújtja ég tűzét.” Az más kérdés, hogy a költő, különösen az, aki valódi, hagyományos versformákban közli a végtelent, nem föltétlenül ígérhető. Emberi mivolta sokszor gyökeresen ellentétje művészi teljesítményének. És újra és újra oda lyukadunk ki, hogy mindez kiválasztottság kérdése és az Isten akarata. Nem bíraskodása – ahogy Nietzsche a szemére veti! A *Részvéte kemény* háromsorosa, haiku jellegű végletessége már valódi vers: „Részvéte kemény, / gyöngéd szorítása szétnyom: / ne adjatok kezet óriásnak!” A számadás sem marad el ebből az életműből. A „talán-még-nincs-vége” invokációja: „Tuladtam mindenem, / holmin, vagy nonon, / egyebem sem maradt, / csak te, roppant reménység.” Micsoda fura áthallása van ennek a versnek a későbbi génusz halála előtti egyik verséhez! József Attila így kezdi: „Talán eltűnök hirtelen. / Akár az erdőben a vadnyom. / Elpazaroltam mindenem, / amiről számot kéne adnom.” Az öt versszakos mű utolsó kétsorosa már semmiben nem reménykedik, csak kifut a semmibe: „és most könnyezve hallgatom, / a száraz ágak hogy zörögnek.”

Nietzschében nem valószínű, hogy valaha is fölmerült az önkéntes halál gondolata. Elborult elmével meg már nem is gondolhatott erre. Erős volt, vagy erősnek akart látszani? A *Ragadozó madarak közt* és *A jelzőtűz* című nagylélegzetű Zarathustra-versei jelzésértékűek: nem emberfölötti ember, hanem *emberibb ember*. Óriási a különbség.

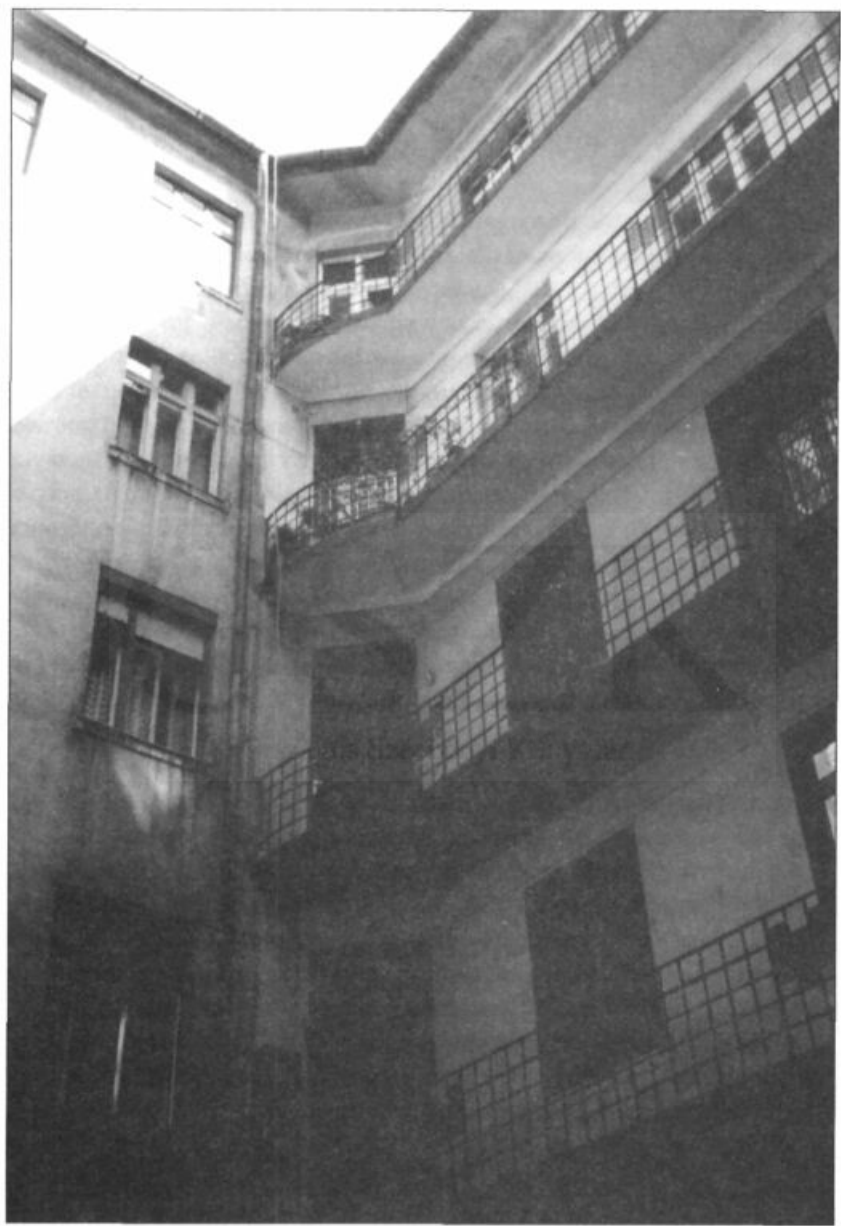
A magyar irodalomra, legalábbis ami a Nyugat első nemzedékét illeti, leginkább Schopenhauer, Bergson volt a legnagyobb hatással. És minde nek fölött: Friedrich Nietzsche. Manapság meg? Az Istent száműzők az antikrisztusi ostyába csomagolt Nietzsche hatalmas kérdő- és felkiáltójleit sem kívánják megmászni. Alig vannak, akik képesek rá. Utilitarista világunkban a kanti *categoricus imperativus* is mintha fölszívódni látszana. Az istenkeresés áltudományos jellege megakadályozza a Pilinszky-féle apokrifok létrejöttét. Lev Szesztov *Dosztojevszkij és Nietzsche* című lenyűgözően magasrendű nagyesszéjében így ír: „A hitre vágyunk, de az ellenőrzéssel vagyunk elfoglalva, ami megöl minden hitet.” Máshol meg előremutat több mint száz évvel ezelőttről ez a nagy orosz gondolkodó. „Valójában a nyájnak jóval kisebb szüksége van a pásztorokra, mint a pásztoroknak a nyájra.” Hát így vagyunk mi globalizált világunkban. Ebben a parttalan szabadságban. Szesztov szerint úgy Dosztojevszkijnél, mint Nietzschénél, kétféle morál húzódik, amit tekinthetünk abszurdnak is, mégsem az. „rabmorál és úrmorál.” De Szesztov továbbgörgeti a gondolatot, mint minden esszéista. Az egérlyuklakó Dosztojevszkijre tekint és a szerencsétlen Nietzschére, és a dichotómiát így írja le: „A hétköznapiság és a tragédia morálja.” Az utóbira nincs szüksége a hétköznapiságnak. Mert dermesztő. És: emberidegen. Pedig jelen van. Tobzódik. Elkerülhetetlen. Mert boldogok akarunk lenni. De mi az eredője? „Az ösztönökkel vívott harc *kényszerében* már a dékadence fogalmazódik meg: amíg az élet fejlődik, a boldogság egyenlő az ösztönnel.” A legtitokzatosabb alkotók ebben az irányban tapogatóznak. Még akkor is, ha kitaláltatnak. Nietzsche föladja a leckét: „A magányban magamagát eszi meg a magányban élő, a sokaságban megeszik a többiek. Tessék hát választani.” Ha bármelyikünk azt hinné magáról, hogy *ő a jó*, mert igenis rendes, segítőkész, nézzen csak mélyen önmagába Nietzsche úgy zúdítja voltaképpen posztulátumát a nyakunkba, hogy bőrig ázunk, és hiába a törülköző, a forró kályha, a szeretetnek vélt melegség, meg nem száradunk, föl nem engedünk soha: „...mindannyian a ressentiment emberei, fiziológiai rokkantak, féreg rágtá őket; a föld alatti bosszú hatalmas, remegő birodalmát alkotják, csillapíthatatlanok, kimeríthetetlenek a boldo-

gok elleni kirohanásaikban, és abban a művészetükben, hogy bosszújukat álcázzák, ürügyeket keressenek számára. Mikor aratják végső, legnagyobb diadalukat? Kétségkívül akkor, ha szerencsétlenségüket és általában minden szerencsétlenséget a boldogok *lelkiismeretére hárítanak*, így egy szép nap ez utóbbiak elszégyellik boldogságukat, s magukban azt mondják: szégyenletes dolog boldognak lenni, *túl sok a szerencsétlenség a földön.*”

Ez hát Nietzsche. Aki nem volt bátor, sőt, szerencsétlen. A két gigászi sesztovi „odúlakó” – gondolhatnánk – könnyen beszélt belülről kifelé. De ne higgyük. Dosztojevszkij fegyenc volt, Nietzsche pedig élete utolsó évtizedét félig öntudatlan állapotban élte meg. Vegyük-e komolyan a hatvan évet megélt Dosztojevszkij ukázát? „Negyven éven túl élni illetlenség, alávalóság, erkölcstelenség.” Vegyük-e komolyan Nietzsche minden jót gyengéségnek vélő kirohanását? Attól függ: még innen vagyunk-e az ösztönvilágon, vagy túl rajta. Tragikusak vagyunk-e, vagy boldogok. Minden szabad akaratunk ellenére egyik sem a mi döntésünk. Ha pedig mégis, utolsó szalmaszálnak mindig ott van a háttérben a legszegényebb, az Isten fia, akit bármely órában és kedélyben megzavarhatunk. *Jézus Krisztus.* Aki újraeljövetelével föloldhat minden kételyt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

„A művészet szakrális. És csupa szenvedés”

Bakonyi István* beszélgetése Koppány Zsolttal

– Közeleg 50. születésnapod. 1955. augusztus 20-án születted. Ez, a Szent Istvánhoz kötődő nap milyen képzetállításokat ad egy olyan embernek, akinek családneve ráadásul Koppány...?

– Semmilyen. Van annak már tíz éve is, hogy a Magyar Rádióban interjút készített velem Tarján Tamás. Ő is rákérdezett, de nem ilyenformán, mint te, hanem úgy, miért tartom fontosnak, hogy minden fülszövegembe beírom, hogy Szent István napján születtem? Nos, semmiféle vallási vagy kivagyisági dolog nem vezetett erre, az ok igen egyszerű, és egyben nevelésesen gyermeki. Kiskoromban nem értettem, hogy miért ez a nagy cirkusz, miért a föllobogózott város, a tűzijáték. Hát nem vagyok én olyan nagy ember, hogy az én születésnapom ekkora palávert keltsen. Aztán kaptam egy átszállót valakitől, amolyan makarencói célzatossággal, és akkor észre tértem. De akkoriban nem az államalapító király volt az ünnepségtárgya, hanem az alkotmány ünnepe, amiről nem tudtam micsoda, meg az új kenyér napja. Erről sem volt tudomásom. Hogy mi az az új kenyér. Városi gyerekként. Ami megint csak ambivalens. Budapest külterületén nőttem föl, Csepelen, ami nem volt város, utcánkban lovat, tehenet, baromfit, sertést tartottak, tiszta vidék volt, de például nem arattak búzát. Ezt 1964-ben láttam, amikor egy hónapot egy Balázspusztán fekvő fantasztikus tanyán töltöttem, örök barátságot kötve a velemkorú kislánnyal. Ebből az élményből született *Cunka* című hosszabb elbeszélésem, mely első novelláskötetemben jelent meg, a *Hétköznapi passióban*, 1992-ben.

Államalapító királyunkat nagy politikusnak tartom, de semmiféleképpen nem szentnek. Nem is értem. Szent nem öl és nem ölet. Még gondolatban sem. Ami meg Koppányt illeti. Fölfedem magam. Magyarosított az apám, anyám kérésére. Anyám három nevet küldött el az akkori Belügyminisztériumba: Perényi, Bornemissza, Koppány. Ez utóbbit húzták alá. Így

* Bakonyi István irodalomtörténész, tanár, kritikus, a székesfehérvári Vörösmarty Társaság elnöke. Az interjú a *Somogy* 2005/május-júniusi számában jelent meg, majd könyv alakban is – Bakonyi István: *Vendégeim voltak/3*, válogatott interjúk, Felsőmagyarország Kiadó – Kodolányi János Főiskola, 2005.

lettünk Marxból (sic!) Koppányok. Ez a Marx persze nem az a Marx, ez irítálta legfőképpen anyámat, akit 1949-ben, mert nem írta alá a Mindszenty hercegprímás, bíboros, esztergomi érseket elítélendő pedagógusi körlevelet, kényszermunkára ítélték, válogatta a szennyes holmit a Patyolatnál a Nagy Imre-kormány megalakulásáig. Ranolder-tanítóképzős volt, szálla a rendszer szemében. Apám közértvezető, ő meg B-listára került. Amúgy az egész család, mindkét részről szintiszta német. Sváb? Bajor? Nem is tudom. De nekem semmiféle német identitástudatom nincs. Mégis rajtakap az, aki nagyon figyel a környezetemet. Nálam minden „elváloglag” van. Die ordnung. Sveifolás. Még az íróasztalom is megkomponált. De én magyar író vagyok, a magyar történelemben élek és helyezem vissza magam őstörténetünkbe. Itt jegyzem meg, hogy a „faj” kifejezés mennyire téves. Még az Alkotmányban is így szerepel. Van a magyar nyelv annyira árnyalt, hogy kifejezze magát. A faj maga az ember. Kr. e. kb. huszonötezer évvel halt ki az utolsó Neander-völgyi ember. Akkor még két emberfaj élt a Földön. Azóta csak a mi fajunk: a homo sapiens sapiens. Vagyis *emberfajták* vannak, akár a kutyáknál. Vannak köztünk tacsók és német juhászok, ölebek és véredek. Sajnos egyre több pitbull is.

– *Voltál lakatos, hivatalsegéd, raktáros, meg sok egyéb. Írói pályádon ezek az előzmények hogyan segítettek?*

– Fontos és létmeghatározó kérdés, ami engem illet. És nagyon ambivalens. Szüleim elváltak. Én 1958-ban kerültem Csepelre apámhoz. Nővérem és bátyám anyámnál maradtak. És ez volt a szerencsém. Mert hiába, hogy apám Csepel egyik leggazdagabb kereskedőcsaládjának volt a sarja, felső-középosztálybéli származék, a vagyon elúszott, különféle okok miatt, és jöttek az ötvenes évek. Csoda, hogy nem telepítették ki a családot. Így aztán valódi „faluban” nőttem föl. Mégis, alapos fűrésztés után fél óra múlva már a Gerbeaud-ban faltam a „krumpliminyont”, és aki mindig vitt mindenhová, az azóta is gyászolt nagynéném, a Tánti. Súlyos haldoklását végigasszisztáltam, ebből született a hasonló című hosszú elbeszélésem, mely 1989-ben meg is jelent a *Körkép*ben. Aztán az Ipari szakközépiskola, ahol érettségít szereztem, meg bevezettek a géplakatos szakma szépségeibe, amelybe majdnem belegebedtem. Végigszenvedtem az iskolai éveket, itt ért a legtöbb megaláztatás, verés, mely később művekké szublimálódott. Mert mégiscsak empirikus szerző vagyok. Ha anyámnál maradok, akkor semmi *élet* nem volna az írásaimban. De mégis, hogyan működik az empiria és az Isten? Valójában én mindig visszahelyezem magam a múltba.

Nem memoárt írok, hanem művet. Újraszenvedem az egészet. De. Úgy ülök le írni, ahogyan Pilinszky azt megfogalmazta. A kezdők pőre didergésével. Még most is. És a semmire koncentrálok. A megélt anyag mint egy üzenet fölkerül az égbe, mondjuk, mintha Isten távközlési? televíziós? rádiós? műhold lenne, ami vagy aki visszaveri ezeket a hullámokat hozzám, aki vevőkészülékként egyszerűen lejegyzem a diktáltakat. Metafizika. Transzcendencia. Persze, a lázas munkálkodás után jön a hideg, mérnöki agy, mely kontrollál. Javit. Áthúz és újraír. De ez már a mesterség.

Harminchét éves koromig dolgoztam szörnyübbnél szörnyübb munkahelyeken. A tapasztalat azonban kimeríthetetlen lett ezáltal; még katona is voltam huszonnégy hónapig. Az egyetem nem sikerült, de kilenc évig jártam a József Attila Szabadegyetemre, a legkülönfélébb szakokra. És hat évig a Zeneakadémiára, Kocsis Zoltán óráira. Így aztán a zene nekem nem kedvtelés, hanem a zsigerem. Akárcsak a képzőművészet. És az irodalom is, persze. Melósként jártam Hajnal Annához, Kálnokyhoz, Vészi Endréhez, Szentmihályi Szabó Péterhez. Kétszer Pilinszky lakásán hallgattam szájatva a legnagyobbat. De végtelen szeretettel fogadott Nemes Nagy Ágnes is. Ez volt az én iskolám. Fura egy szintézis. Csupa téziszből vált irodalommá-művészetté.

– Sok műfajjal kísérletezel. Ezek hogyan egészítik ki egymást?

– Valóban. Mindhárom műnemben és szinte valamennyi műfajban születtek írásaim. Vers, novella, dráma, hangjáték, filmforgatókönyv (előzményeként a filmnovella, vagyis a treatment), esszé, beszélgetésszé, kritikai esszé, recenzió, tárca (nyolc évig voltam a Magyar Nemzet havi tárcaírója), publicisztika, regény. Ezek azonban nem kísérletek. A vers egyszerűen kifűjt. Harminchárom éves koromig kínoztak, és amire megjelent első könyvem a Kozmosznál 1988-ban, már válogatott kötetet tettem közzé. Így nem lehet fejlődni. Úgy éreztem, hogy csak magamat ismételném, ha továbbra is versben fejezném ki magamat. Párhuzamosan akkor már írtam novellát és esszét. Alapjában véve mégiscsak lírikus vagyok, mert prózám és esszéim lírai hangvételűek, még akkor is, ha néhol igencsak expreszszívek. De ami a lényeg. Mindig a mondanivaló határozza meg, melyik műnem melyik műfajában fogok dolgozni. Ez adja magát. Csak ugye a kritikai esszé nem jön, mert magamtól nem írnék ilyeneket, várja a lap, hogy írjam őket. A novellában, regényben – mert annyiszor figyelmeztettek –, igyekszem tartani a distanciát. Ezért a sok alteregó, melyet, ha néha írnak rólam, kissé pejoratívan vetik a szememre. Hát Kosztolányi Esti Kornélja nem az író alteregója? Dosztojevszkij Miskin és Szmergyakov, Aljosa és Mityenka. Minden ő. Pilinszky *Őnéletrajzaim* munkacímmel kezdett bele egy regénybe. Elárulta: öregasszony vagyok, prostituált, kislány, férfi. Így együtt. Hát persze. Kívülről semmit és senkit nem lehet leírni. Bennünk élnek a figurák. Mi vagyunk minden és mindenki. Az én figuráim is én vagyok. *Koprázi József*, a mai magyar irodalom jelese a bukdácsoló, saját magán is röhögni képes ürge. *Kreuz Attila* a filozofikusabb, műveltebb hős. Vagy antihős. Inkább az utóbbi. *Benhúr* a gyerek. Aki gyerek volt és az is maradt. Van aztán olyan szituáció, mikor a három figura összegyűrődik. Mert így kívánja a struktúra. Akkor egyszerre gyerek, filozofikus és röhejes. Ez azonban ritka kegyelem...

– *Bevallásod szerint hobbid a szeretet gyakorlása. Azt is hallani tőled, hogy neokatolikus szellemű embernek vallodd magad. Gondolom, ezek szorosan összefüggenek. Számodra mi teszi ma is korszerűvé a kereszténységet?*

– Igen. És nem. A *Ki Kicsodában* szerepel ez. Mert nem tudtam, mit írjak be. Tulajdonképpen nekem nincsen hobbim. Az viszont tény, hogy a szeretetet nem mondani, hanem gyakorolni kell. Nap mint nap. Ebbe aztán simán bele lehet halni. Olyan idegfeszültséget okoz. Mert ne feledjük. Nem

vagyok se boldog, se szent. A Passió Krisztusé. Az enyém csak „hétköznapi passió” lehet. Ezt élem már kisgyerekkorom óta. Megint csak Pilinszky: „Minden szeretet tragikus a földön. S fordítva is: szeretet nélkül nincs tragédia. (...) A szeretet nem arra való, hogy a szenvedést föloldja. Épp ez a szeretet titka.” És még valami. A szeretet nem e világi fogalom. Egy másik dimenzió. Isteni. Esszéírásom során eljutottam pár alapvetéshez. Könnyű annak, aki pusztán csak író, de nem gondolkodó is egyben. Hiszem, hogy van az ember, és van az Istennel bíró ember. Aki ilyen, annak van lelke. Az Istent meg kell hívni. A Szentlélek által. Állandóan azt hallom, hol volt az Isten, amikor megtörtént a holokauszt. Ott volt. Ott lehetett volna. Ha meghívják. Meg is hívták. Például a túlélők. Egyre többen vannak a lélekmentes emberek. Itt nincs dichotómia. Van az Isten, de nincsen ellentettje. A gonosz. Amely nem más, mint az Isten hiánya. Ennyire egyszerű ez. És nagyon is bonyolult.

Hobby? Több annál. Az életem. És ez nem más, mint a feleségem. Mi nem a szokványos férfi-nő kapcsolatban élünk. Mi pajtások vagyunk. Gyerekek. Akik fogják egymás kezét. Nincs olyan pillanat, hogy nem érintenénk meg egymást. Jövöre lesz az ezüstitakodalmunk. És még mindig tudunk beszélgetni. Én neurotikus lény vagyok. Ő szerencsétlen. A Simone Weil-i értelemben. Ő nem él. Élőhalott. A nyolcvanas években az ország első számú női koreográfusa volt. A legmuzikálisabb. A Magyar Állami Operaház balettművésze – volt. Címzetes magántáncos. Aztán bekattant. Annyit kinozták, mint engem. De én legalább tudok írni. Ha másként nem, hát az íróasztalfióknak. De mit tegyen ő? 1996-ban rúgták ki. Kilenc éve alszik. Néha fölébred és megindul benne egy új darab. Csupa muzsika. Rachmaninov. Chopin. Barokk muzsikusok és modernek. De be nem mutathatja. Elő nem adhatja. Bezárult minden kapu. Ennyi szenvedést még nem láttam közelről. És lehet szeretni ezt a szenvedést. Megpróbálni oldani. Nem lehet, de néha még tud nevetni. Én nem vagyok komor fajta. Társaságközpont voltam-vagyok. Megröhögtetek én száz embert is! Talán ez tartja életben. Miért nem csináltatok gyereket? Ezek a kérdések. Mert eszünkbe sem jutott. Mindkettőnkből kiveszett az archaikus ösztön. Meg aztán hogy nézne ki: gyerekeknek gyerekük születik? A gyerek nem gyerekjáték, szoktam mondani. A mi gyermekeink a művek hosszú sora. 1981-ben esküdtünk. A meghívóra nem akartam saját verset írni. Hajnal Anna még nagyon közel volt, és Pilinszky, aki épp abban az évben halt meg. Így aztán két idézet lett két költőtől. De nem az a Pilinszky-kétsoros, amit én

rá akartam íratni. „Egy végkép betört állat hátán / egy végkép betört állat lovagol.” Így írta – egy „p”-vel. Nos, ebből nagy botrány lett volna. Vidéki szülők a másik oldalon. Idős szülők nálam. Nem is értették volna. Mára abszolútum lett ez a két sor. Betörték minket. Hogy éppen ki, kinek a hátán lovagol? Az mindegy is. Összeforrunk. Egyek a szenvedésben. És a másodpercekig tartó boldogságokban is.

A neokatolicizmus nem szellemiség, bár valahol az. Inkább egy huszadik századi stílusirányzat, mely éppen a franciáknál jött elő. Külön tanulmányt érdemelne, miért pont ott? Csak olyan nevekre gondolj, mint Mauriac. Paul Claudel és Julien Green. És a zsidó származású Max Jacob, a költő. Aztán Bernanos. A filmes Bresson. Stílusjegyek? A sötétség. És amit a katolikus jelent. Egyetemes. Amibe minden belefér. Eljutni a végső kérdésekig. A valóságig, ha tetszik. A tényeket lehántani a valóságról. Pilinszky „sötét mennyországa”. És a gondolkodás síkjai. Mely nem horizontális. Nincs se közép, se jobb-, se baloldal. Vertikálisan van minden. Az origótól fölfelé. De néha az origó alatt is. Ami több mint békaperspektíva. Ez a stílus mára már kiveszőben. Ma talán én vagyok, meg Vasadi Péter. Nem tudom. Veszélyesen keskeny palló ez, amin egyensúlyozni kell. Közel a giccshez, de mindig a határán maradva. Persze hogy pogány ember nem lehet neokatolikus. De nem kell föltétlenül a Római Katolikus Anyaszentegyház keblén pihenni. A XX. század legnagyobb keresztény misztikusa történetesen egy meg nem keresztelt zsidó polgári származású nő volt, szintén francia: Simone Weil. A keresztelő pusztá szertartás. Attól még nem lesz senki keresztény, mert a keresztvíz alá tartották!

Kereszténység és korszerűség? Ilyen nincs. A kereszténység örök, a korszerű, benne van a szóban, talán már holnap nem érvényes. Ma mindenre szükség van, csak a kereszténységre nem. Anyám második férje, jogász, rendkívüli elme, egyszer azt mondta nekem, hogy ami mostanság folyik, van, létezik, működtet egész társadalmakat, az nem más, mint a kereszténység csődje. Nesze neked – gondoltam. És rá kellett jönnöm, hogy igaza van. Vissza Nietzschehez? Isten halott, mert megöltük őt, mi emberek? Jöjjön helyette az *übermensch*? Istent ember nem pótolhatja. Akármennyire emberibb ember. Hacsak nem jön el Krisztus újra. Mert ő volt az emberré vált Isten. Nincs remény. Hacsak az nem, hogy a legfiatalabb korosztály ha törik, ha szakad, meghívja magához a Szentlelket. És akkor kibillen a világ. Az ütésre emelt kéz visszahullik. Marad a vétkezés, legfőljebb gondolatban. Már az is óriási fordulat lenne.

– Milyen esélyeit látod a keresztény-zsidó párbeszédnek és békességnek? A kérdés azért is jogos, mert műveid ezt a gondolatiságot is erősítik.

– Nem zsidó-keresztény ellentétéről van szó manapság. Hanem a hülyeség, a tudatlanság eszkalációjáról. Éltem én nagyon alacsony szellemi színvonalú emberekkel és világnagyságokkal is. Nagy tehát a meritésem. Ma ott tartunk, hogy ha valakinek nagy az orra, akkor az zsidó. Ha a zsinagógában ott a dekli a fejeken, fölsóhajtanak az emberek: hát itt már mindenki zsidó? És én nem győzöm magyarázni. Hogy ott föl kell tenni valamit a fejre. Mert így illik. Meg kell tisztelni a másikat. A mi templomainkban meg födetlen föl lépünk be. Nagyon nehezen tudom elhithetni bárkivel is, hogy ha vannak is rasszjegyek, az nem jelent semmit. Egyébként valódi zsidó és valódi keresztény közt nem lehet konfliktus. Csak a felszínesek, az előítéletesek közt. 2004-ben állt össze könyvvé és egyben tetralógiává az esszéesorozatom. Címe: *Az öreg tölgy és vastag ága*. Behívtak a közszolgálati tévé kettes csatornájához, a Kultúrház című műsorba. Az interjút készítő fiatal lány az adás előtt megkérdezte, fölolvashatja-e a kötet ajánlását. Mert fontosnak tartja. Én is – mondtam. Így szól: „Ez a könyv többek közt egy katolikus író főhajtása a holokauszt hatmillió áldozata előtt. S vigasztalást próbál nyújtani a túlélőknek, reményt a hozzátartozóknak, hogy a közel hatszázezer magyar »égő áldozat« emléke addig él, amíg a magyarság.” Mi ez? Egyfajta bocsánatkérés? – kérdezte. Nem. Nem kérhetek bocsánatot, hiszen nem is éltem akkor. És apám sem tett semmit. Anyám sem. Semmilyen fölmenőm. Sőt! Apám, akinek az volt a dolga, hogy házhoz vigye a sok munkaszolgálatos behívót, párat egyszerűen elfelejtett kézbesíteni. Na, ettől még elhurcoltak mindenkit. De leheltem tizenhárom éves, amikor Ausztráliából megérkezett gyerekkori barátja a feleségével, mindketten holokauszt-túlélők. A Csögyár utcában addig még sohasem látott Ford Taunus fordult be. Összecődült a nép. Évtizedek óta nem látták egymást. És sírtak, egymást öelve. Egyiküket sem érdekelte, hogy az egyik német, a másik meg zsidó. Pedig apám nem volt síró fajta! De miért is ez a gesztus könyvem elején? Mert kutyakötelességem! Hátha mások is megteszik. Nekibuzdulnak. Lapozd csak föl a száz leggazdagabb magyar listáját. Alig találsz benne zsidót. Akkor hogy is van ez? Nem. Esmék, eszmerendszerek feszülnek egymásnak a mai magyar kultúrkörökben. És itt a legkártékonyabb szerintem a rosszul értelmezett liberalizmus. Kossuth is liberális volt. Van ma egyetlen Kossuth is a politikai elitben?

Na most, mint kereszténynek, nem nagy gond a megbocsátás. Nyilván egy holokauszt-túlélőnek sokkal nehezebb. Viszont az anyai ágról zsidónak született százados jelentőségű költő, Rákos Sándor posztumusz prózakötetében találtam egy szentenciát, ami kissé megváltoztatta a szemléletemet. „Nem megbocsátani nehéz, hanem elfelejteni és újra hinni.” Na, igen. Minden aljasság ellenére tudok újra hinni. És megint csak újra. De elfelejteni nem! Bár mint író ezt nem is tehetném, hiszen minden, ami velem történt, élményanyag. De a nem-írónak nagyon nehéz a felejtés. És újra hinni, mondjuk az emberben. Istenben talán könnyebb.

Láttam egy dokumentumfilmet. 1944 októbere. Négyes sorokban feltartott kézzel emberek vonulnak. Háttérben a Keleti pályaudvar, tehát az Astoria felé meneteltek. Végeláthatatlan sorokban. Mezei András tényverseiben megbocsát a fejüket lesunyóknak is. De itt még csak rájuk sem néztek! Villamos, kis teherautó suhant el a sor mellett. Annyira magától értetődő volt ez akkor, hogy magyar állampolgárokat, mint közönséges bűnözőket terelnek. Idős urat, fiatal nőt, gyereket. Mozgássérült kacsázása. Fölfordult a gyomrom. És szégyelltem magam, mások helyett is. És hiába minden, a zsidó a kiválasztott nép. De úgy jártak, mint Jézus Krisztus. Ő is közönséges bűnözőként vettetett keresztre. Nem mártírként. Ez persze nem jelenti azt a hülyeséget, hogy a holokauszt Isten büntetése lett volna. Isten nem büntet. A legnagyobb jó hogyan is tehetne ilyet? Majdanek, Treblinka és az emblematis Auschwitz-Birkenau és a szinte felsorolhatatlan tábor az Isten hiátusának irtóztató stigmái.

– *Nemcsak novelláidban tömörítesz, de kidolgoztál egy sajátos kritikus hangot is. „Mini recenzióidban”, a C.E.T. című folyóiratban frappáns, egyéni hangú bírálatokat közölsz. „Oly sok vizsály után” még mindig hiszel a bírálat erejében?*

– Nem. Én semmilyen írás erejében, vagyis hatásában nem hiszek; individuumokra lebontva igen. De ezek az individuumok sohasem állnak össze homogén tömeggé. Ezért a magaskultúra csak egyénekre hat, és akkor igazán, ha az egyén azt továbbadja. Lám, nem kelletem senki fiának, sem katolikus, sem nép-nemzeti lapnak, de befogadott a C.E.T., Mezei András és Székely Magda. Két zsidó származású ember. Mezei nyíltan vállalja kettős identitását. 1998-ban magam dobtam be Andrásnak, hogy egy folyóirat nem létezhet kritikai rovat nélkül. Pénz! Kiáltotta. Nem kell. Megcsináljuk lelkesedésből. Nem úgy mint az úttörők annak idején, hanem profi módon, de szerelemből. Így is lehet. Hetedik éve tehát, hogy mindez működik.

Odavitttem a laphoz Dr. Vilcsek Béla kritikust, B. Juhász Erzsébetet, a Miskolci Egyetem docensét, aki irodalomkritikus és szociológus, Batári Gábor költőt, aki kiváló recenziókat ír, rá hagyományozódik minden, ami misztikus, ókori és transzcendens. De odacsábítottam Ébert Tibor író, költőt, drámaíró és Takács Tibor író, aki történelmi regényeiről ismert, ugyanakkor gyönyörű versekkel örvendeztet meg bennünket szinte minden számban. Senki sem ismeri őt. Igyekszem, hogy megismerjék. Jómagam pedig – és ez Mezei találmánya –, úgynevezett *egyperces recenziókat* írok, Örkény után szabadon. Nyolcszáz könyvoldalni anyag állt össze belőlük és más folyóiratokban publikált esszéimből. Így született meg a tetralógia. Ezeket kitűnően lehet egymásba szerkeszteni, és úgy olvasni, akár egy regényt. Minden mindennel kapcsolódik. A sűrítésről. Valóban, már-már modorossá váltak ezek a mándysan elharapott mondatok. Kissé engedek legújabbban a gyepflőn. 2003-ban jelent meg utolsó, egyébként harmadik novelláskötetem, *Amikor a belgák tolatnak* címmel. Itt már érzékelhető a lazulás, ami azért nem megy az írások minőségének a rovására. Finomabb a rusztkus előző könyvemnél, amelynek címe: *Az elkésett halott*. A recenzióknál is változott a helyzet, de nem ennyire. Hiszen van, hogy két flekken kell étvágyat gerjesztenem egy verseskötethez. És én sokat idézek, nem úgy, mint a mai magyar kritika. Ugyanis föl kell mutatnom azt a sort, amitől netán elájulok. Mert olyan szép. Meg kell támasztanom. Olyan vagyok a kritikai esszék írása közben – melyeket én ugyanolyan műalkotásoknak fogok föl, mint a verset, a drámát vagy a novellát –, mint a színész. Belebújok a szerepbe. És átereszttem a magam szűrőin azt, amit aztán saját bensőmmel földúsítva adok át az olvasónak. Nem bírálók tehát. Tudnivaló, hogy a legnagyobb költőinknek is legfőljebb 8-10 nagy versük van. És pár olyan sor, ami halhatatlan és megfjejhetetlen. Ettől költő valaki. A nagyságot a kaliberen mérem le. Nálam nincs rossz költő, író. Aki rossz, az nem író, nem költő. De a legmagasabb hegycsúcsok nem a sima talajról törnek az ég felé, hanem a hegységekből. Somlyó Zoltán, Szép Ernő, Nadányi Zoltán és még sokak nélkül nem értelmezhető Kosztolányi, Ady és József Attila hegycsúcsnyi magasa. A kortársak között egy-egy halhatatlannak vélt sornak is nagyon örülök. És ezeket mutatom föl. A legjobb részeket. A gyöngyhalász Ceylon szigetének partjainál (látod, épp ez ugrott be, a mai Sri Lanka és a borzalmas szököár), amikor alámerül, nem üres kagylóhéjért merül, nem a szeméért, hanem az igazgyöngyért. És amit fölhoz, bizony nem mind méretes. De igazgyöngy! Volt, hogy szabad versként aposztrofálták egyik

recenziómat. Bírálok is. Rossz vagy gyenge egy rím. Nem jó a fölütése egy novellának. Nem elég feszes az írás íve és így tovább. A bírálat, ha bunkó, ölhet is. Én nem hiszek tehát a bírálat erejében. Mert nem erő. Krisztusban hiszek.

– *Helyeden vagy-e a mai magyar irodalom életében?*

– Ha nagyon röviden válaszolnék, akkor nem. Ha bővebben: nagyon nem! Egyáltalán nem. Nézd, 1976 óta publikálok. Alig van olyan lap, folyóirat, ahol ne jelentem volna meg. Tizenhét kötet, hiába a mesterséges késleltetése a pályámnak. Kéziratban egy regény. Mégis. Illetve mégsem. Két *Körkép*-béli megjelenés, aztán 2003-ban az *Év esszéi* című Magyar Napló Kiadó által megjelentett antológiában, egy metafizikai esszé. De szerepelek két verssel a *Hét évszázad magyar költői* című Tevan által megjelentett antológiában. Szócikkeim két cambridge-i világlexikonban. Minden hiába. Lengyel József-ösztöndíj 1985-ből. 2002-ben NKA-ösztöndíj, melynek segítségével a regényt írtam. Major Ottó Művészeti Díj 2000-ből. És még ennek tetejében, mint a Budapesti Városvédő Egyesület alapító tagja, megkaptam a „Budapestért” kitüntető jelvényt 1990-ben. Így is „ismeretlen” maradtam. És vannak kanonizált írók, akik eldöntik, hogy én nem kellek. És vannak kanonizált folyóiratok, ahol eldöntik, hogy nem közölnek tőlem, illetve nem íratnak kritikát. A legjobb fegyver ellenem, ha hallgatnak. Nagyszerűen teszik. Profik. Én meg gyerek vagyok. Hozzájuk képest naiv kislány. Persona non grata vagyok az olyan helyeken, ahol ösztöndíjak képződnek, és könnyebb a könyvbéli publikáció. Az azonban biztos, hogy csak csatákat tudnak nyerni ellenem, háborút soha. Elképesztően szívós vagyok. Már itt a földön gyakorolom a föltámadást, szinte minden nap. Persze, ha megkérdézik, de hát uram, ahonnan ön jött, ahhoz képest... Igazuk lenne. De sajnos evés közben jön meg az étvágy. És ha Pilinszky, Mátyás, Mészöly Miklós elismerte, hogy jó vagyok, akkor fura, ha nálam fiatalabb vagy velemkorú társaim még csak írónak sem tartanak. Kárpáti Kamil írta: „Klasszikussá bármit (...) csak a társadalom művet újraalkotó, reprodukáló tevékenysége avathat.” Dehogyan akarok én klasszikus lenni! De amit Kamil leírt, vonatkozik rám is. Az elhallgatás, dolgaik kikerülése azt is megakadályozza, hogy élő, valóságos, netán keresett szerző lehessen. Méltányosságot szeretnék. Adyval szólva szeretném magam megmutatni. Ennyi az egész! Nem fogod elhinni, de sokan nem tudják, ki is Koppány Zsolt. Valami rémlik nekik. Hogy túlságosan édeskés, mert érzelmei vannak. Ilyeneket mondanak. Pedig megpróbálom a sokszor emlegetett distan-

ciát betartani. És akkor jön Erdélyből egy fiú, akit Nagy Koppány Zsoltnak hívnak, és már elhíresült szerzőnek számít, egyetlen megjelent könyvével. (Lehet, hogy megjelent a második is? Nem tudom.)

És van még egy nagy bajom. Pilinszkyvel ellentétben én nem vagyok apolitikus. Mindenbe beleütöm az orromat. Mint városvédő húsz éve küszködöm, hogy Pilinszkyből utca legyen Budapesten. Nem megy. A Magyar Örökség-díjat megkapta posztumusz, én laudáltam. Négy évig küzdöttem, hogy Fülöp Viktor, minden idők legnagyobb magyar balettművésze is megkapja, szintén posztumusz ezt a díjat. Sikerült. Most épp azon fáradozom, hogy méltó síremléke legyen a Farkasréti temetőben. Senki sem segít! „Kiharcoltam” én Kossuth- és Weöres-díjat is, nem is akárkinek. Nyolc évem ment rá. Addig rágtam a süket füleket, míg eszükbe nem jutott, jé, ott van ő is! Tényleg nem akáarki! Aztán három sírbeszéd: Major Ottó, Rákos Sándor, Fülöp Viktor. Barátaimat kellett visszahozni néhány percig. Eszméletlen sok küzdelem. Idegroncsá teszi a cselekvő embert. Még jó, hogy ezek az energiák nem veszik el az írásra fordítódó erőt. Mert az Istentől jön, folyamatosan. Tanítok! Ahol azelőtt tanultam. A József Attila Szabadegyetemen. Vastapsok fogadnak. Ez is erőt ad. De például legutóbb már csak hatan íratkoztak be, mert duplájára mentek föl az árak. Nem, nem az

én honorom! Két teljes órára ötezer bruttó. És a minimum létszám húsz fő.
Ez is elakadt. Maradnak a meddő órák. A gondolkodás feneketlen szakadé-
kai. Ahonnan nincs kiút. Gyanúsak a boldog, kiegyensúlyozott művészek!
A művészet szakrális. És csupa szenvedés. Ingyen nem adják a művészi so-
rokat. Magamban sem vagyok a helyemen. Azt sem tudom, hol a helyem.
Ezért bízom magam Krisztusra.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Tartalom

A GEOMETRIA METAFIZIKÁJA

Donatello és Verocchio a novocentóban (Melocco Miklós)	7
„Minden láng csak részekben lobban” (Prohászka László: Szoborhistóriák; Dabóczi Mihály)	22
A geometria metafizikája (Zalaváry Lajos)	33
A Kieselbach-evangélium (Modern magyar festészet, 1919–1964)	45

MORBUSZ ÉS HUNGARIKUM

Füveskönyvek? (Ady Endre: Az Élet-Halál Titkai; Babits Mihály: S van-e hatalmasabb a gondolatnál?; Kosztolányi Dezső: Ilyen az ember...)	65
Egy arc a csillagok fölött (Idesereglik, ami tovatűnt – József Attila összes fényképe)	76
Tanulmányok egy költő esszéisztikájából (Tóth Éva: Táguló körök)	82
Költő regénye, mint a próza poétikája (Nemes Nagy Ágnes: Az öt fenyő)	90
Időtávok mollban, dúrban (Báger Gusztáv: A tükör éle)	98
A halottak élén? (Vámos Miklós: Hogy volt)	102
Morbusz és hungarikum (Gondolatok kortárs irodalmunkról, Tarján Tamás Esti Szindbád című könyvébe kapaszkodva)	109

Az elhagyott strázsa éber öre (Kalász László: A világ dallama – lektorálta és az utószót írta: Jánosi Zoltán; Jánosi Zoltán: „Kő alatti fény” – Ratkó József és „két” nemzedéke)	124
A zsellér arisztokráciája (Takács Imre: Tükre a csillagoknak – válogatott versek; Bakonyi István: Takács Imre)	136
„És tudjátok nevét az árvaságnak?” (Utassy József válogatott versei)	143

AZ ÖRÖMHÍR MÖGÖTTI DRÁMA

A „fúúisten” üstökös, csóvája köpönyeg (Alföldy Jenő, Csoóri Sándor, Kalász Márton)	153
Az örömhír mögötti dráma (Ébert Tibor, Vasadi Péter, Mezei András, Czeizel Endre, Takács Tibor, Csáth Géza, Márai Sándor, Reményik Sándor, Lászlóffy Csaba, Kányádi Sándor, Bágyoni Szabó István, Faludi Ádám, Székely Szabolcs, Házy Erzsébet, Szabó Magda, Forrai Eszter, Makkai-kiss Nóra, Tisza Kata, Katherine Mansfield, Thomas Bernhard)	166
Rímekben szól a Zarathustra (esszéfüzér Friedrich Nietzsche: Gedichte/Versek című kétnyelvű kötetére támaszkodva)	235
„A művészet szakrális. És csupa szenvedés” (Bakonyi István beszélgetése Koppány Zsolttal)	255

A szerző eddig megjelent művei

Koppány Zsolt 1955-ben, Szent István napján született Budapesten. Író, esszéista, 1998 óta a C.E.T. című irodalmi periodika szerkesztője, a folyóirat vezető kritikusa. 1976 óta publikál.

Kötetei:

Költői színjáték (Versek; Móra Ferenc K., Koszmosz Könyvek, 1988)

Szavak és szenvedélyek (Beszélgetésszék és esszénovellák: Múzsák Kiadó, 1991)

Hétköznapi passió (Novellák, elbeszélések; Szépirodalmi K., 1992)
Könyvháború, avagy anekdota a halhatatlanságról (Lazán fűzött regény; Új Mandátum, 1994)

A gondolat birodalma (Beszélgetésszék, esszénovellák, minieszék; Jel Kiadó, 1994)

Algernoni óda – Ólomtelefon (Versek, aforizmák, dráma; Új Mandátum, 1994)

Akvarell (Megtalált versek; Új Mandátum, 1996)

Krisztus után (Válogatott versek; Új Mandátum, 1997)

Árnyékban a Megváltó (Tárcák, publicisztikák, esszék, interjúk; Hatodik Síp Alapítvány, 1997)

A munkanélküliség diszkrét bája (Színművek, hangjátékok, filmek; Present Kiadó, 1999)

Az elkésett halott (Novellák, elbeszélések; Belvárosi Könyvkiadó, 2000)

E-mailen szóla Zarathustra? (Publicisztikák, esszék; Uránusz Kiadó, 2000)

Szegény Yorick a Mama csontölén (Tárcák, publicisztikák, esszék, recenziók; Uránusz Kiadó, 2001)

Sírbérlés (Drámák – színpadra és rádióra; Uránusz Kiadó, 2001)

A hóhérság eszkalációja (Publicisztikák, esszék, kritikák; Bíró Family, 2002)

Amikor a belgák tolatnak (Novellák, elbeszélések; Hungarovox Kiadó, 2003)

Az öreg tölgy és vastag ága (Esszék, recenziók, kritikai esszék; Bíró Family, 2004)

Feltámadás és az élet, avagy az apokrif sírbatétel (Regény; C. E. T. Belvárosi Könyvkiadó, 2006)

Antológiák:

Körkép '89, Körkép '92 (Magvető Könyvkiadó)

Hét Évszázad Magyar Költői (Tevan Kiadó, 1996)

Az év esszéi (Magyar Napló Kiadó 2003)

Tagságok:

Magyar Írószövetség

Magyar Újságírók Országos Szövetsége

Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete

Keresztény Értelmiségiek Szövetsége

Budapesti Városvédő Egyesület (alapító tag)

Díjak:

Lengyel József-ösztöndíj (1985)

Budapestért Kitüntető Jelvény (1990)

Major Ottó Művészeti Díj (2000)

NKA-ösztöndíj (2002)

3393/07

Napkút Kiadó Kft.
1014 Budapest,
Szentháromság tér 6. III. em. 14.

Telefon/fax: (1) 225-3474
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős szerkesztő: Szondi György
Szerkesztő: Székely Magda
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence

A címlapon és a kötetben szereplő fotók
a szerző felvételei.

ISBN 978 963 8478 59 7

1956 Ft

9 789638 478597